

Političko djelovanje Augusta Košutića tijekom Drugog svjetskog rata i poraća (1941.-1964.)

Vlašić, Anđelko

Doctoral thesis / Disertacija

2010

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:213265>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Andjelko Vlašić

**POLITIČKO DJELOVANJE AUGUSTA
KOŠUTIĆA TIJEKOM DRUGOG
SVJETSKOG RATA I PORAĆA
(1941.-1964.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2010.

UNIVERSITY OF ZAGREB
CROATIAN STUDIES

Anđelko Vlašić

**POLITICAL ACTIVITY OF AUGUST
KOŠUTIĆ DURING THE SECOND
WORLD WAR AND THE POST-WAR
PERIOD (1941-1964)**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2010

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Andelko Vlašić

**POLITIČKO DJELOVANJE AUGUSTA
KOŠUTIĆA TIJEKOM DRUGOG
SVJETSKOG RATA I PORAĆA
(1941.-1964.)**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2010.

Kazalo

Izvori i literatura.....	5
HSS i August Košutić do 1941.	11
Stanje u Kraljevini Jugoslaviji početkom 1941.....	15
Državni udar Dušana Simovića i Košutićevi pregovori s pučističkom vladom.....	17
Raspad Kraljevine Jugoslavije i osnivanje NDH	22
Stanje u HSS-u nakon zabrane stranačke djelatnosti i Košutićeva uhićenja.....	27
Sastanci užeg vodstva HSS-a i pokušaji aktivizacije stranke.....	40
Oživljavanje Seljačke i Građanske zaštite.....	45
Održavanje veza Košutića i HSS-a s Mačekom u vrijeme njegove internacije	49
Listovi i leci HSS-a objavljeni na području NDH 1941.-1945.	52
Veze između HSS-a i Domobranstva.....	59
Veze HSS-ovog vodstva u domovini s inozemstvom	65
Razgovori Košutića i Edmunda Glaise von Horstenaua	77
Razgovori između Augusta Košutića i Hansa Helma	81
Košutićevi kontakti sa Slavkom Kvaternikom i stranim predstavnicima u NDH.....	85
Veze HSS-a s četnicima Draže Mihailovića 1942.-1944.	97
Pregovori između HSS-a i ustaškog režima 1941.-1943.....	104
Stav Košutića i HSS-a o suradnji s partizanskim pokretom.....	120
Razgovori Košutića i Roberta Kronholza	129
Pregovori HSS-a i partizanskog vodstva.....	136
Sporazum Tito-Šubašić i Košutićeva reakcija	149
Pregovori između Košutića i Lorkovića 1944. (Puč Lorković-Vokić)	155
Propast Puča Lorković-Vokić	165
Košutićev prelazak na partizansko područje	170
Košutićevo uhićenje na partizanskom području, internacija i saslušanja	184
Košutićev boravak u zatvoru do rujna 1946.....	194
Stanje u Hrvatskoj i HSS-u 1945.	200
Košutićev izlazak iz zatvora i stranačko djelovanje pod paskom režima	208
Košutićevi poslijeratni razgovori s doušnicima Udbe.....	230
Košutićevi kontakti s Krnjevićem i Mačekom tijekom poratnih godina.....	234
Košutićeva smrt.....	238
Zaključak.....	240
Kronologija života i političkog djelovanja Augusta Košutića	248
Sažetak	253
Summary	254
Popis izvora i literature	255
Životopis i bibliografija.....	263

Izvori i literatura

Cilj ovog rada jest na temelju dostupnog arhivskoga gradiva, objavljenih dokumenata, tiska i rezultata dosadašnjih historiografskih istraživanja proširiti spoznaje o ulozi i značaju Augusta Košutića u političkim zbivanjima tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća, a naročito s obzirom na arhivsko gradivo koje je bilo nedostupno za istraživače prigodom ranijih istraživanja ove teme. Većina fondova u kojima se nalazi gradivo za ovu temu nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu. Fond Hrvatske seljačke stranke (Fond HSS-a), iako bi po svom imenu trebao biti od najveće koristi, minoran je po svom obujmu jer se sastoji od samo dvije kutije gradiva. U njima se nalazi nekoliko doista važnih dokumenata, no njih je premalo da bi taj fond bio od veće važnosti za ovaj rad. Treba ipak istaknuti da se u ovom fondu nalazi prijepis spisa *Temeljna načela i konstatacije*, koji je jako važan pri proučavanju Košutićevog političkog rada.

Fond Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (Fond RSUP SRH, SDS) je najvažniji fond za istraživanje ove teme, jer sadrži Košutićev dosje, kao i dosjee brojnih istaknutih članova HSS-a. Među ostalim tu su dosjei Mire Košutić, Ive Krbeka, Jurja Krnjevića, Vladka Mačeka, Ivana Pernara, Ivana Šubašića i Jurja Šuteja, od kojih je većina činila užu krugu vodstva HSS-a i vrlo je blisko surađivala s Košutićem. U samom Košutićevom dosjeu nalaze se njegovi iskazi s brojnih saslušanja koja je provela jugoslavenska sigurnosna i obavještajna služba (od 1944. do 1946. OZN, tj. Ozna, Odjeljenje za zaštitu naroda; od 1946. do 1966. UDB, tj. Udba, Uprava državne bezbjednosti; od 1966. SDB, Služba državne bezbjednosti, tj. SDS, Služba državne sigurnosti) i kopije iskaza svih članova HSS-a koji su s njim bili u kontaktu tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, a ispitala ih je sigurnosna služba. U ovom se fondu također nalaze elaborati koje su sastavljali službenici SDS-a, u kojima se naširoko opisuje politička

djelatnost kako Košutića, tako i cjelokupne organizacije HSS-a tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. Uz pažljivo utvrđivanje vjerodostojnosti ovi se elaborati mogu koristiti kao nezamjenjivo gradivo za objašnjavanje djelatnosti HSS-a u navedenom razdoblju. Većina elaborata nema podatke kao što su datum, žig i potpis autora i neujednačene su kvalitete i uporabivosti, ali neki čine iznimku i vrlo su kvalitetni, npr. elaborati *Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini*, *Elaborat o radu agenata IS i o puču* i *Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom*, u kojima se može naći mnoštvo korisnih podataka.

Fond Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (Fond CK SKH), velik po svom obujmu, koristan je za istraživanje Košutićevog političkog djelovanja zbog izvještaja Povjerenstva Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) za sjevernu Hrvatsku, u kojima komunistički doušnici izvještavaju o Košutićevoj političkoj pasivnosti i minimalnoj komunikaciji s drugim članovima HSS-a tijekom rata, ali i o njegovim razgovorima i pregovorima sa svim zaraćenim stranama. Izvještaji su sastavljeni pomoću iskaza iz druge ruke, ali sadrže veliku količinu podataka koji se mogu potvrditi usporedbom s drugim izvorima. Njihova iscrpnost svjedoči o obujmu mreže doušnika koju je KPH imao u redovima HSS-a.

Drugi arhiv koji sadrži gradivo korisno za ovu temu jest Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Arhiv HAZU-a) u Zagrebu, u kojem se nalazi rukopisna ostavština Božidara Magovca, istaknutog i vrlo aktivnog HSS-ovog političara. Njegova ostavština sadrži priličan broj dokumenata važnih za ovaj rad, a koji se među ostalim odnose na njegovu političku aktivizaciju tijekom 1946. i 1947. godine.

Korišteno gradivo sam u bilješkama navodio točno onako kako je ono označeno u arhivskim fondovima, ne mijenjajući njihove izvorne nazive. S obzirom da je svaka stranica navedenih dokumenata imala naknadno dodani broj stranice, zapisivao sam i te brojeve kako bi se čitatelj mogao lakše snaći u arhivskom gradivu. Napominjem da ne treba previše

vjerovati nekim izvještajima zbog očite pristranosti njihovih autora i zbog čestih faktografskih grešaka. Na mnogim se mjestima može pretpostaviti da su se obavijesti dobivale i načinom „rekla-kazala“, a ne na temelju saznanja iz prve ruke. Isto tako, većinu iskaza koje su Oznini/Udbini dužnosnici pribavili saslušavanjem svjedoka treba prihvatiti vrlo kritički zbog mogućnosti da su svjedoci bili zastrašivani ili pod nekim drugim utjecajem navedenih dužnosnika.

Što se tiče objavljenih dokumenata, treba napomenuti da oni većinom potječu s partizanske/komunističke i ustaške strane, jer HSS nije mogao u vrijeme rata objavljivati dokumente zbog zabrane političkog djelovanja stranke. Priličan broj dokumenata važnih za ovaj rad mogu se naći u knjizi Ferde Čulinovića (*Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*) i u knjigama Branka Petranovića i drugih suautora, čiji se naslovi mogu naći u bilješci pri dnu stranice. U tim se knjigama nalaze spisi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), kao i dokumenti vezani uz državni udar Dušana Simovića 27. ožujka 1941. i pregovore o ulasku HSS-a u prevratničku Simovićevu vladu, koje je u ime HSS-a vodio Košutić. Ljubo Boban u knjigama *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943.* i *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.* među ostalim iznosi velik broj dokumenata koji rasvjetljavaju odnos izbjegličke jugoslavske kraljevske vlade spram HSS-a, a neki od tih dokumenata izravno se odnose na Košutića. Zapisnici Politbiroa CK KPH-a 1945.-1952. mogu se naći u istoimenoj knjizi, a važni su zbog onih sastanaka CK KPH-a na kojima se raspravlja o Košutićevom političkom položaju tijekom boravka u zatvoru.¹

¹ Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968. Branko PETRANOVIĆ – Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata*, Beograd, 1985. Branko PETRANOVIĆ – Nikola ŽUTIĆ, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd, 1990. *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, priredila: Branislava Vojnović, sv. 1,2, Zagreb 2005.

Najmanje je objavljenih dokumenata iz inozemnih arhiva, s time da je najviše objavljenih dokumenata stranoga podrijetla poteklo iz ureda britanske diplomacije. Željko Krušelj i Jera Vodušek Starič su u tjedniku *Danas* objavili u više nastavaka od 3. svibnja do 27. lipnja 1989. manju zbirku dokumenata. Riječ je o izvještajima britanskih diplomata iz Jugoslavije, a najviše je mjesta u izvještajima posvećeno aktivnostima HSS-ovaca Ivana Šubašića i Jurja Šuteja. Ovim se dokumentima naročito služio Ljubo Boban u svojim radovima, a u njima se posredno na više mjesta spominje Košutićeva uloga u navedenim kontaktima kao potpredsjednika stranke i njegov odnos spram drugih članova stranačkog vodstva.²

Što se tiče tiska, list *Hrvatski dnevnik* korišten je prigodom utvrđivanja događanja tijekom 1941. i naročito za razdoblje do travnja 1941., tj. do širenja Drugog svjetskog rata na područje Kraljevine Jugoslavije. Službeni list KPH-a *Naprijed* koristan je zato što je u njemu objavljen *Ispravak ing. Augusta Košutića*, jedini tekst koji je u partizanskom/komunističkom tisku objavio neki prvak HSS-a koji u vrijeme objavljivanja nije sudjelovao u partizanskom pokretu. Isto tako, korisni su članci u listu *Naprijed* u kojima je napadan HSS i njegovi prvaci, jer članci izravno i neizravno kritiziraju Košutićevu političku djelatnost tijekom rata. List *Narodni glas čovječnosti, pravice i slobode*, iako je izdan samo jedan njegov broj, važan je zbog toga što se svi stavovi izneseni u njemu mogu smatrati Košutićevim stavovima s obzirom na to da je skupina političara HSS-a oko Košutićeve supruge Mire pokrenula list, a Košutić je podržao njegovo objavljivanje i vjerojatno bio autor nekih članaka. U listovima *Vjesnik u srijedu*, *Hrvatska država* i *Večernji list* objavljeni su određeni članci koji su važni za

² Željko KRUŠELJ – Jera VODUŠEK STARIČ, „Jugoslavija u britanskim izvještajima 1945-1950.“, *Danas*, 3. V. – 27. VI. 1989. Ljubo BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*, Zagreb 1996. Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 1,2,3, Zagreb 1989. Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, sv. 1,2, Zagreb 1974.

proučavanje Košutićevog političkog rada, no navedeni listovi u cjelini nisu posebno važni za ovu temu.³

Povijest HSS-a je u hrvatskoj historiografiji vrlo dobro istražena, naročito u razdoblju prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Zbog pretežitog zanimanja za pobjedničku stranu u ratu i nedostupnosti izvora malen je broj radova posvećen problematici HSS-a u poslijeratnom razdoblju. Do sada pak još nema nijednog sustavnijeg znanstvenog rada koji bi se bavio samo Košutićevim političkim djelovanjem u navedenom razdoblju. Košutićevo političko djelovanje sažeto je obrađeno u knjizi *Povijest Hrvatske seljačke stranke* Hrvoja Matkovića, a puno više u knjizi *Hrvatska seljačka stranka* Fikrete Jelić Butić, koja je napisala iscrpnu knjigu u kojoj pruža cjelovitu rekonstrukciju događanja unutar HSS-a i oko njega u vrijeme rata. Autorica je zbog ograničene dostupnosti izvora najviše prostora posvetila stvaranju prokomunističke frakcije HSS-a. Rad se temelji na arhivskim istraživanjima, a u posljednjem dijelu knjiga se nakratko bavi i razdobljem nakon rata. Ista je tematika obrađena i u knjizi Zdenka Radelića (*Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*), no Radelić daje ponešto drugačiji pogled na spomenute teme. Radelić se u navedenoj knjizi i u knjizi *Božidar Magovac* bavi i djelovanjem HSS-a u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, ali u vrijeme pisanja navedenih knjiga Radelić nije imao za cilj posebno se baviti Košutićevim djelovanjem. Osim toga, ni njemu ni gore spomenutim istraživačima nisu bili dostupni neki značajni arhivski izvori o Košutićevom političkom djelovanju.⁴

U posebnu skupinu korištene literature treba staviti knjige Bogdana Krizmana o povijesti Nezavisne Države Hrvatske (NDH), u kojima je Košutićev politički rad posve sporedan, ali Krizman je donio priličan broj podataka o političkoj pasivnosti HSS-a tijekom ratnih godina, kontaktima sa svojim predstavnicima u emigraciji te o Puču Lorković-Vokić i

³ August KOŠUTIĆ, „Ispravak ing. Augusta Košutića“, *Slobodni dom*, br. 1, god. 3, 16. I 1945., 2.

⁴ Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999. ISTI, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003. Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Zagreb 1996. ISTI, *Božidar Magovac*, Zagreb 1999. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2003.

Košutićevoj ulozi u svim navedenim događanjima. U istu skupinu knjiga pripadaju i u bilješki navedena djela Nade Kisić Kolanović, posebno knjige o Mladenu Lorkoviću i Slavku Kvaterniku, u kojima se mogu naći vrijedni podaci o Košutićevom odnosu s navedenim osobama i s drugim prvacima HSS-a.⁵

HSS je bio najjača demokratska opcija u ratnoj i poslijeratnoj Hrvatskoj, pa je britanska diplomacija često dolazila u kontakt s HSS-om i s Košutićem. Ljubo Boban je istraživao britansko-hrvatske veze u knjizi *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*, a Katarina Spehnjak u knjizi *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* U navedenim se radovima može naći mnoštvo podataka koji se izravno ili neizravno tiču Košutićevog djelovanja u navedenom razdoblju.⁶

Važni su i radovi memoarskoga karaktera jer svojim zabilježenim sjećanjima sudionici događaja dopunjuju praznine u arhivskim fondovima. Treba istaknuti memoare Vladka Mačeka i članak Milana Martinovića o Košutićevom životu i djelovanju. U prvoj se knjizi puno može saznati o Košutićevom odnosu s Mačekom i shodno tome može se uočiti kompatibilnost njihovih stavova tijekom cijelog ovog razdoblja. U Martinovićevom članku nalazi se puno podataka koji su važni za proučavanje Košutićevog djelovanja, a mogli su se saznati samo preko razgovora s njegovim najbližim stranačkim suradnicima i s članovima obitelji.⁷

Što se tiče članaka važnih za proučavanje Košutićevog djelovanja, treba spomenuti članak Ljube Bobana o britansko-hrvatskim odnosima tijekom rata, u kojem se može otkriti uvjetovanost Košutićevog i HSS-ovog djelovanja britanskim diplomatskim težnjama tijekom Drugog svjetskog rata. Jako je korisna serija članaka Jozе Ivičevića o Puču Lorković-Vokić,

⁵ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978. ISTI, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980. ISTI, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1,2, Zagreb 1986. Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, Zagreb 1998. ISTA, *NDH i Italija*, Zagreb 2001. ISTA, *Vojskovođa i politika – sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997.

⁶ Ljubo BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*, Zagreb 1996. Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb 2006.

⁷ Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb, 1992. Milan MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba: život i rad podpredsjednika HSS ing. Augusta Košutića“, *Kalendar Hrvatski glas*, 1956.

gdje je Košutićevo djelovanje od lipnja do rujna 1944. potanko izneseno. Ivičević je koristio arhivsko gradivo i iskaze sudionika Puča, ali treba biti kritičan zbog nekih Ivičevićevih zaključaka i vjerodostojnosti iskaza koje koristi. Ti se članci mogu naći i u Ivičevićevoj knjizi *Iz novije hrvatske povijesti*, koja je navedena u bilješci. Posebno kritički treba se odnositi prema navedenom članku Ive Omrčanina, koji vrlo pristrano opisuje događaje tijekom i nakon Puča Lorković-Vokić.⁸

Od članaka koji se bave poslijeratnom tematikom važan je članak Branke Boban o sudskim progonima vodstva HSS-a u poslijeratnom razdoblju, kada su Košutić i drugi stranački prvaci bili pod prijetnjom sudskog procesa ili su bili suđeni, pa i osuđeni. Zdenko Radelić je u nizu svojih članaka obradio važne aspekte poslijeratnog djelovanja HSS-a, a s time i Košutićevo ulogu u spomenutim zbivanjima.⁹

HSS i August Košutić do 1941.

Hrvatska seljačka stranka (HSS) je politička stranka pacifističkih nazora osnovana 1904. pod imenom Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS; između 1920. i 1925. stranka je nosila ime Hrvatska republikanska seljačka stranka, HRSS), koja se tek nakon 1918. i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja 1929. mijenja ime u Kraljevina Jugoslavija, pretvorila u masovni pokret i obuhvatila sva hrvatska politička uvjerenja. Predsjednik HSS-a Stjepan Radić je po programu HSS-a, koji je tražio federalističku

⁸ Ljubo BOBAN, „Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939-1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 10/1978., 5.-18. Jozo IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS“, *Vjesnik*, 21. IV.-30. V. 1995. Jozo IVIČEVIĆ, *Iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2008. Ivo OMRČANIN, *The Pro-Allied Putsch in Croatia in 1944 and the Massacre of Croats by Tito Communists in 1945*, Philadelphia 1975.

⁹ Branka BOBAN, „Sudski progoni prvaka Hrvatske seljačke stranke (1945.-1948.)“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 8, Zagreb 2004., 239.-260. Zdenko RADELIĆ, Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945., zbornik radova *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb 2006., 413.-456. ISTI, „Ivan Šubašić i Juraj Šutej pod paskom Ožne“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 39/2007, 339.-366. Zdenko RADELIĆ, „Izvjješća Oznina/Udbina doušnika Ivančevića o stanju u HSS-u (1945.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 40/2008, 343.-372. ISTI, „Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2-3, 27/1995. ISTI, „Narodni glas – glas oporbe 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 26/1994., 299.-315.

reorganizaciju unitarne kraljevine, vodio stranku između krajnosti kao što su zabrana njezinog rada koju su provele jugoslavenske vlasti, pa sve do sudjelovanja u toj istoj vlasti.¹⁰

August Košutić rodio se 5. srpnja 1893. u selu Radoboj kod Krapine u Hrvatskom zagorju. U Zagrebu je maturirao 1913. u klasičnoj gimnaziji i započeo studij prava. Kao sin prvoga povjerenika HPSS-a za krapinski kotar već je kao gimnazijalac radio u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari i zapisivao tekstove prema kazivanju slabovidnoga Stjepana Radića. U Brnu u Češkoj završio je Visoku tehničku školu i radio na mjestu asistenta na katedrama za toplinske strojeve. Nakon povratka u domovinu 1922. postao je član HRSS-a, oženio je Radićevu kćer Miru i postao mu jednim od najbližih suradnika. Prenosio mu je novosti i upute za Radićevog boravka u Londonu i Beču 1923. i iduće ga je godine pratio na njegovom putovanju u Moskvu. Također je skrivao Radića u svojem stanu u Zagrebu 1925., a iste godine obojicu su dale zatvoriti jugoslavenske vlasti nakon zabrane rada HRSS-a zbog toga što je Radić posjetio Sovjetski Savez i upisao stranku u Seljačku internacionalu. Imenovan je za stranačkog tajnika 1927., a na izbornim listama HSS-a biran je u jugoslavensku Narodnu skupštinu 1923., 1925., 1927. i 1938., a ove je zadnje godine imenovan i senatorom. Nakon Radićevog sporazuma s jugoslavenskim vlastima i ulaska u jugoslavensku vladu Košutić je bio državni podsekretar u Ministarstvu saobraćaja 1926. i ministar građevina 1926.-1927. Nakon atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini i njegove smrti 1928. Košutić je vodio pregovore o povezivanju HSS-a s Hrvatskom strankom prava i Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom koji su završili priključivanjem njihovih predsjednika zastupničkom klubu HSS-a. Nakon proglašenja diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. prema odluci vodstva HSS-a djelovao je od kolovoza 1929. u inozemstvu, odnosno u Italiji, Švicarskoj, Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Belgiji, Čehoslovačkoj i ponajviše u Austriji, u Beču. Vratio se 1937. u Jugoslaviju i imenovan je

¹⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 89.-122.

potpredsjednikom HSS-a. Sudjelovao je 1937. i 1939. u pregovorima s Udruženom opozicijom, koalicijom jugoslavenkih oporbenih stranaka. Sudjelovao je i u pregovorima o osnivanju Banovine Hrvatske, tj. hrvatske autonomije unutar Kraljevine Jugoslavije, te je bio predložen za bana iste, no za to je mjesto određen drugi prvak stranke, Ivan Šubašić.¹¹

U dvadesetim i tridesetim godinama prošlog stoljeća HSS je bio najveća, najjača i politički najjedinstvenija politička stranka u Jugoslaviji. Ipak je navedeni sporazum o Banovini Hrvatskoj imao dvije neželjene posljedice. Prva je bila gravitiranje dijela stranačkoga članstva prema radikalno desnoj vojnopolitičkoj organizaciji Ustaši – hrvatskom revolucionarnom pokretu, tj. ustaškom pokretu, koji je smatrao da se rješenje hrvatskog pitanja može iznaći samo odvajanjem Hrvatske iz Jugoslavije. Druga je posljedica bila izazivanje otpora nezadovoljne skupine Srba prema takvom stanju u državi i njihov stav da se srpski interesi mogu očuvati samo u unitarnoj jugoslavenskoj državi bez ikakvih autonomnih dijelova poput Banovine Hrvatske.

Košutić je tijekom svoga dugoga političkog djelovanja unutar HSS-a i u samom vrhu stranke ostavljao kod svojih suradnika dojam inteligentnog, zatvorenog, opreznog čovjeka i vrlo dobrog govornika. Marijan Hanžeković, dužnosnik HSS-a, na svom je saslušanju 12. siječnja 1945. pred Oznom izjavio da je kod Košutića primijetio da je „u nekim stvarima i prema najbližim pristašama zadržavao stav tajnosti“, a Branko Pešelj, dužnosnik HSS-a, u intervjuu danom novinaru Mirku Galiću u emigraciji poslije rata izjavio je: „Košutić je bio veliki politički lukavac. Kod njega nikad niste znali što misli ili što hoće da vi mislite da on misli. Ja sam s njim bio jako dobar, ali ni ja nisam bio siguran svaki put što on misli.“ Hanžeković je također izjavio da su Košutićeva šutljivost, oprez i diskrecija bili posljedica loših iskustava s ljudima koji su oskudijevali u tim istim osobinama i tako pravili probleme stranci i njemu samom. Hanžeković je čuo od mnogih da je bilo vrlo teško razgovarati s

¹¹ Isto, 124. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Zagreb 2009., 714.

Košutićem jer je izbjegavao političke teme, osim ako takvi razgovori nisu bili započeti na njegovu inicijativu. Namjerno ili nenamjerno, smatrao je Hanžeković, dolazilo je uvijek do izražaja da je Košutić istaknutiji i važniji od ostalih članova stranke koji su s njim dolazili u dodir.¹²

Košutić je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio poznat kao najgorljiviji i najtemperamentniji predstavnik HSS-ovih političkih ideja, što se najviše isticalo u njegovim govorima koji su bili najradikalniji javni istupi nekog prvaka HSS-a. Među pristašama stranke Košutić je bio poznat kao konzervativac i politički desno orijentiran. U memorandumu Stephena Clissolda, britanskog obavještajca, o ratnom djelovanju HSS-a od siječnja 1944., pisalo je da je Košutić pripadao desnom krilu stranke i da „dijeli strah srednje klase od svakog pokreta koji bi podsjećao na komunizam“. Matija Kovačić, ustaški dužnosnik i kasniji emigrant, napisao je za Košutića da je u prijeratno vrijeme bio „poznat kao vodja desnog krila HSS“. Isto tako, Vjekoslav Blaškov, član HSS-a koji je prešao na ustašku stranu 1941., u istrazi je pred istražiteljima Ozne izjavio da je Košutić bio poznat „zbog svog zalaganja za njemačku orijentaciju, a bio je izrazito antikomunistički raspoložen“.¹³

Uzevši u obzir sve navedeno, Košutić bio jedna od vodećih osoba HSS-a i podjednako je i među suradnicima i među protivnicima smatran politički desno usmjerenom osobom, što će sve utjecati na Košutićevo političko djelovanje i na shvaćanje njegovog djelovanja u turbulentnim vremenima od 1941. godine.

¹² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 261. Iskaz Marijana Hanžekovića od 12. siječnja 1945. Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, Zagreb 1986., 104. Mirko GALIĆ, *Politika u emigraciji. Demokratska alternativa*, Zagreb 1990., 47. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 265. Izjava Marijana Hanžekovića, dužnosnika HSS-a, od 12. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažija, januara 1948.).

¹³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 630. Daljnje informacije povodom smrti i sahrane A. Košutića, biv. podpredsjednika HSS-a. Lj. BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković*, 148. Matija KOVAČIĆ, „Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića“, *Hrvatska revija*, sv. 4, 1968., 456. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir.

Stanje u Kraljevini Jugoslaviji početkom 1941.

Nacistička Njemačka je tijekom 30-ih godina prošlog stoljeća stupila u savez nazvan Osovina ili Trojni pakt zajedno s fašističkom Italijom i militarističkim Japanom te pokrenula Drugi svjetski rat 1. rujna 1939. zarativši protiv Saveznika: Velike Britanije, Francuske, a kasnije i SAD-a i Sovjetskog Saveza. Kraljevina Jugoslavija se početkom 1941. našla na osvajačkom putu sila Osovine, koje su odlučile diplomatskim pritiskom privući Jugoslaviju u svoj savez. Uvažavajući osjetljiv položaj Jugoslavije prema Osovini, britanska i američka diplomacija odlučile su spriječiti potpuno potčinjavanje Jugoslavije Njemačkoj i Italiji. Diplomatskim kanalima ohrabivali su Jugoslaviju da ustraje u politici neutralnosti koju je ona i proglasila nedugo nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata. Pritisci velikih sila na Jugoslaviju da se opredijeli za jednu ili drugu stranu rezultirali su opredjeljenjem za sile Osovine i pristupom Trojnom paktu. U provođenju takve politike imao je udjela i HSS: njegovo je vodstvo, kao i jugoslavenko, bilo impresionirano porastom utjecaja Osovine i smatralo je da se njezin pritisak može ublažiti samo politikom koncesija. Predstavnici Velike Britanije, SAD-a i Njemačke razgovarali su učestalo s HSS-ovim vodstvom, pokušavajući preko njih utjecati na promjenu jugoslavenkog stava i prihvaćanje, tj. odbijanje Trojnog pakta. No, zbog prijetnji napadom sila Osovine na Jugoslaviju predsjednik HSS-a Vladko Maček je podržao potpisivanje Trojnog pakta 25. ožujka 1941., ne zbog simpatija prema njoj nego, kako navodi Zdenko Radelić, da bi se izbjeglo sigurno uništenje.¹⁴

Britanska Uprava za posebne operacije (*Special Operations Executive*, SOE, tj. britanska obavještajna služba) bavila se subverzivnom djelatnošću u mnogim europskim državama, pa tako i u Jugoslaviji. Njezina je zadaća bila pomagati sve organizacije koje bi svojim djelovanjem u pojedinim državama mogle otežati njemačke ekspanzivne planove.

¹⁴ Ljubo BOBAN, „Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939-1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 10/1978., 6. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 10.

Tako su Britanci preko SOE-a pokušavali uspostaviti obavještajne jezgre ili osigurati politički utjecaj na HSS. Postojale su glasine da je britanski konzulat u Zagrebu, na čelu s generalnim konzulom Thomasom Rappom, preko Košutića financirao djelatnost HSS-a tijekom jeseni 1940. i prvih mjeseci 1941., no to se ne može potkrijepiti dokazima. S time se može povezati i navod anonimnog autora u nenaslovljenom arhivskom spisu od 22. svibnja 1940. u kojem piše da se za Jurja Krnjevića, tajnika HSS-a, tvrdilo da je „plaćenik *Intelligence Servicea*“, a da „daleko od toga nije ni Košutić“. Zbog anonimnosti autora, neimenovanja izvora i zbog manjka podatka kome je upućen, vjerodostojnost tvrdnji je upitna.¹⁵

Alfred Freundt, njemački generalni konzul u Zagrebu, 21. ožujka 1941. javio je u Berlin njemačkome Ministarstvu vanjskih poslova da su se Karl Kraus, njemački policijski izaslanik u Beogradu, i Otto Mitterhammer, referent za tisak njemačkoga konzulata u Zagrebu, dan ranije susreli s Mačekom i Košutićem, no nije poznato o čemu su razgovarali. Njemačka je obavještajna služba 24. ožujka javila svome Ministarstvu vanjskih poslova da se John Meily, američki konzul u Zagrebu, 21. ožujka obratio Košutiću i rekao mu da ima podatke da će Jugoslavija tijekom idućih dana pristupiti Trojnom paktu. Rekao mu je da bi ta odluka mogla imati ozbiljne posljedice za Jugoslaviju i da je američka vlada svjesna hrvatskog i slovenskog zalaganja za pristup Trojnom paktu, posebice djelovanja Mačeka, Košutića i istaknutoga slovenskog političara Franca Kulovca u tom smjeru. Naveo mu je da će posljedice toga koraka pogoditi Hrvate i Slovence, da će Srbi navedenu trojicu držati izdajicama i da će na njih svaliti krivicu za eventualne pobune. Čitavo demokratsko svjetsko javno mnijenje, nastavio je konzul, osudit će Hrvate i Slovence zbog ove odluke, koja će po njegovom sudu biti sudbonosna za Jugoslaviju. Košutić je odgovorio konzulu da Hrvati

¹⁵ Vojmir KLJAKOVIĆ, „Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2/3, 3/1971, 131. HDA, Fond Hrvatske seljačke stranke (Fond HSS), kut. 2, inv. br. 190a, Kritika HSS-a na vlasti. Stanje na 22. svibnja 1940.

nemaju u svojim rukama ni jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova ni Ministarstvo obrane i da zato ne mogu biti odgovorni za jugoslavensku politiku.¹⁶

Odnos HSS-a prema Saveznicima ostajao je sve više samo na simpatijama, koje su se u službenoj stranačkoj politici sve više potiskivale iz straha da se ne zamjere silama Osovine. Tako su zapadne sile u politici HSS-a sve više postajale čimbenik utjehe „za bolja vremena“. Britanija je svoja nastojanja usmjerila prema oporbenim vojnopolitičkim krugovima u Srbiji, a HSS je uklapala prvenstveno u svoje dugoročne planove. Događaji prigodom državnog udara 27. ožujka 1941. stvorili su dojam ispravnosti orijentacije na Srbiju kao glavni oslonac.¹⁷

Državni udar Dušana Simovića i Košutićevi pregovori s pučističkom vladom

Posljedica jugoslavenskog potpisivanja Trojnog pakta bio je državni udar 27. ožujka 1941. koji su izveli nezadovoljni srpski vojni krugovi koji su pod utjecajem britanske diplomacije težili distanciranju Jugoslavije od Njemačke. Toga su dana u Beogradu bila zatočena i četiri HSS-ova ministra u dotadašnjoj Maček-Cvetkovićevoj vladi te su bili nagovarani da uđu u pučističku vladu. Kada je Maček bio obaviješten da su HSS-ovi ministri kao uvjet za svoj ulazak u novu vladu postavili Mačekovo očitovanje o tome potezu, on je odgodio svoj odgovor: pokušavajući dobiti na vremenu, rekao je da najprije mora o tome razgovarati s Košutićem, svojim neslužbenim zamjenikom u stranci. Naime, Maček se zanimao za njemački stav po tom pitanju. Kako njemačka strana nije dala nikakav izravni diplomatski odgovor na ovu situaciju, Maček je uskoro pristao na ulazak u pučističku vladu.¹⁸

Postoji naznaka da su nakon puča u vodstvu HSS-a nastala suprotna mišljenja o mogućem ulasku HSS-a u pučističku vladu. Prema izvještaju njemačkoga generalnoga

¹⁶ Branko PETRANOVIĆ – Nikola ŽUTIĆ, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990., 116.

¹⁷ Lj. BOBAN, „Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka“, 6.

¹⁸ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 232.

konzula u Zagrebu, Alfreda Freundta, poslanom u Berlin 29. ožujka, 20-ak narodnih zastupnika HSS-a na čelu s Košutićem, Ivanom Pernarom i Jankom Tortićem pristupilo je Mačeku s idejom da se osnuje „hrvatski jedinstveni front“ koji bi se suzdržao od prenapljenih odluka i koji bi se zalagao za njemačku intervenciju i ulazak njemačke vojske u Jugoslaviju. Nije poznat Mačkov stav o tome, niti je taj istup ostavio ikakvih posljedica.¹⁹

Treba spomenuti i da su istražitelji Ozne u jednom nedatiranom poslijeratnom izvještaju o Košutićevoj aktivnosti krajem ožujka 1941. naveli da je razgovarao s bojnikom *Schutzstaffela* (SS, nacistička paravojna organizacija) Cecilom Nassensteinom i sa satnicima SS-a Kobom i Reiserom. Oni su radili po uputama glavnog povjerenika Ureda VI RSHA-a za Jugoslaviju sa sjedištem u Beogradu, bojnika SS-a Karla Krausa, kojeg je Košutić otprije osobno poznao. RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*, Glavni ured sigurnosti *Reicha*) je bila njemačka nacistička obavještajna i sigurnosna organizacija koja je od 1939. do 1945. ujedinjavala Sigurnosnu službu, Gestapo i Kriminalističku policiju. Imao je šest ureda, od kojih je Četvrti ured bio onaj zloglasne policije Gestapo (*Geheime Staatspolizei*, tajna državna policija). Košutić i navedeni časnici razgovarali su o mogućoj suradnji njemačke strane i HSS-a, no do nikakvih rezultata nije došlo, navodi se u izvještaju Ozne, jer nijedan njemački predstavnik nije mogao službeno govoriti u ime njemačke vlade.²⁰

Premijer pučističke vlade, general Dušan Simović, ponudio je Mačeku mjesto potpredsjednika u svojoj vladi. Maček je za to mjesto predložio Jurja Krnjevića, a ovaj je predložio da umjesto njega na taj položaj dođe Košutić. U razgovoru vođenom 28. travnja između Krnjevića i britanskoga konzula Rappa potonji je nagovarao Krnjevića da prihvati položaj potpredsjednika pučističke vlade jer je smatrao da je Krnjevićeva prisutnost u Beogradu i na dotičnom mjestu za britansku stranu „vrlo vrijedna, vrednija od Košutićeve“.

¹⁹ Ljubo BOBAN, *Sporezum Cvetković-Maček*, Beograd 1965., 374.

²⁰ Louis Leo SNYDER, *Encyclopedia of the Third Reich*, Ware 1998., 286. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 499.

Za britanskog je konzula Krnjević bio čovjek pogodniji za britanske interese od Košutića, a to je vjerojatno zato što je Krnjevića smatrao vrlo lojalnim Velikoj Britaniji.²¹

U izvještaju koji je uputio u Berlin 27. ožujka generalni je konzul Freundt naglasio da je situacija nejasna i da se još ne zna hoće li Maček ući u Simovićevu vladu. U izvještaju je citirao Košutićevu izjavu da će „stav Seljačke stranke o novom kabinetu ovisiti o držanju Njemačke“. Nije poznato kada je to Košutić izjavio, a pošto ga je u svom izvještaju Freundt nazvao predsjednikom HSS-a, možda je ipak mislio na Mačeka.²²

Beogradski je puč izazvao stanovitu paniku u redovima HSS-ovaca jer su smatrali da je puč bio odgovor na stvaranje hrvatske autonomije u obliku Banovine Hrvatske i da će sada Banovina biti ukinuta. Rano prije podne 28. ožujka počeo je u današnjoj zgradi Sabora sastanak Mačeka, Krnjevića, Košutića i Šubašića koji je trajao pet sati, a nitko drugi nije smio biti prisutan. Na tom je sastanku odlučeno da će Šubašić ići u Beograd na pregovore sa Simovićevom vladom. Dan kasnije Šubašić se iz Beograda već vratio u Zagreb i na sastanku užeg vodstva stranke izvijestio Mačeka da će Simovićeva vlada priznati sve međunarodne ugovore što ih je potpisala bivša vlada, uključujući i Trojni pakt. Mačeka nije zadovoljio Šubašićev izvještaj, a osobito se nije složio sa Šubašićevim odveć optimističkim mišljenjem da Jugoslavija može izbjeći rat s Osovinom. Maček je zato poslao Košutića u Beograd s njegovom punomoći da iznova ocijeni tamošnju situaciju i nastavi pregovore.²³

To što je izbor pao na Košutića sigurno nije bilo slučajno jer je bio bliski Mačekov suradnik i čovjek od povjerenja, a Osovini je vjerojatno bio najprihvatljiviji zbog svojih pronjemačkih stavova. U prilog tome ide i to što je Košutić i prije i za vrijeme Mačekovih pregovora s pučistima bio u stalnom kontaktu s njemačkim generalnim konzulom. U izvještaju koji je Freundt uputio u Berlin 29. ožujka uvečer naveo je da je Košutić tijekom

²¹ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 3, 236.

²² B. PETRANOVIĆ – N. ŽUTIĆ, 542.

²³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 34. „Ban dr. Šubašić vratio se u Zagreb“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1768, 30. III. 1941., 5. „Konferencija u stanu dra Mačka“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1769, 31. III. 1941., 5. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 45.

njihovog novog razgovora izjavio da Maček još nije zauzeo konačni stav prema novoj vladi i da čeka povratak HSS-ovih ministara iz Beograda.²⁴

Košutić je otputovao 30. ožujka uvečer brzim vlakom za Beograd i tamo se sastao s hrvatskim ministrima u jugoslavenskoj vladi Barišom Smoljanom, Jurjem Šutejem i Josipom Torbarom. Ivan Andres se ranije bio vratio u Zagreb. Nakon toga se susreo s predsjednikom Samostalne demokratske stranke Srđanom Budisavljevićem i s predsjednikom Slovenske ljudske stranke Francom Kulovcem, a poslijepodne istog dana sa Simovićem, zatim s njegovim ministrom vanjskih poslova Momčilom Ninčićem i s nekim drugim osobama. Nije poznato o čemu su razgovarali. Prema navodima njemačkoga generalnog konzulata, Košutić se trebao sastati i s njemačkim poslanikom Viktorom von Heerenom, no nije poznato je li do toga sastanka i došlo.²⁵

Dana 2. travnja Košutić je prisustvovao sjednici Simovićeve vlade i izložio im je Mačekove uvjete za ulazak u vladu, po kojima se vidjelo da hrvatsko političko vodstvo neće ići na razbijanje Jugoslavije: Maček je tražio priznanje Trojnog pakta, postavljanje regentstva kralju, isključivanje vojske i vjerskih organizacija iz političkog života i imenovanje Dušana Trifunovića za ministra vojske, koji mu je obećavao da će očistiti vojsku od „neodgovornih elemenata“, tj. od pučista. O tim je uvjetima Maček obavijestio i njemačke predstavnike u Jugoslaviji i 1. travnja u razgovoru s Ottom Mitterhammerom izjavio da je Košutića odredio za svoga pouzdanika u budućim razgovorima s njemačkom stranom.²⁶

Košutić se iz Beograda vratio 3. travnja i podnio izvještaj predsjedniku Mačeku s povoljnim odgovorima vlade o autonomiji Banovine Hrvatske, ali je donio nepovoljne vijesti o mogućnosti očuvanja mira. Zajedno s Košutićem doputovali su iz Beograda preostali HSS-ovi ministri u bivšoj vladi. U Banskim dvorima održan je sastanak na kojem su sudjelovali

²⁴ Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, sv. 1, Zagreb 1974., 393.

²⁵ „Put ing. Augusta Košutića u Beograd“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1769, 31. III. 1941., 5. „Konferencije podpredsjednika HSS ing. Košutića u Beogradu“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1770, 1. IV. 1941., 5. T. JONJIĆ, 230.

²⁶ Isto, 233.

Andres, Maček, Košutić, Krnjević, Maček, Smoljan, Šubašić i Šutej. Načelno je odlučeno da će Maček ući u vladu, ali nije utvrđeno vrijeme kad će to učiniti. Donesen je zaključak da će, u slučaju da vlada mora ići u emigraciju, Maček podnijeti ostavku, a njegovo mjesto u vladi preuzeti Krnjević. Idućeg su dana Krnjević, Maček i Šubašić otputovali u Beograd, dok je Košutić ostao u Zagrebu.²⁷

Košutić je bio prisutan kod svih sastanaka Mačeka i njemačkih agenata u Jugoslaviji i cijelo je vrijeme bio u Mačekovoj blizini. Tako je bio prisutan i kada je Walter Malletke, službenik u Vanjskopolitičkom uredu Nationalsocijalističke njemačke radničke stranke (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP, jedina legalna stranka u Njemačkoj 1933.-1945.), posjetio Mačeka 3. travnja, baš prije nego što je Maček namjeravao krenuti za Beograd. Malletke je savjetovao Mačeku da uz njemačku pomoć odcijepi Hrvatsku od Jugoslavije. Maček je odgovorio da bi se to moglo postići samo ratom i da to zato ne može prihvatiti. Malletke je žalio što ga ne može zainteresirati za predloženi plan, pa je, prema Košutićevom iskazu partizanskim istražiteljima, poklonio Mačeku revolver zamotan u papir i rekao mu: „Možda će vam ovo biti potrebno“. Malletke je navečer istog dana razgovarao nasamo s Košutićem i molio ga da utječe na Mačeka da ne ulazi u Simovićevu vladu bez sporazuma s Berlinom. Košutić je doista razgovarao s Mačekom o tome i dva dana kasnije prepričao taj razgovor Malletkeu, ali ništa nije promijenjeno.²⁸

Britanski je konzul Rapp 4. travnja razgovarao s Košutićem i o tome podnio izvještaj svome Ministarstvu vanjskih poslova, u kojem je naveo da mu je Košutić objasnio sve što se događalo prijašnjih dana, izjavivši da je Maček stupio u beogradsku vladu kako bi mogao provoditi politiku „striktne neutralnosti“ i osigurati „častan mir“, ali da će zemlju ipak braniti u slučaju napada. Košutić je također izjavio da je britanska strana svojom diplomatskom

²⁷ „Doček predsjednika dra Mačka u Beogradu“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1774, 5. IV. 1941., 5.

²⁸ Bogdan KRIZMAN, „Njemački emisar W. Malletke kod V. Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 7/1975, 161. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 80.

aktivnošću otežavala zadaću jugoslavenske vlade da očuva mir. Istaknuo je da je po njegovom mišljenju „pakt izlika, a ne uzrok državnog udara“. Rapp je smatrao da HSS svim silama radi na politici smirivanja stanja.²⁹

Činilo se da pregovori s pučističkom vladom idu sasvim dobro jer se Simović pokazao spremnim prihvatiti sve uvjete koje je Košutić tražio u zamjenu za ulazak HSS-a u vladu. I Košutić je bio uvjeren u takav razvoj događaja, a prigodom svoga saslušanja pod partizanskom istragom 1944. izjavio je da mu je Simović na kraju pregovora rekao da se tim sporazumom stvorila „Magna carta Jugoslavije“. Kada je Maček osobno otišao u Beograd, ispostavilo se da je Košutićev trud bio uzaludan, jer je Simović prekršio sva svoja obećanja.³⁰

Raspad Kraljevine Jugoslavije i osnivanje NDH

Iako je Simovićeva vlada odlučila zbog straha od njemačkog napada potvrditi jugoslavensko potpisivanje Trojnog pakta, njemački nacistički vođa Adolf Hitler odlučio je osvojiti Jugoslaviju. Dana 6. travnja 1941. njemačka je vojska ušla u Jugoslaviju i nakon kratkotrajnog Travanjskog rata 17. travnja iznudila bezuvjetnu jugoslavensku predaju. Nakon napada na Jugoslaviju Hitler je vlast u Hrvatskoj ponudio Mačeku, koji je to odbio zbog svojih pacifističkih nazora. Zatim je Hitler u dogovoru s talijanskim fašističkim vođom Benitom Mussolinijem odlučio vlast u Hrvatskoj predati ustaškom pokretu na čelu s Antom Pavelićem. Pavelićev pouzdanik Slavko Kvaternik je u Zagrebu 10. travnja proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) u ime Pavelića koji je u Zagreb došao pet dana kasnije i preuzeo vlast.³¹

Košutić je u svojem iskazu pred Ozninim istražiteljima naveo da su neke osobe nakon što je Njemačka napala Jugoslaviju smatrale da je Košutić odgovoran zbog Mačekove odluke

²⁹ Lj. BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, sv. 2, 399.

³⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 53. Ljubo BOBAN, *Kontroverze*, sv. 2, 262.

³¹ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2003., 22.

o ulasku u Simovićevu vladu. Edmund Veessenmayer, njemački diplomat, državni tajnik za posebne zadatke u Ministarstvu vanjskih poslova Njemačke, organizator proglašenja novostvorenih država Slovačke 1939. i NDH 1941., optužio je Košutića da je Maček svoju odluku donio ravnajući se po Košutićevim izvještajima iz Beograda, pa je po njegovom mišljenju Košutić poremetio njemačka nastojanja da se Mačeka privuče na njihovu stranu. Također je Janko Tortić, HSS-ovac koji je nakon proglašenja NDH ušao u državni aparat NDH, obrazlagao da bi Maček bio uzeo svu vlast u Hrvatskoj u svoje ruke da ga je Košutić drukčije obavijestio o pregovorima sa Simovićem, tj. da ga ovaj nije uspio „prevariti sa svojim obećanjima“. Po Košutićevoj tvrdnji u istom iskazu, Slavko Kvaternik je u neodređeno vrijeme izjavio da je Košutić bio „glavni faktor pučističke vlade, koja je navijestila rat savezničkoj Njemačkoj“. Navedeni iskazi krivo interpretiraju događaje i pridaju preveliku važnost Košutiću u tim zbivanjima.³²

Mačeka su u Kupincu pokraj Zagreba, gdje je on imao svoj posjed i kamo je došao iz Beograda nakon početka njemačkog napada na Jugoslaviju, 8. travnja poslije podne posjetili Košutić, Krnjević i Šubašić kao vodeći ljudi u stranci i Banovini Hrvatskoj. Izvijestili su ga da je u Zagrebu nakon početka ratnih akcija nastalo veliko neraspoloženje naspram jugoslavenske vlade koja ih je uvukla u rat. Odlučeno je da Krnjević i Šubašić odu u Simovićevu vladu, a da Maček i Košutić čekaju razvoj događaja u Hrvatskoj. Maček je nakon savjetovanja sa svojim suradnicima te večeri preko radija dao izjavu u kojoj je narodu objavio da je on odlučio ostati u Zagrebu tijekom trajanja njemačkog vojnog napada na Jugoslaviju te je pozvao na red i disciplinu „bilo kod kuće ili u vojsci“. Idućeg je dana otišao u Zagreb, kao i svi vodeći HSS-ovci.³³

Prema svjedočanstvu Krunoslava Batušića, dužnosnika HSS-a koji je u emigraciji 1956. objavio članak o travanjskim događajima 1941., Košutić je u razgovoru s njim 9.

³² *Tko je tko u NDH*, 412. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 53.

³³ Franjo TUĐMAN, *Okupacija i revolucija*, Zagreb 1963., 365.

travnja 1941. izjavio da HSS neće nikako sudjelovati u budućem stvaranju ustaške države i poručio mu je da u idućim danima pokuša zaštititi HSS-ovce od progona, no da inače bude pasivan. Batušić je također naveo da mu je Košutić rekao da je tako samo provodio Mačkovu odluku da HSS ne sudjeluje u ustaškom dolasku na vlast. Po Batušićevom se navodu može zaključiti da je već 9. travnja vodstvo HSS-a odlučilo provoditi politiku čekanja.³⁴

Košutić je na svom saslušanju na području pod partizanskim nadzorom 14. listopada 1944. naveo da je 10. travnja 1941. bio prisutan na vijećanju kod bana Šubašića s Mačekom i s generalom Pantelijom Jurišićem, glavnim zapovjednikom jugoslavenske vojske u Zagrebu za područje sjeverne Hrvatske, koji je tada izjavio da će njemačke snage istog dana popodne stići u Zagreb. Kada su prvi njemački tenkovi ušli u Zagreb oko 16 sati, Košutić je bio u Mačkovom stanu u Zagrebu u Prilazu br. 9 gdje su u Mačkovom radnom kabinetu razgovarali o tome što bi trebalo učiniti sa stranačkim listovima za vrijeme njemačke okupacije Hrvatske. Složili su se da bi bilo najbolje sve obustaviti, radije nego pisati po diktatu okupatora. Iza 16 sati su Mačeka posjetili Michael Dörfler i Edmund Veessenmayer, specijalni njemački opunomoćenici za Jugoslaviju. Nakon rasprave s njima složili su se da Maček objavi proglas za narod u kojem će navesti da su Nijemci ušli u Zagreb i da je vlast preuzeo Slavko Kvaternik koji je u Pavelićevo ime i u ime ustaškog pokreta proglasio NDH, pa Maček stoga poziva narod da primi mirno te nove činjenice. Pristupilo se stiliziranju dotične izjave, s tim da je izjavu Maček diktirao Košutiću, koji je bio prisutan tijekom cijelog razgovora. Zatim je došao Kvaternik koji je na svom saslušanju pred Ozninim istražiteljima izjavio da je smatrao važnim da i Košutić kao potpredsjednik stranke bude prisutan tom po njemu važnom povijesnom događaju. Zatražio je od Mačeka da dade izjavu za narod preko radija „da se održi mir i red i sačuva kontinuitet narodne volje i legalitet vodstva“. Nakon toga je Maček nasamo popričao s Košutićem i nakon kratkog razgovora su zajednički, bez

³⁴ Krunoslav BATUŠIĆ, „Kako je srušena Jugoslavija 1941.“, *Hrvatska država*, br. 12, 25. srpnja 1956., 5. Krunoslav BATUŠIĆ, „Strane sile i 10. travanj 1941.“, *Hrvatska država*, br. 236, siječanj 1975., 4.

ikakvoga Kvaternikovog uplitanja, „izmjenom misli i izražaja“ sastavili izjavu. Zatim je Košutić pročitao izjavu, a kako je Kvaternik bio sporazuman, Košutić je izjavu prepisao na novi papir i predao je Kvaterniku, a za sebe je zadržao koncept. Jedan primjerak Mačekove pismene izjave za radio je nestao, a drugi je po Mačekovoj tvrdnji zadržao Košutić, dok nije i taj primjerak nestao. Kvaternik je u svom iskazu posebno istaknuo da su Maček i Košutić sastavili izjavu „dobrovoljno bez ikakvog pritiska, a o kakvoj sili ili diktatu ne može biti ni govora, a ja se nisam ni pačao u njihov razgovor kad su oni ovu izjavu sastavljali“. Njemački su predstavnici također suzdržano promatrali sastavljanje izjave i nisu se složili samo s malenim dijelom njezinog sadržaja, pa je taj dio neznatno izmijenjen, dok su glavne ideje ostale netaknute. Nakon svega toga je spomenuta izjava pročitana na zagrebačkom radiju.³⁵

Maček je u razgovoru sa stranačkim prvakom Božidarom Magovcem koji ga je posjetio u Kupincu 19. lipnja 1941. glede svoje izjave na radiju 10. travnja rekao da su mu ustaše ponudili da im mirno prepusti vodstvo hrvatskog naroda i da se povuče iz politike, a zauzvrat je dobio uvjerenja o njihovoj daljnjoj tolerantnoj politici. Samu izjavu za radio, rekao je, dao je pod pritiskom, s uvjerenjem da čini dobro narodu i s nadom da će se izbjeći krvoproliće. Bio je uvjeren u podršku naroda HSS-u.³⁶

Košutić je tijekom svog iskaza na partizanskom području 14. listopada 1944. pokušao umanjiti svoju ulogu u sastavljanju izjave. Izjavio je da nije poruku pisao on, već Maček, ali Kvaternik je u svom iskazu, nakon što mu je predložena ova Košutićeva izjava, po drugi put ustvrdio da je Košutić s Mačekom dogovorio i napisao izjavu. Košutić je vjerojatno nastojao ukloniti svoju povezanost s bilo kojim događajem koji su komunisti mogli ocijeniti politički neprihvatljivim i koji bi samo pogoršao njegov tadašnji položaj u partizanskom zarobljeništvu. Izjavio je da je Maček svojom izjavom za radio želio „izbjeći krvoproliće“, a dužnosnike HSS-a pozvao je da s novim vlastima surađuju „zato što je mislio očito da

³⁵ Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb 1992., 229. HDA, SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir. M. GALIĆ, 213. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.22, Djelatnost HSS-a u emigraciji i veze s ustašama.

³⁶ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 78.

analogno kao u prošlom ratu u Austro-Ugarskoj uzmognu zaštićivati narod“. U pismenoj izjavi britanskoj vojnoj misiji u Hrvatskoj, tj. njezinom članu i sinu britanskoga premijera Randolphu Churchill u rujnu 1944. Košutić je tumačio Mačekovu izjavu istaknuvši da se u njoj ne spominje ni Pavelić ni ustaše koji su u to vrijeme još bili u Italiji, da se u njoj ne govori o „suradnji naroda s Nijemcima, Pavelićem, ustašama, fašistima, nego je samo riječ o funkcionarima HSS-a na zatečenim upravnim položajima da s novim vlastima surađuju“. Kako je Maček u konačnoj verziji izjave pozvao općinske načelnike da ostaju na svojim mjestima, Košutić je u svom iskazu naveo da je Maček očito računao na to da bi općinski načelnici mogli koristiti narodu zaštićujući ga pri rekvizicijama i drugim mjerama koje su se mogle očekivati od okupatora. Protumačio je to i kao poziv na sabotazu okupatora, a ne kao poziv na pokoravanje novoj vlasti. Nije smatrao da se ikako promijenilo stajalište koje je stranka imala dotad, tj. sudjelovanje u jugoslavenskoj vladi i preko toga pouzdanje u Saveznike. Izjavio je da nije mogao slobodno razgovarati s Mačekom tijekom sastavljanja izjave niti mu išta predlagati, a nije ni bio pitao za prijedlog. Naime, bilo je nemoguće povjerljivo razgovarati i dogovarati se u prisutnosti spomenutih osoba. Kad je zapisao izjavu, Košutić ju je dao Mačeku da ju potpiše, a zatim ju je predao Kvaterniku. Košutića nisu tražili da i on potpiše izjavu, pa je zato u svom iskazu tvrdio da nije bio suglasan s izjavom niti da se njegova suglasnost tražila. Košutić je izjavio i da je uvjeren da Maček nije nikad imao namjere mijenjati HSS-ovu političku liniju koja je bila zauzeta prije dolaska okupatora: po njemu je smisao izjave bio upozoriti narod da se ne suprotstavlja oružanoj sili. Izjavio je i da bi on sam izjavu napisao drugačije da je bio upitan da je napiše.³⁷

Košutićeve i Kvaternikove iskaze o ovim događajima treba pažljivo sagledati jer su dani pod utjecajem istražitelja i pod prijetnjom osude, ali su sukladni s Mačekom

³⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 18. Partizanski izvještaj od 10. srpnja 1945. Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 154. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 202. Košutićev iskaz 14. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 191, 202, Košutićev iskaz.

memoarskim navodima, pa ih treba uvažiti. Može se zaključiti da su Maček i Košutić postali pasivni promatrači nastajanja NDH onog trenutka kada su odbili preuzeti vlast u ime fašističkih okupatorskih sila. Davanje izjave za zagrebački radio samo je predstavljalo pokušaj umirivanja stanja u narodu i državi i ublažavanje prijelaza na novu ustašku, ali i okupatorsku vlast.

Stanje u HSS-u nakon zabrane stranačke djelatnosti i Košutićeva uhićenja

Dana 10. travnja 1941. Maček je dao svoje zadnje javne izjave tijekom ratnog razdoblja, a potom se povukao u političku pasivnost koju prekidaju tek posjeti njegovih stranačkih suradnika na njegovom imanju u Kupincu. Na isključenje iz političkog života bio je zatim i prisiljen kad su ustaške vlasti 11. travnja 1941. zabranile političku djelatnost HSS-a i internirale Mačeka na njegovom imanju. Prisiljen razvojem ratne situacije, neuspjelu politiku nezaraćenosti Maček je pretvorio u politiku čekanja. Bio je uvjeren u prevlast savezničkih sila koje su trebale omogućiti HSS-u povratak na nekadašnji vodeći položaj u Hrvatskoj i nastavak njegove dotadašnje politike rješavanja hrvatskog pitanja. U razgovoru s Magovcem koji ga je posjetio u Kupincu 19. lipnja 1941. Maček je izjavio da je politika čekanja za njega najbolji izbor, a vjerovao je također da ga ustaški režim neće dirati. Svoj budući odnos prema ustašama komentirao je riječima: „Što više u drek diraš, to više smrdi!“ Nakon nekoliko mjeseci, 15. listopada 1941. Maček je sproveden u logor u Jasenovcu gdje je boravio sve do ožujka 1942. kada je opet interniran na svom imanju u Kupincu. Tu je boravio do prosinca 1943. a od tada je sve do odlaska u emigraciju 6. svibnja 1945. bio u kućnom pritvoru u Zagrebu, u stanu na Prilazu br. 9.³⁸

³⁸ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 78. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 12.

Wilhelm Beissner, voditelj njemačke Djelatne uprave Sigurnosne policije i Sigurnosne službe za NDH (*Einsatzkommando Sipo und SD*), u izvještaju upućenom 8. prosinca 1941. u središte RSHA-a u Berlinu izvještavao je da je Maček 11. travnja uhićen jer je imao veleizdajničke veze s talijanskim i njemačkim diplomatskim krugovima. U izvještaju je pisalo da je Maček naložio Košutiću da uspostavi vezu s Nijemcima i Talijanima kako bi se izvidio njihov stav o eventualnom rušenju ustaškog režima i dovođenju na vlast HSS-a i hrvatskih vojnih krugova. U tu je svrhu Košutić stupio u vezu s Jurjem Korenićem, zagrebačkim liječnikom i potpredsjednikom stranke Jugoslavenski narodni pokret Zbor Dimitrija Ljotića. Korenić je Mačekove prijedloge trebao dostaviti njemačkoj i talijanskoj strani. S tim su planom navodno bili upoznati i ustaški dužnosnici Slavko Kvaternik i Mile Budak, ali je Kvaternik taj plan odbio. Posredovanjem Korenića ti su prijedlozi bili dostavljeni Vanjskopolićkom uredu NSDAP-a, kojeg je vodio Alfred Rosenberg i koji je te prijedloge otklonio kao preuranjene. Teško je odrediti koliko je istine u ovom Beissnerovom izvještaju jer nijedan drugi izvještaj ne spominje ove događaje.³⁹

U skladu s Mačkovim postavkama vodstvo stranke inzistiralo je na jednakom odmaku spram ustaškog režima i partizanskog pokreta. Unatoč stranačkoj rastrojenosti nakon zabrane političkog djelovanja, najveći dio članova i pristaša ideološki je ostao uz tzv. sredinski dio stranke, okupljen oko užega stranačkog vodstva. Maček je na čelu stranke nakon internacije ostao samo nominalno jer su ga ustaške vlasti izolirale i nije mogao aktivno utjecati na stranačku politiku. Poslove stranke, onoliko i kako je to bilo moguće u uvjetima nadzora i represija ustaške vlasti, vodila je skupina istaknutih stranačkih prvaka unutar koje su Ivanko Farolfi, Košutić i Ljudevit Tomašić imali najistaknutiju ulogu. Košutić je kao potpredsjednik stranke bio Mačkov zamjenik unatoč tome što to stranačka tijela nikad nisu službeno potvrdila. Bio je pod nadzorom ustaške i njemačke sigurnosne službe i zato je malo

³⁹ L. SNYDER, 244. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir.

sudjelovao u vođenju stranačkih poslova. Tomašić je zato obavljao dužnost Košutićevog zamjenika za unutarnjopolitička pitanja stranke, a Farolfi za vanjskopolitička pitanja. Farolfi je slovio kao stručnjak za pravno-politička pitanja i britansku politiku, a od jeseni 1941. djelovao je praktično kao glavni tajnik stranke. Uživao je posvemašnje Mačekovo i Košutićevo povjerenje, što će najviše doći do izražaja kada će biti ovlašten za pregovore s pojedinim političkim grupacijama u zemlji. Istodobno je služio kao veza između Krnjevića u Londonu i Košutića u Zagrebu, koji je, iako prilično teško, održavao povremenu vezu s Mačekom preko posrednika.⁴⁰

Oko Košutića kao potpredsjednika stranke okupilo se uže vodstvo u kojem su bili već navedeni Farolfi i Tomašić te Ivan Andres, Ivan Pernar, Josip Reberski, Bariša Smoljan i Josip Torbar. Njima se može pribrojiti i Tomo Jančiković koji se većinu vremena tijekom rata nalazio u Hrvatskom primorju, odakle je slao izvještaje i poruke zagrebačkom vodstvu. Od jeseni 1942. HSS-ovac Josip Vizner služio je kao veza između Košutića i Jančikovića, između kojih je u više navrata prenosio poruke. HSS je postupno obnavljao svoju djelatnost, koju je vodio spomenuti krug prvaka stranke kao mali izvršni odbor. Taj je odbor bio potajno sazivan da bi potvrđivao važnije odluke užeg vodstva. Za istaknuti je mišljenje bivšeg HSS-ovca i partizanskog doušnika Joze Milivojevića, danog u kolovozu 1945. agentima Ozne, da se tijekom ratnog razdoblja bez Košutićevog odobrenja ništa unutar stranke nije moglo provesti.⁴¹

Od sredinskog je dijela najprije otpao onaj dio stranke koji je pristupio ustaškom pokretu i zauzeo visoke dužnosti u NDH, gubeći time legitimitet HSS-ovih predstavnika u narodu. Prvi su od stranke otpali narodni zastupnici Janko Tortić i Marko Lamešić, koji su neposredno prije napada sila Osovine na Jugoslaviju sa skupinom ustaša potpisali Rezoluciju

⁴⁰ Lj. BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković*, 113. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krbek Ivo, 3. Rezime. Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 111

⁴¹ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 253. Jozo IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS“, *Vjesnik*, 11. V. 1995., 35. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 303. Iskaz Joze Milivojevića 26. kolovoza 1945.

u kojoj se konstatira kraj Jugoslavije i moli njemačka pomoć u stvaranju hrvatske države. Pri stvaranju NDH aktivirali su se još neki zastupnici. U razoružavanju jugoslavenske vojske sudjelovale su i jedinice Hrvatske seljačke i građanske zaštite, HSS-ove stranačke vojske. Ipak, broj organizacija HSS-a koje su pristupile pokretu nije mogao zadovoljiti ustaško vodstvo. Bilo je to vrijeme kad je zbog potpisivanja Rimskih ugovora 18. svibnja 1941., kojima je NDH predala dio hrvatske obale Italiji, prevladalo opće nezadovoljstvo, ali i strah zbog ustaškog terora, osnivanja partizanskog pokreta te aktiviranja četničkoga pokreta, koji je propagirao srpsku dominaciju u Jugoslaviji i provodio nasilje nad nesrpskim stanovništvom. Režimu je zato bila nužna potpora pristaša HSS-a, a time i hrvatskog naroda. Pokrenuta akcija pristupanja organizacija HSS-a ustaškom pokretu imala je vrhunac 10. kolovoza 1941. kad je objavljena izjava 126-orice HSS-ovaca o tome da pristupaju ustaškom pokretu. Organizatori akcije bili su Josip Berković, Živan Kuveždić, Janko Tortić i Dragutin Toth. Izjavu je potpisalo i petnaest zastupnika i četrnaest zamjenika zastupnika HSS-a, a naknadno još sedam zastupnika. Uz potporu ustaškom vodstvu potpisnici su se distancirali od Mačekove politike i osudili predstavnike HSS-a u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Bez obzira na broj ovih zastupnika može se reći da su od utjecajnijih prvaka HSS-a tu bili samo Tortić i Toth.⁴²

Iako su Košutić i vodstvo HSS-a oštro osuđivali postupke ustaške vlasti, pojedinci iz redova HSS-a održavali su kontakte s bivšim HSS-ovcima u ustaškim vladama. Prema iskazu ustaškog dužnosnika Branka Figurića, Josip Hefer, Kuveždić, Toth i Tortić su održavali veze s vodstvom HSS-a unatoč svojim političkim neslaganjima. Odavali su im sadržaj vladinih sjednica i raspravljali s njima o prijedlozima koje su iznosili na tim sjednicama. Pernar je bio glavna osoba za vezu s tim ustaškim dužnosnicima.⁴³

Raskol i nedjelotvornost HSS-a kao stranke nakon uspostave NDH i ratnih zbivanja unijeli su veliku pomutnju među njihove pristaše u narodu. Većinom seljaci, pristaše stranke u

⁴² Zdenko RADELIĆ, *Božidar Magovac*, Zagreb 1999., 80.

⁴³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 375. Iskaz Branka Figurića.

nekim slučajevima nisu mogli razumjeti politiku čekanja, naročito s obzirom na brzi razvoj ratnih događaja, pa su počeli sumnjati u vodstvo stranke. O razuvjerenosti pristaša HSS-a u vodstvo svoje stranke svjedoči iskaz pred Ozninim istražiteljima Luke Kovača, bivšeg predsjednika kotarske organizacije HSS-a, koji u letku *Pristašama HSS-a* s datumom 23. prosinca 1943. kaže: „Kada sam prije nedavnog vremena bio kod gosp. Košutića i zapitao ga: 'Potpredsjedniče, dokle ćemo ovako čekati?', nisam dobio odgovora. Taj gospodin je samo slegao ramenima. [...] Košutić mi nije htio reći, a ni smio reći što misli. Ipak mi je došlo do ruke jedno njegovo tajno pismo iz koga sam vidio da surađuje s onima u Kairu [tj. s diplomatima Kraljevine Jugoslavije] i da je spreman dovesti nam opet Karađorđevića i velikosrpsku gospodu. Taj je gospodin zajedno s Pernarom i ostalom gospodom odavno napustio ono čemu su nas učili naši učitelji Antun i Stjepan Radić.“ Ne smije se zaboraviti da je ovaj iskaz bio sastavljen pod utjecajem partizanskih policijskih istražitelja.⁴⁴

I desno i lijevo krilo stranke podjednako je svome vodstvu, a posebno Košutiću kao Mačekovom neslužbenom zamjeniku, predbacivalo zatvoreno držanje i neaktivnost u vrijeme rata. Ta je kritika naročito ojačala kad je akutni problem stranke postalo određenje spram partizanskog pokreta. Stranačko je članstvo osjetilo neorijentiranost i neodlučnost vodstva stranke i svi su bili za neku političku aktivizaciju, samo što su oni s desnoga krila tražili samostalnu akciju HSS-a putem reorganizirane Seljačke zaštite, dok su oni s lijevog krila tražili najužu suradnju s partizanskim pokretom. Partizansko paljenje škola i drugih općinskih zgrada kao „neprijateljskih objekata“ koristili su desno usmjereni elementi u stranci za prikazivanje cijelog partizanskog pokreta kao destruktivnog.⁴⁵

Neki su manje ugledni članovi HSS-a pristupili partizanskom pokretu i na području pod partizanskim nadzorom osnovali Izvršni odbor HSS-a (IO HSS; na svome Trećem plenumu 29. i 30. lipnja 1945. u Zagrebu promijenit će ime u Hrvatska republikanska seljačka

⁴⁴ HDA, Fond HSS, kut. 1, inv. br. 42, *Pristašama HSS-a*.

⁴⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 265. Izjava Marijana Hanžekovića, dužnosnika HSS-a, od 12. siječnja 1945.

stranka, HRSS), proglasivši se pravim i jedinim predstavnikom HSS-a. Pozivali su se na izvorna načela stranke koja je, prema njihovom stavu, Maček izdao. U izjavi koju su dali na drugom zasjedanju ZAVNOH-a sredinom listopada 1943. istakli su da su ZAVNOH i AVNOJ „danas jedina borbena predstavništva hrvatskoga i drugih naroda Jugoslavije“. Posebno su tom prigodom osudili „sve članove Hrvatske seljačke stranke na bilo kojem položaju, koji surađuju s okupatorima i njihovim pomagačima domaćim izdajicama, napose s 'ustašama' i s 'četnicima' i to one u domovini kao i one u inozemstvu u pobjegloj tako zvanoj Jugoslavenskoj vladi“. Početkom ožujka 1944. Izvršni odbor uputio je svoj proglas *Svim pristašama Hrvatske seljačke stranke* da se priključe partizanskom pokretu. Partizanski je HSS bio potpuno podređen komunističkom vodstvu partizanskog pokreta i u svakom pogledu strogo nadziran.⁴⁶

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) stala je na čelo oružanog partizanskog otpora silama Osovine, ustaškom režimu i četnicima. Sredinski je dio HSS-a nakon osnivanja NDH otklonio KPJ-ov poziv na oružje i svoju odluku o mogućoj oružanoj akciji odgodio do ratne završnice. U međuvremenu su provodili politiku pasivnog otpora, otklonili suradnju s ustaškim vlastima i osuđivali njihovu unutarnju i vanjsku politiku. Vodstvo stranke redovito je nalagalo svome članstvu da upućuju narod da ne idu ni u partizane ni u Domobranstvo, tj. redovnu vojsku NDH, a u slučaju prisile da svakako idu u Domobranstvo. Vodstvo stranke nije nalagalo svome članstvu ili narodu da stupi u bilo kakav aktivni oblik otpora okupacijskim, ustaškim ili partizanskim snagama. Pred svojim je pristašama zastupalo mišljenje da će o sudbini hrvatskog naroda „odlučivati Maček i sam narod“ nakon rata. Prvaci stranke među sobom su govorili da je najvažnije održavati vezu s Krnjevićem, glavnim predstavnikom HSS-ovih emigranata u Londonu i HSS-a u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, i slušati njegove upute, jer on i drugi HSS-ovci u izbjegličkoj vladi imaju bolji pregled

⁴⁶ Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978., 283. Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 27.

svjetske političke situacije, a što je još važnije, u srcu su Velike Britanije i blizu osoba koje kreiraju njezinu vanjsku politiku.⁴⁷

Kod većine prvaka HSS-a mogla se zapaziti neodlučnost pri donošenju bilo kakvih odluka i disciplina u pogledu konzultiranja o svim i najmanjim političkim potezima s predsjednikom Mačekom, ako je to bilo moguće, i s Košutićem. Mario Maričić, ustaški i njemački doušnik, kao svjedok na poslijeratnom suđenju Slavku Kvaterniku izjavio je da su mu Pernar i Torbar u studenom 1943. rekli da smatraju da se glede teške političke situacije u Hrvatskoj „bezuvjetno mora nešto učiniti“, ali istakli su da prije svake odluke moraju sve raspraviti s Košutićem.⁴⁸

Košutić je u Travanjskom ratu bio mobiliziran u jugoslavensku vojsku, a nakon prestanka ratnih aktivnosti i dolaska ustaša na vlast bio je sproveden u zatvor u Petrinjskoj ulici u Zagrebu, iz kojeg je, kao i mnogi drugi HSS-ovci koji su sudjelovali u travanjskim borbama, bio bez preslušavanja pušten na slobodu 16. travnja. Košutić i drugi prvaci stranke mogli su se slobodno kretati, ali su se bojali nadzora ustaških agenata pa su rijetko izlazili iz svojih stanova i rijetko primali posjete. Čak su i slučajni susreti na ulici bili svedeni na izmjenu nekoliko letimičnih riječi. Košutić je u pauzama između boravaka u zatvoru bio pošteđen ispitivanja ustaške policije i slobodno se kretao, ali pod paskom ustaških agenata. Od 1943. bio je pod stalnim policijskim nadzorom, a ustaški su policijski agenti tada počeli odvoditi na ispitivanje one Košutićeve posjetitelje koji su ga češće posjećivali.⁴⁹

Prije rata je Mačkov autoritet bio u stranci tako snažan da su svi drugi stranački prvaci bili u njegovoj sjeni. Taj je autoritet ostao snažan i u vrijeme rata, što je bilo vidljivo u tome da je seljaštvo rijetko propuštalo prigodu priupitati stranačke prvake koje su sretali u

⁴⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 277. Iskaz Josipa Pucka 19. svibnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 29. Iskaz Josipa Viznera.

⁴⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August.

⁴⁹ Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 428. ISTI, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima*, sv. 2, 191. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 29. Iskaz Josipa Viznera. Zdenko RADELJIĆ, „Božidar Magovac i partizanski pokret 1943.-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 30/1998., 234. T. JONJIĆ, 341.

kakvoj je situaciji Maček. Njegovom internacijom stranka je ostala bez čovjeka koji je mogao suvereno predvoditi stranku i narod. Jedina osoba koja ga je mogla zamijeniti bio je Košutić koji je još od 1929. slovio kao potpredsjednik stranke. Prigodom posjeta HSS-ovaca Mačeku u Kupincu Maček je posjetiteljima sugerirao da sve razgovore i pregovore koji se odvijaju ili imaju odvijati s bilo kojom zaraćenom stranom prepuste Košutiću, koji radi po njegovom odobrenju, pošto je on sam u nemogućnosti da se uključi u te stvari i pošto računa na Košutićevu sposobnost da sam obavi sve pregovore u njegovoj odsutnosti. Košutiću su tako na razgovor i savjetovanje oko rada stranke dolazili mnogi njezini članovi. Bojnik Vladimir Perić, obavještajni časnik jugoslavenske kraljevske vojske u Istanbulu, u svojem je izvještaju iz ožujka 1943. naveo da mu je Franjo Žaren, doušnik izbjegličke vlade, u razgovoru sredinom ožujka 1943. rekao da u Zagrebu u to vrijeme „za g. Košutića tvrde da zastupa g. Mačeka kao pretsednik H.S.S.“ Isto tako, David Sinčić, ustaški dužnosnik, u svom je iskazu pred Ozninim istražiteljima u lipnju 1945. naveo da mu je jedan niži dužnosnik HSS-a rekao da je Košutić „mjerodavniji što se tiče rada HSS-a, negoli svi drugi“. Tijekom 1942. i 1943. su Hanžeković, Andrija Papa i drugi dužnosnici stranke posjećivali Košutića i izvještavali ga o političkoj situaciji na terenu. Nešto češće od ostalih zalazili su k njemu Pešelj i Smoljan, ali je Košutić rijetko išao drugima u posjet. Košutić, Pernar, Torbar i drugi prvaci stranke jednom ili dva puta tjedno sastajali su se u kupalištu *Terapija* u Mihanovićevoj ulici br. 3 u Zagrebu. Osim toga je Košutić više puta bio u Bolnici Sestara milosrdnica u Vinogradskoj ulici br 29. u Zagrebu. Prema iskazima partizanskih obavještajaca, tamo su odlazili HSS-ovi prvaci i međusobno vodili političke razgovore pod izlikom bolničkih posjeta.⁵⁰

Od svoga povratka iz emigracije u siječnju 1937. pa sve do 1944. Košutić je stanovao u Ulici kraljice Marije (danas Ulica Andrije Hebranga). Dva ili tri mjeseca prije nego što je

⁵⁰ Lj. BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković*, 148. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 224. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir. Neke crtice o radu HSS i njenom vodji Dr. Mačeku. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 143., 146., 461.

prešao na područje pod partizanskim nadzorom u rujnu 1944. Košutić se iz toga stana preselio u vilu svoje punice Marije Radić u Hercegovačkoj ulici. To je bilo prilično daleko od centra grada, pa je tada još manje ljudi dolazilo k njemu na razgovor. Iako su ratno stanje i ilegalni rad stranke onemogućivali Košutića da osobno i neposredno vodi poslove stranke, njegov kontakt sa članstvom nisu mogli onemogućiti do te mjere da Košutić ne bi znao što se događa i da ne bi u najvažnijim političkim stvarima mogao biti upitan za savjet i na upit odgovoriti. Košutić je pak u svojem iskazu na području pod partizanskim nadzorom u listopadu 1944. negirao takvo stanje stvari i izjavio je da se nakon uspostave NDH toliko politički pasivizirao da se njegov cjelokupni rad sveo na pripremanje izdanja sveukupnih djela svoga tasta Stjepana Radića da bi se ista nakon rata mogla objaviti.⁵¹

Bivši referent za tisak njemačkoga generalnog konzulata u Zagrebu, a sada zamjenik savjetnika za tisak (*Pressebeirat*) pri njemačkom poslanstvu u Zagrebu, Otto Mitterhammer (u nekim navodima i Mittelhammer), sastao se 4. svibnja 1941. na vlastitu inicijativu s HSS-ovcima Košutićem, Mirkom Glojnaricom i Franjom Leakovićem u Glojnaricevoj kući u selu Mače u Hrvatskom zagorju. Ako je za vjerovati izvještaju Hansa Helma, bojnika SS-a i njemačkoga redarstvenog atašea pri njemačkom poslanstvu u NDH, Mitterhammer je namjeravao navedene HSS-ovce pridobiti za obavještajnu suradnju i za zajedničko nastojanje da se uz podršku njemačke strane nepopularni ustaški režim zamijeni režimom u kojem bi glavnu ulogu igrao HSS. Po istom izvještaju i Košutić i Mitterhammer su već nekoliko puta ranije posjetili Glojnaricu u Maču. Kao ni tijekom ranijih susreta, tako ni tijekom ovoga ništa nije dogovoreno, ali su posljedice bile nešto veće.⁵²

⁵¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 266. Izjava Marijana Hanžekovića, dužnosnika HSS-a, od 13. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 18. Partizanski izvještaj od 10. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 54. Košutićev iskaz 14. listopada 1944.

⁵² HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 526. Arhiva Helm. Slavko ODIĆ – Slavko KOMARICA, *Gestapo u Jugoslaviji*, Zagreb 1977., 236. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 495. Arhiva Helm.

Sudeći po izvještaju Wilhelma Beissnera, koji je došao u posjed zapisnika ustaške policije od 8. svibnja 1941. o ovom slučaju i dostavio ga 13. svibnja Upravi VI RSHA-a u Berlinu, ustaška je policija već nekoliko dana prije znala mjesto i vrijeme sastanka Mitterhammera i HSS-ovaca. U uredu općinskog poglavarstva sela Mače sastavljen je 8. svibnja zapisnik koji je vodio općinski bilježnik, a preslušavanja je obavio općinski pristav. Više svjedoka ovog sastanka u svojim je iskazima istaklo da se nisu vodili nikakvi politički razgovori, ali prema iskazu ustaškog povjerenika za općinu Mače, Stjepana Posarića, cilj Mitterhammerovog posjeta Glojnaricu i razgovora s Košutićem bio je ponuditi HSS-u da u ime njemačkih nadležnih vlasti preuzmu vlast u NDH. Glojnaric, Košutić i Leaković su uhićeni 6. svibnja 1941. i odvedeni u zatvor na Savskoj cesti, a ustaško je Ministarstvo vanjskih poslova prosvjedovalo u Berlinu.⁵³

Beissner je u svom izvještaju naveo da je navedeni sastanak izazvao u ustaškim državnim ustanovama veliko negodovanje, ostavljajući dojam da je njemačka strana ovim potezom htjela pokrenuti suradnju s HSS-om protiv ustaške vlasti. Beissnerov je zaključak bio da je Mitterhammer vrlo nestručno postupio i napravio očitu grešku. Mitterhammer je bio otprije poznat zbog svoga „političkog krivudanja“. Siegfried Kasche, njemački poslanik u NDH, tražio je od Beissnera provođenje odgovarajuće istrage i napomenuo da više ne smatra Mitterhammera pogodnim da bude predstavnik njemačkog tiska te da ovaj mora, ako se pokaže da su prigovori s ustaške strane o njegovoj djelatnosti istiniti, otići sa svoga položaja.⁵⁴

Mitterhammer je nakon uhićenja navedenih HSS-ovaca intervenirao kod raznih hrvatskih nadležnih, između ostalog i kod Ive Bogdana, šefa novinskog ureda ustaške vlade, kako bi se uhićenici pustili na slobodu. Ovaj pokušaj intervencije samo je pojačao dojam kod

⁵³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 527. Iskaz Stjepana Posarića. Arhiva Helm. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 526. Arhiva Helm. Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 112.

⁵⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 530. Arhiva Helm.

ustaških državnih ustanova da je postojalo službeno naređenje nadležnih njemačkih ustanova da se održi spomenuti sastanak. Mitterhammer je, tvrdio je Beissner, djelovao neoprezno i na svoju ruku, a s obzirom na to da se ovim činom kompromitirao u Hrvatskoj, prebačen je na drugu dužnost u Beograd, u njemačku upravu zaposjednute Srbije. Uhićeni su HSS-ovci pušteni na slobodu 14. svibnja 1941. i tako je ova afera bila okončana i uskoro zaboravljena pred naletom drugih dramatičnih događaja. Košutić je nakon uhićenja prebačen u kućni pritvor.⁵⁵

U svojoj izjavi pred Ozninim istražiteljima po završetku rata Slavko Kvaternik je izjavio da je on intervenirao za Košutića kad je ovaj bio uhićen i da je razlog uhićenja bio taj što što je Košutić u Zagorju „huškao narod na Poglavnika i na ustaše“. Kvaternik je otišao Paveliću i rekao mu da bi Košutića trebalo pustiti na slobodu iz političkih razloga jer će se njegovim puštanjem smanjiti averzija HSS-a spram ustaške vlasti. Pavelić je odbio taj Kvaternikov prijedlog, a ovako je njegove riječi prenio Kvaternik: „Ti ne znaš tko je Košutić, to je u mojim očima najveći lupež i šuft. Bio je kod mene u Italiji (ne sjećam se točno je li rekao 2 ili 3) tjedna kao gost u obitelji. Ja sam posredovao da bude primljen od Mussolinija, a što je on učinio? Rekao je Mussoliniju da sam ja nitko i ništa u Hrvatskoj, bez ikakve političke važnosti, a kraj ove otvorene infamije, bio je meni u oči sladak i prijateljski. To ti je Košutić, uslijed toga vjerujem da je on huškao naše Zagorce protiv moje osobe; ja bih njega morao objesiti, a ne zatvoriti.“⁵⁶

Na svom je saslušanju 14. listopada 1944. na području pod partizanskim nadzorom Košutić naveo da je službeni razlog njegovog uhićenja bio taj što je spremao ustanak naroda u Zagorju. Po njemu, pravi razlog uhićenja bio je što je ustaška vlast radila na pridobivanju HSS-ovaca na ustašku stranu, pa su Košutića zatvorili da posluži kao primjer drugima što se može dogoditi ako ne surađuju. Policijski su detektivi i službenici Košutića podrugljivo

⁵⁵ S. ODIĆ – S. KOMARICA, 237. Ernest BAUER, *Život je kratak san*, Barcelona – München 1986., 81. T. JONJIĆ, 610.

⁵⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.22, Djelatnost HSS-a u emigraciji i veze s ustašama.

dočekivali poklicima „Čuvajte Jugoslaviju!“, čuvenom i navodnom rečenicom jugoslavenskoga kralja Aleksandra Karađorđevića nakon atentata u Marseilleu.⁵⁷

Košutić je na svom saslušanju 14. listopada 1944. izjavio da je otprilike 25. kolovoza 1942. bio obaviješten da je Eugen Dido Kvaternik, načelnik ustaške tajne policije, radio na tome da razotkrije Košutićeve navodne veze s KPJ-om. Dan nakon te obavijesti Košutiću je došao bivši banovinski povjerenik Merkur Didek i rekao mu da su ga komunisti poslali da posreduje da bi došlo do sastanka i suradnje između Košutića i njih. Košutić je naveo da je odbio Didekove prijedloge jer je smatrao da je posrijedi ustaška provokacija. Uhićenje je uslijedilo 29. kolovoza 1942. kada su ustaške vlasti uhitile veću grupu HSS-ovaca: pripadnike nekadašnje Seljačke građanske zaštite, predratne narodne zastupnike i druge članove stranke iz Zagreba i okolice. Uhićenika je isprva bilo 80-ak, a nakon što su neki pušteni ostalo ih je 55 u pritvoru. Otprilike 14 dana su držani u zatvoru na Savskoj cesti, a zatim su premješteni u Lepoglavu zbog sumnje da surađuju s partizanima. Prema izvještaju Franza Abromeita, dužnosnika SD-a, s HSS-ovcima se u zatvoru dobro postupalo. Više je podataka o tim događajima iznio Krunoslav Batušić u svom članku napisanom u emigraciji 1975. Prema tom članku Košutić se tijekom čitavog boravka u zatvoru na Savskoj cesti držao povučeno i vrlo rijetko je razgovarao s drugim zatvorenicima, a ponajmanje o političkim temama. Kada je pričao s drugima, obrazlagao im je potrebu vođenja pasivne politike. Za razliku od ostalih zatvorenika, bilo mu je dopušteno primiti obiteljske posjete, pa ga je supruga Mira nekoliko puta posjetila. Nakon tih posjeta bi ga ostali zatvorenici zapitkivali o situaciji u Zagrebu i Hrvatskoj, a na sva je pitanja odgovarao da je razgovarao „o domaćim stvarima“. Smatralo se da to čini zbog mogućih ustaških špijuna među zatvorenicima, ali je Košutić nastavio činiti isto i kada su samo HSS-ovci ostali u zajedničkim prostorijama zatvora. Zato je s vremenom došlo do šale na njegov račun, jer bi ga ostali zatvorenici pri povratku s razgovora sa

⁵⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 53.

suprugom dočekivali uzvicima: „Je li opet bio razgovor samo o domaćim stvarima?“ Košutiću je ponuđeno da spava u krevetu u zatvorskoj ambulanti umjesto s ostalima u ćeliji, a on je to prihvatio; u to se vrijeme tužio na bolove u žuci. Oko njega se okupila skupina uhićenih stranačkih prvaka, među ostalim Ivan Banković i Smoljan. Nakon premještanja u Lepoglavu Košutić se još više odijelio od ostalih stranačkih kolega koji su bili s njim zatvoreni. Tamo je za sebe odabrao jednu malenu sobu od ponuđenih, u kojoj su bila samo tri kreveta i tamo su on, Banković i Smoljan spavali odvojeni od ostalih. Kad god je neki novi zatvorenik bio dodan ovoj skupini, Košutić od njega tražio informacije o situaciji u Zagrebu.⁵⁸

Košutić je krajem studenoga 1942. premješten iz Lepoglave zbog žučnih kamenaca u bolnicu *Rebro* u Zagrebu a odande je pušten 23. prosinca, dan nakon što su pušteni i ostali HSS-ovci iz Lepoglave. U vrijeme svoja tri zatvaranja niti jednom nije izveden pred sud, niti je protiv njega bila izrečena sudska osuda. Kad je prosvjedovao protiv takvog postupka, rečeno mu je da nije potrebna sudska rasprava, ustvrdio je Košutić u svom iskazu, jer se „zna što on misli“.⁵⁹

HSS je nakon uspostave NDH provodio politiku čekanja, a njegova zabrana i osipanje članstva zbog njihovog prelaska na ustašku ili partizansku stranu djelovalo je na istinsko gašenje stranke. Vodstvo je postalo potpuno pasivno i čekalo je bolje dane, a uhićenja Košutića i drugih stranačkih vođa postala su čvrsti dokaz da nikakva aktivnost jedne demokratske i pacifističke stranke poput HSS-a u to vrijeme nije ni bila moguća.

⁵⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 53. Košutićev iskaz 14. listopada 1944. K. BATUŠIĆ, „Strane sile i 10. travanj 1941.“, 3.

⁵⁹ *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, (gl. ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997., 199. Lj. BOBAN, Dr. Tomo Jančiković, 48.

Sastanci užeg vodstva HSS-a i pokušaji aktivizacije stranke

Prvaci HSS-a koji su u vrijeme rata živjeli u Zagrebu (Farolfi, Košutić, Pernar, Stjepan Pezelj, Smoljan, Tomašić, Torbar i drugi) održavali su stranačke sastanke u svojim stanovima, u stanovima običnih članova, pa čak i samo pristaša stranke. Košutić je bio smatran neslužbenim vođom te skupine prvaka koji su se okupljali na sastancima. Mjesto sastanka je prilagođavano i mijenjano s obzirom na stalnu prisutnost ustaške policije. Najviše je sastanaka održano u Smoljanovom stanu, koji je tada vjerojatno stanovao na Tuškancu br. 25, u Košutićevom stanu u Ulici kraljice Marije, u Andresovom stanu na Trgu kralja Tomislava br. 21, u gostionici Marka Branice u Novoj Vesi 2, u odvjetničkoj kancelariji Pere Pleše u Nikolićevoj ulici i u vili Milana Arka na Remetskoj cesti. Sastanci su bili osobito učestali od kraja 1942. pa sve do ljeta 1944. Na njima su davane upute za rad i dijeljen je ilegalni list *Pravica*, a jednom je prigodom proveden ili barem razmatran preustroj zagrebačke stranačke organizacije. Na nizu sastanaka tijekom 1943. raspravljalo se o potrebi suradnje s partizanima. Razgovori su većinom završavali bez donošenja ikakvih zaključaka ili odluka, a takva su zbivanja razočarala neke članove stranke. Među ostalim se raspravljalo o ustrojavanju odbora koji bi proučavali poslijeratne zadatke stranke, a predviđeni su među ostalim financijski odbor i odbor za socijalne reforme. Od toga se odustalo iako su sastanci bili održavani i tijekom 1944.⁶⁰

U svojem je iskazu danom 25. ožujka 1947. pred istražiteljima Udbe Tomo Baburić, dužnosnik HSS-a koji je pristustvovao većini sastanaka, naveo da je prvi sastanak zagrebačkog HSS-a od početka rata održan u Košutićevom stanu, ali nije naveo kada se to zbilo. Sastanku su prisustvovali Baburić, Farolfi, Mijo Ipša, Košutić, Pernar, Reberski, Robić,

⁶⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 276. Iskaz Josipa Pucka 18. svibnja 1945. Isto, 263. Iskaz Marijana Hanžekovića 12. siječnja 1945. Z. RADELIC, „Izvješća Oznina/Udbina doušnika Ivančevića“, 344. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 91. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 250. Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, sv. 2, Zagreb 1981., 298.

Smoljan i Tomašić, a sastanak je održan na inicijativu Košutića ili Tomašića i to zbog toga što se tada iz različitih razloga veći broj zastupnika nalazio u Zagrebu. Na sastanku su tajništvo stranke predstavljali Farolfi, Košutić i Tomašić. Raspravljalo se o cjelokupnoj vojnopolitičkoj situaciji u Hrvatskoj i o mogućnosti osnivanja paravojnih stranačkih organizacija, ali ništa nije zaključeno. Iste teme i ishod sastanka ponovili su se i prigodom drugog okupljanja stranačkog vodstva, no opet nije navedeno kada je sastanak održan.⁶¹

Bojnik Perić je u svojem izvještaju od 24. ožujka 1943. naveo da mu je doušnik Franjo Žaren rekao da je prigodom njegove posjete Košutiću 9. ožujka 1943. u njegovom stanu zatekao veliku skupinu prvaka HSS-a koji su tada imali sjednicu.⁶²

HSS-ovac Josip Pucko je pred Ozninim istražiteljima naveo da je Košutić prisustvovao samo jednom sastanku zagrebačke organizacije HSS-a, i to sastanku u vili Milana Arka u kolovozu ili rujnu 1943. Na tom su osim Košutića sastanku bili prisutni Branica, Pucko, Reberski i Rešković. Reberski je predložio da se provede preustroj zagrebačke stranačke organizacije, jer je izgledalo da se rat približava kraju i da stranka mora biti spremna preuzeti vlast kad Nijemci odu iz Zagreba. Košutić je bio uglavnom protiv toga, jer je smatrao da je to prerano i da bi takvu akciju mogla otkriti policija, a tada bi samo stradali ljudi. Zaključeno je ipak da se, s obzirom na to da su mnogi kotarski predstojnici pristupili ustaškom pokretu, preustroji zagrebačka organizacija HSS-a, tako da umjesto 26 kotareva, tj. gradskih okruga, oстане samo sedam. Košutić je u svom iskazu 3. veljače 1945. naveo da je prisustvovao ovom sastanku i da je održao govor, no nije naveo o čemu je tom prigodom govorio. Izjavio je i da nije dolazio na daljnje sastanke. U svojem iskazu 13. srpnja 1945. poricao je tvrdnje istražitelja Ozne da je prisustvovao sastancima na kojima se

⁶¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Baburić Tomo, 18. Iskaz Tome Baburića 25. ožujka 1947.

⁶² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 490. Izjava Franje Žarena dana u Đakovu 25. lipnja 1954.

raspravljalo o ponovnom ustroju zagrebačke stranačke organizacije i tvrdio je da nije o tome ništa znao.⁶³

Košutić je u svojem iskazu pred istražiteljima Ozne 3. srpnja 1945. naveo da je tijekom 1943. održan sastanak vodstva HSS-a na kojem se raspravljalo o mogućnosti suradnje s partizanskim pokretom. Sastanku su prisustvovali narodni zastupnici HSS-a koji su se tada nalazili u Zagrebu: Farolfi, Ivanišević, Košutić, Roko Mišetić, Pezelj, Reberski, Ivan Robić, Ivo Smolić, Smoljan i Tomašić. Nikakav zaključak nije donesen na tom sastanku.⁶⁴

Prema iskazu HSS-ovca Stjepana Kovačevića danom za Oznu 3. kolovoza 1945., tijekom ljeta 1944. održan je sastanak vodstva HSS-a na kojem je raspravljano o mogućnosti obnavljanja Seljačke zaštite. Sastanku su prisustvovali Pernar, Reberski, Smoljan, Tomašić i Torbar.⁶⁵

Prema jednom Ozninom elaboratu, na sastanku održanom sredinom kolovoza 1944. u vili obitelji Radić u Hercegovačkoj ulici u Zagrebu prisutni su bili Baburić, Farolfi, Košutić, Smoljan i Tomašić. Razgovaralo se o mogućnosti suradnje s četnicima i s Domobranstvom, ali ništa nije zaključeno.⁶⁶

Košutić je u svom iskazu 14. listopada 1944. izjavio da pravog vodstva HSS-a u Zagrebu u vrijeme rata po njegovom znanju nije bilo, jer ga se nije moglo stvoriti. Razlog tomu je bilo to što HSS kao stranka, naveo je Košutić, nikad nije njegovala konspirativnost u svom djelovanju: ustaška i njemačka policija su saznavale za sve političke poteze stranke već u stadiju njihove pripreme. Izjavio je su „pojedinci stariji ili mlađi, privatnici ili činovnici, novinari ili studenti“ od vremena do vremena ipak bili aktivni: izdavali su letke o pisanju stranoga tiska o HSS-u i o Mačeku, polemizirali su s komunističkim lecima braneći stavove

⁶³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 276. Iskaz Josipa Pucka 18. svibnja 1945. Isto, 155. Košutićev iskaz 3. veljače 1945. Isto, 225. Košutićev iskaz 13. srpnja 1945.

⁶⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 218. Košutićev iskaz od 3. srpnja 1945.

⁶⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 301. Iskaz Stjepana Kovačevića 3. kolovoza 1945.

⁶⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču.

HSS-a i objavljivali su programatska stanovišta HSS-a, za koja je Košutić tvrdio da nisu predstavljala službeno stajalište stranke.⁶⁷

Nakon niza savezničkih uspjeha na bojištima diljem svijeta u drugoj polovici 1942. i početkom 1943. vodstvo HSS-a je ocijenilo da se rat bližio kraju i da je došlo vrijeme da se stranka ponovo aktivira. Na razvoj takve ideje utjecale su poruke koje je Krnjević tajnim kanalima slao iz Londona. Krnjević je 11. prosinca 1942. poslao poruku stranačkom vodstvu u domovini, naslovljenu za Jančikovića, Košutića, Smoljana i Tomašića, u kojoj je poručivao da britanski mjerodavni krugovi dobro poznaju situaciju u Hrvatskoj i da su im poznate žrtve i otpor hrvatskog naroda, pa su im savjetovali da uspostave izravnu suradnju između snaga otpora u zemlji i zapadnih Saveznika. Tražio je da se u Hrvatskoj sve pripremi za „sveopći ustanak u pravom času, tako da HSS može preuzeti potpunu vlast nad hrvatskim zemljama i doprinijeti maksimum suradnje hrvatskog naroda stvari naših saveznika“. Uz tu poruku poslao je Krnjević popratno pismo upućeno „K.[-u]“, vjerojatno Košutiću. U njemu su Krnjevićeve gornje poruke nešto drukčije sastavljene, pa se Košutiću poručuje da je potrebna „saradnja svih snaga otpora koje su voljne da s nama sarađuju“ i da je „na koncu rata Vaša glavna zadaća da spriječite nemire i nepoželjno stvaranje faktičnih stanja, tako dugo dok ne dođu savezničke vojske, koje će okupirati Hrvatsku i čitavo područje Jugoslavije, kao prijateljske trupe“.⁶⁸

Koliko su Krnjevićeve sugestije djelovale na buđenje stranačke djelatnosti prilično je sporno, jer zbog teških uvjeta u kojima se stranka nalazila sigurno nije bilo lako pokrenuti neke stvari. Stranački su prvaci povećali broj sastanaka na kojima su raspravljali o tadašnjim problemima, ali nikakve akcije nisu pokrenute. Kraljevski bojnik Vladimir Perić u svojem je izvještaju iz proljeća 1943. komentirao stanje u redovima HSS-a navevši da je stranka u tom razdoblju bila „potpuno pasivna“ i da osobe oko „Glavnog odbora stranke“ „stalno drže neke

⁶⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 57. Košutićev iskaz 14. listopada 1944.

⁶⁸ Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 111. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, 19. Dragovan ŠEPIĆ, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1983., 99.

beskonačne sjednice bez ikakvih zaključaka i rezultata“. Na ove se tvrdnje nadovezuje i elaborat Ozne o ratnoj aktivnosti HSS-a, u kojem se navodi se da je tijekom rata „centar oko Farolfija“ vodio tehničke poslove stranke, dok su Košutić, Pernar i Smoljan bili neaktivni. U nedatiranom izvještaju talijanskoga poslanstva u Zagrebu iz druge polovice 1942. pisalo je da Košutić nadgledao čitavu tadašnju stranačku djelatnost, što je moglo značiti da je predvodio onu grupu stranačkih prvaka koji nisu bili za aktiviranje svojih kadrova.⁶⁹

Jančiković je početkom 1943. sastavio elaborat o reorganizaciji stranke kojim je zahtijevao osnivanje novog operativnog vodstva stranke, jer tadašnje po njegovom sudu nije djelovalo. Također je tražio veće angažiranje u sprečavanju sukoba između partizana i postrojbi NDH i osiguravanje suvereniteta hrvatskog naroda. Njegov je elaborat predstavljao odstupanje od dotadašnje stranačke politike i bio je na tragu Krnjevićevih uputa, jer je zagovarao aktivizaciju stranačkih kadrova, koji su po njegovom mišljenju bili u dubokoj krizi zbog pristupanja njezinih članova režimskim snagama i partizanima. Smatrao je da se potpuno nestajanje stranke s političke scene može zaustaviti samo aktivnim povezivanjem sa članstvom stranke i narodom, koji se počeo opredjeljivati za partizanski pokret. Prema izvještaju partizanskog obavještajca Wintera od 15. kolovoza 1943., Jančikovićev elaborat nije naišao na podršku članova vodstva HSS-a u Zagrebu okupljenih oko Košutića. Razmišljalo se o organiziranju sastanka na kojem bi se raspravilo o idejama iz Jančikovićevog elaborata, ali taj sastanak nije održan. U spomenutom izvještaju piše da je postojala mogućnost da se na tom sastanku izabere novo vodstvo stranke, uz isključenje Košutića i ostalih koji su protiv takvih promjena, što bi značilo cijepanje u vodstvu stranke. Nema nikakvih podataka da je došlo do kakvih promjena unutar stranačkih redova.⁷⁰

⁶⁹ I. HORVAT – J. RUŽIĆ, „Posljednji manevri“, *Večernji list*, br. 1099, 26. I. 1963., 8. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 154.

⁷⁰ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 97. Lj. BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković*, 48. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 268. Iskaz Jurja Gattina.

S ovim neslaganjima u redovima HSS-a mogao bi se povezati i Oznin elaborat o ratnoj aktivnosti HSS-a, u kojem je navedeno da se u neodređeno vrijeme tijekom 1943. ispoljila težnja „Košutića i drugih“ da preuzmu vođenje stranke umjesto Mačeka, koji to nikako nije bio u mogućnosti. Vodila se rasprava o tome da se Košutića prizna kao vođu stranke „jer je on najsposobniji“. Protiv takve ideje bili su ponajviše oni članovi stranke „koji su potekli sa sela“. Ova druga grupa smatrala je da bi vođa trebao biti Krnjević, ali to je svakako bilo neostvarivo, jer je Krnjević bio u Londonu.⁷¹

Unatoč svim navedenim sastancima i uputama koje je dobivao iz inozemstva HSS nije imao aktivno vodstvo stranke tijekom rata. Iako su se stranački prvaci sastajali i raspravljali o pitanjima esencijalno važnim za stranku, oni nisu djelovali kao cjelina koja bi vodila i usmjeravala politiku HSS-a. Disparatni pogledi na poteze koje bi stranka s obzirom na ratna zbivanja trebala ili ne bi trebala poduzeti djelovali su na jalovost Jančikovićevog pokušaja aktiviranja stranke, kao i svih drugih sličnih napora.

Oživljavanje Seljačke i Gradanske zaštite

Oružane grupacije pod nazivima Bijela garda, Narodna zaštita, Seljačka zaštita, Seljačka milicija, Hrvatska šuma i Civilna zaštita bile su tijekom ratnih godina osnivane u raznim dijelovima Hrvatske, pretežito u područjima sjeverno od rijeke Save. Bile su izvan sastava vojnih snaga NDH a po svemu sudeći barem dio njih bio je pod idejnim i stvarnim utjecajem nekih članova vodstva HSS-a. Prema zaključcima Zdenka Radelića, uloga tih oružanih grupa nije potpuno rasvijetljena i ne može im se dati jedinstvena karakteristika, jer je njihov odnos prema ustašama i partizanima ovisio o posebnostima situacija u pojedinim krajevima. Ideja stvaranja vlastitih oružanih jedinica izvan formacija režimske vojske i

⁷¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. Branko PETRANOVIĆ, *Revolucija*, sv. 2, 350.

partizanskog pokreta vezana je uz pokušaje pojedinih vođa HSS-a, primjerice Đure Kemfelje, Pernara, Reberskog, Tomašića i Torbara, da osnuju jedinice pod utjecajem HSS-a, a po uzoru na predratne jedinice stranačke vojske, Seljačke i Građanske zaštite. Njihovo organiziranje često je provedeno u dosluhu s režimom i okupacijskim snagama. Vjerojatno su bile malobrojne i osnivane radi obrane vlastitih naselja i s težnjom da se izbjegne mobilizacija koju su provodile bilo ustaške, bilo partizanske snage.⁷²

Vodstvo HSS-a redovito je nalagalo svome članstvu da upućuju narod da ne idu ni u partizane ni u Domobranstvo. HSS-ovac Josip Pucko na svom je saslušanju pred partizanskim istražiteljima naveo da se tijekom rata sve one osobe koje su bile pozvani u Domobranstvo upućivalo da se jave HSS-ovim ljudima, koji će ih onda popisati i uvrstiti u Civilnu zaštitu, zamjenu za bivšu Građansku i Seljačku zaštitu. Tu su Zaštitu, tvrdio je Pucko, osnivali bivši pripadnici Zaštite, a u službi ustaškog režima. Ustaške su vlasti saznale za namjeru HSS-ovaca da u Zaštitu ubace članove i pristase HSS-a, pa su zaustavili novačenje novih članova u redove Zaštite. Možda je postojao i dogovor između dužnosnika NDH i HSS-a jer je, po Puckovom navodu, Tortić uvjeravao Reberskog da se Civilna zaštita neće pretvoriti u ustaške odrede. Širile su se i glasine o osnivanju Građanske zaštite, a još više o tome da su ustaše organizirali oružane seoske odrede za obranu sela od partizana. Navodni pokušaji ustaških vlasti da isto poduzmu u zagrebačkim gradskim okruzima propali su. U drugom, nedatiranom izvještaju partizanskih obavještajaca navedeno je da je na jednom od sastanaka zagrebačke organizacije HSS-a odlučeno da svaka kotarska organizacija u Zagrebu predloži 20 članova koji bi zatim ušli u Civilnu zaštitu. Košutić je bio naveden kao osoba koja bi to mogla organizirati, ali ta ideja nije provedena.⁷³

U svojem iskazu danom pred istražiteljima Udbe Tomo Baburić je naveo da je na prvom sastanku zagrebačkog HSS-a od početka rata, iako nije navedeno kad se to zapravo

⁷² F. Jelić Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, 277.-280. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 41.

⁷³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 277. Iskaz Josipa Pucka 19. svibnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 23.

zbilo, HSS-ovac Mijo Ipša izjavio da je veći dio Domobranstva i manji dio Ustaške vojnice bio suglasan s osnivanjem Hrvatske šume, dragovoljačkih oružanih snaga naklonjenih HSS-u. Došlo je do spora između Baburića te Pernara i Ipše, jer je Baburić naveo da bi osnivanje takve organizacije značilo sukobljavanje s partizanima. Na tom sastanku ništa nije zaključeno, a na jednom od idućih sastanaka Tomašić je iznio prijedlog o organiziranju Bijele garde, organizacije koja bi služila onemogućavanju širenja partizanskog pokreta. Košutić i ostali prisutni prvaci složili su se s ovom idejom i predložili su infiltraciju Bijele garde u redove partizana i razbijanje partizanskoga pokreta iznutra. U nastavku Baburićevog iskaza navedeno je da je ova inicijativa rezultirala prelaskom domobranskog natporučnika Mate Cerića i njegove domobranske jedinice u redove partizana, gdje su pokušali stvoriti „hrvatsku vojsku“, no o tome nema drugih podataka.⁷⁴

Prema izjavi koju je za Oznu dao HSS-ovac Stjepan Kovačević 3. kolovoza 1945., tijekom ljeta 1944. održan je sastanak vodstva HSS-a na kojem je raspravljano o mogućnosti ponovnog ustrojavanja Zaštite, koja bi se borila protiv partizana i okupatora. Ta je ideja bila povezana s pokušajem provođenja Puča Lorković-Vokić, o čemu će biti govoreno kasnije. Na terenu su širene upute o ponovnom ustrojavanju Zaštite i čekanju daljnjih uputa, a za to su saznali i partizanski doušnici. Ipak, postalo je jasno da je nemoguće u pojedinim kotarima obnoviti Zaštitu. Uostalom, partizani su nadzirali veliko područje, pa je HSS-u ostalo maleno područje za djelovanje.⁷⁵

Košutić je u nekoliko navrata na svojim saslušanjima ispitivan o glasinama o obnavljanju Građanske i Seljačke zaštite, a sve je takve glasine opovrgavao. Na svome saslušanju 3. veljače 1945. na pitanje tko ju je pokušavao oživjeti u vrijeme rata Košutić je odgovorio da su to činili bivši HSS-ovci koji su surađivali s Nijemcima, jer je postojao interes njemačke strane da angažira sve hrvatske oružane snage kao ispomoć njemačkim snagama.

⁷⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Baburić Tomo, 18. Iskaz Tome Baburića 25. ožujka 1947.

⁷⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 301. Iskaz Stjepana Kovačevića 3. kolovoza 1945. Vladimir DEDIJER, *Dnevnik 1941-1944*, sv. 3, Rijeka 1981., 209.

Izjavio je da ne zna da je Zaštita bila igdje osnovana i da je samo čuo glasine. Na pitanje što zna o stvaranju Bijele garde, tj. paravojne formacije koja je trebala braniti seosko pučanstvo od partizanskih i inih napada, Košutić je izjavio da je čuo glasine o stvaranju takvih formacija, ali da je svima koji su mu o tome govorili otvoreno rekao da im nipošto ne pristupaju.⁷⁶

Na saslušanju 22. veljače 1945. Košutić je opet bio ispitivan o Bijeloj gardi i njegovoj i Pernarovoj umiješanosti u njezino oživljavanje, pa je izjavio da propagandu o Bijeloj gardi šire sami partizani i neimenovane osobe u Zagrebu, a da je sve to velika laž: „Da zaista postoji neka bijela garda i neko vodstvo, u kojem sjedi Pernar sa ustašama, to čujem ovdje sada prvi puta. Po tom sudim, da nije ni u gradu ništa ozbiljno organizirano, a još manje da je prešlo preko gradskih mitnica. Toliko bi glas već nekako došao do mene, ako i nemam organizacije ob.[avještajne] službe na raspolaganju. [...] Kaže se dalje, da Kemfelja organizira zaštitu mimo mene. Očito i mimo HSS-a uopće, ako ju organizira.“⁷⁷

Na saslušanju 17. srpnja 1945. Košutić je po treći put upitan što zna o Bijeloj gardi, na što je odgovorio da je od Andrije Pape, zastupnika HSS-a, saznao da se s partizanske strane širila propaganda lecima o tome da su Košutić i drugi prvaci HSS-a zagovarali i zapovijedali oživljavanje Zaštite sa svrhom borbe protiv partizana. Takvu je propagandu nazvao potpuno neopravdanom i protivnom istini. Izjavio je da su Nijemci 1943. počeli s osnivanjem „mjesnih samoobrambenih formacija“, koje su oni trebali opskrbiti oružjem, a čuo je da su ponegdje ljudi pristupili tim formacijama pod izlikom da dođu do oružja, dok su se svi ostali usprotivili ulasku u takve formacije. Naveo je da je čuo glasine o oživljavanju Seljačke zaštite, ali da je svima koji su ga o tome pitali odgovorio da Maček nije dao nikakav nalog za njezinu obnovu. Naveo je imena osoba koje su mogle jamčiti da im je on rekao da ne sudjeluju ni u kakvom

⁷⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 150. Košutićev iskaz 3. veljače 1945.

⁷⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 177. Košutićev iskaz 22. veljače 1945.

obnavljanju Zaštite i tvrdio je da je nebrojeno puta propagirao odustajanje od ikakvih sličnih pokušaja.⁷⁸

Zanimanje koje su Oznini istražitelji pokazivali na ispitivanjima Košutića i drugih HSS-ovaca glede njihovih saznanja o osnivanju Zaštite i njezinih varijacija pokazuje da su takve paravojne formacije postojale u većem broju i da su eventualno mogle ugroziti partizanske interese. Teško je reći je li Košutić sudjelovao u osnivanju takvih odreda jer je premalo podataka o tome, ali HSS-ovo je vodstvo sigurno nastojalo poboljšati stanje u narodu osnivanjem navedenih jedinica koje u konačnici nisu imale skoro pa nikakvu ulogu u ratnim događanjima.

Održavanje veza Košutića i HSS-a s Mačekom u vrijeme njegove internacije

Košutić je od uspostave NDH pa do rujna 1944. bio obavještavan o tome tko je sve posjećivao Mačeka u Kupincu. Imao je stalnu vezu s Mačekom preko Farolfija, Pezelja i Torbara, pa su upute za rad stranke stalno dolazile od Mačeka i vodstvo HSS-a nikad nije ništa radilo na svoju ruku i bez Mačkovog znanja i pristanka. Mačkovke su se upute zasnivale na politici čekanja; Košutić je bio osoba u užem vodstvu HSS-a koja je te upute provodila u Zagrebu, a nižerangirani članovi stranke na terenu.⁷⁹

Mačeka su HSS-ovi prvaci posve normalno mogli posjećivati tijekom ljeta i jeseni 1941., sve dok Maček nije 15. listopada iste godine iz internacije na svom imanju u Kupincu premješten u Jasenovac. Do tog su premještaja Pernar i Farolfi kao viđeniji pojedinci posjećivali Mačeka i izvještavali ga o političkom stanju u Zagrebu i cijeloj Hrvatskoj. Iz toga

⁷⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 228. Košutićev iskaz 17. srpnja 1945.

⁷⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 224. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

se može izvući zaključak da je i Košutić bio upućen u ta zbivanja i da je i sam zagovarao kontakt s predsjednikom stranke.⁸⁰

Tijekom ljeta 1941. su i neki manje istaknuti članovi HSS-a (Franjo Malčić, Karlo Mrak, Mijo Ipša) dolazili pojedinačno kod Mačeka u Kupinec i od njega dobivali upute za politički rad. Prema Košutićevom iskazu na partizanskom području, Mačeka je u Kupincu u ljeto 1941. posjetio HSS-ovac Franjo Malčić i o svom posjetu izvijestio vodstvo HSS-a u Zagrebu, a posebno Košutića, kojemu je rekao da je Maček poručio da se stranka drži pasivne politike, predočivši tadašnju političku situaciju ovim iskazom: „To ti sada izgleda ovako. Na jednom brijegu tuku se fašisti i komunisti, a na drugom brijegu seljak radi svoj posao koliko može. I ti radi svoj posao, a u tu politiku se ne miješaj dok rat ne prođe.“⁸¹

Farolfi je tijekom prve tri ratne godine nekoliko puta posjetio Mačeka u Kupincu i s njim razgovarao o nepoznatim temama i o svemu obavještavao Košutića. Kada je Maček prebačen u kućni pritvor u svoj stan u Prilazu 9 u Zagrebu, Košutić je s njim održavao vezu preko Mačkovog osobnog liječnika, dr. Beloševića, koji ga je smio posjećivati usprkos strogoj ustaškoj straži, kao i neimenovani učitelj Mačkovke djece. Također je Tomašiću polazilo za rukom da Mačeku u vrijeme njegove internacije u stanu u Zagrebu redovito donosi pismene poruke HSS-ovaca.⁸²

Posredovanjem britanskih obavještajnih službi sredinom veljače 1943. Krnjeviću je u London poslana poruka u kojoj je među ostalim Košutić naveo i podatke o političkoj situaciji u NDH i o Mačkovom položaju i saznanjima, što pokazuje da je Košutić brinuo o obavještavanju Mačeka o političkim zbivanjima, ili je znao da ga drugi obavještavaju. Potvrda za ovaj navod je u sljedećim događajima: bojnik Perić je u svojem izvještaju od 24. ožujka

⁸⁰ M. GALIĆ, 213. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 28. IV. 1995., 43.

⁸¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 224. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

⁸² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 272. Iskaz Jurja Gattina. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.31., Kontakti HSS-a s Uredom VI Reichssicherheitshauptamt (Glavna uprava sigurnosti *Reicha*), izvjava Schrems Rudolfa. V. MAČEK, 254.

1943. naveo da je Franjo Žaren 21. prosinca 1942. pri povratku u Hrvatsku ponio Perićevo pismo za Mačeka, u kojem se tražilo od Mačeka da pristane na suradnju s izbjegličkom vladom i daljnu izmjenu poruka. Žaren je pismo na nagovor bojnika Perića pristao odnijeti u Zagreb, no iz straha je pismo pročitao i upamtio a zatim uništio kako ga njemačka policija ne bi uhvatila. Posjetio je Košutića i usmeno mu iznio sadržaj pisma, a Košutić je po Žarenovom iskazu izvijestio Žarena da je Maček strogo čuvan i da mu se ne smije prići na manje od 3 km od njegove kuće. Košutić je preko učitelja Mačerkove djece prenio Mačeku sadržaj Perićevog pisma i zatim poručio Žarenu da je Maček bio zadovoljan sadržajem poruke. Žaren je Košutiću poručio da može njegovo pismo za izbjegličku vladu ponijeti u Istanbul prilikom svoga putovanja u Tursku u ožujku 1943., pa mu je Košutić rekao da dođe u njegov stan po pismo. U dogovoreno je vrijeme Žaren došao kod Košutića, koj i mu je rekao da je Maček premješten iz Kupinca u internaciju u Zagreb i da se teško može doći s njim u kontakt, pa Maček nije mogao poslati nikakvo pismo. Od tada Perić nije više slao poruke Mačeku, zbog nemogućnosti da mu se te poruke predaju.⁸³

Situacija sa slanjem poruka se ipak popravila, jer su poruke nastavile ići u oba pravca. Naime, u studenom 1943. Tomašić i Farolfi su uspjeli Mačeku preko njegovog osobnog liječnika poslati poruku da je „narod uz njega“, a Maček im je odgovorio da „neka se stranka drži svoga programa i naroda“.⁸⁴

Košutić je pokušao preko Mačerkove nećakinje Olge Čavlek poslati mu svoja *Temeljna načela i konstatacije*, o kojima će biti riječi kasnije, no zbog pretresa koji je ustaška straža kod Mačeka radila na svakom posjetitelju uspjelo im je samo da Mačerkova nećakinja pročita *Temeljna načela* i prepriča ih Mačeku. Odgovor preko Olge Čavlek nije mogao primiti, pa nije ni znao Mačerkov komentar toga spisa.⁸⁵

⁸³ Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 188. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 489. Izjava Franje Žarena dana u Đakovu 25. lipnja 1954.

⁸⁴ Lj. BOBAN, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima*, sv. 2, 191.

⁸⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 196. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

Prema navodu partizanskog istražitelja na Košutićevom saslušanju 30. lipnja 1945., do Mačeka je dospjela i partizanska poruka u kojoj su Mačeku ponudili da ga izbave iz Kupinca, ali za to nema drugog izvora. Sigurnost s kojom se može reći da je Maček tu partizansku ponudu odbio u vezi je s Mačekom nepopustljivošću prema komunistima: on nije samo odbio svaku mogućnost osobne suradnje sa snagama ljevice nego je to jasno dao do znanja i stranačkim sljedbenicima, poručivši im: „Tko je s njima, nije sa mnom.“ Ovom se podatku može suprotstaviti Mačeka izjava koju je dao Anti Koharoviću, HSS-ovcu koji je pristupio partizanima. Prilikom njegovog posjeta Kupincu u ljeto 1941. Maček mu je na upit kako da postupi rekao da sam o tome odluči, ako je njegova želja da pristupi partizanskom pokretu; svatko je trebao donijeti samostalnu odluku, jer je i Mačeku bilo jasno, naveo je Koharović, a preko njega i Košutić u svom iskazu, da stranka više formalno ne postoji. Košutić je pak u svom daljnjem iskazu naveo da je on sam smatrao da Maček nije vjerovao u mogućnost suradnje s komunistima.⁸⁶

Kontakti između interniranog Mačeka i ostalog vodstva bili su na visokoj razini tijekom cijelog ratnog razdoblja jer su informacije međusobno prenošene preko osoba koje su mogle isprva nesmetano a kasnije uz manje poteškoće prenositi sve poruke. Zato se može zaključiti da su Maček i Košutić imali usklađene političke stavove koji su iskazivani stranačkom pasivnošću i izostankom suradnje sa svim zaraćenim stranama.

Listovi i leci HSS-a objavljavani na području NDH 1941.-1945.

Tijekom rata stranačko je vodstvo širilo svoje političke stavove među narodom usmeno i preko listova i letaka čija je glavna svrha bila okupiti narod pod vodstvom HSS-a i odvratiti ga od pristupanja ustašama i partizanima i pripremiti ga za povratak stranke na

⁸⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Košutićev iskaz 30. lipnja 1945. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 153. M. GALIĆ, 216. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 223. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

političku scenu i preuzimanje vlasti. Stranka je tiskala i raspačavala nekoliko različitih letaka, a dopuštenje za njihovo tiskanje dalo je vodstvo stranke: Farolfi, Košutić, Pezelj, Robić, Rukavina, Smoljan i Tomašić. U to su bili upućeni Mijo Ipša, Vinko Častek, Stjepan Valečić i drugi niži HSS-ovi dužnosnici. Iz Zagreba su leci preko stranačkih povjerenika bili slani u ostale krajeve Hrvatske i u pojedine kotareve, tj. gdje god se moglo poslati primjerke. Tiskali su se listovi *Pravica*, *Slobodna Hrvatska* i *Samoodređenje*. Tiskani su na Kaptolu, a u svezi s time uhićeni su Farolfi i Tomašić i dva kanonika, Pavao Jesih i Juraj Miklaužić. Naime, list *Pravicu* su uređivali Farolfi i Tomašić i dijelili ga pristašama HSS-a tijekom 1943. i 1944. Govorilo se da list izdaje HSS sa znanjem Košutića i uz pomoć svećenika. Josip Pucko je u svome spomenutom iskazu također naveo da su u tiskanju listova veliku pomoć dali određeni svećenici s Kaptola. Sadržaj listova bio je sastavljan po Košutićevim uputama i bez njegovog znanja i odobrenja ništa se nije moglo napisati. Jozo Milivojević je u svom iskazu naveo da mu je Farolfi rekao da sve članke u novinama i lecima cenzurira Košutić.⁸⁷

Većina članova stranke nije znala tko je izdavao letke. Saznali su da su list *Pravica* uređivali Farolfi i Tomašić kad su bili uhićeni i osuđeni na začudno blagu kaznu policijskog zatvora od mjesec dana, što se može objasniti popuštanjem ustaške vlasti spram političkog djelovanja HSS-a. Određeni leci s potpisom stranke bili su raspačavani po gradu, ali velika je mogućnost da nisu bili proizvod HSS-a jer je članstvu bilo poručivano da će sve stvari stranke ići preko povjerenika i da ono što ne ide preko povjerenika nije poslao HSS.⁸⁸

HSS je sredinom veljače 1943. izdao letak u kojem se analizira političko stanje u zemlji i navodi se da će se i u slučaju pobjede Osovine i u slučaju pobjede Saveznika „o

⁸⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Iskaz Vinka Časteka, zamjenika narodnog zastupnika HSS-a. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 255. Iskaz Zvonka Ipše 9. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 278. Iskaz Josipa Pucka 19. svibnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 258. Iskaz Ivana Razuma, 17. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 301. Iskaz Stjepana Kovačevića 3. kolovoza 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 73.

⁸⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 263. Iskaz Marijana Hanžekovića 12. siječnja 1945.

Hrvatskoj voditi računa, jer ona ima takav položaj, a i organizovana je država“. Stranački su ljudi također povremeno izdavali „bilten za informaciju svojih članova i vodstva“. ⁸⁹

U listovima i lecima bile su izložene bitne sastavnice ratne politike HSS-a: odnos spram ustaša, komunista i četnika, politika čekanja i stranački ratni program. Razlike u sadržajima listova bile su neznatne, a u njima se uglavnom objašnjavala opća politička situacija i njezin odraz na Hrvatsku te unutarstranački problemi HSS-a. Članci su bili protunjemački, protuustaški i protupartizanski. Pristaše HSS-a se uvjeravalo da nije još vrijeme sukoba i otvorene borbe protiv okupatora već da treba čekati kraj rata kada će velike svjetske sile odlučiti o sudbini manjih država i naroda za zelenim stolom. Upućivalo se narod da pristupa samo Domobranstvu jer će ono „za kratko vrijeme doći na vlast“. U listu je pisalo da je Maček Domobranstvo nazivao svojom vojskom i da je ono vojska HSS-a. S druge strane, ustaše su u listu nazivani „frankovačkom“ vojskom, a partizani komunističkom. ⁹⁰

Početkom 1943. nastao je spis *Hrvatska i Hrvati* potpisan pseudonimom *Veritas* i širen u obliku letka. Prema izvještaju Lepe Perović, članice Povjerenstva CK KPH, spis su sastavili Košutić i Pernar. Prema drugom Ozninom izvještaju autor spisa je „grupa anglofila“. Među članovima HSS-a prevladavalo je mišljenje da je taj spis napisao Košutić. Povjesničar Branko Petranović izričito pripisuje ovaj tekst Košutiću. U izvještaju policijskog atašea njemačkog poslanstva u Zagrebu od 4. veljače 1943. upućenog RSHA-u u Berlin, autor tog spisa je Vladko Maček. Košutić je u svojim iskazima u nekoliko navrata iznosio gledišta slična onima iznesenima u navedenom spisu. Naprimjer, u više navrata je isticao da je uvijek dobar onaj potez koji ima podršku i u korist je naroda. Tako na jednom mjestu navodi: „Potražili smo i našli rješenje na najširoj osnovi prihvatljivoj za cijeli narod. [...] Ja sam siguran da će ovaj sporazum ipak biti proveden, jer je narodan i narodu potreban. I pokazat će se, tko želi svom

⁸⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 463.

⁹⁰ HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 126, Leci. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 476. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 301. Iskaz Stjepana Kovačevića 3. kolovoza 1945. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 121. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 258. Iskaz Ivana Razuma, 17. listopada 1944.

narodu dobro, taj će ovaj sporazum poduprijeti.“ Može se tvrditi da su sve gore spomenute osobe autori ovog spisa jer se ne može sa sigurnošću znati da je samo jedna osoba sudjelovala u njegovom sastavljanju. Moguće je i da je glavnu ulogu u njegovom nastajanju imao Farolfi, a ne Košutić ili više HSS-ovih prvaka zajedno.⁹¹

Iz spisa proizlazi da se HSS od onodobnih političkih čimbenika u Hrvatskoj razlikuje poglavito po tome što odbacuje nasilje kao metodu političke borbe. U tom se spisu nasilje predbacuje i ustašama i komunistima i četnicima. Što se tiče ustaša, navodi se: „Hrvatski je narod jednodušno osudio i sve one zločine ustaša, počinjene nad srpskim pučanstvom kao i drugim građanima Hrvatske s kojima narod kao cjelina nema ništa zajedničkog, pa je HSS još prošle godine to službeno osudila.“ O komunistima se u spisu navodi: „Hrvatski je narod protiv svih nasilja i nepravda, dolazile one s bilo koje strane i ogrnute bilo kojom idejom. On neće da bude oružje u službi tuđih interesa. Zato kod hrvatskog seljaštva nije našao odziva i korijena način borbe, gdje se ljudi ubijaju među sobom, pale škole i općine, razaraju mostovi, uništavaju usjevi, vrše atentati na vlakove, gdje stradava nevino pučanstvo te zato – ono ne ide s partizanima!“ O četnicima se pak u spisu navodi: „Tako je HSS najoštrije osudila i sve zločine onih srpskih četnika, bez obzira pod čijom se komandom nalaze, koji plaćeni i naoružani od talijanskih okupatora i udruženi s njima pale hrvatska sela, muče i ubijaju Hrvate i tako istrebljuju hrvatski narod gdje stignu. [...] Njihov je jedini cilj uspostava Velike Srbije. [...] Hrvatski će narod biti uvijek jedinstven, spreman i dosta jak, da odbije i velikosrpska presizanja jednoga Draže Mihajlovića bez obzira tko iza njega stoji [aluzija je to na potporu Saveznika četnicima].“⁹²

⁹¹ HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 126, Leci, *Hrvatska i Hrvati*. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 102. B. PETRANOVIĆ, *Revolucija*, 52. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, 359. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 9. V. 1995., 27. Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 182. B. PETRANOVIĆ, *Revolucija*, 52. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 22. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 184. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb 1998., 354.

⁹² HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 126, Leci, *Hrvatska i Hrvati*. Cjeloviti tekst ovog spisa može se naći u knjizi Fikrete Jelić-Butić (*Hrvatska seljačka stranka*, 321.) i u knjizi Bogdana Krizmana (*Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, 395.-399.). J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 9. V. 1995., 26.

U spisu se nadalje obrazlaže stranačka politika čekanja do ratne završnice: „Naša je najvažnija zadaća, da biološki sačuvamo hrvatski narod, tj. da sačuvamo što više naših života, obitelji i gospodarstva. Na što bi nam poslije bila sloboda i država bez Hrvata i njihovih domova? Ne smijemo smetnuti s uma da budemo uvijek spremni osigurati, braniti i očuvati naš narodni teritorij pa da u odlučnom času, kad nas dr. Maček pozove, budemo gotovi svi kao jedan, da konačno izvojujemo pod njegovim vodstvom pravu slobodu hrvatske države i hrvatskog naroda.“ Nacionalni je program ovako izložen: „Predsjednik dr. Vladko Maček i HSS, neprijeporno danas jedini legitimni predstavnici hrvatskog naroda, zastupaju stanovište da hrvatski narod ima na svom etnografskom, historijskom i političkom teritoriju sam odlučiti o svojoj sudbini. Pozivajući se na hrvatsko državno kao i na živo narodno pravo, a naročito na živu snagu i volju hrvatskog naroda dr. Vladko Maček i HSS traže samoodređenje hrvatskog naroda u pitanjima svog državnog života kao i unutarnjeg svojeg uređenja. [...] Hrvatska država bila je uvijek konačan cilj hrvatskog naroda te prema tome i HSS-a, pa se toga cilja hrvatski narod nikad i nikome neće odreći i – samo imajući sve državne atribute – može on ući u jednu od europskih zajednica.“ Nadalje se navodi da poslijeratni politički položaj Hrvatske neće ovisiti samo o tome što hrvatski narod hoće već i o tome tko će u svjetskom ratu pobijediti i u kojem će se interesnom području poslijeratna Hrvatska zateći. Sve u svemu, nacionalni program ratnog HSS-a po ovom spisu bio bi: hrvatska država prilagođena povijesnim okolnostima, no ipak hrvatska država.⁹³

Košutić je za letak *Veritas* u svom iskazu rekao da je to „teoretsko, akademsko, apstraktno razmatranje“ ali da ne zna tko ga je sastavio, iako je pokušao saznati. Navodno je autor bila grupa domobranskih časnika naklonjenih HSS-u. Izjavio je da koncepcija letka nije odgovarala shvaćanju HSS-ove politike i da je taj letak objavljen samo zato da unese zabunu

⁹³ Isto, 9. V. 1995., 27.

u tadašnjoj političkoj situaciji, ali ipak u tome nije uspio jer je pisan isuviše apstraktno. Govorilo se da je letak napisao Vinko Krišković, sveučilišni profesor i pravnik.⁹⁴

Omladinsku je organizaciju HSS-a vodio Božo Vučković, bivši službenik Gospodarske sloge, jedne od organizacija HSS-a. U Zagrebu se HSS-ova mladež okupljala u Zavodu domobranskih sveučilištaraca kako bi izbjegli vojsku, završili studij i bili na okupu. Okupljali su se na zagrebačkom sveučilištu i bavili se raspačavanjem propagandnih letaka, jer ništa konkretnije nisu ni mogli činiti zbog represije ustaškog režima. Leci koje su raspačavali bili su tiskani na nepoznatoj lokaciji, a dijelili su ih po Zagrebu Srećko Caha, Mladen Jurišić, Branko Košutić, Zvonko Petolas, Josip Rastić i drugi. Još je bilo desetak članova zagrebačke mladeži HSS-a, ali su bili neaktivni. Jurišić je dodijeljen na ispomoć Farolfiju kad je Farolfi počeo izdavati list *Pravica*. Jurišić je list tiskao na šapirografu u prostorijama Katoličke akcije u nadbiskupskom dvoru, što mu je omogućio šef Katoličke akcije, Pavao Jesih. List su raspačavali navedeni omladinci.⁹⁵

Košutić je prigodom svog iskaza na području pod partizanskim nadzorom izjavio da je čitao list *Pravicu* i letak *Hrvatska i Hrvati*, ali da ne zna tko su autori tih listova i da se ne sjeća kako i od koga ih je nabavio, no da mu je po stilizaciji na nekim mjestima i po nekim programatskim stavovima bilo očito da autori nisu mogli biti HSS-ovci, jer je HSS protiv svake anonimnosti. Očito se Košutić ovdje htio ograditi od bilo kakvih naznaka da je možda on bio autor ovoga spisa, ali neki su se HSS-ovci poista pozivali na nepisano pravilo da se svi članci ili bilo kakve druge pismene objave pristaša seljačkog nauka braće Radić moraju potpisati. Naveo je osim toga da su autori članaka u navedenim listovima bili članovi studentske organizacije HSS-a, a da je Farolfi prilikom svog uhićenja vezanog uz raspačavanje listova izjavio da je on njihov autor, kako bi time zaštitio odgovorne studente. Košutić je rekao da se protivio izdavanju listova i letaka, ali da je bilo izvan njegove

⁹⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 202. Košutićev iskaz 3. veljače 1945.

⁹⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 376. Iskaz Branka Figurića.

mogućnosti da to spriječi: „Bez mog pitanja [su tiskanje članaka] počeli i bez mog odobrenja radili. Ni za savjet nitko me nije pitao, još je manje traženo odobrenje. I ne znam, otkuda inicijativa potiče.“ Osim toga Košutić je iznio stav da *Pravica* nije pisala u duhu HSS-a.⁹⁶

Košutić je u svom idućem iskazu naveo da je smatrao štetnim svako polemiziranje s komunistima, jer je ono moglo ići samo u prilog ustašama i Nijemcima. Zato nikad nije odgovarao na napade u tim listovima i letcima, čak i kad su bili upereni izravno protiv njega. Osudio je sve napade na partizanski pokret i Saveznike, gdje je očito mislio na napade na Sovjetski Savez, jer zapadni Saveznici nisu bili napadani u navedenim listovima i letcima. Izjavio je također da zna da su Farolfi i Tomašić bili uhićeni zbog navodnog autorstva tih listova i letaka, no da ne zna jesu li oni doista bili za to krivi jer mu Tomašić nije ništa o tome rekao, a Farolfiju je u razgovoru rekao da objavljivanje anonimnih listova i letaka nije dobro i to ne zato što su protiv toga Nijemci i ustaše već principijelno i programatski, a Farolfi se složio s njegovim stavom.⁹⁷

Košutić je izdavanje ilegalnih letaka i listova obrazlagao obranom autora tih letaka od napada partizanskog tiska na Mačeka. Košutić je smatrao da polemika s partizanskim tiskom samo ide u prilog ustaškoj i njemačkoj strani; zato bi trebalo, smatrao je, poraditi na zbližavanju i sporazumijevanju s partizanskim pokretom u interesu zajedničkog cilja. Drugi razlozi za objavljivanje letaka bili su po Košutiću uvjerenje autora letaka da njihovim objavljivanjem štete ustaškom režimu i okupatoru; navodno je i Maček podržao njihovo objavljivanje, no Košutić nije vjerovao u istinitost te glasine.⁹⁸

Bez obzira na nesigurnost tvrdnji o autorstvu HSS-ovih ratnih letaka i listova može se reći da su stavovi izneseni u njima bili stavovi kako Košutića, tako i cijeloga stranačkog vodstva. Košutić možda nije sudjelovao u uređivanju navedenih listova, no i u svojem iskazu

⁹⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 154. Košutićev iskaz 3. veljače 1945. Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 54.

⁹⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 220. Košutićev iskaz 5. srpnja 1945.

⁹⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 223. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

pred Ozninim istražiteljima nije propustio pozitivno ocijeniti stavove iznesene u tim listovima.

Veze između HSS-a i Domobranstva

Oružane snage NDH sastojale su se od Hrvatskog domobranstva kao redovne državne vojske i Ustaške vojnice kao ustaške stranačke vojske. Pripadnici ustaških jedinica bili su nacionalno radikalizirani, dok se za Domobranstvo to ne može reći. Ono je stalno bilo popunjavano novim ljudstvom i predvođeno časništvom različitog sastava: pripadnicima bivše austrougarske i bivše jugoslavenske vojske, kao i mobiliziranim pričuvnim časnicima, većinom intelektualcima raznih profesija. To je utjecalo na pojavu kritičkog odnosa prema beskompromisnoj proosovinskoj politici državnog vrha i na pribojavanje za sudbinu Hrvatske ako ona ostane do kraja uza sile Osovine. Zato su neki viši domobranski časnici uspostavljali potajne veze s članovima vodstva HSS-a, kojeg je znatan dio časnika smatrao legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda unatoč tome što stranka nije bila na vlasti. Smatrali su da HSS može odigrati značajnu ulogu u završnici rata i da zato treba uspostaviti veze s prvacima HSS-a u Londonu i preko njih sa savezničkim snagama koje su trebale afirmativno reagirati na suradnju redovne vojske NDH i najjače hrvatske stranke.⁹⁹

Brojni iskazi HSS-ovih dužnosnika upućuju na to da je stranka ozbiljno računala na Domobranstvo kao čimbenik koji se može kontrolirati ili navesti da djeluje u skladu s HSS-ovim programom i odlukama, a posebno u trenutku povratka na vlast u Hrvatskoj. Nekoliko je svjedoka zbog toga Domobranstvo nazvalo „vojskom HSS-a“. Mijo Ipša je na Ozninom saslušanju izjavio da je u lipnju 1941. posjetio Košutića koji ga je uputio da govori među narodom da idu u Domobranstvo ako ih vlast bude prisiljavala da pristupaju vojsci. Krnjević

⁹⁹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 205.

je u ožujku 1944. poslao poruku u kojoj je zagovarao suradnju HSS-a s Domobranstvom, što znači da je i londonska skupina HSS-ovih prvaka bila uvjerena u nužnost takvih pregovora. U izvještaju od 20. srpnja 1944. partizanski je obavještajac M napisao da je u to vrijeme postojao plan vodstva stranke da se u pogodnom trenutku, tj. u slučaju krize ili sloma Njemačke, objavi proglas narodu u kojem bi se pozvali iz partizana kućama svi seljaci i „pošteni građani“, a pozvalo bi se i Domobranstvo da slijedi „narodnog vođu Mačeka“. Pouzdanje u Domobranstvo vidljivo je i u memorandumu koji je Augustin Juretić, ustaški dužnosnik i kasniji HSS-ov pouzdanik, odnio u Švicarsku s namjerom da ga preda Saveznicima. U memorandumu se tražila pomoć za HSS, a protiv partizana, Nijemaca i ustaša, i to brzim iskrcavanjem Saveznika u Dalmaciji, koje bi potpomogli Domobranstvo i HSS koji će u tom trenutku preuzeti vlast u NDH. I u Košutićevoj poruci koju je u ožujku 1943. Žaren odnio kraljevskom bojniku Periću u Istanbul stajala je Košutićeva tvrdnja da HSS održava veze s Domobranstvom, iako ništa nije bilo precizirano. Isto je tako u jednom Ozninom elaboratu navedeno da je na sastanku održanom sredinom kolovoza 1944. u vili obitelji Radić u Hercegovačkoj ulici u Zagrebu Tomašić tvrdio da treba računati na Domobranstvo kao snagu odanu HSS-u. David Sinčić je u svojem iskazu pred istražiteljima Ozne naveo da je od Farolfija tijekom razgovora u kolovozu 1944. saznao da je Košutić nastojao pridobiti domobranske časnike na stranu HSS-a kako bi stranka bila u što pogodnijem položaju u trenutku pregovora s partizanskim vodstvom.¹⁰⁰

Sredinom 1943. domobranski pukovnik Ivan Babić stupio je u vezu s Farolfijem, a potom i s Košutićem i Tomašićem. Uzimajući u obzir da je partizanski pokret postao snažan vojno i politički, Babić je sa znanjem vodstva HSS-a i u dogovoru s nekim domobranskim

¹⁰⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 318. HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 64, Izvještaj o raspodjeli u organizacijama HSS-a, 20. srpnja 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Iskaz Mije Ipše. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS“, 5. V. 1995., 42. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 372. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 490. Izjava Franje Žarena dana u Đakovu 25. lipnja 1954. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču.

časnicima prihvatio partizansku ponudu za pregovore. Od sredine 1943. do prosinca iste godine on je razgovarao s predstavnicima partizanskoga Glavnog štaba Hrvatske o suradnji Domobranstva i NOP-a. Ive Mihovilović, pripadnik partizanskog pokreta, pred Ozninim je istražiteljima izjavio da je Babić bio u stalnoj vezi s Mačekom i Košutićem i da je dobio zadatak da dođe u vezu s Krnjevićem i s angloameričkim političkim krugovima. Razgovori su vođeni u ljeto i jesen 1943. o uvjetima prijelaza Domobranstva na stranu partizanskog pokreta, a na temelju HSS-ovih zaključaka da su HSS i partizanski pokret dva osnovna politička čimbenika u Hrvatskoj, „jedan koji ima formalnu legitimaciju, a drugi bez nje“, s time da je partizanski pokret ovaj drugi čimbenik. HSS-ovo je vodstvo smatralo da može doći do sporazuma između te dvije snage, a Domobranstvo bi taj sporazum slijedilo pristajanjem uz HSS. Kao predstavnici HSS-a za kontakte s partizanskim pokretom predloženi su Košutić, Tomašić i Tomo Baburić, koji su zbog pregovora bili spremni doći na područje pod partizanskim nadzorom.¹⁰¹

Kako partizansko vodstvo nije prihvaćalo postavljene uvjete o suradnji na ravnopravnoj osnovi, tj. da Domobranstvo tvori posebne jedinice pod svojim časnicima i s hrvatskim znakovljem, razgovori su bili prekinuti. Istodobno je vodstvo HSS-a u kontaktu sa savezničkom stranom preko svojih predstavnika u Londonu ispitivalo mogućnost savezničke pomoći. U ljeto 1943. iz Londona je preko Istanbula u Zagreb Tomašiću stigla poruka Hugh Seton-Watsona, britanskog političara s vezama u britanskome ministarstvu vanjskih poslova, u kojoj je stajalo da netko iz HSS-a i jedan ili više domobranskih časnika trebaju doći u Britaniju, upoznati Saveznike sa stvarnim stanjem u Hrvatskoj i organizirati suradnju Domobranstva na savezničkoj strani. Ta je poruka primljena sa zadovoljstvom i u HSS-u i u redovima domobranskih časnika.¹⁰²

¹⁰¹ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 124. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Iz zapisnika Ive Mihovilovića. B. PETRANOVIĆ, *Revolucija*, sv. 2, 329. Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 2, 256.

¹⁰² H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 206.

Unutar HSS-a je odlučeno da se k Saveznicima uputi Tomašića i Babića, ali se tijekom priprema za odlazak u listopadu 1943. odustalo od upućivanja Tomašića, pa je u misiju na Zapad trebao poći samo Babić. Odlazak se nekoliko puta odgađao, a najzad je 9. siječnja 1944. Babić odletio zrakoplovom u Bari u Italiji i spustio se na aerodrom pod nadzorom američkih snaga. Sa sobom je nosio pismo za britansku stranu, pa je predan britanskim snagama. Na preslušavanju je izjavio da je stigao kao predstavnik Domobranstva i HSS-a objasniti Saveznicima opću situaciju u Hrvatskoj i dogovoriti suradnju stavljajući se potpuno na raspolaganje Saveznicima. Pokušao je uvjeriti Britance u potrebu organiziranja široke akcije Domobranstva i HSS-a i u potrebu suradnje Domobranstva sa savezničkim snagama da se ubrza slom sila Osovine. Isticao je da postoji stalni dodir između Domobranstva i HSS-a i da će sve odluke HSS-a Domobranstvo u odlučnom trenutku poduprijeti. Britanski su časnici Babiću odgovorili da se politička situacija u Britaniji u međuvremenu promijenila i da su osobe koje su stajale iza obećanja iznesenih u pismu Seton-Watsona smijenjene. Predlagali su Babiću da se Domobranstvo bezuvjetno uključi u NOP, kojeg su smatrali jedinim predstavnikom antifašističke borbe u Hrvatskoj.¹⁰³

HSS-ovi predstavnici u Londonu dugo nisu znali za Babićev dolazak u Bari, koji je stalno preslušan i bio je zadržan u zarobljeništvu sve do 5. listopada 1945. Njegova misija ostala je bez rezultata jer su Britanci tada radili na obnovi Jugoslavije dogovorom izbjegličke vlade i partizanskog pokreta. Nisu računali na suradnju s HSS-om i Domobranstvom jer u svojim planovima nisu predviđali iskrcavanje na jadranskoj obali.¹⁰⁴

U svojim su izjavama pred Ozninim istražiteljima HSS-ovci potvrdili Babićeve navode pred Saveznicima o svojoj misiji, tj. o ispitivanju mogućnosti prelaska Domobranstva na stranu Saveznika. Velik je broj časnika Domobranstva koje su Branko Figurić i drugi svjedoci u svom svjedočenju naveli kao simpatizere HSS-a ili čak suradnike u kasnijem Puču

¹⁰³ Isto, 206. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 477. Izvještaj bojnika Perića od 12. rujna 1943. F. JELIĆ BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 345. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 125.

¹⁰⁴ H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 207.

Lorković-Vokić. To su redom bili važni i položajem istaknuti časnici, uključujući i tadašnjeg zapovjednika Oružanih snaga NDH, generala Matiju Čanića, koji se, po Figurićevom svjedočenju, „oduševio za [...] HSS, pruža joj suradnju a šalje u Daruvar čak avion da doveze narodnog zastupnika Miju Ipšu u Zagreb da mu bude veza s Košutićem“. Kao dužnosnike Domobranstva koji su surađivali s HSS-om može se navesti jaku skupinu časnika naklonjenih HSS-u koje je Ante Vokić nakon imenovanja za ministra oružanih snaga u siječnju 1944. našao u svome ministarstvu. Članovi te skupine bili su glavnostožerni pukovnik Ivan Babić, umirovljeni general Pero Blašković, glavnostožerni pukovnik Stjepan Jendrašić, pročelnik pozadinskog odjela; pukovnik Stjepan Mateša, pobočnik u glavnom stožeru; kapetan bojnog broda Hijacint Mundorfer, glavar stožera narodne zaštite; pukovnik Antun Medved, šef cenzure u Ministarstvu oružanih snaga; pukovnik Vilko Lulić, pročelnik osobnog odjela; zrakoplovni pukovnik Franjo Mrak, zamjenik zapovjednika zrakoplovstva; glavnostožerni pukovnik Ivan Klišanić, glavar stožera Prvog zbornog područja; glavnostožerni pukovnik Ante Marković, pročelnik nastavnog odjela; glavnostožerni pukovnik Nenad Štefanović, pročelnik glavnostožernog odjela Prvog zbornog područja, kapetan fregate Petar Mandrešić (pokušao 1945. prijeći u partizane), kapetan korvete Friedrich Bambić, pukovnik Zbiljko Majer, poručnik bojnog broda Dominis, natporučnik Matija Cerić (prešao u partizane), glavnostožerni potpukovnik Ivan Brusić i general Matija Čanić, zapovjednik vojske.¹⁰⁵

Mijo Ipša je tijekom svoga saslušanja izjavio da ga je Košutić početkom 1944. poslao domobranskom generalu Čaniću da ovoga uključi u pripreme za Puč Lorković-Vokić, ali da Čanić nije pristao ni na kakav dogovor. Košutić je u svom iskazu naveo da je znao da je Ipša u Daruvaru razgovarao s Čanićem. Naveo je da ga je Ipša redovito posjećivao i izvještavao ga o svojem političkom djelovanju u daruvarskom kraju.¹⁰⁶

¹⁰⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 258. Iskaz Ivana Razuma 17. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 377. Iskaz Branka Figurića.

¹⁰⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 76. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 154. Košutićev iskaz 3. veljače 1945.

Na saslušanju 6. srpnja 1945. Košutić je opovrgao optužbe policijskog istražitelja da je vodstvo HSS-a Domobranstvo smatralo stranačkom vojskom: „Takav naziv nema nikakvo opravdanje, jer ne odgovara stvarnosti i nema političkog oslonca, a ja ga nikada nisam zastupao.“ U svom iskazu 16. siječnja 1945. naveo je da ga je Babić posjetio krajem 1943. i tvrdio mu da je na popisu proskribiranih časnika Domobranstva koje Pavelić namjerava smaknuti. Rekao mu je također da su ga partizani zvali k sebi, da djeluje s ciljem prelaska Domobranstva na partizansku stranu. Babić je Košutiću izrazio svoju bojazan za uspjeh svoga prelaska u partizanski pokret, jer oni traže prelazak Domobranstva s Babićem, a on nema Domobranstvo u svojim rukama. Još jedan uvjet koji je partizanska strana nametnula Babiću bila je ta da se navedeni prelazak ne može povezati niti s jednom strankom, ovdje misleći očito na HSS. Košutić je rekao Babiću da pristaje na takav rasplet događaja i da to za njega ne predstavlja zapreku. Rekao je Babiću da se on treba držati vojničke strane, a politička pitanja neka ostavi političarima. Babić je rekao Košutiću da je ipak odlučio otići na jedinu sigurnu stranu, a to su Saveznici. Košutić je konačno izjavio da niti on niti itko iz vodstva HSS-a nije poslao Babića u inozemstvo sa zadaćom da kod Saveznika djeluje protiv partizana.¹⁰⁷

Nakon Košutićevog prelaska na područje pod partizanskim nadzorom, u rujnu 1944., s njim je razgovarao general Ivan Gošnjak, načelnik Glavnog stožera partizanskih snaga u Hrvatskoj. Košutić mu je ponudio prijelaz Domobranstva na partizansku stranu, što je Gošnjak odbio s napomenom Košutiću da ne bude naivan, jer da se Domobranstvo raspada, naročito nakon nedavne amnestije koju je partizanski pokret ponudio svima onima koji iz Domobranstva prijeđu na partizansku stranu.¹⁰⁸

Iz navedenog se može zaključiti da su veze između HSS-a i Domobranstva bile snažne tijekom cijelog ratnog razdoblja i da su bile na takvoj razini da su pojedini svjedoci Domobranstvo nazivali „vojskom HSS-a“. Pouzdanje u Domobranstvo potrajat će do

¹⁰⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 221. Košutićev iskaz 6. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 112. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945.

¹⁰⁸ Dušan BILANDŽIĆ, *Povijest izbliza*, Zagreb 2006., 115.

kolovoza 1944. i imati veliku ulogu u planiranju Puča Lorković-Vokić, o kojem će kasnije biti više riječi.

Veze HSS-ovog vodstva u domovini s inozemstvom

Vodstvo HSS-a u domovini održavalo je vezu s HSS-ovcima u Londonu i s njihovim predstavnikom Jurjem Krnjevićem koji je bio i predstavnik HSS-a u jugoslavenskoj kraljevskoj izbjegličkoj vladi. Na taj je način održavan i kontakt s britanskom vladom, a veza je uspostavljena preko HSS-ovca Mirka Pandakovića i njegovih poznanika Friedricha Kaestlija, švicarskoga konzula u Hrvatskoj, i Julija Schmidlina, delegata švicarskoga Crvenoga križa za Hrvatsku. Švicarski je konzulat osim toga bio i baza britanskog *Intelligence Servicea*, tj. britanske obavještajne službe, za Hrvatsku. Farolfi je bio zadužen da preko Pandakovića održava pismenu vezu s Britancima, a navodno je neimenovana tajnica u švicarskom konzulatu, koja je često putovala u Švicarsku, bila osoba koja je nosila te HSS-ove poruke u inozemstvo. Švicarska je kao neutralna zemlja u Drugom svjetskom ratu poslužila kao boravište brojnih doušnika i emigranata, pa su i HSS-ovci koji su živjeli u Švicarskoj nosili poruke HSS-ovcima u Londonu i obratno. Preko ovih teklića, a ponekad i šifriranim porukama preko radija, prenosile su se poruke i direktive iz Londona u Zagreb a u suprotnom smjeru izvještaji o vojnopolitičkoj situaciji u Hrvatskoj.¹⁰⁹

Osim na ovaj način Košutić i drugi prvaci HSS-a održavali su veze s inozemstvom preko dužnosnika u ustaškom ministarstvu vanjskih poslova naklonjenih HSS-u, koji su kao teklići nosili poruke u inozemstvo. Ti su dužnosnici bili Mirko Lamer i Josip Cabas koji je,

¹⁰⁹ HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 64, Izvještaj o raspodjeli u organizacijama HSS-a. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažija, januara 1948.). T. JONJIĆ, 513. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, 274. Nikola MILOVANOVIĆ, „Zakulisne igre ustaša i oko ustaša“, *Vjesnik*, 11. svibnja 1970., 11. Ivan KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, sv. 2, Zagreb 1994., 165.

osim što je radio u ustaškom državnom aparatu, od veljače 1944. bio šef trgovinske delegacije NDH u Švicarskoj. Koliko je razmjena poruka bila redovita i sigurna, teško je reći, no Košutić je u lipnju 1944. izjavio u razgovoru s jednim nižim dužnosnikom HSS-a da stranka održava izravnu vezu sa svojim ljudima u Londonu. Može se pretpostaviti da je takva situacija bila i tijekom prve tri godine rata.¹¹⁰

Postoje podaci o Košutićevim razgovorima u Zagrebu s raznim izaslanicima koji su tijekom ratnih godina posjećivali Zagreb u potrazi za kontaktima koji bi ih uputili su rad i stavove HSS-a, u opću situaciju u NDH i slično. Može se zaključiti da je Košutić, kao najviši predstavnik HSS-a koji nije bio u zatvoru i samim time raspoloživ za kontakte, bio česti sugovornik različitih osoba koje su htjele saznati kakvo je općenito stanje u NDH. Naprimjer, krajem 1942. u Zagrebu i Sarajevu je boravio Hakim Çeçene, turski novinar i povjerenik turske obavještajne službe, sa zadatkom da izradi opširan izvještaj za tursku vladu o položaju muslimana u NDH. U Zagrebu je došao u vezu s Košutićem i od njega je dobio „izvesna obaveštenja“, kako navodi Vladimir Židovec, poslanik NDH u Bugarskoj, u svojem izvještaju Ministarstvu vanjskih poslova NDH od 30. studenoga 1942. O detaljima njihovog razgovora ništa se ne zna; može se samo zaključiti da je jednom strancu u NDH Košutić kao predstavnik HSS-a bio logičan izbor za dobivanje korisnih obavještenja.¹¹¹

Augustin Juretić je 1942. od Mačeka i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca bio upućen u Francusku da Krnjeviću prenese njihove poruke, no nije uspio u svom naumu. Nakon toga je otišao u Švicarsku gdje je djelovao kao predstavnik NDH pri Međunarodnom

¹¹⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 21. Iskaz Vladimira Židovca. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 48. Nadopuna elaborata o ing. Košutiću. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom.

¹¹¹ Milan RISTOVIĆ, „Pokušaji Nezavisne Države Hrvatske da uspostavi diplomatske odnose s Turskom“, *Istorija 20. veka, Časopis Instituta za savremenu istoriju*, 1/1983, 1, 70.

crvenom križu i održavao vezu HSS-ovaca u domovini s onima u Londonu. U svibnju 1944. odnio je memorandum vodstva HSS-a u Zürich i dalje vjerojatno britanskoj vladi.¹¹²

HSS je imao doušnike i u Mađarskoj: u Budimpešti je u poslanstvu NDH na poslovima vanjske trgovine radio HSS-ovac Franjo Gašparović, koji je zajedno s Franjom Gläserom, trgovinskim atašedom NDH u Budimpešti, i s Nikolom Jasinskim, također HSS-ovcem, održavao redovite veze s vodstvom HSS-a u domovini. Gašparović je povrh toga redovito razgovarao s Košutićem prigodom svojih dolazaka u Zagreb. HSS-ov je doušnik vjerojatno bio i Petar Pejacsevich, poslanik NDH u Španjolskoj, koji je imao vezu s neimenovanim jugoslavenskim konzulom u Portugalu, pa su tim putem dolazile i odlazile poruke za inozemstvo. Osim toga je Farolfi neko vrijeme održavao kontakt sa Stijepom Perićem, ministrom vanjskih poslova NDH od studenog 1943. do travnja 1944., pa je moguće da su i tako neke HSS-ove poruke otišle u inozemstvo.¹¹³

I neki su hrvatski emigranti koji nisu bili članovi HSS-a djelovali kao tekliči HSS-ovih poruka, a najpoznatiji je Ivan Meštrović. On je za svoga boravka u Švicarskoj tijekom 1943. tražio od vodstva HSS-a vijesti, pisma i ostali pismeni materijal koji bi htjeli poslati preko Švicarske u London HSS-ovcima u Londonu. Roko Mišetić je poslao određena pisma Meštroviću; Košutić je bio o svemu obaviješten, ali nije poslao nikakvo pismo. Među zemlje gdje su se nalazili HSS-ovi emigranti ili dužnosnici NDH koji su pomagali u uspostavi veze između HSS-ovaca u domovini i HSS-ovaca u Londonu Oznini izvještaji navode i Vatikan, ali nijedna konkretna osoba nije spomenuta kao teklič.¹¹⁴

Stjepan Jakšeković je bio HSS-ovac koji je tijekom Drugog svjetskog rata živio u Švicarskoj i održavao pismenu vezu s Košutićem i Farolfijem. U svojem izvještaju koji je u rujnu 1943. sastavio za HSS-ove predstavnike u Londonu naveo da je tijekom 1942. i 1943.

¹¹² Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 142. *Tko je tko u NDH*, 175. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 372.

¹¹³ Lj. BOBAN, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima*, sv. 2, 40. Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, Zagreb, 1986., 274.

¹¹⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, 213. Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini.

slao pisma Farolfiju i Košutiću, i to svakom posebno, a Košutiću je među ostalim slao svoje članke na pregled, a te bi iste članke, čija je tematika bila prohaesesovska, nakon Košutićevog pregleda objavljivao po švicarskim novinama. Preko njega je Košutić slao podatke o situaciji u domovini u London te primao podatke o situaciji u Europi i svijetu. Marijan Hanžeković je u svojem iskazu za Oznu 12. siječnja 1945. izjavio da je tijekom proljeća i ljeta 1943. donosio Košutiću prijevode sa francuskog iz švicarskih dnevnih listova *Journal de Geneve* i *Gazette de Lausanne*, zatim njemački list *Züricher Zeitung* i britanski časopis *The Economist*.¹¹⁵

Oznin je istražitelj na Košutićevom saslušanju naveo da je Košutića dva puta tijekom ljeta 1944. posjetio Stjepan Butorac, srednjoškolski profesor koji je često putovao u inozemstvo, pa je odnio HSS-ove poruke u Švicarsku. Također je Mehmedagić, kojemu nije navedeno ime, po istražiteljevoj tvrdnji posjetio Košutića i odnio njegovo pismo Meštroviću u Švicarsku. Isto tako je i Cabas prije odlaska u u Švicarsku posjetio Košutića, rekavši mu da će u Švicarskoj uspostaviti vezu s Meštrovićem i nastojati djelovati protuustaški. Košutić je u svojem iskazu porekao da je slao ikakva pisma preko navedenih osoba.¹¹⁶

Košutić je nekoliko pisama upućenih Krnjeviću poslao i preko jugoslavenske kraljevske obavještajne službe, koja je imala svoje doušnike u Istanbulu u Turskoj, tada neutralnoj državi koja je vrtila stranim agentima. Franjo Žaren je osoba koja je iz Hrvatske nosila Košutićeva pisma prije spomenutom obavještajnom časniku jugoslavenske kraljevske vojske u Istanbulu, bojniku Vladimiru Periću. Bojnik Perić je održavao vezu s HSS-ovim predstavnikom u Istanbulu, ing. Franjom Gažijem, koji je boravio u Istanbulu kao službenik jugoslavenskoga kraljevskog ministarstva vanjskih poslova. Njih su dvojica održavali veze s vodstvom HSS-a u domovini a izvještaje o tome slali su u London.¹¹⁷

¹¹⁵ Lj. BOBAN, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima*, sv. 2, 191. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 264. Iskaz Marijana Hanžekovića 12. siječnja 1945.

¹¹⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 218. Košutićev iskaz 3. srpnja 1945.

¹¹⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 143. Lj. BOBAN, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima*, sv. 2, 40.

Na svojem je saslušanju 3. srpnja 1945. Košutić na pitanje poznaje li osobu poznatu pod imenom Rajter izjavio da ga poznaje i da je Rajter bio osoba koja je nekoliko puta putovala u Tursku i prigodom povratka u NDH posjećivala Košutića i izvještavala ga o svojim kontaktima sa službenicima savezničkih poslanstava u Turskoj, a posebno sa službenicima jugoslavenskoga kraljevskog poslanstva. Košutić je te Rajterove izvještaje okarakterizirao prilično nekorisnima. Ipak je naveo da mu je Rajter u ljeto 1943. donio poruku Roberta Seton-Watsona koji je poručivao Košutiću da „radi na tome da se oslobodilačka borba podupre i ojača“ i da se iz pasivnosti prijeđe u aktivnost. Na istom je saslušanju Košutić izjavio da mu je neki dr. Pisačić, trgovački ataše NDH u Bukureštu, prigodom svojih dolazaka u Zagreb tijekom zime 1943. pripovijedao svoja zapažanja o Rumunjskoj u smislu savezničke politike. Nakon premještanja u poslanstvo NDH u Mađarskoj Pisačić je nastavio izvještavati Košutića o prilikama u Mađarskoj.¹¹⁸

HSS-ovci u Londonu su vodstvu stranke u domovini poslali veći broj poruka čiji su sadržaj bile upute o postavljanju spram zaraćenih strana, vijesti o stavu britanske vlade spram HSS-a i zahtjevi za detaljnijim izvještajima o stanju u Hrvatskoj. Krnjević je iz Londona tijekom prve dvije godine rata slao poruke u kojima je upućivao vodstvo HSS-a u domovini da se nikako ne upušta u akcije protiv okupatora i da čeka razvoj događaja. Rudolf Bićanić, član HSS-a i službenik jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, poslao je vodstvu HSS-a u zemlji 10. rujna 1942. pismo u kojem se zahvalio Košutiću na njegovom ranijem pismu o kojem nemamo podataka i pohvalio ga zbog držanja staroga HSS-ova političkog stava. Tražio je Košutića da mu redovito šalje izvještaje o političkoj i gospodarskoj situaciji u zemlji. U tom je pismu bila i Krnjevićeva poruka HSS-u u domovini, u kojoj je među ostalim pisalo da će o poslijeratnom položaju hrvatskog naroda odlučivati sam narod na čelu s Mačekom. Najvažnije je po Krnjeviću tada bilo što više doprinijeti pobjedi Saveznika u ratu, a da bi se

¹¹⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 217. Košutićev iskaz 3. srpnja 1945.

njoj doprinijelo potrebna je suradnja svih snaga otpora koje su voljne da surađivati s HSS-om.¹¹⁹

Prema iskazu koji je za Oznu dao HSS-ovac Miroslav Fulanović, Košutić i ostali prvaci stranke doslovno su slijedili Krnjevićeve upute. U skladu s time je i izjava Josipa Pucka koji je pred Ozninim istražiteljima 18. svibnja 1945. naveo da je Košutić na sastanku zagrebačke organizacije HSS-a u kolovozu ili rujnu 1943. prisutne HSS-ovce upućivao da se striktno drže uputa koje im je Krnjević prenosio preko londonskog radija. Krnjević je vodstvu HSS-a u zemlji poslao novu poruku 11. prosinca 1942. a u njoj je poimence Košutiću, Smoljanu i Tomašiću poručio nekoliko stvari, među ostalim da ne sude britansku englesku politiku prema Hrvatima na temelju emisija londonskog radija i da je u mjerodavnim britanskim krugovima situacija u Hrvatskoj dobro poznata „kao i otpor i žrtve hrvatskog naroda“. Nadalje je ponukao vodstvo stranke u zemlji da nastave s „povećanim aktivnim otporom“ i pripreme sve što je potrebno za „za sveopći narodni ustanak u pravom času, tako da H.S.S. može preuzeti potpunu vlast nad hrvatskim zemljama i doprinijeti maksimum suradnje hrvatskog naroda stvari naših velikih saveznika“. Treba treba istaći da je Košutić u svom iskazu porekao da je iz Londona dobivao ikakve smjernice za politički rad, iako je poznato da ih je dobivao.¹²⁰

Posredovanjem britanskih obavještajnih službi sredinom veljače 1943. Krnjeviću je u London HSS-ovo vodstvo u domovini na čelu s Košutićem poslalo poruku u kojoj je pisalo da su Mihailovićeви poslanici početkom veljače došli u Zagreb pregovarati s HSS-om o suradnji. Kao dodatak ovoj poruci Krnjeviću, Košutić i drugi prvaci stranke u domovini naveli su i podatke o političkoj situaciji u NDH te o Mačekovom položaju i saznanjima, što pokazuje da

¹¹⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Iskaz Tome Jančikovića. Ivo OMRČANIN, *The Pro-Allied Putsch in Croatia in 1944 and the Massacre of Croats by Tito Communists in 1945*, Philadelphia 1975., 147. Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 112.

¹²⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 19. Iskaz Miroslava Fulanovića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 276. Iskaz Josipa Pucka 18. svibnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 196. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

je Košutić obavještavao Mačeka o političkim zbivanjima, ili su to s njegovim znanjem činili drugi. Ilija Jukić je u svojoj knjizi naveo da je 25. veljače 1943. vidio tekst poruke koju je Košutić poslao Krnjeviću, ali ne navodi što je u poruci pisalo. To bi moglo značiti da je u veljači 1943. Košutić bio u mogućnosti poslati jednu, a možda i više poruka Krnjeviću.¹²¹

Košutić je 9. ožujka 1943. Krnjeviću poslao pismenu poruku koju je obavještajna služba jugoslavenske vlade preko Istanbula brzojavom prosljedila u London. Brzojav je iz Istanbula Slobodan Jovanović, tadašnji predsjednik izbjegličke jugoslavenske vlade, 26. ožujka predao Krnjeviću, tadašnjem potpredsjedniku izbjegličke vlade. Po njegovom pisanju Košutić je u pismu poručivao da je hrvatski narod dobro organiziran i sposoban pri odlasku Nijemaca iz Hrvatske održati red i mir. Zbog opasnosti po tekliče, naveo je Košutić, vodstvo HSS-a u domovini izbjegava slati poruke u inozemstvo. Nadalje Košutić poručuje da HSS-u u domovini nije potrebno slati novčanu pomoć, jer novac dobivaju od pristaša među narodom. Što se tiče partizana, Košutić je naveo da su oni malobrojni i da će uskoro biti uništeni, pa da zato ne predstavljaju nikakvu opasnost. Dodao je da Dražu Mihailovića ne bi trebalo forsirati među Hrvatima jer je „obeležen kao Velikosrbin“, a njegove poduhvate treba, po Košutićevo mišljenju, ograničiti samo na srpske krajeve. Poruka je sadržavala vidljivo optimističko uvjerenje u dobru organiziranost i sposobnost naroda da održi red, što je pripisano utjecaju HSS-a, a nije se sumnjalo ni u sposobnost HSS-a da situaciju drži pod kontrolom i nakon povlačenja osovinskih snaga. Druga važna značajka njegove poruke je obezvređivanje značaja partizanskoga pokreta, naravno u korist održavanja političkoga značaja HSS-a. Treća važna procjena u poruci bilo je odvrćanje od četničkoga pokreta zbog njegove velikosrpske orijentacije, što pokazuje da HSS u tom razdoblju nije računao na suradnju s njima.¹²²

¹²¹ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 428. Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 188. Ilija JUKIĆ, *The Fall of Yugoslavia*, London 1974., 154.

¹²² Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu*, Zagreb 1981., 54. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 111.

Ovoj je Košutićevoj poruci bila dodana verzija istog teksta na engleskom i s nešto drugačijim sadržajem. Među ostalim je u engleskoj verziji pisalo da je stranka čvrsto i dobro organizirana u cijeloj Hrvatskoj, da se redovni sastanci vodstva stranke održavaju pod predsjedanjem Košutića, da „nema opasnosti od komunizma, jer su sve pripreme izvršene da HSS preuzme vlast kad okupatori napuste Hrvatsku“ i da je obnova Jugoslavije „želja Hrvata“, ali da hrvatski narod ne želi da se Mihailović „pojavi kao osloboditelj Hrvatske“.¹²³

Ne zna se kakav je odjek Košutićeva poruka izazvala u izbjegličkoj vladi, ali negativna ocjena četničkog pokreta i ocjena HSS-a kao samostalnog čimbenika otpora u Hrvatskoj mogla je samo još više doprinijeti dotadašnjim razilaženjima između hrvatskih i srpskih političara u vladi. Poruka je pak išla na ruku Krnjeviću i bila je zapravo podrška gledištima koja je on zastupao. Uvjeravanja iz domovine u snagu i utjecaj HSS-a potakla su Krnjevića da 27. ožujka pošalje vodstvu HSS-a u Zagrebu pismene upute za daljnju političku djelatnost. Polazeći od spomenutoga gledišta da je HSS utjecajan, samostalan i dobro organiziran, Krnjević je naveo da HSS „pod vodstvom dra Mačeka ima organizirati cijelo područje u zgodnom momentu, a najkasnije u doba rasapa, ima preuzeti svu vlast i odmah se javiti kao saveznik i ovlastiti dra Krnjevića i dra Šuteja na zastupanje. Imaju se spriječiti krvoprolića.“ Zatim ističe pitanje teritorija „buduće Hrvatske“ i navodi da, ako ona ne bi pokrivala „sadašnji teritorij, ispravka bi se izvršila samo u pograničnim područjima“. Posebne je upute dao glede mogućnosti oružane djelatnosti HSS-a. Zagovarao je izvođenje sabotaža i pripremu HSS-a za „opći ustanak u danom momentu, a naročito, kada dođe do iskrcavanja vojske Saveznika. Do invazije vojske poduzeti sve potrebno na obali, da Saveznici osjete i da se uvjere, da smo za njih.“ Zato upućuje na obavještanje Saveznika „o općim prilikama, a naročito o vojnim“. Pri tome treba posebno „isticati i svakom zgodom pokazivati: a) da hrvatski narod ne surađuje s neprijateljem; b) da se pruža otpor i vrši sabotaža na svim

¹²³ Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 114.

poljima; c) da se vojnički sprema i d) da se o svemu tome daju vijesti britanskom i američkom zapovjedništvu i dru Krnjeviću u London“. Poruka je nadalje sadržavala poglede na situaciju u svijetu, kao i na odnos prema četnicima, gdje se Krnjević potpuno složio sa stavom koju je Košutić iznio u svojoj poruci.¹²⁴

U svojim je memoarima Frederick Deakin, član britanske misije 1943. na području pod partizanskim nadzorom, o Košutićevom pismu Krnjeviću od 9. ožujka 1943. zapisao da je pismo bilo „oštroumno i ohrabrujuće“ zbog svoje tvrdnje da bi HSS mogao „preuzeti kontrolu širom Hrvatske kada se Nemci budu povukli. [...] Košutićevo pismo izazvalo je kratkotrajno oduševljenje. Načinjen je plan, uz prećutan pristanak izvesnih britanskih službenika, da se u Zagreb ubaci kurir koji će tražiti tajni razgovor s Mačekom. Iluzija je kratko trajala. Britansko Ministarstvo inostranih poslova čvrsto se obavezalo na posleratnu obnovu ujedinjene Jugoslavije. Podrška hrvatskom separatizmu pod okriljem Britanaca da se obori Pavelić [...] nije ni u kom slučaju dolazila u obzir.“ Ta nejasna britanska ideja o nekomunističkim hrvatskim gerilcima kratko je trajala i prevladalo je „trijeznije razmišljanje“ o poslijeratnoj obnovi Jugoslavije.¹²⁵

Nedugo nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. stigao je u Istanbul neimenovani teklič jugoslavenske kraljevske obavještajne službe i iz Zagreba donio poruku Košutića i Tomašića. U poruci su Košutić i Tomašić navodili da HSS nije imao nikakve veze s partizanima, niti da ih je htio imati, jer su partizani progonili HSS-ovce. Nadalje su navodili da je partizanski pokret uzimao sve više maha, ali su kao razlog tome navodili mobilizaciju ljudi za Istočno bojište, koju su provodio ustaški režim. Osim toga su poručivali da britanski časnici na području pod partizanskim nadzorom nisu mogli doći u vezu s HSS-om jer im to nisu dali, po njihovom sudu, baš partizani. Tražili su da britanska strana uputi u Hrvatsku jednu radio-stanicu i jednog časnika za vezu. Obavještavali su britansku stranu da su iz

¹²⁴ Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu*, Zagreb 1981., 55.

¹²⁵ Frederick W.D. DEAKIN, *Bojovna planina*, Beograd 1973., 242. I. HORVAT – J. RUŽIĆ, br. 1099, 26. I. 1963., 7.

Slovenije „dolazili neki ljudi“ i tražili vezu s HSS-om, a navodno si ih poslali britanski agenti koji su se nalazili u Sloveniji. S njima HSS-ovo vodstvo nije uspostavilo kontakt jer nisu imali točnu lozinku. Slično su prošli i Mihailovićeви poslanici, pa su Košutić i Tomašić poručivali da je potrebno ustanoviti točnu lozinku i poslati druge ljude. Navodili su također da je Pavelić u više navrata pozivao Košutića u ustašku vladu, ali da do sporazuma nije dolazilo, jer HSS nije htio i ne želi surađivati pod ustaškim terorom. Stranka je pak bila spremna poslati Tomašića na razgovore u Istanbul, ali samo ako će on tamo moći razgovarati s nekim predstavnikom britanske vlade, npr. s Hughom Seton-Watsonom, sinom Roberta Seton-Watsona, britanskoga političara i čovjeka s vezama u britanskome ministarstvu vanjskih poslova, kojega je Tomašić osobno poznao.¹²⁶

Branko Pešelj je prema navodu u elaboratu Udbe o suradnji HSS-a s emigracijom u neodređeno vrijeme tijekom rata izjavio da HSS ima „garancije od Engleza da će ovdje [u Hrvatskoj] biti sve dobro i da će oni u slučaju sloma njemačke vojske prvi ući u Hrvatsku. [...] Napredovanje NOP-a [Narodnooslobodilačkoga pokreta, tj. partizanskoga pokreta] nije nikakav problem, jer je od vodstva izvana poručeno da je kod Engleza za hrvatsku stvar sve pozitivno uređeno.“ Britanska je strana po ovom navodu bila sigurna da će zadržati svoj utjecaj u Jugoslaviji nakon rata; zato se valjda i nisu ustručavali HSS-ovim predstavnicima davati garancije da će i njihovi interesi biti zaštićeni. Te su pak garancije bile veliki oslonac za vodstvo HSS-a, pa je zbog toga vjerojatno bilo lakše ustrajati u politici čekanja, jer će sve stvari, prema britanskim obećanjima, sjesti na svoje mjesto.¹²⁷

Košutić je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima 1. veljače 1945. naveo da je povjerenje HSS-a u zemlji spram svojih predstavnika u izbjegličkoj vladi u Londonu ostalo nepromijenjeno tijekom čitavog ratnog razdoblja jer su HSS-ovci u Londonu zadržali političku liniju koju su imali i u domovini. To povjerenje nije moglo biti pokolebano prilikom

¹²⁶ Isto, 8.

¹²⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom.

njihovih postupaka koji bi se mogli tumačiti kao popuštanje i taktiziranje iz viših političkih razloga koji HSS-ovcima u domovini nisu bili poznati. Krnjević i ostali su po naravi svoga položaja morali imati slobodne ruke za vođenje inicijative u ime stranke u vladi i pred Saveznicima, koliko je to razvoj događaja od njih tražio. S druge strane, naveo je Košutić, po njegovim saznanjima Krnjević i ostali HSS-ovi predstavnici u Londonu nisu imali prigovora spram postupaka HSS-ovog vodstva u domovini.¹²⁸

U svom iskazu danom 16. siječnja 1945. Košutić je naveo da je politika jugoslavenske izbjegličke vlade obvezivala HSS, jer je HSS u njoj imao svoje predstavnike, a samim time je surađivao sa Saveznicima. Tko bi se od te politike bio udaljio ili je ne bi bio priznavao, po Košutiću više nije bio član stranke. Također je naveo da je smatrao da je politika HSS-a bila istovjetna s politikom izbjegličke vlade i da ranije spomenuti Krnjevićev poziv na aktivni otpor okupatoru po Košutićevoj ocjeni nije bio samo Krnjevićev osobni poziv, već poziv izbjegličke vlade i HSS-ovog predstavništva u Londonu na aktivni otpor neprijatelju. Sudjelovanje HSS-a u izbjegličkoj vladi Košutić je tumačio kao nastavak solidarne politike jugoslavenskih naroda koju iskazuju pred svijetom u ratno doba. Pokušao je iznijeti razloge zbog kojih HSS-ovci u jugoslavenskoj vladi nisu uzrokovali krize vlade po pitanju Draže Mihailovića i četničkoga djelovanja. Naime, smatrao je da su HSS-ovci u vladi lojalno surađivali sa srpskim članovima te vlade i da su pitanje Draže Mihailovića kao člana vlade u početku rata uzeli kao srpsku stvar. Po Košutiću, HSS-ovci u vladi nisu u ono doba pravili slučaj niti postavljali pitanja o Mihailoviću, jer ga vjerojatno tada nisu ni poznavali, a čije prave političke zadatke očito tada nisu ni znali. Savezničke vojne misije bile su dugo vremena u Mihailovićevom vojnom stožeru i njihovi izvještaji služili su jugoslavenskoj vladi kao dokaz da Mihailović djeluje u savezničkom interesu; zato je, smatrao je Košutić, HSS-ovcima u Londonu bilo teško izlaziti s tvrdnjama za koje se kaže da su suprotne činjenicama službeno

¹²⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 137. Košutićev iskaz 1. veljače 1945.

utvrđenim u samoj Jugoslaviji. Odgovornost za Dražu Mihailovića i njegova nedjela, istaknuo je Košutić, morali su ponijeti oni koji su ga cijelo vrijeme pomagali. HSS u kraljevskoj vladi je podržavao Mihailovića samo u početku, a kasnije preko neutralnosti prelaze na osporavanje njegovog pozitivnog djelovanja. Košutić je laskao KPJ-u izjavivši da je borba protiv Mihailovića i četnika mogla uspjeti samo na jednoj široj osnovi koja bi obuhvatila sve i garantirala ravnopravnost svima, a bez šovinističkoga prizvuka. To je mogao s uspjehom izvršiti samo KPJ kao općejugoslavenska stranka i stranka koja nema hegemonističke tendencije. Izjavio je također da bi borba samo pod vodstvom HSS-a bila teža jer je HSS obilježen kao nacionalna hrvatska stranka zato i ne bi mogao iznijeti ovaj zadatak bez da se izvrgne opasnosti zalaženja u šovinizam, za koji Košutić ističe da bi imao protusrpsku crtu. Na optužbu istražitelja da ni Košutić ni HSS nikada nisu osudili četničko djelovanje, Košutić je odgovorio da je HSS u svakoj prilici podržavao da se takvo stajalište izrazi, a da je za njega osobno bilo posve jasno da je akcije u tom istom pravcu vodio partizanski pokret; zato je smatrao da nije bilo ni potrebno ni moguće davati isti takav stav u ime stranke, jer je to stajalište savršenije obuhvaćeno stavom partizanskog pokreta. Košutićevu nejasnost prigodom iznošenja ovog stava treba pripisati stresnoj situaciji u kojoj se nalazio dok su ga ispitivali Oznini istražitelji.¹²⁹

HSS je razvio široku mrežu svojih pouzdanika preko kojih je održavana stabilna veza s HSS-ovcima u Londonu, kao i s britanskom i jugoslavenskom izbjegličkom vladom. Vodstvo stranke u zemlji slijedilo je sve upute Krnjevića i drugih HSS-ovaca u Londonu koliko su to okolnosti dopuštale. Jedina uputa koju im je Krnjević poslao, a koju Košutić i drugi prvaci nisu slijedili bilo je pokretanje aktivnog otpora okupatoru, što HSS u to vrijeme nije imao nikakvu mogućnost izvršiti. Povinjavanje ostalim uputama pokazuje da je postojala idejna usuglašenost ove dvije skupine čak i u teškim ratnim vremenima. Treba ipak navesti da

¹²⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 108. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945.

je Krnjevića uputa o pokretanju aktivnog otpora pokazatelj da londonska grupa nije posve razumjela situaciju u zemlji, za što krivnja pada na zagrebačku grupu, koja je unatoč detaljnosti svojih izvještaja namjerno skrivala stvarni položaj u kojem se stranka tada nalazila. Utopljeni u pasivnost, vjerojatno nisu htjeli londonskoj grupi i preko njih i Saveznicima priznati da nemaju onu važnost i snagu koja se očekivala od do rata najjače hrvatske stranke. Politika čekanja time je pokazala svoju lošu stranu: u ratnom sukobu konvencionalna politička aktivnost nije od velike koristi, a pravu snagu imaju samo vojnopolitičke sile.

Razgovori Košutića i Edmunda Glaise von Horstenaua

Ustaški je pokret od svog dolaska na vlast u NDH zbog svoje neukorijenjenosti u hrvatskom narodu i zbog protujugoslavenskih i protusrpskih postupaka pribjegavao teroru kao sredstvu uspostavljanja reda i mira u državi. Takve metode nikako nisu odgovarale Njemačkoj, pod čijom su zaštitom ustaše i došli na vlast u NDH. Naime, njemačkoj je strani zbog ratovanja na više europskih bojišta odgovaralo da na prostoru Balkana bude mir i da prijeko potrebne njemačke vojne snage ne budu stacionirane u tim državama. Ustaški je teror i njegove posljedice zato predstavljao problem za njemačku stranu i poticao je na promjenu vlasti u NDH. Jedina alternativa ustaškom režimu bio HSS, koji je u razdoblju između dva svjetska rata izrastao u apsolutnog političkog predstavnika hrvatskog naroda i koji je jedini bio u mogućnosti doista uvesti red i mir u NDH, i to demokratskim metodama. To je bilo jasno njemačkim vojnim i političkim predstavnicima u NDH, koji su sve više shvaćali da bi izlaz iz teške vojnopolitičke situacije trebalo potražiti u pregovorima s predstavnicima HSS-a. Tada je potvrđeno Košutićevo značenje u vodstvu HSS-a, jer su ga njemački predstavnici

prilikom stvaranja planova o promjeni vlasti u NDH uzimali u obzir kao mogućeg predsjednika neke nove kvislinške hrvatske vlade.¹³⁰

General Edmund Glaise von Horstenau bio je opunomoćeni njemački general u NDH, tj. vrhovni njemački vojni predstavnik za NDH. On je od svog dolaska u Hrvatsku (neposredno nakon uspostave ustaške države) uspostavio veze s vodećim osobama HSS-a, a posebno s Andresom i Košutićem, članovima užeg vodstva stranke. Horstenau je vrlo brzo uočio negativnost ustaških metoda vladanja i zato je počeo otklanjati ustaški režim i težiti dovođenju HSS-a na vlast u NDH. S druge strane, pojedine vodeće osobe HSS-a (Andres, Pernar, Smoljan i Torbar) kao predstavnici stranke u više su navrata posjećivali Horstenaua i tražili od njega da posreduje pri uklanjanju ustaškog režima i zatim njemačkoj vojnoj okupaciji NDH kao što je slučaj bio u Srbiji i Vojvodini, i da nakon toga Njemačka sama preuzme upravu i odgovornost za sve vojne i političke poteze u NDH. Takvih je razgovora s Horstenauom bilo nekoliko, no očito nijedan nije donio nikakav rezultat.¹³¹

Kad su u kolovozu 1942. Košutića, Smoljana i druge prvake HSS-a zatvorile ustaške vlasti, Mira Košutić, supruga Augusta Košutića, molila je Andresa da intervenira kod Nijemaca da se njen muž i drugi zatvoreni prvaci stranke puste na slobodu. Andres je isprva odbio, jer 1941. nije u sličnoj namjeri uspio doći do poslanika Kaschea, ali napomenuli su mu da ode do Horstenaua i da se njemu obrati. Horstenau je saslušao Andresa i nakon toga intervenirao kod ustaških vlasti, posljedica čega je bila da su zatvoreni HSS-ovci bili pušteni na slobodu nakon osam dana, s time da je Horstenau prije toga javio Andresu da će oni biti pušteni.¹³²

¹³⁰ Ladislaus HORY – Martin BROZAT, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1965., 147.

¹³¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 318. Iskaz Hansa Helma 27. veljače 1946. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 284. Svjedočenje Zdenke Blašković Mekanec, 13. lipnja 1945. Peter BROUCEK, *Ein General im Zwielicht – Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, sv. 3, Beč – Köln – Graz 1988., 243.

¹³² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 131. Košutićevo saslušanje 31. siječnja 1945.

Ne može se točno utvrditi kada su se Košutić i Horstenau upoznali i kada je zapravo bio održan njihov prvi sastanak. Po jednom navodu, početkom proljeća 1943. Košutić je molio Andresa da upriliči sastanak u svom stanu. Košutić je na tom sastanku održao dugi govor o borbi hrvatskog naroda u staroj Jugoslaviji i o strahotama koje je počinio ustaški režim. Horstenau je sve saslušao i nakon 45 minuta su se svi razišli. Vjerojatno se Košutić htio na ovom prvom sastanku pobliže upoznati s Horstenauom i njegovim političkim nazorima, a u isto vrijeme svoje poglede na političku situaciju u NDH predložiti njemačkom generalu. Na njihovom idućem sastanku, koji je Košutić dogovorio da se održi u njegovom stanu u tadašnjoj Ulici kraljice Marije, Košutić je predložio Horstenauu da utječe na uklanjanje ustaškog režima i stvaranje neutralne, izvanstranačke vlade. Košutić je smatrao da bi se takvom vladom, koja bi se sastojala isključivo od činovnika, bar donekle mogle ublažiti posljedice ustaškog terora. Sastanci između Košutića i Horstenaua održani su krajem 1943., ali nije sigurno da se oni nisu upoznali već u proljeće te godine. Treba naglasiti da je do ovih sastanka došlo nakon što su propali pregovori HSS-ovih predstavnika (Košutića, Torbara i Pernara) s predstavnicima ustaškog režima (ministrom u ustaškoj vladi, Mladenom Lorkovićem, i predsjednikom ustaške vlade, Nikolom Mandićem). Naime, tijekom tih pregovora je ustaška strana tražila ulazak HSS-a u ustašku vladu, dok su HSS-ovi predstavnici zahtijevali stvaranje neutralne činovničke vlade sastavljene od stručnih osoba, a taj će isti prijedlog Košutić, kao što sam spomenuo, iznijeti u razgovoru s generalom Horstenauom.¹³³

Horstenau je, dakle, krajem 1943. tražio od svog poznanika Andresa da ga poveže s Košutićem. Košutić je pristao na razgovor nakon što mu je Andres rekao da Horstenau nije proustaški nastrojen. Razgovor je održan u Andresovom stanu na nepoznatoj adresi, a Horstenau se Košutiću predstavio kao Austrijanac koji Hrvatsku poznaje iz prošlosti i naučio je cijeniti hrvatski narod. Tražio je od Košutića da iznese svoj stav o općem političkom stanju,

¹³³ Isto, 132.

a sam je osudio razbijanje Jugoslavije i nacističku politiku koju njemačka vojska navodno počinje otklanjati. Košutić je izložio svoje gledište o položaju hrvatskog naroda u zajednici južnoslavenskih naroda i u odnosu prema silama Osovine, a sve u skladu s Radićevim i Mačekovim gledištima. Složili su se da bi najbolje bilo da se Njemačka povuče s ovih prostora, jer da bi tada sva međusobna neprijateljstva nestala. Horstenau nije pokušavao uvjeriti Košutića u ispravnost njemačke politike, a među ostalim je pokazao i naklonost prema Britancima. Kritizirao je politiku poslanika Kaschea i uopće dao je do znanja da politički misli drugačije nego drugi predstavnici službene njemačke politike u NDH. O Paveliću je govorio s prezirom i nazvao ga je „lažovom i banditom“. Svrha razgovora bila je pak da Horstenau izvidi je li moguće uspostaviti suradnju HSS-a s njemačkom stranom, a preko njih i suradnju HSS-a s ustašama i četnicima, što je njemačka strana već ranije namjeravala ostvariti. Razgovor je bio informativne prirode i nije imao karakter nikakve političke veze ili suradnje.¹³⁴

Drugi sastanak u ovom nizu održan je početkom 1944., opet u Andresovom stanu. Razgovarali su o istim temama, a među ostalim je Horstenau rekao Košutiću da razumije zašto se suradnja HSS-a s ustašama i Nijemcima ne može ostvariti. Treći sastanak je održan u Košutićevom stanu, gdje su ga posjetili Horstenau i Andres, na Horstenauov prijedlog. Horstenau je tijekom razgovora uvjeravao Košutića u uspješnost eventualne međusobne suradnje i predložio mu da u slučaju dogovora preuzme položaj predsjednika vlade NDH, što bi onda umanjilo Pavelićev utjecaj na politički smjer NDH, a s vremenom bi ga posve politički eliminiralo. Ivan Andres je pak u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima naveo da je Košutić sam sebe predložio za predsjednika neke nove vlade NDH. Ovaj je razgovor završio kad je Košutić uvjerio Horstenaua da je stav HSS-a ostao nepromijenjen i da se o

¹³⁴ Isto, 133.

dogovaranju suradnje nema zašto raspravljati. Nakon prekida ovog razgovora Horstenau i Košutić se nisu više sastajali, shvativši da međusobna suradnja nije moguća.¹³⁵

Glaise von Horstenau je u srpnju 1944. u izvještaju njemačkom Vrhovnom zapovjedništvu naveo da smatra da se na suradnju s HSS-om ne može računati prije temeljne promjene opće ratne situacije, jer se HSS-ovci nadaju da će Saveznici izaći kao pobjednici iz ratnog sukoba i vratiti HSS na vlast u Hrvatskoj. Što se tiče ustaških vlasti, Horstenau je istaknuo da su se one u to vrijeme posve blago odnosile spram HSS-ovih prvaka u Zagrebu, a da su neki umjereni ustaški prvaci iskazivali vjeru u mogućnost da Maček još može igrati veliku ulogu u političkim zbivanjima u Hrvatskoj. Dakle, sve je tada po Glaise von Horstenauovom izvještaju bilo otvoreno za pokušaj sporazuma između HSS-a i ustaškog režima, što se i dogodilo, a rezultiralo je pučem Lorković-Vokić.¹³⁶

Spremnost generala Glaise von Horstenaua da razgovara s vodstvom HSS-a o njihovom angažiranju u kreiranju političkoga smjera NDH samo pokazuje koliko je malo povjerenja general Glaise von Horstenau imao u ustaški pokret kao održavatelja državnoga poretka NDH, a s njegovim su se stavom po svemu viđenom slagali i mnogi drugi članovi vrhovnoga njemačkoga vojnog vodstva. S druge strane, ratno vodstvo HSS-a s Košutićem na čelu nije se libilo razgovarati s visokim njemačkim predstavnikom o mogućnosti dovođenja HSS-a na vlast u NDH. Kolika je bila doza ozbiljnosti u izjavama Košutića i Andresa ne može se točno odrediti, no može se pretpostaviti da njihovi prijedlozi nisu bili bezazleni i da bi sigurno prihvatili dovesti svoju stranku na vlast u NDH da je general Glaise von Horstenau ispunio barem većinu njihovih uvjeta.

Razgovori između Augusta Košutića i Hansa Helma

¹³⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 289. Iskaz Ivana Andresa 2. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 205. Košutićevo saslušanje 1. srpnja 1945.

¹³⁶ Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944*, Beograd 1987., 294.

Košutić je još tijekom Prvoga svjetskog rata upoznao nekoga Klemena, Nijemca koji je živio u Zagrebu. Upoznali su se kada su neko vrijeme služili u istoj jedinici austrougarske vojske, a u vrijeme prve Jugoslavije su se posjećivali. Nakon osnivanja NDH Klemen je počeo raditi za njemačke obavještajne službe, a možda se s tim poslom bavio i ranije. Nekoliko je puta pozvao Košutića u svoj stan u Preradovićevoj ulici i u razgovoru mu se prikazivao kao prijatelj Hrvata, koji zna da je pravi predstavnik naroda Maček, a ne Pavelić i ustaše, koje je nazivao ološem i tvrdio da bi Maček trebao preuzeti vlast. Izjavio je da je njemački poslanik Kasche najveći neprijatelj HSS-a i da je on taj koji drži Pavelića i ustaše na vlasti u NDH. Klemen je nekoliko puta zvao Košutića k sebi, obavještavajući ga kad bi sam Košutić ili neki drugi prvak HSS-a došao u opasnost od ustaškog režima. Njihovim je razgovorima ponekad bio prisutan Konrad Klässer, *alias* Kurt Koppel, glavni savjetnik Hansa Helma. Košutić je sudjelovao u ovim razgovorima, ali nikad nije, po svom iskazu, izlagao neki svoj politički stav. S druge strane, Helm, kojeg je Klemen izvještavao o sadržaju ovih razgovora, u svom je iskazu naveo da je Košutić posve slobodno govorio o svim političkim temama.¹³⁷

Inicijativu za sastanak Košutića i Hansa Helma dao je Klemen, koji je Helmu više puta preporučio da se upozna s Košutićem i čuje njegove političke nazore. Helm je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima izjavio da je pristao na sastanak usprkos zabrani poslanika Kaschea da se dužnosnici poslanstva sastaju s pripadnicima oporbenih, tj. zabranjenih stranaka u NDH, kao što je bio HSS. Naime, poslanik Kasche je zastupao mišljenje da njemačka vanjska politika mora imati jedino proustaški smjer. S tim se Kascheovim stavom nikako nisu slagali vodeći HSS-ovci, a takav je stav Košutić prenio Helmu u njihovom razgovoru. Helm je vjerojatno preko Košutića namjeravao dogovoriti ulazak HSS-a u ustašku

¹³⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 212. Košutićev iskaz 2. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 317. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

vladu, što je bila želja njemačke strane zbog namjere da se poboljša politička situacija u NDH.¹³⁸

Klemen je prije sastanka rekao Košutiću da Helm također iskazuje političke stavove koji se razlikuju od službene linije njemačke politike i da bi se zato Košutić trebao s njim sastati. Helm je, naime, smatrao da je podržavanje ustaškog pokreta bilo protiv njemačkih interesa, jer ustaška vlast nije imala nikakvog oslonca u narodu. Košutić i Helm su se sastali 6. srpnja 1943. u Klemenovom stanu, u Preradovićevoj ulici br. 16. Prisutni su bili Košutić, Helm, Klemen i Klasser, a razgovor je trajao oko sat vremena. Košutić je u razgovoru s Klemenom oštro napao ustašku vlast i njihov postupak prema stanovništvu, naročito spram srpskog dijela pučanstva NDH. Izjavio je da ustaški režim nema upliva u narodu i da svojim postupcima samo tjera ugroženi dio naroda u partizanski pokret otpora. Njemačkom poslanstvu, a naročito poslaniku Kascheu, predbacivao je da jednostrano pomaže ustaše i da nazore drugih, oporbenih političkih čimbenika u Hrvatskoj uopće ne uzima u obzir. Nakon vrlo opširnog izlaganja karakternih osobina hrvatskog naroda, a prije svega dobrih osobina hrvatskoga seljaka, Košutić je počeo tumačiti program HSS-a u pogledu izgradnje države. Po tim idejama moralo bi se, počevši od pojedinačnog sela prema gore, razviti jedno narodnom voljom stvoreno narodno zastupstvo. Ostvarenjem toga plana, vjerovao je Košutić, moći će se postići slabljenje partizanskog pokreta, jer je vjerovao da HSS još uvijek podržava većina hrvatskog seljaštva.¹³⁹

Košutić je Helmu rekao da je HSS jedini pravi predstavnik hrvatskog naroda i da on ne pravi nikakve smetnje ustaškoj vlasti, koja se kao i HSS bori protiv protiv komunističkih tendencija, samo što je to za HSS prije svega političko, a tek onda vojno pitanje. Košutić je još izjavio da su simpatije hrvatskog naroda na njemačkoj strani jer „svaki napredni Hrvat“ više želi njemački utjecaj na Balkanu nego talijanski. On smatra da je ustaški režim u lošem

¹³⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 669. Izvadak iz Arhive Helm.

¹³⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 321. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

položaju jer je ovisan o dvije sile, Italiji i Njemačkoj, a ne samo o jednoj. Helm je pak na svom salušanju naveo da je iz Košutićevog izlaganja razabrao da on smatra da stanovništvo ne bi pribjegavalo odlasku u partizane kada bi vlast u NDH počela provoditi razumniju politiku, i da stanovništvo odlazi u partizane samo iz straha i pod pritiskom režima. Na Helmovo pitanje zašto HSS ne uđe u vladu i time pokuša svoje ideje postupno ostvariti, Košutić je odgovorio da suradnja HSS-a i ustaša ne dolazi u obzir, jer bi to značilo kompromitiranje u narodu, a da HSS ne može sam preuzeti vlast zbog pomanjkanja potrebnih snaga. Košutićev je plan bio stvoriti neutralnu stručnu vladu koja bi bila privremeno rješenje, sve dok ne bi došlo do političke preorijentacije koja bi odgovarala vodstvu HSS-a. Košutić je dodao da njemačka vojska ne bi bila potrebna na prostoru NDH ako bi HSS preuzeo vlast.¹⁴⁰

Košutić je izjavio da ga čudi što Kasche pomaže samo ustašku vlast, a ne konzultira HSS i tako sve više naklonost hrvatskog naroda okreće prema partizanskom pokretu. Govorio je o mogućnosti suradnje HSS-a s Nijemcima, naglašavajući tradicionalne političke i kulturne veze Hrvata i Nijemaca. U unutarnjopolitičkom pogledu zastupao je mišljenje da bi bilo potrebno „voditi više računa o narodnim problemima i pojedinim narodnim grupama /muslimanima, Srbima i.t.d./ omogućiti im vjersku i kulturnu slobodu u najširem razmjeru“. Košutić i Helm su se složili da HSS-u nije s njemačke strane posvećeno dovoljno pažnje. Tome je pridonijelo i to što su ustaše uvijek pokušavali umanjiti politički upliv HSS-a u narodu i obezvrijediti njegovu važnost, a to je gledište usvojio i poslanik Kasche, ne ocijenivši pravilno značaj HSS-a.¹⁴¹

Košutić je na svojem saslušanju na području pod partizanskim nadzorom u jesen 1944. izjavio da nikad nije razgovarao s Helmom i da ga uopće ne poznaje. To je vjerojatno izjavio da bi se zaštitio od eventualnih posljedica koje bi jedan takav čin mogao imati što se tiče reakcije KPJ-a. Ipak je posve sigurno da je taj sastanak održan. Nadalje, Košutić je sigurno

¹⁴⁰ Isto, 321.

¹⁴¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 497. Iskaz Hansa Helma. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 504., Ocena akta Košutić Dr. August (Helmova arhiva)

znao da je Helm službenik njemačkog poslanstva i morao je pretpostavljati da će Helm o razgovoru s njim izvijestiti svoje pretpostavljene. Dapače, Helm je bio siguran u to, jer je Košutić u jednom trenutku spomenuo da je oslanjanje na Njemačku nužno za HSS, kao i politička borba protiv komunizma. Helm je ipak u razgovoru s Košutićem naglasio da njemački poslanik neće biti obaviješten o sadržaju njihovog razgovora. Time je Helm htio ponukati Košutića da slobodnije izražava svoje stavove, tim više što je preko Klemena, s kojim je bio dobar prijatelj, bio obaviješten o Helmovom stavu prema tadašnjoj političkoj situaciji i ustaškom režimu.¹⁴²

Helm je iz razgovora s Košutićem razabrao da vodstvo HSS-a „ima stanoviti strah od odgovornosti“. Na osnovu svojih dojmova iz razgovora s Košutićem Helm je zaključio da se HSS ne bi angažirao u činovničkoj vladi koju je Košutić predlagao.¹⁴³

Košutić je ulazak HSS-a u vladu NDH uvjetovao uklanjanjem ustaša s vlasti i povlačenjem njemačke vojske iz NDH. Nadalje, stranka se za vrijeme rata nije bila voljna osloniti na bilo koju od zaraćenih strana, ali je bila voljna preuzeti odgovornost u Hrvatskoj stvaranjem vlade stručnjaka u koju pak ne bi ušla ni jedna vodeća osoba u HSS-u. Takvi uvjeti nisu odgovarali Helmovoj zamisli, pa je ideja o dogovoru s HSS-om propala.

Košutićevi kontakti sa Slavkom Kvaternikom i stranim predstavnicima u NDH

¹⁴² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 213. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 504., Ocena akta Košutić Dr. August (Helmova arhiva). HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 321. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

¹⁴³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 321. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

Slavko Kvaternik je do početka 1943. bio jedna od vodećih ličnosti ustaške države i bliski suradnik Ante Pavelića. Nakon uklanjanja s vlasti u NDH u veljači 1943. otišao je u Beč, a u ljeto iste godine preselio se u Semmering, maleno mjesto pokraj Beča. Odande je i dalje pokušavao utjecati na političke događaje u NDH. Prema izvorima njemačke obavještajne službe, Kvaternik se na Semmeringu predstavljao kao osoba koja jedina „može nastupiti protiv dr. Ante Pavelića“: uz pomoć Njemačke htio je zamijeniti Pavelića, a za saveznike u tom pothvatu želio je HSS, Domobranstvo i važnije pojedince poput ustaškog ministra Mile Budaka i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.¹⁴⁴

Kad su u ljeto 1943. započeti pregovori između ustaških vlasti i HSS-a preko Lorkovića i Košutića kao njihovih predstavnika, Kvaternik u ovim planovima uopće nije bio uziman u obzir. S druge strane, Kvaternik je odbijao svaku pomisao da u ovom pothvatu bilo kako surađuje s Pavelićem. Andrija Artuković, ministar unutarnjih poslova NDH, pokušao se povezati s Kvaternikom preko ustaškog i njemačkog doušnika Marija Maričića, a preko njega i s HSS-om. No, Kvaternik je Artukoviću poručio da ni pod kojim uvjetima ne želi surađivati s Pavelićem. Preko svojih prijatelja među njemačkim generalima Kvaternik je pokušao isposlovati uklanjanje ustaša i predavanje vlasti u Hrvatskoj u ruke HSS-u. Pred Ozninim je istražiteljima neimenovani svjedok izjavio da je Kvaternik dobio poticaj od admirala Wilhelma Canarisa, šefa *Abwehra*, tj. njemačke protuobavještajne službe, da pokuša navesti HSS na suradnju i na preuzimanje vlasti nakon što Nijemci maknu ustaše s vlasti u NDH. Kvaternik je Košutiću, Torbaru i drugim prvacima HSS-a poslao po tekličima poruku u kojoj je tražio odgovor u kojem bi oni iznijeli svoje uvjete za sudjelovanje u njegovom planu. Prema iskazu za Oznu Vladimira Košaka, ustaškog poslanika u Mađarskoj, Maričićevu akciju

¹⁴⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, 360. Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Zapisnik o saslušanju ing. Marija Maričića, sastavljen 16. II. 1947. u prostorijama Udbe za Hrvatsku u Zagrebu.

su nadgledali admiral Canaris i feldmaršal Wilhelm Keitel, šef njemačkoga Vrhovnoga vojnog zapovjedništva, a vjerojatno je u sve to bio upućen i general Glaise von Horstenau.¹⁴⁵

Kvaternika je u Semmeringu u srpnju ili kolovozu 1943. posjetio Oktavijan Svježić, koji je do 1942. bio dužnosnik Ustaške nadzorne službe (UNS), obavještajne službe ustaškog režima. Kvaternik je zamolio Svježića da Mačeku i Košutiću odnese pisma otprilike istog sadržaja. U pismu Košutiću je napisao da je od nekih njemačkih generala, članova njemačkoga Vrhovnoga vojnog zapovjedništva, čuo da HSS vodi pregovore o suradnji s ustaškom vlasti. Upozoravao je Košutića da bi ti pregovori mogli štetno djelovati po ugled stranke, pogotovo u trenutku kada njemačka strana, po Kvaternikovim riječima, namjerava napraviti promjenu vlasti u Hrvatskoj. Savjetovao je Košutiću da se HSS obrati na apolitične osobe iz javnog života Hrvatske i da ih nagovori da uđu u novu hrvatsku vladu. Kvaternik je uvjeravao Košutića da će takav postupak dobro primiti njemački vojni krugovi. Pisma je Svježić predao Pernaru, a ovaj ih je predao Mačeku i Košutiću. Odgovor je poslan istim putem Kvaterniku, a Maček je odgovorio da je pregovore prepustio Košutiću, koji radi po njegovom odobrenju, pošto je sam Maček u nemogućnosti da se uključi u te stvari. Maček je očito računao na Košutićeve sposobnosti da sam vodi te pregovore u Mačekovoj odsutnosti. Prema Maričićevom iskazu za Oznu, Košutić je u svom odgovoru vrlo srdačno pozdravio Kvaternika nazvavši ga vojskovođom i iskazao je svoje zadovoljstvo što mu je Kvaternik pisao. Potvrdio je da se vode pregovori, ali je napisao da se radi samo o „upoznavanju međusobnih stanovišta“. Naveo je da je poticaj za te pregovore dao Krnjević kao HSS-ov predstavnik pri britanskoj strani. Istaknuo je da u pregovorima nisu postignuti nikakvi konkretni rezultati jer je postojao „nesporazum u bitnim pitanjima oko preuzimanja vlasti“. Izložio je svoje mišljenje da do sporazuma neće ni doći i obavijestio je Kvaternika da će pokušati pregovarati s partizanskim pokretom. Zato je zamolio Kvaternika da obavijesti

¹⁴⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 314. Iskaz Vladimira Košaka.

njemačke predstavnike da se glede pregovora s partizanima radi samo o „jednom taktičkom potezu“, tako da Nijemci ne bi taj njegov postupak „krivo shvatili“. Kao razlog za te pregovore Košutić je naveo „pridobivanje masa“. Naveo je i da se s tim njegovim stavom slažu i ostali članovi vodstva. Kvaternik i Košutić su razmijenili još dva ili tri pisma preko teklića, jer je Kvaternik koristio svaku povjerljivu osobu koju je poznavao, a koja je iz Austrije putovala u NDH i suprotno. Moglo bi se pretpostaviti da je Kvaternik bio taj koji je donekle utjecao na Košutića da ne uđe sasvim ozbiljno u pregovore s ustaškom stranom i da ih uskoro i odbaci, iako je to samo nagađanje. Košutić je u svom odgovoru Kvaterniku pregovore s ustaškom stranom nazvao „upoznavanjem međusobnih stanovišta“. To može biti istina, a možda je to rekao samo da umiri Kvaternika, no sigurno su to bili normalni pregovori čim je glas o njima preko njemačkih obavještajaca došao do visokih njemačkih krugova, a zatim čak i do Kvaternika koji je tada bio u Beču.¹⁴⁶

Maričić je za Oznu svjedočio da mu je tijekom 1943. *Abwehr* dao zadatak da ode u NDH i istraži mogućnost uključivanja HSS-a u vlast u NDH, a trebao je posjetiti i Kvaternika. Pukovnik Cecil Lahousen, dužnosnik *Abwehra*, rekao mu je da je želja vodećih njemačkih krugova da se stvori jedinstvena vlada u Zagrebu, sastavljena od ustaškog pokreta i HSS-a, a na čelu s Kvaternikom. Tako bi jednim udarcem istovremeno zadovoljili i ustaše (time što bi Pavelić bio na čelu države), vojsku (time što bi Kvaternik opet bio aktivan) i stanovništvo (time što bi HSS bio u vladi). U skladu s njemačkim traženjem Maričić je pokušao stupiti u dodir s Košutićem ili Torbarom, ali je bio odbijen s napomenom da s ustašama nema kompromisa. Početkom 1944. Maričić je posjetio Kvaternika, a ovaj mu je predao pisma koja je Maričić trebao odnijeti Košutiću i nadbiskupu Stepincu. Košutiću je pismo predao Pernar, kojeg je Maričić posjetio u Zagrebu u njegovom odvjetničkom uredu, a pismo nadbiskupu

¹⁴⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 128. Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Iskaz Marija Maričića 16. veljače 1947.

odnio je osobno. Nadbiskup mu je tom prilikom rekao da je razgovarao s Torbarom koji je pristao surađivati s njima te je rekao Maričiću da razgovara s Košutićem.¹⁴⁷

Kvaternik je HSS-ovim predstavnicima poručio koji su njegovi uvjeti za međusobnu suradnju, a za te je uvjete mislio da bi mogli biti prihvatljivi: sastavljanje ustava, sazivanje Sabora, postavljanje Košutića za predsjednika Sabora, zabrana hrvatskoj vojsci da odlazi izvan državnih granica, obvezivanje nove hrvatske vlade da ne smije napasti Nijemce i postavljanje Kvaternika kao osobe od njemačkog povjerenja na mjesto zapovjednika Domobranstva.¹⁴⁸

Maričić je u svom sikazu naveo da se nekoliko puta sastao s Košutićem u kupalištu *Terapija*. Košutić je u glavnim crtama dao pristanak na gore spomenute Kvaternikove prijedloge i poručio preko Maričića da to može biti osnova za pregovore. Naveo je sljedeće uvjete: HSS će objaviti da podržava njemačku politiku i da je voljan konstruktivno i lojalno surađivati na obnovi Europe pod vodstvom Njemačke. Zauzvrat se mora pustiti Mačeka na slobodu, NDH treba proglasiti republikom, Sabor mora biti sazvan na poslaničkoj osnovi iz 1938., treba donijeti ustav, Pavelić može ostati doživotni poglavar države, Slavko Kvaternik mora biti član vlade, a Maček bi se javno zbog starosti odrekao svakog javnoga političkog rada. O ovim je prijedlozima Maričić obavijestio njemačke i ustaške predstavnike. Što se pak ticalo Kvaternika, Maričić je u njegovo ime tražio Košutićev pismeni odgovor, a Košutić je odbio staviti to napismeno, izjavivši da je Maričić osoba od povjerenja i njega i Kvaternika, pa da je njegova riječ dostatna. S pismom se moglo „koješta dogoditi, jer je moglo doći „po nesretnom slučaju u nezgodne ruke“. Maričić mu je odgovorio da pismeni odgovor stilizira na taj način da bude sasvim bezazlen. Konačno je Košutić pristao i rekao Maričiću da istoga dana poslijepodne dođe u Torbarov i Pernarov zajednički odvjetički ured po odgovor. U

¹⁴⁷ Isto, 128.

¹⁴⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir. Neke crtice o radu HSS i njenom vodji Dr. Mačeku.

pismenom je odgovoru stajalo da je HSS razmotrio prijedlog i da se s istim slažu, a ostalo je prepušteno Maričiću da usmeno prenese Kvaterniku.¹⁴⁹

Maričić je izjavio da je početkom prosinca 1943. donio Kvaterniku u Semmering konkretne prijedloge HSS-a i Košutićev pismeni odgovor. O ovim je događajima razgovarao s Canarisom, a Kvaternik je pisao Lahousenu. Uvjeti za suradnju koje je naveo Košutić bili su istovjetni onima koje je dao Mandiću, a to su bili raspuštanje ustaškog pokreta i osnivanje neutralne činovničke hrvatske vlade. Pri idućem susretu u kupalištu *Terapija* Košutić je Maričiću rekao da poruči Kvaterniku da Kvaternikov plan o uklanjanju Pavelića smatra „bespredmetnim, jer HSS nema pouzdanja u iskrenost Nijemaca, a s druge strane su njihovi [HSS-ovi] uvjeti za Nijemce neprihvatljivi“. Dodao je i da će o svemu tome obavijestiti Mačeka. Plan je propao i što se tiče njemačke strane, jer su njemački predstavnici Kvaternika smatrali previše naivnim i potpuno nevažnim u tadašnjim političkim događanjima. Siegfried Kasche je u svom iskazu pred Udbinim istražiteljima 14. travnja 1947. izjavio da je on osobno utjecao na sprečavanje Maričića, Kvaternika i Košutića da uspiju u svojem naumu, tj. da dogovore predaju vlasti u NDH u ruke HSS-u.¹⁵⁰

Suprotno od proustaškoga stanovišta poslanika Kaschea stajali su *Abwehr* i general Horstenau, kojima je bilo poznato značenje HSS-a u političkom životu Hrvatske i njegova ukorijenjenost u hrvatskom narodu. S njihove se strane pak zamjeralo HSS-u što nije htio preuzeti političku odgovornost u Hrvatskoj. Dapače, sva su njemačka službena mjesta sumnjala u povjerljivost vodećih osoba HSS-a i držala su se rezervirano spram njih. Ove okolnosti omogućavale su Kascheu da je uvijek ponovo mogao prevladati sa svojim proustaškim smjerom kod svojih pretpostavljenih. U njemačkim je vojnim i političkim krugovima Košutić bio smatran najvažnijom osobom HSS-a nakon Mačeka. Smatran je

¹⁴⁹ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 359. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir. Neke crtice o radu HSS i njenom vodji Dr. Mačeku.

¹⁵⁰ Zapisnik iz Kvaternikovog slučaja, 19. ožujka 1947. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 279. Microfiche, br. 301409, August Košutić. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 128. Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Iskaz Marija Maričića 16. veljače 1947.

veoma razboritim, korektnim i ozbiljnim političarom. Inicijativa za kontakt i pregovore s Košutićem kao jednim od najvažnijih vođa HSS-a skoro je uvijek potjecala od njemačkih dužnosnika koji su ga nastojali uvući u svoje političke kombinacije kada su to okolnosti zahtijevale.¹⁵¹

Partizanski je obavještajac kodnog imena GA1 u neodređeno vrijeme nakon početka ratnih operacija na području Jugoslavije podnio izvještaj o političkoj opredijeljenosti vodstva HSS-a u zemlji spram zaraćenih strana. Među ostalim je naveo da u vodstvu HSS-a postoji određena „germanofilska grupa“, a njoj je bio priklonjen „naročito potpredsjednik stranke August Košutić, koji je, kako se čuje iz krugova HSS-a, bio naklonjen da surađuje s Nijemcima, ali uz isključenje ustaša.“ Sudeći po ovom i sličnim iskazima moglo bi se tvrditi da je Košutić bio germanofil. Treba istaći da je Košutić red i disciplinu smatrao bitnim njemačkim karakteristikama, a i sam je prilično naginjao redu i disciplini u politici i javnom životu. Hans Helm je u svom iskazu naveo da Košutić nije imao neki određen stav spram njemačke strane. Svojim je vezama s njemačkim krugovima Košutić pokušavao izvući što više koristi za Hrvatsku, ali se nije htio vezati ni za koju stranu. Općenito su njemački predstavnici smatrali da je Košutića privlačila njemačka kultura, no to svakako nije utjecalo na njegovo političko držanje. S obzirom na ovu ocjenu može se odbaciti gore navedene stavove da je Košutić bio germanofil.¹⁵²

Prema iskazu njemačkoga obavještajnog dužnosnika Rudolfa Schremsa za Oznu, Günther Herrmann, potpukovnik SS-a i šef njemačke Djelatne grupe E Sigurnosne policije i Službe sigurnosti za NDH (*Einsatzgruppe Sipo und SD E*), preko zapovjednika Trećeg ureda (*Amt III*), satnika SS-a Wührera, imao je izravnu vezu s Košutićem. Košutić je tijekom srpnja

¹⁵¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 321. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

¹⁵² HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 75, HSS u odnosu sa sadašnjim položajem u Hrvatskoj. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 265. Iskaz Marijana Hanžekovića 12. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 321. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku.

1943. nekoliko puta razgovarao s Wührerom u svom stanu. Košutić je jednom razgovarao i s Hermannom, a održavao je vezu i sa zapovjednikom Četvrtog ureda Djelatne uprave Sigurnosne policije i Službe sigurnosti za Zagreb, bojnikom SS-a Korndörferom. Prema Schremsovom iskazu, svi su razgovori imali za temu razradu uvjeta za suradnju HSS-a i njemačke strane.¹⁵³

Prema izvještaju koji je u prosincu 1941. u središte RSHA-a u Berlinu uputio bojnik Beissner, jedan od razloga što su ustaške vlasti uhitile Mačeka 8. prosinca 1941. bio je taj što je Košutić po njegovom nalogu uspostavio dodir s njemačkim i talijanskim nadležnim organima u NDH u svrhu ispitivanja stava ovih vlada o mogućnosti odstranjivanja ustaškog režima. Prema Beissneru, Maček je tada predložio talijanskoj strani da će im priznati pravo na teritorij koji im je Pavelić ustupio, ali pod uvjetom da oni napuste tzv. Drugu zonu, tj. područje NDH najbliže hrvatsko-talijanskoj granici. Njemačkoj je strani također obećao da će nova HSS-ova vlada nakon uklanjanja ustaša i uz suradnju Slavka Kvaternika i Domobranstva uspostaviti mir u NDH, sklopiti sporazum sa srpskom manjinom, slati Njemačkoj sirovine kao i ranije te hrvatsku vojsku nakon uspostavljanja reda i mira u zemlji staviti na raspolaganje za borbu na istočnom bojištu. Košutić je pak u okviru ovog Mačekovog naloga uspostavio veze s Jurjem Korenićem i s novinarom Ivanom Malinarom, doušnicima Vanjskopolitičkog ureda NSDAP-a, na čijem je čelu bio Alfred Rosenberg. Rosenberg je ove Košutićeve prijedloge primio s naklonošću, no dogovor je propao zbog odbijanja Slavka Kvaternika i rezerviranosti Vanjskopolitičkog ureda, jer su smatrali ovaj potez preuranjenim. Beissner se oštro protivio ovakvim nepripremljenim i diletantskim političkim akcijama, koje su u ovom slučaju samo dovele u opasnost Mačeka i Košutića, kao i navedene njemačke doušnike.¹⁵⁴

¹⁵³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.31., Kontakti HSS-a s Uredom VI Reichssicherheitshauptamt (Glavna uprava sigurnosti *Reicha*), izjava Schrems Rudolfa. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 498.

¹⁵⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 501. Izveštaj o agentu Korenić dr. Juraj. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 499.

U nedatiranom izvještaju talijanskoga poslanstva u Zagrebu pisalo je da su talijanski diplomati krajem 1942. stupili u dodir s Košutićem preko anonimnog posrednika i zatražili od Košutića da potvrdi ili demantira informacije o tome da stranka pregovara s ustaškim vlastima. Košutić je to demantirao, štoviše, prigovorio je Talijanima da su Hrvatskoj nametnuli vladavinu Pavelića, kojeg je nazvao „osrednjim advokatom i još osrednijim političarem“. Ipak, Košutić je Talijane smatrao manjim zlom od Nijemaca. Jednom je prigodom, navodi se u izvještaju, izjavio da bi Hrvatska imala vojnu upravu kao Srbija, Belgija ili Nizozemska da je o njoj odlučivao Hitler, a ne Mussolini. Stoga na hrvatskoj državi ipak treba „zahvaliti Duceu koji je na to nagovorio Hitlera“. Kad su Talijani zapitali što bi HSS uradio da na vlasti zamijeni ustaše, Košutić je odgovorio da bi „sanirali financije, vojsku, obranu i pojačali suradnju s Talijanima“. Navevši ovo posljednje očito kao ustupak talijanskoj strani u slučaju mogućeg dogovora, naveo je i što bi očekivao zauzvrat: izjasnio se protiv toga da Italija „pretvori Jadran u unutarnje talijansko more“, tj. da uzme cijelu Dalmaciju. Pozvao se na svoj razgovor s Mussolinijem iz 1936. kad mu je ovaj govorio o podjeli Jadrana na tri zone. Prva zona bila bi talijanska i sezala bi do Pule; druga bi zona bila hrvatska i sezala bi od Pule do Crne Gore; treća bi zona bila talijanska i obuhvaćala bi Crnu Goru. Košutić je tome dodao i svoje viđenje mogućeg dolaska Tomislava II, člana talijanske kraljevske dinastije određenog za hrvatskoga kralja, u Hrvatsku; izjavio je da bi prijem Tomislava II u narodu bio veličanstven ako bi on u Hrvatsku „došao s darom“, a taj bi dar bila Dalmacija. U izvještaju nije pisalo da se nešto daljnje izrodilo iz ovog razgovora.¹⁵⁵

Košutiće je u svom iskazu za Oznu 14. listopada 1944. naveo da je Gestapo za Hrvatsku 1943. provodio istragu o organizaciji koja je preko Švicarske prenosila oružje iz Velike Britanije i ilegalno ga prebacivala u Njemačku i u njene savezničke zemlje, uključujući i NDH, gdje je te poslove vodio Košutić. Također se u izvještajima Košutića

¹⁵⁵ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 154.

spominjalo kao odgovornog za prebacivanje novca iz Velike Britanije za pomoć HSS-u. Košutić je porekao ove navode.¹⁵⁶

Walter Schellenberg, šef Šestog ureda RSHA-a, kao i neki drugi visoki dužnosnici Gestapoa (koji je bio sastavni dio RSHA-a) od samog su osnutka NDH sumnjali u njenu postojanost i dugotrajnost, a zbog slabosti ustaške vlasti. Zato je trebalo, smatrali su, ukloniti ustaše i dovesti na vlast u NDH vodstvo HSS-a i Domobranstva, a Pavelić bi mogao ostati šef države. Ta se ideja postupno afirmirala, pa je Schellenberg početkom rujna 1943. poslao u Zagreb dvojicu gestapovaca: bojnika SS-a Karla Krausa, bivšeg opunomoćenika Šestog ureda RSHA-a za Srbiju, i bojnika SS-a Alfreda Naujocksa. Tada nepoznati, a danas zloglasni Naujocks, koji je bio osoba od posebnog povjerenja Reinharda Heydricha, šefa RSHA-a, SD-a, Interpola i vršitelja mnogih drugih visokih dužnosti u Trećem Reichu. Među ostalim važnim zadacima, Heydrich je Naujocksu zapovijedio da izvrši lažni napad na njemačku radio-stanicu u Gleiwitzu 1. rujna 1939., što je dovelo do početka njemačko-poljskog sukoba i Drugog svjetskog rata. Po dolasku u Zagreb njih su se dvojica sastali s Košutićem u stanu Adalberta Kungela, glavnog opunomoćenika Šestog ureda RSHA-a za NDH. Ne zna se o čemu su raspravljali, ali očito je razgovor vođen u okviru gore navedenih ideja. To je sve ipak propalo jer se ispostavilo da Njemačka zbog suzdržanosti HSS-a nema u NDH drugog oslonca osim ustaša. Kombinacija s HSS-om, pa i svaka druga, iziskivala je dovođenje novih njemačkih divizija u NDH, a tih je već oskudijevalo na istočnom bojištu.¹⁵⁷

Prema iskazu ustaškog i njemačkog doušnika Viktora Golubića, Košutić je 1942. preko posrednika tražio kontakt s *Abwehrom*, njemačkom vojnom obavještajnom službom, tj. s njezinim dužnosnicima u NDH. Preko Smoljana i svoga brata Viktora Košutić je poručio odvjetniku Marku Kožulu i Viktoru Golubiću da želi zamijeniti ustašku vlast HSS-ovim

¹⁵⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 54. Košutićev iskaz 14. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 194. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

¹⁵⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 318. Izjava Hansa Helma 27. veljače 1946. ili 3. rujna 1945. u prostorijama Ozne za Hrvatsku. L. SNYDER, 245.

ljudima. Golubić je uspostavio vezu s domobranskim pukovnikom Mirkom Androvićem, pa je dogovoren sastanak u Androvićevom stanu, a prisustvovalo je deset osoba. Među njima su bili navedeni posrednici, zatim Stjepan Buć, pristaša nacionalističke i pronjemačke politike i kritičar ustaškog režima, zrakoplovni potpukovnik Marijan Dolanski i dr. Posebni gost na tom sastanku bio je njemački bojnik Leopold Benesch, šef *Abwehra* za NDH, kojemu su prisutne osobe predložile promjenu u vrhu vlasti NDH stvaranjem nove vlade u koju bi ušli HSS-ovci Andres, Košutić, Kožul, Ljubomir Maštrović, Smoljan i dr. Prema iskazu Rudolfa Schremsa, ovi su pregovori bili povod prebacivanju Mačeka u jasenovački koncentracijski logor. Košutić je u svom iskazu poricao ikakvu upletenost HSS-a u te planove, izjavivši da su ga domobranski časnici s Androvićem na čelu nagovarali da se nađe s Bućem i razgovara o temi svrgavanja ustaša. Košutić je izjavio da je odbio sve njihove prijedloge i da je taj pokušaj puča već u začetku propao.¹⁵⁸

Benesch je nekoliko puta početkom 1944. razgovarao s Košutićem i u svojim je izvještajima zaključio da se od HSS-a „ne može ništa očekivati“ glede nekog sporazuma o uključenju stranke u vlast u Hrvatskoj. Za Košutića i druge prvake HSS-a naveo je da su „lukavi i taktičari kao i drugi, ne bi bili ni za dlaku bolji [od ustaša]“. Istaknuo je da se s HSS-om ne može ništa dogovoriti jer njegovi predstavnici svoju suradnju uvjetuju stvaranjem neutralne činovničke vlade i proglašenjem NDH okupiranom zemljom, kao što je tada bila Srbija, a s ciljem skidanja svake odgovornosti sa svoje stranke. Te je uvjete ravnatelj *Abwehra* nazvao „utopijom uvjerenih pacifista i demokrata, koji nisu spremni primiti na sebe bilo kakav teret suodgovornosti“.¹⁵⁹

Ivo Bulić je neko vrijeme bio jedan od državnih tajnika u NDH, no zbog sukoba s Eugenom „Didom“ Kvaternikom počeo je raditi protiv ustaškog režima. Postao je agent

¹⁵⁸ *Tko je tko u NDH*, 53. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 214. Iskaz Viktora Golubića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 279. Microfiche, br. 301409, August Košutić. Izjava Rudolfa Schremsa u zapisniku sa suđenja Kvaterniku, 5. listopada 1946. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 215. Košutićev iskaz 3. srpnja 1945.

¹⁵⁹ V. KAZIMIROVIĆ, 290.

Gestapoa, pronevjerio je određenu svotu novca i pobjegao u Njemačku. Nakon toga izdao je jedan letak protiv Pavelića i kontaktirao s raznim ljudima s namjerom da utječe na to da Pavelić i ustaški režim padnu s vlasti. Zajedno sa Slavkom Kvaternikom htio je putem Gestapoa zainteresirati njemačku stranu za promjenu vlasti u NDH i dovođenje HSS-a na vlast, ali su visoki njemački časnici smatrali Kvaternika neozbiljnim, senilnim starcem. Zato je Bulićeva ideja propala, a ni Gestapo mu nije pružio pomoć. Bulić je nekoliko puta posjetio Košutića, prvi puta krajem kolovoza 1943. Predložio mu je da pokušaju zajedno srušiti Pavelića i ustaški režim. Tvrdio je da se to može učiniti jer su Nijemci stajali s njim u vezi i oni bi to vrlo rado pomogli, ali ako se i HSS uključi u te planove. Razgovarali su još dva-tri puta, ali nema podataka da je došlo do ikakvog dogovora.¹⁶⁰

HSS-ovac Franjo Šepl je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima izjavio da je u jesen 1943. doznao da se vode pregovori između njemačkih predstavnika i HSS-a oko HSS-ovog preuzimanja vlasti u Hrvatskoj. Pregovaralo o tome da se Ustaška vojnica odvede u Njemačku „na izobrazbu“ i da se zatim vlast u NDH preda HSS-u. Preuzimanje vlasti imalo bi uslijediti tako što bi se na granici s Njemačkom (u Sloveniji, tada podijeljenoj između Italije i Njemačke) inscenirao neki bijeg naroda preko granice u Njemačku, pa bi narod tamo održao prosvjednu skupštinu zbog ustaškog terora, na što bi njemačke snage u NDH razoružale ustaše, posve okupirale zemlju i predale vlast HSS-u. O tom svom saznanju Šepl je izvijestio Košutića, koji mu je rekao da se zalaže za zaustavljanje ratnih aktivnosti u Hrvatskoj. Potvrdio je Šeplova saznanja i iznio stav da bi trebalo doznati mišljenje naroda o tom pothvatu. Iz tog razloga vodstvo HSS-a poslalo je na područje Krapine HSS-ovca Josipa Kranjeca koji je trebao ispitati stav naroda. Prebacivanje ljudi preko granice trebalo je obaviti u malim grupama od po 20 ljudi, koji bi imali propusnice koje bi im izdao SS za Hrvatsku. Kranjec se iz Krapine vratio s neuspjehom, jer je stav naroda bio negativan i u tom pothvatu

¹⁶⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 38. Iskaz Branka Figurića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 374. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 204. Košutićev iskaz 1. srpnja 1945.

nisu htjeli sudjelovati, pa je plan propao. Nikakvih drugih podataka ili iskaza nema o ovom događaju, pa je njegova vjerodostojnost upitna.¹⁶¹

Košutić se na svojim saslušanjima branio da je na sve razgovore s njemačkim i ustaškim predstavnicima bio prisilno pozvan, da su ti razgovori bili samo informativne naravi te da je unaprijed znao da Nijemci i ustaše neće pristati na njegove uvjete o izvanstranačkoj vladi, pa se zato nije libio iznositi navedene uvjete. Kontakti s Kvaternikom bili su dobra primjer takve situacije: neuvjerljivost Kvaternikovih tvrdnji uzrokovale su Košutićevo odbijanje daljnjih međusobnih kontakata. Takvi su razgovori bili učestali, ali neplodni, jer je Košutić po svemu sudeći slijedio stav da sa svim zaraćenim stranama treba biti u kontaktu i da nekomuniciranje donosi više štete nego koristi. Bez obzira na to, Košutić nikako nije skretao s HSS-ovog kursa politike čekanja, jer nikakve garancije nisu dane niti dogovori sklopljeni. Njegovo predlaganje nestranačke vlade najvjerojatnije jest, kako je i sam izjavio, bilo samo taktički potez i provjera koliko ozbiljno su njegovi sugovornici predlagali sporazume s HSS-om.¹⁶²

Veze HSS-a s četnicima Draže Mihailovića 1942.-1944.

Britanska je vlada od početka rata do studenoga 1943. pružala podršku četnicima Draže Mihailovića, koji su se predstavljali kao Jugoslavenska vojska u otadžbini (JVO), tj. vojska Kraljevine Jugoslavije. Zbog održavanja dobrih odnosa s kraljevskom jugoslavenskom vladom britanska je strana zanemarivala četničke zločine i nije sumnjala u neistinite tvrdnje četnika da se na prostoru Jugoslavije bore protiv okupatora. Takvo je stanje potrajalo do studenoga 1943. i konferencije savezničkih sila u Teheranu u današnjem Iranu, kada su Saveznici priznali partizanske snage u Jugoslaviji kao savezničku silu koja se doista bori

¹⁶¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 38. Iskaz Franje Šepla.

¹⁶² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 74.

protiv okupatora, za razliku od četnika kojima je od tada uskraćena podrška. Krnjević i drugi HSS-ovci u Velikoj Britaniji morali su voditi računa o tome da je britanska vlada do Teheranske konferencije pružala punu podršku Draži Mihailoviću, pa su zato pribjegavali ustupcima u korist srpskih članova izbjegličke vlade u pogledu priznavanja Mihailovićevog pokreta i traženja od HSS-a u domovini da pregovara s četničkim poslanicima. Vodstvo HSS-a u domovini nije pak uvijek bilo spremno prihvatiti gledišta koja su imali HSS-ovci u izbjegličkoj vladi naspram četnika, jer su njihovi zločini nad hrvatskim stanovništvom bili presnažna prepreka za bilo kakvo pristajanje uz četnički pokret. Košutić je u svojem iskazu na području pod partizanskim nadzorom 14. listopada 1944. naveo da je na samom početku rata vodstvo HSS-a bilo spremno prihvatiti da Draža Mihailović postane vođa oružanog otpora okupatoru, ali ta je ideja odbačena nakon što su četnici započeli sa zločinima nad nesrpskim pučanstvom Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kad je Ilija Jukić na Radiju London pročitao Krnjevićev prijedlog da HSS u domovini podupre Mihailovića, stranački su vođe u Zagrebu, po Košutićevoj tvrdnji, tu Krnjevićevu izjavu protumačili samo kao političku solidarnost Hrvata s izbjegličkom vladom, ali nikakve konkretne poteze nisu povukli.¹⁶³

Nakon što je Farolfi tražio od Krnjevića upute za pregovore s četničkim predstavnicima, Krnjević je krajem 1942. iz Londona javio preko britanskog *Intelligence Servicea* da bi trebalo stvoriti „hrvatskog Dražu Mihailovića“. Krnjević je i u ožujku 1944. poslao poruku u kojoj je zagovarao suradnju s četnicima.¹⁶⁴

David Sinčić je tijekom 1942. bio veliki župan u Kninu. Po uputama ustaških ministara Mladena Lorkovića i Andrije Artukovića uspostavio je veze s četnicima oko Knina i u Dalmaciji. U tu svrhu se sastajao s četničkim vojvodom Dobroslavom Jevđevićem i radio na međusobnom sporazumijevanju ustaške i četničke strane. Jedna od posljedica tih sastanaka

¹⁶³ Lj. BOBAN, „Britanija“, 11. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 57. Košutićev iskaz 14. listopada 1944.

¹⁶⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 328. Iskaz Branka Figurića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču.

jest da je Sinčić posjetio Košutića i donio mu Jevđevićeva pisma sa zahtjevima da se svaka eventualna suradnja s četnicima dogovara i vodi preko Draže Mihailovića, vrhovnoga četničkog vođe u Srbiji. Nije poznato kako je Košutić odgovorio na ta pisma, no vjerojatno je odbio svaku suradnju, jer nikakvih posljedica ovoga kontakta nije bilo.¹⁶⁵

Sinčić je usprkos tome što je radio u državnom aparatu NDH smatrao da samo HSS može izvući Hrvatsku iz teške vojnopolitičke situacije u kojoj se našla pristajanjem ustaškog pokreta uz sile Osovine, za koje je Sinčić smatrao da će svakako izgubiti rat, a samim će time i položaj Hrvatske postati vrlo težak. Košutić je pak od Sinčića zatražio podatke o četničkom djelovanju, a Sinčić se marljivo posvetio skupljanju takvih podataka u uredima ustaških ministarstava. Košutić ga je zatim uputio da te podatke u obliku elaborata preda Farolfiju.¹⁶⁶

Mihailović je preko svojih zamjenika slao nekoliko predstavnika u Zagreb kako bi uspostavili vezu s HSS-om. Među njima su bili Juraj Gattin i Drago Matijašić, koji su uspjeli uspostaviti navedenu vezu i započeti pregovore. Već početkom 1942. došao je u Zagreb dalmatinski Srbin, Juraj Gattin, koji je tada živio u Srbiji. On je tražio sastanak s Košutićem glede pregovora o suradnji HSS-a i četničkog pokreta, ali ga je Košutić preko Branimira Radića, sina Stjepana Radića, odbio primiti, jer je Gattin vrlo neoprezno razgovarao o svojem zadatku sa svim osobama u Zagrebu s kojima je mogao doći u vezu.¹⁶⁷

Dragu Matijašića je bojnič Žarko Todorović, zapovjednik JVO-a za Hrvatsku, poslao u siječnju 1943. u Zagreb da pregovore s HSS-om o suradnji. Stupio je u vezu s Farolfijem koji je određen kao predstavnik HSS-a u ovim pregovorima. Farolfi je izjavio da prije bilo kakvih razgovora mora tražiti odobrenje od Košutića. Košutić je odlučio da odluku donesu svi članovi vodstva HSS-a koji su bili prisutni u Zagrebu, a taj je skup odlučio konačne upute tražiti od Krnjevića. Nakon Krnjevićevoga pozitivnog odgovora Farolfi je mogao započeti

¹⁶⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 35.

¹⁶⁶ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 274.

¹⁶⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Zapisnik sa saslušanja Bogoslava Ernyja.

pregovore. Uvjeti HSS-a za suradnju s četnicima bili su prestanak međusobne borbe i političko i vojno vodstvo u vlastitim rukama. Vojni zapovjednik bio bi pukovnik Ivan Babić, a HSS bi u danom trenutku sam preuzeo vlast, bez partizana i četnika. Razgovori su prekinuti, a Farolfi je svejedno tražio nastavak.¹⁶⁸

Posredovanjem britanskih obavještajnih službi sredinom veljače 1943. Krnjeviću je u London poslana poruka HSS-ovog vodstva u domovini na čelu s Košutićem u kojoj je pisalo da su Mihailovićeви poslanici početkom veljače došli u Zagreb zbog pregovora s HSS-om o suradnji. Kao uvjete za suradnju naveli su da sva aktivnost treba biti potčinjena Mihailovićevom zapovjedništvu. Stranka je odgovorila da ona kontrolira partizane koji su djelovali na području Gorskoga kotara, Primorja, Moslavine, Podravine, Zagorja i Dalmacije, ali da stranka neće predati svoju kontrolu Mihailoviću dok četnici u Dalmaciji i Primorju ne prekinu svoju suradnju s Talijanima. HSS je dalje tražio da Mihailović otpočne aktivnu borbu protiv Osovine u Srbiji, a samo po ispunjenju ovih uvjeta suradnja bi bila moguća. Poslanici su se s ovim uvjetima vratili Mihailoviću. Ilija Jukić je u svojoj knjizi potvrdio gornje navode o pregovorima s četnicima.¹⁶⁹

Iz jednog pisma od 16. ožujka 1943. Žarka Todorovića, zapovjednika Jugoslavenskog revolucionarnog pokreta (JUREPO) za Beograd, proizlazi da je Todorović pisao Košutiću glede suradnje s Mihailovićem, ali da nije od Košutića dobio nikakav odgovor.¹⁷⁰

Prigodom svoga drugog dolaska u Zagreb u lipnju 1943. Gattin je opet došao u kontakt s prvacima HSS-a. Na saslušanju pred njemačkim obavještajcima naveo da je s HSS-ovim prvacima bilo teško voditi pregovore, jer u vodstvu stranke nije bilo jedinstvenoga gledišta na političke prilike i taktiku stranke. HSS-ovci su se ograđivali od pregovora izjavama da bi prvo trebalo vidjeti žele li Saveznici da do navedenih pregovora dođe, a onda

¹⁶⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 48. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 279. Microfiche, br. 301409, August Košutić.

¹⁶⁹ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 428. I. JUKIĆ, *The Fall of Yugoslavia*, 154.

¹⁷⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 499.

djelovati u skladu s time. Nadalje, Gattinu je rečeno da će u slučaju pobjede Saveznika biti raspisani izbori, a u tom slučaju svaka će strana htjeti surađivati s HSS-om, „jer čim se Maček pojavi sav će hrvatski narod za njim i mi ćemo imati većinu“. Gattinu su dozvolili da pokuša doći u vezu izravno s Košutićem. Tako se Gattin krajem lipnja 1943. obratio Bogoslavu Ernyju, Košutićevom poznaniku, da mu dogovori sastanak s Košutićem. Ovaj je to pokušao, ali je Košutić odbio naći se s Gattinom. Zato je Gattin preko Pandakovića dogovorio sastanak s Farolfijem, koji je mogao govoriti u ime stranke. Farolfi svejedno nije ni na što pristao, osim na daljnje pregovore. Po Gattinovom iskazu, Farolfi je u razgovoru s njim dao primjedbu da je sporazum sa Srbima koristan, ali da je Mihailović neprihvatljiva osoba za suradnju zbog četničkih zlodjela. Gattin je to prihvatio, no svejedno nije dobio odlučni Farolfijev pristanak na sporazum po kojem bi dvije strane sporazumno surađivale u borbi protiv ustaša i Nijemaca. Na ponovljeno pitanje Farolfi je odgovorio: „Ponavljam, sporazum je poželjan, a tako i daljnji pregovori.“ Gattin je u svom iskazu naveo da je zaključio da Farolfi vodi pregovore samo zato da se HSS-u ne predbaci da nisu htjeli razgovarati, ali da sabotira svaki mogući rezultat pregovora. Pandaković je Gattinu rekao da Farolfi odugovlači jer u vodstvu HSS-a nema jedinstvenoga gledišta o pregovorima, iako je Krnjević iz Londona javljao da se dogovore s četničkim predstavnicima.¹⁷¹

Gattin je u svom iskazu naveo da je po dogovoru s HSS-om domobranski pukovnik Stjepan Mateša trebao preuzeti zapovjedništvo Domobranstva, mornarički časnik Hijacint Mundorfer zapovjedništvo mornarice, a Košutić na području Hrvatske organizirati HSS kako bi imali potporu u narodu i cijelom tom akcijom onemogućili partizanski pokret da preuzme vlast u Hrvatskoj. Na idućem sastanku Farolfi nije donio dogovorenu pismenu izjavu o suradnji, već su se samo vodili „sterilni razgovori“. Još su se dva puta sastajali, no Gattin nije imao ovlaštenje išta potpisati, pa je dogovoren sastanak s Matijašićem u drugoj polovici

¹⁷¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 388. Iskaz Jurja Gattina u siječnju 1945. Datum nečitak.

kolovoza 1943. Opet je Farolfi izjavio da je sporazum potreban, ali je također rekao da HSS ne može pristati na to da vojno zapovjedništvo JVO-a imenuje ili odobri zapovjednika za Hrvatsku. Na to je Matijašić konstatirao da je svaki daljnji razgovor suvišan i ustvrdio da smatra pregovore prekinutim.¹⁷²

Pandaković je u svojem iskazu naveo da je Krnjević u svojim porukama iz Londona tražio da se vodstvo HSS-a u zemlji sporazumi s četnicima, ali je odgovor HSS-ovih predstavnika u domovini onima u Londonu bio da Krnjević treba pregovarati s jugoslavenskim kraljevskim predstavnicima u Londonu, jer on bolje poznaje međunarodnu situaciju. Nekoliko dana kasnije uhićeni su Matijašić i njegovi suradnici, ali ne i Gattin. Time je prekinuta veza HSS-a i četničkog pokreta. Gattin je kasnije uspio od Pandakovića kao neslužbenog predstavnika HSS-a ishoditi pismeni prijedlog sporazuma o zajedničkoj borbi HSS-a te partizanskog i četničkog pokreta protiv okupatora, a za federativnu Jugoslaviju. Dogovoren je sastanak između Pandakovića, Farolfija i Gattina za kraj rujna ili početak listopada 1943. Na tom je večernjem sastanku Farolfi odbio sporazum izjavivši da se HSS ne može u danom trenutku izjasniti za stvaranje Jugoslavije, pa su prekinuti svi pregovori.¹⁷³

Tijekom ljeta 1944. iz Beograda je došao u Zagreb na razgovor s Košutićem još jedan Mihailovićev poslanik, član njegovog ratnog stožera, Dane Belanić. On je donio poruku za Mačeka, no nije poznato je li Maček doista primio ovu poruku, ni koji je bio njezin sadržaj. U svakom slučaju, ništa se nije izrodilo niti iz ovih pregovora.¹⁷⁴

Na sastanku koji je vjerojatno održan u Košutićevom stanu u ljeto 1944. Tomašić je obrazlagao potrebu da se dođe do sporazuma s četničkom stranom, a u svrhu „legitimacije“ pred Zapadnim saveznicima. Također je istaknuo da računa na Domobranstvo kao snagu lojalnu HSS-u. Košutić je tada zatražio da se Ipša i Baburić izjasne o ovoj mogućnosti, kao

¹⁷² Isto, 388.

¹⁷³ Isto, 389.

¹⁷⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 116. Svjedočenje Ivana Štefanca.

poznavatelji prilika na terenu. Oni su se izjasnili negativno, pa je vodstvo HSS-a odbacilo ovu mogućnost i svu nadu položilo u provođenje puča Lorković-Vokić.¹⁷⁵

Košutić je kao vođa HSS-a u domovini imao nadzor nad svim razgovorima i pregovorima vođenim između HSS-ovih i četničkih predstavnika. Iako nije osobno sudjelovao niti u jednim pregovorima, Farolfi ga je kao opunomoćeni predstavnik stranke detaljno obavještavao o njihovom tijeku. U svom je iskazu na području pod partizanskim nadzorom naveo da smatra da četnička djelatnost nikad nije dobila zamaha među članovima HSS-a. Naveo je da je bilo pokušaja da se stvori međusobni kontakt, ali da nije primijetio da bi na HSS-ovoj strani bilo nekakvog odjeka ili interesa, i to ponajviše zbog toga što su se HSS-ovci grozili nad strahotama koje su četnici počinili. Izjavio je da je znao da je Gattin boravio u Zagrebu i tražio razgovor s njim, ali Košutić je taj sastanak odbio poručivši mu da može reći svojim nadređenima da ga je vidio, ali da se svejedno ne želi naći s njim. Znao je koji su Gattinovi politički prijedlozi, no smatrao ih je nerealnim i neozbiljnim.¹⁷⁶

Košutiću su se javljali neki od predratnih srbijanskih političkih poznanika koji su mu tumačili prilike u Srbiji i Košutić je iz njihovih izlaganja mogao zaključiti da Mihailović dominira među srbijanskim političarima kao tumač i predstavnik srpske politike. Košutić je također izjavio da mu je domobranski pukovnik Ivan Babić prigodom njihovog susreta pokazao nacrt sporazuma između HSS-a i četničkog pokreta, a koji je izradio Gattin.¹⁷⁷

Košutić je u svom iskazu poricao da je, kako je to naveo policijski istražitelj, „paktirao“ s Mihailovićevim predstavnicima i tražio „veze na sve strane“. Što se tiče razgovora drugih HSS-ovaca s Mihailovićevim predstavnicima, Košutić je rekao da bi on vjerojatno saznao da su nekakvi dogovori sklapani: „Jedino što si mogu tumačiti je da ljudi ne

¹⁷⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Elaborat o radu agenata IS i o puču.

¹⁷⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 103. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 220. Košutićev iskaz 31. siječnja 1945.

¹⁷⁷ Isto, 220.

mogu otjerati čovjeka kad dodje i reče, ja sam taj i taj, nego ga saslušaju. To ne znači da je netko poduzimao neke akcije, jer da je to bilo, rezultati bi se morali vidjeti.“¹⁷⁸

Pregovori između HSS-ovog vodstva u zemlji i predstavnika četničkog pokreta vođeni su u više navrata, ali usprkos višekratnim razgovorima nije došlo ni do kakvog sporazuma. Na pregovore su i jednu i drugu stranu poticale vrlo loše prilike u zemlji i opasnost da obje strane širenjem partizanskog pokreta postanu nevažni akteri poslijeratnog političkog života Jugoslavije. Ipak su prevelike ideološko-političke razlike utjecale na to da nikakva međusobna suradnja nije bila uspostavljena. Svi su se razgovori sveli na ispunjavanje želja svojih predstavništava u Velikoj Britaniji, a time i ispunjavanje želje Velike Britanije da dođe do njihovih pregovora; postizanje sporazuma bila je posve druga stvar.

Pregovori između HSS-a i ustaškog režima 1941.-1943.

Već je spomenuto da je David Sinčić bio visoki dužnosnik ustaškog režima i da je od 1943., siguran u proaz sila Osovine, odlučio povezivanjem HSS-a i razočaranih ustaša pridonijeti uklanjanju ustaškog režima i prevođenju NDH na stranu Saveznika, kako bi se spasili hrvatski narod i država. Nakon propasti takvog prevrata u kolovozu 1944. Sinčića su ustaške vlasti uhitile i ispitivale, a nakon kraja rata jednako su prema njemu postupili i komunisti. Velik broj podataka o navedenim događajima može se naći u Sinčićevom poslijeratnom iskazu danom za Oznu. Tako se o razgovorima HSS-ovih i ustaških prvaka tijekom 1941. i 1942. najviše doznaje iz Sinčićevog iskaza. Ti su razgovori baš tada bili učestali, budući da su ustaše nastojali privoljeti prvake HSS-a da pristupe ustaškom pokretu ili da barem na neki način surađuju s ustaškim vlastima. Sinčić je u svojem iskazu pred Ozninim istražiteljima naveo da je do prvih kontakata HSS-a i ustaške vlasti došlo u ljeto 1941. Tada je

¹⁷⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 220. Košutićev iskaz 31. siječnja 1945.

Torbar razgovarao s Pavelićem i među ostalim mu rekao kako se HSS ne bi protivio tome da ustaše budu na vlasti dok su sile Osovine vojno nadmoćne, no pod uvjetom „vođenja pametne politike i uklanjanja kompromitiranih ustaša“. Torbar je izjavio, prema Sinčićevom iskazu, da je svrha NDH trebala biti „očuvanje naroda i mir u zemlji“. Nadalje, državna politika trebala je pripomoći da HSS uzmogne „nešto učiniti za narod i državu“ ako se međunarodna situacija izmijeni. Pavelić je pristao na ove uvjete i obećao omogućiti HSS-u da djeluje kao „tolerirana opozicija“, ali je svejedno prekršio sva svoja obećanja dana Torbaru. Sinčić je također naveo da su Pernar i Farolfi obavijestili Mačeka o ovom razgovoru između Pavelića i Torbara. Iz Sinčićevog se iskaza može izvući zaključak da je i Košutić u sve to bio upućen, jer Torbar ne bi na svoju ruku išao razgovarati s Pavelićem.¹⁷⁹

Torbar nije bio jedini prvak HSS-a koji je imao priliku razgovarati s Pavelićem. Naime, Wilhelm Beissner je 29. prosinca 1941. javio RSHA-u u Berlin da je Pavelić nekoliko dana ranije razgovorao s Košutićem. Pavelić je, prema Beissnerovom izvještaju, ponudio Košutiću da uđe u ustašku vladu, a Košutić je taj prijedlog odbio.¹⁸⁰

Jozo Ivičević tvrdi da su se idući razgovori HSS-a i ustaških vlasti odvijali početkom 1942. kada je Košutić u nastojanju da zaustavi ustaška krvoprolića tražio od ustaša da napuste vlast i osnuju nestranačku vladu, ali od tih razgovora nije bilo ništa zbog još uvijek čvrstog položaja ustaških vlasti.¹⁸¹

Sinčić je u svojem iskazu naveo da je u ljeto 1942. Ante Nikšić, preuzevši ustaško ministarstvo unutarnjih poslova, poveo razgovore s Košutićem, a uz posredovanje Ive Bulića, ustaškog dužnosnika koji je bio upoznat sa svim spletkama ustaške države i bavio se obavještajnom djelatnošću. Nikšić se htio propitati o izgledima da HSS stupi u ustašku vladu, s ciljem postupnog uklanjanja ustaškog pokreta s vlasti u NDH. Takvo Nikšićevo nastojanje Pavelić je brzo prozreo, a po Sinčićevim riječima sumnjao je i da je Nikšić radio za njemačke

¹⁷⁹ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 28. IV. 1995., 43.

¹⁸⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 499.

¹⁸¹ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 28. IV. 1995., 43.

vojnopolitičke krugove. Kad je Košutić odlučio upustiti se u razgovore s Nikšićem, Pavelić je vjerojatno zaključio da im je cilj njegovo uklanjanje s vlasti, pa su pregovori propali, jer je Pavelić nastupio protiv sporazuma koji bi podrazumijevao njegovo potpuno isključenje iz vlasti u NDH.¹⁸²

Poticaaj za nove pregovore HSS-a i ustaškog režima 1943. bila je ratna prekretnica na početku te godine, kada je moć sila Osovine slomljena na istočnoeuropskom bojištu. Krnjević je iz Londona upozoravao HSS o mogućem daljnjem razvoju događaja i poticao je stranačke prvake u Hrvatskoj da se povodom tih događaja politički angažiraju. U ljeto 1943. rasla je kolektivna napetost u HSS-u i počelo se smatrati da turbulentni svjetski događaji nalažu da se stranka aktivira. Glavni motivi koji su naveli HSS-ovce na nove pregovore s ustašama mogu se pronaći u jednom nepotpisanom i nedatiranom dokumentu koji je naslovljen kao *Nacrt radnog programa*. U tom programu neodređena skupina HSS-ovaca namjerava od Pavelića, Kaschea i Glaise von Horstenaua zatražiti depolitizaciju javnog života i suspendiranje političke djelatnosti ustaškog pokreta. Sljedeći korak bio bi stvaranje nepolitičke vlade, čiju bi osnovu sačinjavalo Domobranstvo i poznati stručnjaci i javni radnici, bez obzira na političku djelatnost, narodnost i vjeru. Zadaća vlade bila bi vraćanje stabilnosti i zakonitosti; ona bi objavila „narodne zahtjeve“, a novi bi sustav ukinuo sve izvanredne zakone, prijeke sudove i koncentracijske logore. Objavila bi se opća amnestija, a ustaške postrojbe prevele u Domobranstvo; područja odvojena od Hrvatske, npr. dijelovi Dalmacije, trebala su biti vraćena u okvir hrvatske države; Maček je trebao biti oslobođen, a NDH bi bila proglašena neutralnom državom. HSS-ovim je planom predviđeno uspostavljanje dodira s „predstavnicima šume“, tj. s partizanskim pokretom. Važno je naglasiti da se kod svih tih promjena predviđa da Pavelić i dalje ostane na čelu NDH.¹⁸³

¹⁸² Isto, 43.

¹⁸³ Isto, 43. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 66.

Košutić se krajem lipnja i početkom srpnja 1943. dva puta sastao s Pavelićem, i to na Pavelićev poziv. Razgovarali su o tadašnjoj političkoj situaciji i o mogućim budućim događajima. Prema Košutićevom iskazu za Oznu, Pavelić je tražio od njega da izjavi kako bi se HSS držao u slučaju da ustaški pokret bude raspušten, naglasivši pri tome da njemu nije važno hoće li ustaše ili HSS voditi Hrvatsku, već da mu je glavno da ona bude „nezavisna“. Što se njega tiče, naveo je Pavelić, bio je spreman, čim to „probitci domovine“ budu tražili, napustiti zemlju. Košutić je izbjegavao dati bilo kakvu jasniju izjavu, naglasivši da on nije vođa stranke već je to Maček, pa bi zato trebalo Mačeku omogućiti da slobodno razgovara s ostalim stranačkim prvacima.¹⁸⁴

Prema navodu u jednom Ozninom elaboratu, Pavelić je 5. kolovoza opet pozvao Košutića k sebi. Razgovarali su o promjenama u vrhu ustaške države, a s ciljem da se iznađe izlaz iz teške vojnopolitičke situacije na prostoru NDH. Košutić nije htio da i HSS preuzme odgovornost za ustaške zločine svojim sporazumijevanjem s ustašama, pa je odbio prijedlog o ulasku HSS-a u zajedničku vladu, ocjenjujući da bi se takvim postupkom stranka u potpunosti kompromitirala pred zapadnim Saveznicima. Pokušao je pronaći izlaz u već ponavljanom prijedlogu o nestranačkoj vladi, preko koje bi HSS makar posredno mogao utjecati na državnu politiku, a istodobno se ne kompromitirati.¹⁸⁵

Nakon savezničkog iskrcavanja na Siciliji 9. srpnja 1943. i svrgavanja Mussolinija s vlasti u Italiji, a šest tjedana kasnije i totalne kapitulacije Italije, došlo je do oživljavanja političke aktivnosti u odnosima HSS-a i ustaške vlasti. Navedenim je događajima Osovina dovedena u tešku vojnu i političku krizu, koja se duboko odrazila i na NDH, jer je Mussolini bio smatran glavnom podrškom Paveliću i njegovom režimu. Razlog za pregovore na ustaškoj je strani bila Pavelićeva bojazan da bi mu Nijemci mogli uskratiti daljnju potporu. Zbog nepovoljne vojnopolitičke situacije u NDH, Njemačka je u njoj morala održavati svoje vojne

¹⁸⁴ Isto, 239. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 457. Izvještaj agenta GA4. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 498.

¹⁸⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini.

postrojbe, u kojima je sve više oskudijevala. Osim toga, vojnopolitička nestabilnost u NDH otežavala bi njemačku obranu u slučaju savezničkog iskrcavanja na istočnojadranskoj obali. S druge strane, neki njemački čimbenici, npr. general Glaise von Horstenau, bili su kritični spram ustaške vladavine u NDH i spram njemačke potpore toj vladavini. No i oni njemački čimbenici koji su ustašama bili skloni i koji su držali kako oslonac na ustaše u Hrvatskoj nema alternative, npr. poslanik Kasche, također su savjetovali ustašama da političku osnovicu vlade prošire i da u tu svrhu privole HSS na suradnju. U očekivanju angloameričkog iskrcavanja, koalicija s anglofilskim HSS-om poslužila bi Paveliću da svoju vladavinu prikaže kao višestranačje i kao odmicanje NDH od sila Osovine i primicanje k Saveznicima. Prema Nijemcima bi pak to služilo kao dokaz da ustaška vlast uživa široku potporu u Hrvatskoj i učvrstila bi poljuljani Pavelićev ugled kod Nijemaca.¹⁸⁶

Kapitulacija Italije potakla je uvjerenje u redovima HSS-a da događaji ulaze u fazu kada će Britanci moći više utjecati na situaciju u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Vjerovalo se da će doći do spomenutog savezničkog iskrcavanja na istočnojadranskoj obali, što i jest u početku bilo u savezničkim planovima. Dapače, vodeći HSS-ovci su na iskrcavanje Saveznika gledali kao na nešto samo po sebi razumljivo. Zastojem savezničkih operacija u Italiji taj je optimizam počeo splašnjavati, ali se do kraja rata nije ugasio. Potkraj 1943. i kasnije kad je postalo jasno da Britanci teže sporazumu s partizanskim pokretom, HSS-ovci su smatrali da se treba aktivnije boriti da do iskrcavanja dođe, shvaćajući polako da se ono vrlo vjerojatno neće dogoditi.¹⁸⁷

Krajem ljeta 1943. kulminiralo je nezadovoljstvo njemačkog vojnog vrha ustaškim režimom, a uporedo s time oživjela je i ideja o uključivanju HSS-a u vladu NDH. Zapravo, ta je ideja bila prisutna već od jeseni 1942. kada su njemački vojni predstavnici ukazivali na nju u sklopu svojih prijedloga prevladavanja teške vojne i političke krize u kojoj se NDH nalazila.

¹⁸⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 454.

¹⁸⁷ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 239.

U spomenutom spisu *Točke razgovora*, izrađenom u svezi sa sastankom Hitlera i Pavelića u rujnu 1942., postoji izvještaj od 27. veljače 1943. u kojem se kao jedan od prijedloga za popravljjanje situacije u NDH ističe potreba formiranja nove vlade „od pristaša Mačeka i stručnjaka“ te se predlaže da na čelo vlade dođe Košutić.¹⁸⁸

Mladen Lorković, tadašnji ustaški ministar bez lisnice, razmatrao je ideju o stvaranju ustaške vlade koja bi bila u stanju donositi samostalne odluke, jer bi se Pavelić u tom slučaju potisnuo u ulogu šefa države s isključivo reprezentativnim dužnostima. S tim je ciljem Lorković počeo bez Pavelićevog znanja, ali navodno uza znanje Glaise von Horstenaua, pregovore s predstavnicima HSS-a, Košutićem i Andresom, o ulasku HSS-a u ustašku vladu. U navedenom Ozninom elaboratu stoji neprovjerena informacija da su svi pregovori ustaša i HSS-a 1943. odobrili i njemački predstavnici u NDH, a da se Glaise von Horstenau najviše zalagao za pregovore. Pregovori su po Košutićevom prijedlogu o stvaranju činovničke vlade od tada tako i nazivani. Prema navedenom Ozninom elaboratu, Ivo Bulić je nagovorio Lorkovića i Košutića da se sastanu i razgovaraju o međusobnoj suradnji ustaške vlasti i HSS-a. Košutić je navodno već tada postavio Lorkoviću pitanje o mogućnosti predaje vlasti u NDH u ruke HSS-u. Lorković je tijekom njihovog razgovora molio Košutića da se pozitivno odredi prema ulasku u ustašku vladu, jer će HSS-ovo odbijanje „samo pogoršati situaciju“. Košutić je smatrao da ulazak u vladu za njegovu stranku nosi previše rizika. Bio je uvjeren da je za ustaše najbolje „da odstupe kada vlast ne mogu održati“ ili da je „vrate onima od kojih su je primili“. Dakle, Košutić nije želio obnovu nacionalnog jedinstva po diktatu ustaša. Izjavio je da želi čuti mišljenje Mačeka i širega stranačkog članstva. Pernar je nakon toga posjetio Mačeka u Kupincu i potražio njegov savjet. Maček se usprotivio stvaranju koalicijske vlade i nekakvoga zajedničkog programa ustaša i HSS-a. Nije želio preuzeti odgovornost za jedan

¹⁸⁸ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 65.

diskreditirani režim, pa je svojim ljudima poručio: „Pazite na ove fakine i ostanite i dalje kao i do sada uporni i čuvajte se smicalica.“¹⁸⁹

Držeći se Mačkova naputka, Košutić i Farolfi su iznijeli Lorkoviću svoje prijedloge na sastancima 8. i 27. kolovoza 1943. Predložili su neutralnu vladu koja bi bila sastavljena od stručnjaka. Bili su neusporedivo zainteresiraniji od Lorkovića za radikalne državne reforme. Tri najvažnija pitanja s kojima je Košutić suočio Lorkovića bila su: raspisivanje izbora, saziv sabora i proglašenje ustava. Lorković je odgovorio da je u ratu nemoguće raspisivanje izbora. Inzistirao je na stvaranju jake koalicijske vlade koja bi tek nakon normalizacije ratnih prilika provela demokratske reforme. Košutić je bježao od takve vrste odgovornosti. Budući da je HSS željela „nekompromitirana“ dočekati kraj rata, on je inzistirao na takvoj vladi u koju bi ušla tek „druga garnitura“ HSS-a. Do dogovora očito nije moglo doći, jer su HSS-ovci smatrali da zajedničkoj vladi treba dati posve neutralan karakter. Košutić se opet opredijelio za model neutralne činovničke vlade, a Lorković za model jake koalicijske vlade. Tzv. vladom stručnjaka, u koju bi ušli manje poznati stranački ljudi, Košutić je dao do znanja da HSS ne želi preuzeti unutarnjopolitičku odgovornost za nedjela ustaške vlasti.¹⁹⁰

Košutić i Lorković su, uz prisutnost drugih svjedoka, razgovarali više puta: Lorković je dva puta dolazio u Košutićev stan, a dva do tri puta su njih dvojica razgovarali u Lorkovićevoj vili u Tuškancu. Nekoliko dana nakon razgovora s Pavelićem 27. kolovoza, Košutić je pozvao Andresa k sebi, jer je htio da Andres prisustvuje njegovom razgovoru s Lorkovićem. Lorković je tijekom toga razgovora u Košutićevom stanu ponovo tražio da se HSS uključi u vlast u NDH tako što bi Košutić i Andres ušli u ustašku vladu. Andres je to odbio, istakavši da bi se trebalo izmijeniti nekoliko prijelaznih činovničkih vlada koje bi provele najnužnije promjene koje su preduvjet za izlazak iz političke krize u državi, a tek bi onda najjači politički ljudi trebali ući u vladu države u krizi. Kao primjer naveo je političku

¹⁸⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 83. Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini.

¹⁹⁰ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 66.

situaciju u Njemačkoj nakon Prvoga svjetskog rata. Košutić je u istom smislu izložio Lorkoviću svoje protivljenje ulasku pojedinaca iz vodstva HSS-a u ustašku vladu, jer bi se time samo kompromitirali, i opet se založio za ustrojavanje činovničke vlade. Navodno je tada izjavio da je HSS spreman priznati savez NDH s Njemačkom i priznati Pavelića za šefa ustaške države.¹⁹¹

Nekoliko dana nakon toga, 1. rujna, Košutić i Andres su otišli u Lorkovićevu vilu na Tuškancu i ondje razgovarali s njim i s Vladimirom Košakom. Ondje su stigli tajno, jer Lorković nije htio da Pavelić sazna za te razgovore. Cilj razgovora bio je dogovor o stvaranju zajedničke vlade koja bi na svom čelu imala odgovornog predsjednika i koja bi bila u stanju donositi neovisne odluke i tako se suprotstaviti Paveliću, koji bi bio potisnut u ulogu samo formalnog šefa države s isključivo reprezentativnim dužnostima. Košutić je zahtijevao demokratizaciju ustaškog režima i raspisivanje izbora, a Lorković je opet izjavio da bi to bilo tehnički teško provedivo zbog ratnih prilika. Zatim je Košutić napustio ideju o izborima i ograničio se na zahtjev za sazivom Sabora, koji bi po svom sastavu trebao imati demokratskiji, reprezentativniji karakter nego što ga je imao Sabor iz 1942. Lorković se s time složio, a Košutić je iznio zahtjev da se donese ustav barem u najgrubljim obrisima. I ovo je Lorković prihvatio, pa čak i pozdravio. Poveo je razgovor o neposrednom sudjelovanju HSS-a u vladi, pri čemu je došlo do razmimoilaženja jer je Lorković inzistirao na tome da HSS delegira u ustašku vladu svoju „prvu garnituru“ predstavnika, dok je Košutić ostajao na tome da HSS imenuje svoje „činovnike-stručnjake“. Košak je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima izjavio da je Košutić rekao da je Maček sporazuman sa stvaranjem činovničke vlade, da bi priznao imenovanje navedenih činovnika i da je spreman izdati proglas u korist NDH ako do sporazuma dođe. Košutić je osim toga zahtijevao bezodvlačno puštanje Mačeka na slobodu, što je Lorković prihvatio kao samo po sebi razumljivo. Pitanje partizanskog

¹⁹¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Košutićev iskaz 30. lipnja 1945.

pokreta nije doticano. Lorković je tijekom razgovora bio pozvan k Paveliću, koji ga je obavijestio da je imenovao Mandića predsjednikom ustaške vlade.¹⁹²

Za razliku od Košaka, Košutić je u svom iskazu naveo da mu je Lorković rekao da bi trebalo maknuti Pavelića s vlasti i predlagao je Košutiću da on sam preuzme predsjedništvo ustaške vlade. Nadalje, Košutić je nagovarao Andresa da uđe u ustašku vladu kao predstavnik HSS-a, ali Andres nije na to pristao. Osim toga je dodao da je Lorković tijekom jednog razgovora napomenuo da ga je Pavelić ovlastio da s Košutićem razgovara o ovim pitanjima, tj. da nije to radio na svoju ruku. Nakon tog sastanka Andres je rekao Košutiću da ne želi sudjelovati ni u kakvim sličnim sastancima, pa ga Košutić nije više zvao.¹⁹³

Kao posljedica navedenih razgovora može se navesti tvrdnje Stjepana Jakšekovića, koji je u svojem izvještaju predstavnicima HSS-a u Londonu od 3. rujna 1943. o stanju u Hrvatskoj napisao da vodstvo HSS-a u zemlji javlja da nema ni govora o nekakvoj suradnji stranke s ustaškim režimom. Sve što se zbilo jest nekoliko razgovora Košutića s Pavelićem, i to na Pavelićev poziv i zbog Pavelićevog postavljanja uvjeta: ili će Košutić doći na razgovor ili će on i ostali prvaci stranke biti internirani. U narednom Jakšekovićevom izvještaju predstavnicima HSS-a u Londonu od 8. listopada 1943. vodstvo stranke u zemlji poručilo je kolegama u Londonu da su prije ulaska u bilo kakve razgovore s ustaškim predstavnicima zahtijevali „likvidaciju ustaškog sistema sa svim organizacijama i sa svim osobama“ i „bezodvlačno povlačenje svih njemačkih četa i političkih funkcionera sa područja Hrvatske“. Pavelić nije prihvatio ove uvjete i tako do pregovora nije ni došlo, a Košutić je interniran u svojem stanu.¹⁹⁴

U skladu s namjerom njemačkih predstavnika da prošire bazu ustaške vladavine uvlačenjem HSS-a u zajedničku vladu s ustašama, Kasche je u rujnu 1943. pismenim putem

¹⁹² HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 309. Iskaz Vladimira Košaka od 16. srpnja 1946.

¹⁹³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Košutićev iskaz 30. lipnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Andres Ivo, 46. Iskaz Ivana Andresa 28. svibnja 1945.

¹⁹⁴ Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 138.

pozvao Košutića i Andresa u svoj ured. Andres je pozvao Košutića telefonski k sebi i rekao mu da ne želi ići na razgovor s Kascheom jer ga je ovaj u listopadu 1941. uvrijedio tako što ga nije htio primiti. Košutić se plašio da će obojica biti uhićeni ako ne odu Kascheu na razgovor, a nakon obavijesti ustaškog ministarstva unutarnjih poslova da taj poziv ne smije odbiti jer će inače biti uhićen, Košutić je sam otišao Kascheu. Kasche je pak u svom iskazu za OZNU izjavio da je Košutić kod njega došao samoinicijativno i bez prisile. U njemačkom su poslanstvu Košutić i Kasche razgovarali 90-ak minuta. Kasche je najprije počeo tumačiti Košutiću svjetsku političku situaciju i uvjeravati ga u njemačku pobjedu, a zatim je počeo tumačiti potrebu suradnje HSS-a i ustaša i da u tu svrhu treba formirati jednu zajedničku vladu, nakon čega da će njemačka pomoć spram NDH biti veća nego do tada. Kasche nije predlagao nikakva imena za tu zajedničku vladu. Košutić je odbio Kascheov prijedlog, navodeći da HSS ne može preuzeti odgovornost za takav postupak dok ne sazna mišljenje naroda po tom pitanju. Tada ga je Kasche počeo raznim argumentima nagovarati na takav potez, ističući njemačku zaslugu za stvaranje NDH i ustvrdivši da će suradnja ustaša i HSS-a ojačati ustašku državu i smanjiti moć partizanskog pokreta. Košutić je pak naširoko izložio političke stavove HSS-a i uvjeravao je Kaschea u iskrenost prijateljstva spram Njemačke, kako svojeg osobno, tako i svoje stranke. Predložio je stvaranje neutralne činovničke vlade koja bi se držala zakonskih propisa i ne bi pribjegavala teror. Razgovor je završen bez zaključaka.¹⁹⁵

Kasche je u svom iskazu naveo da je tijekom razgovora s Košutićem stekao dojam da vodstvo HSS-a odugovlači sa svojim odlukama i da se boji na sebe preuzeti bilo kakvu odgovornost, pa je zaključio da su jedini politički pokreti od važnosti u Hrvatskoj ustaški i partizanski pokret te da se ni s kim drugim ne može računati kao s čimbenikom koji bi Njemačka trebala uzimati u obzir. Smatrao je da je Košutić ovim svojim posjetom namjeravao

¹⁹⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 199. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 92. Iskaz Siegfrieda Kaschea 14. travnja 1947. **Više o ovome: Dodaci za doktorat!**

spriječiti da njemačka strana njegovo odbijanje sudjelovanja u ustaškoj vladi smatra neprijateljskim činom uperenim protiv njih. Prema Kascheovom mišljenju, na terenu se moglo očekivati snažno psihološko djelovanje na narod zbog eventualnog ulaska HSS-a u ustašku vladu. Nadalje je naveo da će HSS-ovci pri radu u vladi „spoznati stvarne teškoće“ i „zahvaljujući suodgovornosti biti ukopčani da podnesu i zajedničke terete“. Nije se brinuo oko budućeg vanjskopolitičkog smjera ustaške vlade koja bi bila sačinjena i od HSS-ovih predstavnika, jer je vjerovao da „položaj Poglavnika i njegovih ljudi može jamčiti za nju“, tj. za njezinu daljnju pronjemačku liniju. Kasche je ipak dodao da nije trebalo previše očekivati od ulaska „ljudi oko Košutića“ u ustašku vladu.¹⁹⁶

Kapitulaciju Italije Pavelić je vidio kao dobru priliku da pokuša vratiti teritorijalne ustupke koje je Rimskim ugovorima 18. svibnja 1941. predao Italiji, pa je 10. rujna 1943. objavio državnopravnu izjavu o razrješenju Rimskih ugovora. No, u listopadu 1943. Njemačka će od navedenog područja stvoriti operativnu zonu Jadransko primorje i oteti je hrvatskom nadzoru. Stanje kolektivne ustaške euforije nakon kapitulacije Italije nadovezalo se na Pavelićevu osobnu zainteresiranost da u vladu uvuče nekoliko HSS-ovaca. Istoga je dana, 10. rujna, Pavelić uputio Košutiću poziv na razgovor u Banskim dvorima. Prema Košutićevom iskazu, Pavelića je zanimalo sadržaj Košutićevog razgovora s Kascheom. Pokazao je Košutiću lažni brzojav koji je predstavio kao autentičnog, u kojem je pisalo da se jugoslavenska kraljevska vlada odlučila nakon savezničkog osvajanja Italije preseliti u Italiju čim to prilike dozvole. U brzojavu je ujedno navedena odluka da se obavijesti Košutića i vodstvo HSS-a u domovini da uđu u ustašku vladu. Taj je brzojav navodno bio uhvaćen na radiju, a Pavelić je Košutiću rekao da ga je spreman odmah provesti, tj. onaj dio o ulasku Košutića u ustašku vladu. Pavelić je Košutiću navodno rekao: „Kada te Jugosloveni zovu, zašto da ne budeš u slobodnoj Hrvatskoj, ja ću Te odmah postaviti, pa radi šta hoćeš.“ Košutić

¹⁹⁶ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 133. **Za razgovor Košutića i Kaschea vidi u Dodaci za doktorat!**

je to odbio i navodno u svom odgovoru obezvrijedio NDH kao državu i nazvao je njemačkim proizvodom za njemačku korist. Pavelić je nakon toga sazvao sjednicu ustaške vlade na kojoj su glavna točka dnevnog reda bili pregovori o suradnji s HSS-om. Pavelić je prisutne ministre izvijestio da je razgovarao s Košutićem i da mu je ovaj navodno kao uvjete za međusobnu suradnju naveo puštanje Mačeka na slobodu, ukidanje ustaškog pokreta i obnavljanje Seljačke zaštite. Sjednica vlade završila je bez rezultata jer je Pavelić izjavio da se nijedan od Košutićevih uvjeta ne može prihvatiti.¹⁹⁷

Pavelić je 2. rujna 1943. za predsjednika ustaške vlade sasvim neočekivano imenovao Nikolu Mandića, sarajevskog odvjetnika, inače politički vrlo aktivnog još u vrijeme Austro-Ugarske. Mandić nije bio samostalan u svom djelovanju kao premijer, već je samo bio Pavelićeva marioneta. Prvi zadatak koji je dobio kao premijer bio je pregovaranje s HSS-om u sastavljanju zajedničke vlade. Mandić i Lorković su od tada zajedno djelovali na nagovaranju Košutića kao glavnoga HSS-ovog predstavnika da pristane na takav sporazum. Mandić je kratko vrijeme nakon svojeg imenovanja pozvao Košutića da s još jednim članom vodstva HSS-a dođe u Banske dvore. Košutić je zato organizirao sastanak vodstva HSS-a u Zagrebu; u njegovom je stanu 10-12 prisutnih stranačkih prvaka (Andres, Farolfi, Ipša, Mišetić, Pernar, Reberski, Robić, Smoljan, Tomašić, Torbar i Žunjević) odredilo da k Mandiću odu Košutić i Torbar. Njih su se dvojica kao predstavnici HSS-a i Mandić i Lorković kao predstavnici ustaškog pokreta susreli u Predsjedništvu Vlade NDH. Mandić i Lorković su prvo obrazložili političku situaciju u NDH i predložili stvaranje zajedničke vlade s HSS-om, ali uz uvjet da na vlasti ostane Pavelić kao poglavnik, da se ne dira tadašnji ustroj NDH i da na snazi ostane savez s Njemačkom; sve drugo da se može promijeniti po željama HSS-a. Težinu situacije su naglašavali upozoravanjem na brojnost partizana i na prijetnju komunističke najezde s partizanskim nadiranjem. Obećavali su da će HSS-u biti omogućeno političko djelovanje.

¹⁹⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 469, 84. Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima*, 197.

Torbar je s obrazlagao pravnu stranu mogućega dogovora i istaknuo je da Košutić i on nisu ovlašteni da bez dogovora s ostalim članovima vodstva stranke donijeti konačnu odluku, te da su stranku raspustile i zabranile ustaške vlasti i da bi bilo potrebno sazvati stranačko članstvo i o tome razgovarati s njima kao s narodnim predstavništvom. Mandić i Lorković su izjavili da bi bilo opasno odbiti njihov prijedlog, jer bi odbijanje samo pogoršalo političku situaciju; predložili su da narodni zastupnici HSS-a koji se tada nalazi u Zagrebu održe sastanak i donesu neku odluku. Košutić i Torbar su tada izjavili da bi najbolje bilo da ustaše odstupe s vlasti, jer očito ne mogu održati vlast. Predložili su ustaškim predstavnicima da ustaše ili osnuju jednu nestranačku vladu, ili da vrate vlast onima od koga su je i primili, misleći tu naravno na HSS. Mandić je navodno predlagao da Maček preuzme mjesto predsjednika ustaške vlade, dok postoji i tvrdnja jednoga svjedoka da je Košutić bio predodređen za to mjesto.¹⁹⁸

Košutić je Mandiću među ostalim rekao da HSS stoji na anglofilskom stanovištu i da bi i NDH trebala, umjesto oslanjanja na Njemačku, zauzeti prosaveznički stav. Nadalje, za očuvanje hrvatske države bilo bi potrebno raspustiti ustaški pokret. Kada bi ustaški pokret bio raspušten, izjavio je Košutić, on ni tada ne bi ušao u vladu, ali bi novostvorenu vladu podupirao. Košutić je postavio ove uvjete: raspuštanje Glavnog ustaškog stana (GUS); osnivanje ustaške stranke, koja bi imala u programu totalitarni sustav i savez s Nijemcima; omogućivanje djelovanja HSS-a i puštanje Mačeka na slobodu; HSS-ovo ostajanje na svom starom političkom programu; provođenje izbora za Sabor i sastavljanje nove vlade; raspuštanje Poglavnikovog tjelesnog sdruga (PTS) i Ustaške vojnice kao stranačke vojske, s time da se oni uključe u Domobranstvo. I ovdje se pokazuje da su HSS-ovi predstavnici puno toga tražili kao uvjet svog ulaska u vladu, za što je bilo jasno da ustaška strana neće prihvatiti. Očito su htjeli da ovi pregovori propadnu, jer su očekivali velike vojnopolitičke promjene na

¹⁹⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, 371. Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Zapisnik o saslušanju ing. Marija Maričića, sastavljen 16. veljače 1947. u prostorijama Udbe za Hrvatsku u Zagrebu.

ovim prostorima i bespotrebnost ikakvih sporazuma s kompromitiranim proosovinskim režimom. Nakon toga nije donesen nikakav zaključak, već su HSS-ovi predstavnici otišli, uz obećanje da će naknadno obavijestiti ustašku stranu o svojoj odluci glede ustaškog prijedloga.¹⁹⁹

Košutić je idući dan u svoj dom pozvao sve zastupnike HSS-a u koji su boravili ili su se tada zatekli u Zagrebu (Andres, Farolfi, Ipša, Mišetić, Pernar, Reberski, Robić, Smoljan, Tomašić, Torbar i Žunjević) i održao jedan poduži govor u kojem im je izložio kako su pregovori do tada tekli, izjavivši da ne može biti nikakve suradnje s ustaškim režimom, jer bi to bilo negativno po hrvatski narod i odmak stranke od stava zauzetog prilikom raspada Jugoslavije i nastanka NDH, kada je HSS odbio svaku suradnju s neprijateljem. Zastupnici su jednoglasno odbili svaku suradnju s ustaškom vladom i sastavili pismo kojim se prekida svaki daljnji razgovor o tom pitanju. To su pismo potpisali Košutić i Torbar, koji je izabran da zajedno s Košutićem ovom prilikom bude predstavnik stranke.²⁰⁰

U tom pismu, koje je glavnim dijelom napisao Košutić, datiranom 30. rujna, HSS-ovi su predstavnici odbili daljnje pregovore koji su trebali biti nastavljani sastankom tog istog dana u 17 sati u Mandićevom uredu: „Stvaranje koalicijske vlade između predstavnika ustaškog pokreta i Radićeve HSS pravno je i logički neprovedivo, jer je HSS po sadanjoj vladi raspuštena, pak dosljedno k tomu nitko od nas ne može biti ovlašten, da i u ime jedne formalno-pravno nepostojeće stranke daje pravovaljane političke izjave ili ikako politički izstupa. [...] Našu ponudu o sastavu nadstranačke radne vlade [...] Vi ste tu našu ponudu otklonili. [...] Treba požaliti da je u ovoj situaciji, koju ste Vi označili vrlo teškom, da s vaše strane [...] prednost dajete prividnim umjesto stvarnim rješenjima, koja bi, prema našem najdubljem shvaćanju, zahvatila sam problem i njegovu srž. Iz gore navedenih razloga čast nam je ovim staviti Vam do znanja da ne vidimo mogućnosti, da bi se naša tako oprečna

¹⁹⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 36.

²⁰⁰ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 2, 241. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 112. Košutićev iskaz 29. siječnja 1945.

stanovišta mogla daljnjim razgovorima ikako zbližiti. Dosljedno tome, otpada i potreba daljnjeg usmenog raspravljanja.“²⁰¹

Košutić je u pismu upućenom Slavku Kvaterniku u kolovozu 1943. Potvrдно odgovorio na Kvaternikov upit vode li se pregovori između HSS-a i ustaške strane, ali je napisao da se radi samo o „upoznavanju međusobnih stanovišta“. Naveo je da je poticaj za te pregovore dao Krnjevića kao HSS-ov predstavnik pri britanskoj strani. Istaknuo je da u pregovorima nisu postignuti nikakvi konkretni rezultati jer je postojao „nesporazum u bitnim pitanjima oko preuzimanja vlasti“. Izložio je svoje mišljenje da do sporazuma neće ni doći i da će pokušati pregovarati s partizanskim pokretom. Zato je zamolio Kvaternika da obavijesti njemačke predstavnike da se glede pregovora s partizanima radi samo o „jednom taktičkom potezu“, tako da Nijemci ne bi taj njegov postupak „krivo shvatili“. Kao razlog za te pregovore Košutić je naveo „pridobivanje masa“. Naveo je i da se s tim njegovim stavom slažu i ostali članovi vodstva. Košutić je pak u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima naveo da nije pregovarao s ustaškim predstavnicima jer nije bio ovlašten u ime stranke donositi odluke, što je mogao samo predsjednik stranke, već da je u razgovorima samo iznosio svoje stavove i ništa drugo. Odlučno je odbijao razgovore s ustaškim predstavnicima nazvati pregovorima. Izjavio je da je na razgovore ipak morao ići, jer je po njega bio poslan automobil s pratnjom.“²⁰²

Mandić je na široj konferenciji GUS-a 2. listopada 1943. izjavio da „pregovori s Mačekomim ljudima nisu doveli do uspjeha“ jer su oni postavljali „neprihvatljive“ uvjete. Tako je odgovornost prebacio na HSS-ovce, navodeći da su kao polaznu točku postavili stvaranje „vanstranačke vlade“, što je Mandić izjednačio s „uklanjanjem ustaškog pokreta“. Pavelić je pak u svojem govoru u Radničkoj komori 9. siječnja 1944. napao HSS izjavivši da

²⁰¹M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 49. HDA, Fond HSS, kut. 1, inv. br. 82, Pismo ing. Košutića i dr. Torbara predsjedniku Vlade NDH. Dotično pismo objavio je Lj. BOBAN (*Hrvatska u arhivima*, 141.) i B. KRIZMAN (*Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 158.-159.).

²⁰² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 112. Košutićev iskaz 29. siječnja 1945.

ustaštvo ostaje temelj hrvatske politike. Vjerojatno je Pavelićev osobni razlog za prekid pregovora bio taj što se pobojavao za svoj položaj neprikosnovenog poglavara ustaške države, koji bi svakako bio ugrožen da su svi zahtjevi HSS-a bili uzeti u obzir. Pavelić je posebno uzeo Košutića za glavnu metu, jer je vjerojatno bio kivan što je Košutić naveo tako snažne uvjete za uspostavu suradnje HSS-a s ustaškim vlastima. Optužio ga je da je „u desno-lijevoj zavjeri s [...] partizanima“ pokušao „minirati ustaše“. Još je rekao: „Košutićeva neutralna vlada otvorila bi vrata Zagreba komunistima“. HSS-ove je čelnike nazvao varalicama i kukavicama, a Košutića je usporedio s Aleksandrom Kerenskim, ruskim premijerom nakon revolucionarnih zbivanja u Rusiji 1917., i s Pietrom Badogliom, talijanskim premijerom nakon uklanjanja Mussolinija s vlasti 1943., pokušavajući ga označiti izdajicom i prevratnikom. Prokazavši gore navedenim govorom HSS pred njemačkom stranom, Pavelić je vjerojatno pokušavao ustaške vlasti i samog sebe pred Nijemcima prikazati kao njihovu jedinu političku opciju u Hrvatskoj.²⁰³

Košutić je bio nezadovoljan jer su pregovori vođeni po Pavelićevom odobrenju: očito je očekivao da će ostali ustaški prvaci htjeti maknuti Pavelića s vlasti, pa će na taj način HSS doći na vlast; vjerojatno nije bio zadovoljan što bi uspjehom pregovora Pavelić ostao na položaju poglavnika. U svojem je razgovoru sa Sinčićem krajem 1943. izjavio da je bio ljut na Lorkovića i Pavelića, jer je nakon njihovog obećanja o predaji vlasti HSS-u prilikom sloma njemačkih snaga u Italiji i približavanja Saveznika Hrvatskoj došlo do preokreta u ponudama ustaških predstavnika čim se saznalo da Saveznici slabo napreduju u južnoj Italiji.²⁰⁴

Može se reći i da je plan HSS-a o uspostavi činovničke vlade bio samo alibi da se ništa konkretno ne poduzme u navedenoj situaciji, jer je stranka još uvijek čekala nikad ostvareno iskrcavanje Saveznika na jadranskoj obali i time ostvareno rješenje „deus ex machina“. Osobe iz onoga vremena koje su upozoravale na takvu težnju HSS-a bili su Hans Helm, koji

²⁰³ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 363. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 274.

²⁰⁴ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 2. V. 1995., 27. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 274.

je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima iznio mišljenje da HSS namjerno ustraje u svojoj pasivnosti, i Mladen Lorković, za kojega je u svom iskazu pred Udbinim istražiteljima Mehmed Alajbegović, dužnosnik NDH, posvjedočio da mu je Lorković rekao da su se Košutić i Torbar tijekom cijelih gore navedenih pregovora izbjegavali kategorički izjasniti o bilo kojem važnijem pitanju, „ne htijući dati povoda da se bilo koja njihova izjava uzme kao neka vrsta njihove obveze ili da se smatra nekom predpogodbom“.²⁰⁵

Izjava da HSS nije u stanju sam preuzeti vlast izgleda da je bila samo izgovor kojim je stranka opravdavala svoje pasivno držanje kako se ne bi kompromitirala i dovela se u opasan položaj. Plan o osnivanju jedne činovničke vlade nikada ozbiljno pretresen i nije nikada prešao stadij po HSS-u nabačenog prijedloga.

Stav Košutića i HSS-a o suradnji s partizanskim pokretom

U Ozninom elaboratu o ratnoj aktivnosti HSS-a tvrdi se da se tijekom prvih godina rata nije moglo pregovarati s HSS-ovim prvacima o mogućnosti suradnje zbog njihove čvrste odluke da stranku zadrže u pasivnosti. Sredinski je dio HSS-a odbijao pregovore s partizanskim pokretom zbog njegova komunističkog vodstva. Na nizu sastanaka vodstva HSS-a u Smoljanovom stanu tijekom 1943. raspravljalo se o potrebi takve suradnje, ali je većina prisutnih tu ideju redovito nazivala komunističkom. Po njihovom je mišljenju Hrvatska pripadala, kako je to objasnio niži dužnosnik HSS-a Ivan Malinar u svom iskazu za Oznu, u „zapadnu interesnu sferu“. Osim toga, vodstvo stranke smatralo je da je hrvatski narod i dalje masovno podržavao stranku i da je narodu bilo dosta rata. U izvještaju od 20. srpnja 1944. partizanski je obavještajac M napisao da je u to vrijeme postojao plan da se u pogodnom trenutku, tj. u slučaju krize ili sloma Njemačke, objavi proglas narodu u kojem bi se pozvali iz

²⁰⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 342. Iskaz Mehmeda Alajbegovića 9. travnja 1947.

partizana kućama svi seljaci i „pošteni građani“, pa bi se time naglo oslabio partizanski pokret. Upućivalo se stranačke članove u provinciji da svim silama treba raditi protiv partizana i prikazivati narodu da su partizanski potezi štetni po narodno materijalno dobro. I više od toga, Stjepan Kovačević je u svom iskazu za Oznu 3. kolovoza 1945. naveo da je tijekom ljeta 1944. održan sastanak vodstva na kojem su prisutni prvaci partizane nazvali glavnim neprijateljem HSS-a.²⁰⁶

Postojala je suglasnost kod zagrebačke i londonske skupine HSS-a oko toga da se članstvo stranke drži podalje od partizana. Prema tvrdnjama Ilije Jukića, Krnjević je opetovano savjetovao članovima stranke da se ne pridružuju partizanskom pokretu.²⁰⁷

Što se tiče Košutića i njegovog stava o partizanima, u nedatiranom izvještaju talijanskoga poslanstva u Zagrebu pisalo je da su talijanski diplomati krajem 1942. stupili u dodir s Košutićem preko anonimnog posrednika. Košutić je tom prigodom za pojavu partizanskog otpora okrivio ustaški režim i njegovu brutalnu politiku prema Srbima i Židovima. Izjavio je da hrvatski seljaci ne odlaze u partizane zbog komunističke ideologije, nego da ih na to tjera loša ustaška vladavina. Za Hrvate u partizanima izjavio je da, „iako brane zemlju pod krivim znakovima Londona, Moskve i partizana, oni predstavljaju pravi i istinski nacionalni pokret“.²⁰⁸

Tijekom razgovora koje su početkom 1943. vodili Košutić i Božidar Magovac, istaknuti prvak HSS-a, Magovac je inzistirao na suradnji s komunistima i priključenju HSS-a partizanskom pokretu. Košutić mu je na to odgovorio da je u datim okolnostima najvažnije

²⁰⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini. Branko PETRANOVIĆ, *Revolucija*, sv. 2, 350. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 263. Iskaz Marijana Hanžekovića 12. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Iskaz Ivana Malinara. HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 64, Izvještaj o raspodjeli u organizacijama HSS-a, 20. srpnja 1944. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS“, 5. V. 1995., 42. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 301. Iskaz Stjepana Kovačevića 3. kolovoza 1945.

²⁰⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krnjević Juraj, 7. Iskaz Tome Jančikovića. Ivo OMRČANIN, *The Pro-Allied Putsch in Croatia in 1944 and the Massacre of Croats by Tito Communists in 1945*, Philadelphia 1975., 147.

²⁰⁸ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 154.

očuvati živote ljudi. Magovac je u kasnijoj istrazi tvrdio da se Košutić nije izjašnjavao o partizanskom pokretu. Moguće je da su o tome razgovarali i da je Košutić bio suzdržan pred Magovcem, iako je u vrijeme njihovog razgovora bio protivan odlasku HSS-ovaca u partizane. To se može vidjeti u svjedočenju HSS-ovca Josipa Pucka koji je 18. svibnja 1945. pred Ozninim istražiteljima naveo da je Košutić na sastanku zagrebačke organizacije HSS-a u kolovozu ili rujnu 1943. podržao stav Reberskog da bi narodu trebalo poručiti da ne ide u partizane. Izjavio je da se politički programi HSS-a i partizanskoga pokreta razlikuju po tome što je HSS demokratski pokret, a partizanski pokret je komunistički pokret; HSS je demokratska stranka, a partizanski pokret želi diktaturu.²⁰⁹

HSS-ovac Karlo Mrak je u svojem iskazu za Oznu naveo da su Košutić i Tomašić u razgovorima tijekom 1942. i 1943. raspravljali o partizanima i usuglašeno upućivali stranačko članstvo na odbacivanje suradnje s partizanima i na iščekivanje dolaska Saveznika.²¹⁰

Jozo Milivojević, bivši dužnosnik HSS-a i zatim partizanski doušnik, krajem 1942. i početkom 1943. dolazio je u Zagreb s uputama da pokuša nagovoriti vodstvo HSS-a na suradnju s partizanskim pokretom. Sastao se s Košutićem i Farolfijem u siječnju 1943. i o tome su ga saslušavali Oznini istražitelji. Naveo je da je Košutić na tom sastanku nakon Milivojevićeva kratkog izlaganja o nužnosti suradnje s partizanima na njegov prijedlog odvratio: „A, jok! Šuma [tj. partizanski pokret] hoće Jugoslaviju, a mi [tj. HSS] hrvatsku državu.“ Odbio je naredne Milivojevićeve tvrdnje o štetnosti takvih razmišljanja. Izjavio je da će „ustaše i tako morati vlast predati HSS-u, a kod svršetka rata da će HSS stvorit vladu u Hrvatskoj, sazvat sabor i tako da će se poli.[tički] ići dalje“. Na daljnje Milivojevićevo nagovaranje Košutić je izjavio: „Vi ako hoćete u šumu idite, mi ne idemo.“ Dodao je da će svi Hrvati koji su u šumi izginuti, jer su Nijemci tada spremali novu ofanzivu protiv partizana. Na

²⁰⁹ Lj. BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković*, 312. Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 87. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 276. Iskaz Josipa Pucka 18. svibnja 1945. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 97.

²¹⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 385. Iskaz Karla Mraka.

Milivojevićevu tvrdnju da će Njemačka izgubiti rat i da se Hrvati zato moraju prebaciti na pobjedničku stranu, Košutić je rekao da se Krnjević brine za hrvatsku stvar. Sličnu je izjavu Milivojeviću navodno dao i Smoljan: „Kakva suradnja s narodnooslobodilačkim pokretom! Naprotiv, treba i one naše ljude koji se već nalaze u šumi izvući odatle. Recite im da se odmah predaju Nijemcima. U najgorem slučaju bit će poslani na prisilni rad u Njemačku. Ali jedino tako se mogu spasiti od uništenja.“ Ove dvije izjave upućuju na to da su vođe HSS-a imali čvrst i dogovoren stav o nesuradnji s partizanima.²¹¹

Košutić je preko stranačkih članova koji su k njemu dolazili širio stav o potrebi političkog odmaka od partizanskog pokreta. Iako su neki HSS-ovci s vremenom sve više bili okrenuti ideji sporazuma s partizanima, tj. s onom stranom u ratu koja pobjeđuje, takva je razmišljanja Košutić konstantno odvrćao.²¹²

Karlo Mrak je u svom iskazu za OZNU naveo da je u listopadu 1943. posjetio Košutića koji mu je dao upute da „sve ostaje po starom“, tj. da HSS-ovci i dalje trebaju provoditi politiku čekanja, tj. nesuradnje ni s ustašama ni s partizanima i odgovarati narod od odlaska u partizane. Tako je i Mirko Pandaković pred OZNINIM istražiteljima izjavio da je iz razgovora s Košutićem uvidio da je Košutićev stav prema partizanskom pokretu bio negativan. Na Košutićev je stav vjerojatno utjecalo i to što je Maček odbio svaku mogućnost suradnje s komunistima, o čemu je jasno dao do znanja i stranačkim sljedbenicima. Košutić je ove navode porekao na svom saslušanju.²¹³

Krnjevićev poziv pristašama HSS-a 22. srpnja 1943. da se uključe u oružanu borbu ukazao je na podijeljenost stranačkog vodstva u domovini oko stava za i protiv suradnje s

²¹¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. Iskaz Vinka Časteka, zamjenika narodnog zastupnika HSS-a. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 303. Iskaz Jozе Milivojevića 26. kolovoza 1945. I. HORVAT – J. RUŽIĆ, br. 1094, 21. I. 1963., 13.

²¹² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini.

²¹³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažijaa, januara 1948.). HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 385. Iskaz Stjepana Tatara. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 153. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 72.

partizanima. Potkraj srpnja 1943. Košutić je još uvijek isključivao ikakvu suradnju; njegov tadašnji stav najbolje objašnjava sljedeća njegova izjava dana u krugu najbližih suradnika, a koju je zabilježio partizanski obavještajac: „Mi bismo i mogli surađivati s NOP-om, kada se time ne bi kompromitirali za budućnost. Engleska sada traži i pozivlje na opću slogu, no to je s obzirom na vojnički momenat. Taj momenat nalaže Engleskoj da pokaže sve one koji se bore protiv Osovine, jer otuda direktna korist savezničkoj vojnoj stvari. Neće li Engleska poslije rata smatrati nepouzdanim sve one koji su na Balkanu politički surađivali s komunistima i neće li ona za slučaj naše eventualne političke saradnje s komunistima poslije rata favorizirati velikosrbe, a ako će to o njoj ovisiti prepustiti im u ruke i situaciju u zemlji - to je osnovni uzrok zbog kojeg se mi ne možemo odlučiti na saradnju s komunistima niti s NOP-om koji oni vode.“ U istom izvještaju stoji da je po najnovijim uputama pristiglim iz „HSS-ovog centra oko Farolfija“ upućenim ogranku HSS-a u Hrvatskom primorju da je s obzirom na Krnjevićev govor na londonskom radiju HSS „dužan ući u aktivnu borbu protiv ustaša i okupatora.“ Dana je opća uputa da „svaki kraj može pritom postupiti po svom najboljem nahođenju, a prema prilikama odnosnog kraja“, što je značilo da su HSS-ovci u provinciji mogli ostati pasivni ako su smatrali da nemaju dobre izgleda za aktivni otpor. Poručeno je i da „ne treba uzimati u obzir stav i mišljenje Košutića [...] a koje mišljenje isključuje suradnju s NOP-om“. Već u sljedećem partizanskom izvještaju od 3. kolovoza 1943. navodi se da je Košutić počeo uviđati potrebu aktivne borbe. I dalje je smatrao da on sam u toj stvari ne bi trebao ništa poduzimati, „ali se više ne bi protivio da to tko drugi učini“.²¹⁴

I stalno jačanje partizana presudno je djelovalo na promjenu stava vodstva HSS-a prema njemu. Širenje političke osnovice partizanskog pokreta na račun narodnih masa na koje je računao i HSS kao na svoju glasačku bazu nalagalo je Košutiću i drugima da uzmu u obzir i

²¹⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, 58. Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini, 58. F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 118.

kontakt s predstavnicima partizanskog pokreta. Takvi su koraci ocjenjivani kao provođenje osnovne strategije o što spremnijem dočekivanju kraja rata, a ne kao dokidanje politike čekanja.²¹⁵

U svom izvještaju od 20. srpnja 1944. partizanski je obavještajac M naveo da je „prema izjavi dr.[ing; Košutić nije imao titulu doktora] Košutića vodstvo [HSS-a] je već pripremilo tekst letka koji bi se u ime Mačeka ili Krnjevića uputio hrvatskom narodu sa glavnom svrhom da se pozove hrvatski dio partizana da se smjesta povрати s oružjem svojim kućama. Taj letak imao bi biti početak jedne otvorene i oštре borbe protiv partizana, pa makar došlo i do otvorenih sukoba, jer se do kompromisa s njima ne može doći (po izjavi Košutića).“ S obzirom na ovaj izvještaj moglo bi se reći da je svaka promjena stava Košutića i ostalih vođa HSS-a spram sporazumijevanja s partizanskim pokretom bila samo puka težnja bez nekih posljedica, no ne treba previše vjerovati ovom izvještaju zbog očite pristranosti njegovog autora i faktografskih grešaka, npr. pogrešnog tituliranja Košutića.²¹⁶

David Sinčić je u svojem iskazu naveo da mu je Farolfi u razgovoru krajem kolovoza 1944. rekao da je HSS spreman pregovarati s partizanima, ali da se osjećaju slabi zbog toga što nemaju bezuvjetnu potporu Saveznika, hrvatske javnosti i Domobranstva. Farolfi je smatrao da je zato bilo nužno pregovarati s ustašama, jer bi u trenutku s partizanskom stranom bilo dobro „imati vlast u Zagrebu, koja ima iza sebe narod, Zaštitu i vojsku koja je priznata od Saveznika“. Smatrali su da bi se sasvim drukčije i uspješnije pregovaralo kad bi iza pregovarača stajala HSS-ova vlada u Zagrebu koja bi bila na strani Saveznika i stupila u akciju protiv Nijemaca. Farolfi je iznio primjer Pariza u kojem su od 19. do 25. kolovoza 1944. prije dolaska Saveznika Francuzi sami oslobodili grad, protjerali Nijemce i dočekali Saveznike s već oslobođenim glavnim gradom. To je ojačalo situaciju Francuske pred Saveznicima, a isto bi, smatrao je Farolfi, bilo i s položajem HSS-a u slučaju zauzimanja

²¹⁵ F. JELIĆ BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 283.

²¹⁶ HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 64, Izvještaj o raspodjeli u organizacijama HSS-a, 20. srpnja 1944.

vlasti u Zagrebu i tada bi se moglo skoro sigurno računati na savezničko priznanje. U najgorem slučaju Saveznici ne bi mogli lako prijeći preko postojanja HSS-ove vlade u Zagrebu, pa bi barem težili nekom kompromisu između HSS-a i partizana. Što se tiče odnosa s komunistima, Farolfi je izložio da stranka može s bilo kim ulaziti u savez, ali da se ne može odreći svoga programa i svojih interesa: „Mi nećemo da se pretopimo u partizane već da budemo samostalni.“ Košutić je pak u razgovoru sa Sinčićem izjavio da bi njegova i HSS-ova pregovaračka pozicija spram partizanskoga pokreta bila sasvim drukčija kada bi imao potporu Domobranstva.²¹⁷

Oznini su istražitelji tijekom Košutićevih saslušanja na partizanskom području krajem 1944. i tijekom 1945. nekoliko puta optužili Košutića da je davao upute pojedinim prvacima HSS-a u raznim krajevima Hrvatske da odvrćaju narod od odlaska u partizane i da ih upućuju da idu u domobrane. Istražitelji su naveli veći broj sastanaka i suradnji između HSS-ovaca i domobranskih časnika, ali bez ikakvih dokaza, nabrojivši samo imena i gradove u kojima je do tih „akcija“ došlo. Košutić je odbacio sve optužbe, izjavivši da se to događalo bez znanja i pristanka vodstva HSS-a i njega osobno. Sve takve navode nazvao je neistinitim, nepoštenim i vjerojatno namještenim: „Nema poštena i slobodna čovjeka na svijetu, koji bi mogao kazati, da sam ja ikoga nagovarao ili dao nagovarati da ide služiti u domobrane, ili ih savjetovao ili nagovarao da ne idu u partizane.“ Izjavio je da se u krugovima HSS-a stalno radilo na suradnji s partizanskim pokretom: „Neke aktivnosti u pravcu separatnom ili čak protivnom NOP-u, ne bi se moglo kazati da je bilo, i ja nisam mogao vidjeti igdje znakova u tom smislu. Tako se je ustrajalo mojom inicijativom na konkretnom rješenju ovog našeg internog problema suradnje otvorene.“ Jedan je istražitelj naveo da je Košutić morao biti osoba koja je za bila nadležna i odgovorna za odvrćanje naroda od suradnje s partizanima, jer ništa nije moglo biti provedeno bez njegova znanja i dopuštenja. Košutić je sve to

²¹⁷ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 15. V. 1995., 27.

opovrgavao: „Ako ima netko neke sastanke i dogovore u Splitu, ili Sušaku, ili Dubrovniku, ili Sarajevu, i razgovore neke – ne znam da li se može ocjeniti da moja duhovna snaga može tako daleko djelovati da omogućuje njima te sastanke. [...] Ja mogu tumačiti shvaćanje i truditi se da ga objasnim, kako među ljudima vladaju i koji bi mogli biti motivi da ih pokreću – no to je daleko od toga, da bi ja bio uz njihove poteze, koji bi bili protivni osnovnoj politici HSS-a i oslobodilačkog pokreta.“ Svoja moguća „zastranjenja“ u očima istražitelja Košutić je pravdao komunističkim napadima na HSS i iz toga proizlazećim stavom HSS-a da se s partizanskim pokretom neće moći surađivati: „Napadaji na Mačka i odbijanje Krnjevićevog poziva na borbu, shvaćeno je kao stav K.P. protiv HSS, i protiv Radićeve nauke. Ovoj kategoriji pridavani su [u vodstvu HSS-a] i napadaji na Engleze.“ Isto tako, osim što je ustvrdio da je partizanski pokret spram HSS-a vrlo rano iskazao negativan stav, Košutić je naglasio da je po njegovim saznanjima svakom HSS-ovcu dan uvjet pri ulasku u partizanski pokret da se izjasni protiv Mačeka i da ga osudi kao izdajicu.²¹⁸

Košutić je tijekom svoga saslušanja pokušao animozitet Ozninih istražitelja ublažiti izjavama naklonim partizanskom pokretu i KPJ-u. Time je vjerojatno htio i poboljšati svoj položaj u zarobljeništvu pod prijetnjom poslijeratnog suđenja, iako mu istražitelji nisu njime prijetili. Tako je pokušao u svojem iskazu povezati ciljeve HSS-a i partizanskog pokreta ističući da je aktivni otpor neprijatelju jedini ispravan put; trebalo je samo pronaći način za međusobnu suradnju, izjavio je, jer je oslobođenje bila „zajednička temeljna duhovna veza“. Istaknuo je da je osobno uvijek bio za aktivni otpor i međusobno povezivanje svih faktora koji bi u otporu sudjelovali. Naveo je da je za cijelo vrijeme rata djelovao u smislu odbijanja svake suradnje s četničkim i ustaškim pokretom i s njemačkim predstavnicima u NDH, zatim protiv osnivanja neke nove Seljačke zaštite i da je težio stišavanju polemika s partizanima, koje je u iskazu nazvao saveznicima HSS-a i pokretom koji vodi cijelu oružanu borbu. Nadalje je

²¹⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 140. Košutićev iskaz 10. veljače 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 109. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 193. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

izjavio da je Josip Broz Tito, vođa partizanskoga pokreta i generalni sekretar Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CKKPJ), komunist, ali i prijatelj HSS-a, kao i Staljin i Sovjetski Savez. Za Tita je rekao da je buduću jugoslavensku zajednicu svojim političkim radom uspio osloboditi opasnosti „velikosrpske reakcije“; da je uspio prodrijeti s programom federativne Jugoslavije, u kojoj će i Hrvatska biti samostalna država u federalnoj Jugoslaviji; da je doveo buduću Jugoslaviju u najbližu vezu sa Sovjetskim Savezom. Još je Košutić istakao da Saveznike treba gledati kao cjelinu, a posebno je naglasio važnost veze sa Sovjetskim Savezom. Naveo je da je tražio da „oni koji idu u N.O.P. u šumu da ostanu Radićevci“, a „one koji su se organizirali u šumi kao H.S.S. smatrati pionirima buduće politike H.S.S. i njezine prvoborce, a ne disidente. Izjavio je da su prvaci HSS-a s kojima je razgovarao smatrali da je potrebno okrenuti se suradnji s NOP-om. „Drugi su opet isticali da je N.O.P. u principu najispravniji put, ali da je to pokret Komunistički koji je uperen najviše protiv H.S.S. [...] Sve ovo imalo je kao crvenu nit potrebu one oružane borbe protiv okupatora i njegovih slugu [...] a put će naći već i narod sam, kako se i pokazalo.“ Košutić je u svojem iskazu pokušao naglasiti orijentiranost HSS-a prema sveslavenskoj ideji. Hrvate je nazvao slavenskim narodom koji se nalazi „na zapadnoj periferiji slavenskog juga“, dakle skoro najzapadnije od svih slavenskih naroda, čime dolazimo preko Jadrana u sferu zapadnoeuropske kulture. Ipak je naglasio povezanost preko slavenstva sa Sovjetskim Savezom i dužnost da se kao narod čuvamo od dovođenja u situaciju koja je protivna ruskom, tj. sovjetskom stavu. Istaknuo je da je uvijek zastupao stavove Stjepana Radića vezane uz odnose s Rusijom i da se oni mogu sažeti u rečenicu: „Sa Rusijom sve, protiv Rusije ništa.“ Na drugom je mjestu Košutić naveo da „fašističke podvale neće moći odvojiti HSS od prijateljske i drugarske suradnje s komunističkom strankom“. Sovjetskom je vođi Staljinu

pripisao zaslugu što su „jugoslavenski komunisti prestali pomagati jugoslavenski centralizam koji je nosio velikosrpsku hegemoniju“.²¹⁹

HSS i Košutić su od samog početka rata i partizanskog otpora odbijali surađivati s partizanskim komunističkim vodstvom zbog razlika u političkim programima: HSS-ova demokratičnost i oslonac na istovjetne zapadne demokracije bila je nekompatibilna s KPJ-ovom težnjom k uvođenju diktature. Iz toga je slijedilo i odvrćanje HSS-ove glasačke baze od ikakve suradnje s partizanima. Tek je promjena ratne situacije u korist partizana i shodno tome slabljenje pozicije HSS-a bila poticaj da dođe do međusobnih pregovora, o kojima će kasnije biti riječi. Košutić je tijekom navedenih događaja disciplinirano slijedio stranačku politiku: odbijao je pregovarati s komunistima sve dok i on i stranka nisu shvatili da su takvi pregovori nužni, ali je tada HSS već izgubio snagu koju je imao u prijeratnom razdoblju i nije mogao ravnopravno pregovarati s komunistima.

Razgovori Košutića i Roberta Kronholza

Već u prvoj polovici 1943. njemačkoj je strani bilo jasno da je njihova pozicija u ratu postala znatno ugrožena. Zato su u idućim mjesecima počeli stvarati nove kombinacije za spašavanje svoje pozicije. Jedna od tih kombinacija bio je plan stvaranja „antikomunističkog bloka“ na Balkanu, kojemu je glavni pobornik bio Hermann Neubacher, posebni opunomoćenik njemačkog ministarstva vanjskih poslova za jugoistok Europe, sa sjedištem u Beogradu. Ivan Andres je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima 2. srpnja 1945. izjavio: „Za tog Neubachera govorilo se da on ima neki naročiti plan za jugoistok Evrope. On da je glavni stručnjak a taj Kronholz njegov pomoćnik.“ Neubacherov pomoćnik Robert Kronholz bio je generalni direktor otpremničkog poduzeća *Schenker* u Beogradu, a do pripojenja

²¹⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 114. Košutićev iskaz 29. siječnja 1945. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 97.

Austrije Njemačkoj 1938. i austrijski generalni konzul u Beogradu. Naime, većina važnijih njemačkih dužnosnika na prostorima Jugoslavije bila je prisutna na spomenutom području i prije njemačkog vojnog zaposjedanja toga područja. To im je pomoglo prigodom imenovanja na njihove položaje: poznavanje regije i tamošnje političke situacije. To je također značilo da su imali dobre veze na prostoru Jugoslavije, što je bilo preduvjet za jačanje njemačke pozicije u ovim krajevima. Tako su i Neubacher i Kronholz zahvaljujući svojim ranijim poznanstvima vrlo brzo mogli odabrati pogodne osobe s kojima su mogli pregovarati o njihovom angažiranju na promjeni političkog vodstva u NDH, kao i na širem području Balkana. Neubacher je posredovao da se u NDH uspostavi neki kontakt između ustaških vlasti i HSS-a pripremajući teren za stvaranje „činovničke vlade od neutralaca“ s Mačekom kao ministrom predsjednikom, a šef države bi u tom slučaju i dalje ostao Pavelić. Što se tiče HSS-ovaca i drugih osoba zainteresiranih za navedene promjene u Hrvatskoj, Neubacher je došao u kontakt s HSS-ovim predstavnicima Košutićem i Smoljanom te s Perom Blaškovićem, umirovljenim domobranskim generalom i prijeratnim dugogodišnjim predsjednikom Hrvatskoga kluba u Beogradu, koji je održavao dobre veze s vodećim HSS-ovcima. S ovom grupom ljudi možda je bio povezan i Edmund Glaise von Horstenau, koji je već ranije preko svojih veza u njemačkom vrhovnom vojnom zapovjedništvu zagovarao uklanjanje ustaša i dovođenje HSS-a na vlast u NDH. Zato je posve moguće da je imao nekakvog udjela u planovima Neubachera i Kronholza da uklone ustaše s vlasti u NDH, ili da je barem bio upoznat s gore navedenim planom.²²⁰

Kronholz i Neubacher su bili u lošim, konkurentskim odnosima sa Siegfriedom Kascheom i Cecilom Neuhausenom, njemačkim povjerenikom za privredna pitanja na jugoistoku Europe. Neuhausen je navodno imao opunomoćenje njemačkoga *Reichsmarschalla* Hermanna Goeringa, pa je zbog toga bio u Beogradu svemoćan. Vjerojatno

²²⁰ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 252. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 289. Iskaz Ivana Andresa 2. srpnja 1945. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1, 274. M. GALIĆ, 214.

je bio i dužnosnik Gestapoa za Beograd, što se zaključivalo iz činjenice da ga nitko nije mogao maknuti s položaja. Neubacher i Kronholz su po svemu sudeći htjeli maknuti Kaschea i Neuhausena i zauzeti njihova mjesta. Taj je spor išao tako daleko da Kronholz nije, po njegovoj vlastitoj tvrdnji pred Košutićem u njihovom razgovoru, htio pozdraviti Kaschea iako su se jednom prigodom vraćali iz Beča u Zagreb u istom vagonu. Isto tako je Kasche početkom 1944. tražio da se Kronholzu ne izda propusnica da iz Beograda dođe na godišnju skupštinu otpremničkog poduzeća *Schenker* u Zagrebu, ali je on propusnicu dobio s višeg položaja. Zato pregovore Kronholza i predstavništva HSS-a treba gledati u duhu spomenutog sukoba vodećih njemačkih osoba na Balkanu, jer su njihovi osobni sukobi svakako imali udjela u događajima.²²¹

Pero Blašković bio je bojnič u vojsci bivše Austro-Ugarske, ali nije nakon raspada te države htio stupiti u vojsku Kraljevine SHS, već je u Beogradu postao ravnatelj poduzeća za proizvodnju cementa i predsjednik Hrvatskog kluba. Održavao je dobre odnose s mnogim uglednim članovima HSS-a, pa tako i s predsjednikom Vladkom Mačekom, kome je služio kao veza s beogradskim političkim i gospodarskim krugovima. Tu se upoznao s Kronholzom, koji je bio ravnatelj sličnog poduzeća, pa su se sprijateljili. Navedena poznanstva s članovima HSS-a Blašković je održavao i u vrijeme NDH, iako je tada bio na uvjetno rečeno suprotnoj strani, tj. na visokom položaju unutar Domobranstva.²²²

Kronholz je posjetio Blaškovića na svom proputovanju kroz Zagreb na putu iz Beograda u Berlin početkom veljače 1944. Razgovarali su o političkoj situaciji u NDH, naročito o jačanju partizanskog pokreta. Blašković je iznio svoje uvjerenje da samo HSS ima podršku hrvatskog naroda i da samo HSS može riješiti pitanje građanskog rata između partizana i ustaša, tj. Hrvata na obje zaraćene strane. U taj svoj stav uvjeravao je i Kronholza, tumačivši mu da se „pitanje partizana može riješiti jedino ako se dovede Mačeka na vlast“.

²²¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 374. Iskaz Branka Figurića.

²²² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 371.

Kad je o ovim razgovorima Kronholz izvijestio Neubachera, na jednom njihovom putovanju u Berlin stali su u Zagrebu i posjetili Blaškovića. Isprva je Neubacher odbio Blaškovićevu tezu o tome kako je Maček jedino rješenje za situaciju u NDH, jer je Neubacher smatrao Mačeka nepoštenim. Naime, 1941. je Maček tijekom razgovora s njemačkim predstavnicima koji su mu nudili vlast u Hrvatskoj navodno „dao Neuhausenu časnu riječ da neće stupiti u Simovićevu vladu, ali je ipak stupio“. Razišli su se bez ikakvog dogovora, ali je ipak došlo do preokreta: nakon osam dana, negdje sredinom veljače 1944., Neubacher dolazi u Zagreb i zove k sebi Blaškovića te ga izvještava da pristaje na razgovor s HSS-om.

Istog dana navečer održan je sastanak u stanu Blaškovićevih, a bilo je prisutno šest osoba. Prije samog sastanka Blašković je Košutiću u razgovoru rekao da je Kronholz osoba koja dolazi u Zagreb sa željom za dogovorom o promjeni vlasti u NDH. Na Blaškovićev telefonski poziv Košutić je došao u Blaškovićev stan u Ulici Ljudevita Gaja br. 36 i ondje mu je Blašković predstavio Kronholza. Navedenom su sastanku bili prisutni Pero Blašković i njegova supruga, ali nisu sudjelovali u razgovoru, a Zdenka Blašković je suprugu pomagala zbog njegove naglušnosti. Osim njih prisutni su bili Kronholz i predstavnici HSS-a Košutić i Smoljan. Košutić je prvotno pozvao Ivana Andresa, uglednog prvaka HSS-a, na razgovor s Kronholzem. Andres je odbio doći na razgovor, a Smoljan je nevoljko pristao zamijeniti ga. Kronholz je prvi počeo govoriti na temu promjene vlasti u NDH, izjavivši da su prilike u NDH postale neodržive. Upitao je Košutića i Smoljana bi li HSS bio spreman na suradnju s Nijemcima u slučaju da se s vlasti u NDH uklone ustaše i poslanik Kasche. Košutić je većinom govorio u ime HSS-a, dok je Smoljan šutio. Košutić je dugim odgovorima odbio izravnu suradnju s Nijemcima, ali je naglasio da bi HSS mogao pristati na to da njemačka strana imenuje jednu čisto činovničku izvanstranačku vladu protiv koje HSS ne bi ništa poduzimao, već bi je pozitivno primio. Nakon toga prijelaznog razdoblja bi se proveli izbori i HSS bi, kako su očekivali, sam preuzeo vlast u NDH. Kronholz je Košutićev odgovor primio

sa simpatijama. Napomenuo je da zna da su HSS-ovci ustaškim vlastima već prije predlagali neku neutralnu vladu i upitao ima li doista u Hrvatskoj neutralnih ljudi. Zatim je upitao Košutića i Smoljana bi li mu oni mogli predložiti osobe koje bi došle u obzir za navedenu izvanstranačku prijelaznu vladu, jer Kronholz, po njegovoj vlastitoj izjavi, ne poznaje dovoljno ljude u Hrvatskoj, tj. u Zagrebu. Košutić je odgovorio da mu on taj popis ne može odmah dati, već da će razmisliti i da će mu sutradan poslati popis ljudi. Sutradan je Kronholz opet došao u Blaškovićev stan, a Smoljan ga je tamo već čekao i uručio mu omotnicu s popisom ljudi predloženih za prijelaznu vladu. Smoljan je u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima naročito naglasio da ni jedan od ljudi na popisu nije bio obaviješten o ovome niti upitan pristaje li uopće ući u vladu. Smoljan je također rekao da se na popisu nalazi mnogo ljudi i da nitko nije predložen ni za jedan resor, tako da njemačka strana sama može ili mora birati.²²³

U svom je iskazu pred Ozninim istražiteljima Košutić dodao neke stvari o kojima se navodno raspravljalo tijekom razgovora s Kronholzom. Među ostalim, Kronholz je Košutiću izložio cijeli plan o suradnji njemačke i HSS-ove strane te je pozvao Košutića na razgovor s Milanom Nedićem, kvislinškim predsjednikom vlade Srbije, kako bi mu ovaj iznio svoje dojmove o svojoj suradnji s njemačkim predstavnicima u Srbiji. Košutić je taj poziv odbio. Nadalje je Košutić izložio Kronholzu tijekom svojih razgovora s Nikolom Mandićem, predsjednikom ustaške vlade, dodavši da ustaška strana nije pristala na postavljanje nestranačke vlade, kako je Košutić u razgovoru s Mandićem predložio. Na Kronholzov upit o imenima osoba voljnih da uđu u tu vladu, Košutić je odgovorio da nije ni s kim razgovarao te da u svakom slučaju ne bi htio spominjati nikakva imena i tako te ljude nehotice izložiti progonima. Predložio je da ih Kronholz i njemačka strana sami potraže, odbivši predložiti bilo koje ime. Uvjeti koje su HSS-ovi predstavnici naveli kao uvjete za suradnju bili su raspuštanje

²²³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 289. Iskaz Ivana Andresa 2. srpnja 1945. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 152.

ustaškog pokreta i Ustaške vojnice, potpuna sloboda političkog djelovanja HSS-a, Pavelić ostaje na čelu države, prijelazna vlada bit će činovnička vlada, a iza nje će doći na vlast HSS na čelu s Mačekom. Od kandidata za prijelaznu činovničku vladu navedeni su neki tadašnji ustaški dužnosnici, koji su smatrani simpatizerima HSS-a i demokratskih promjena u NDH: general Milan Prpić za ministra oružanih snaga, Milan Zoričić za ministra pravosuđa i Josip Cabas za ministra trgovine. Spominjan je i poznati odvjetnik Ivo Politeo, kao i uključivanje u vladu i dva predstavnika srpske manjine. Po drugom izvoru, na popis je uvršteno 20-ak osoba, među kojima su bili Đuro Stipetić (predsjednik Hrvatsko-njemačkog društva), Branko Pliverić (ravnatelj Prve hrvatske štedionice) i Filip Lukas (predsjednik Matice hrvatske). Težnja je bila navesti samo one ljude koji se nisu bavili politikom i bili su samo neutralni promatrači političkih zbivanja, a po zanimanju su bili javni radnici: sveučilišni profesori, odvjetnici i sl. Što se tiče njemačkih vojnih snaga u NDH, Košutić je navodno izjavio da bi pristao na neutralnu činovničku vladu u Zagrebu i da Nijemci vojnički okupiraju NDH, kao što je tada bila okupirana Srbija. Kad je sastanak završen, nakon izlaska iz Blaškovićevog stana Košutić je Smoljanu naložio da sastavi navedeni popis i na njega stavi osobe koje su bile spominjane te da doda još neka imena. Na popisu je bilo 20-ak imena i skoro sva su bila već spomenuta na sastanku. To je dolazilo u sukob s Košutićevom izjavom da je Smoljan bio taj koji se ponudio da će pronaći imena. Smoljan je o tome u svom iskazu rekao: „Predočen mi je Košutićev iskaz u kome se tvrdi, da sam ja rekao da se mogu naći osobe za takovu vanstranačku vladu, našto da mi je on rekao: 'pa dobro, nadjite ih Vi!' Medjutim taj iskaz ing. Košutića nije točan, nego se je stvar odigrala onako kako sam ju ja prikazao, t.j. Košutić je rekao Kronholzu da će mu sutradan dati popis, a onda je rekao meni neka ja taj popis napravim.“ Košutić je dakle pokušavao ustvrditi da je Smoljan autor gore spomenutog popisa, kao da je htio samog sebe očistiti od moguće umiješanosti u rušenje vlasti u NDH. Pošto ne možemo znati kako su se točni ovi događaji odvijali, treba ostaviti otvorenom i mogućnost da

je Smoljan pokušavao sebe očistiti od nekakve umiješanosti u sastavljanje navedenog popisa, a da je Košutić taj koji je u svom iskazu bio bliže istini.²²⁴

Kronholz je o svojim zagrebačkim sastancima izvijestio Neubachera, a njihovom je razgovoru prisustvovao Edmund Veessenmayer, Neubacherov dobar poznanik. Neubacher i Kronholz su o rezultatima pregovora navodno namjeravali izvijestiti Joachima Ribbentropa, njemačkog ministra vanjskih poslova. Nakon tog njihovog sastanka Veessenmayer je otišao u Budimpeštu, gdje je služio kao njemački poslanik u Mađarskoj, i tamo se sastao s poslanikom NDH, Vladimirom Košakom. Tijekom zajedničke večere i u pripitom stanju navodno mu ispričivjedaio sve o misiji Roberta Kronholza u Zagrebu, a još je i naveo neka imena s gore spomenutog popisa imena za prijelaznu vladu. O tome je Košak odmah preko teklića obavijestio Pavelića. Pavelić je pak o svemu izvijestio Kaschea, koji je inicirao aferu preko vlade u Berlinu: Kronholz je bio pozvan na odgovornost što se miješa u Kascheovu kompetenciju. Posredovanjem Kaschea prekinute su daljnje njemačke inicijative oko aktiviranja HSS-a.²²⁵

Kad je Kronholz idući puta bio u prilici da na proputovanju kroz Zagreb svrati do Pere Blaškovića, Blašković je k sebi pozvao Košutića. Kronholz je Košutiću tada rekao da je Veessenmayer vidio spomenuti popis i na to primijetio da su na popisu navedene osobe za koje zna da su slobodni zidari i razni drugi neprijatelji ustaša i Nijemaca, koji se protive ustaškom režimu i radili bi protiv njega. Osim toga se požalio da je postalo nemoguće išta učiniti s obzirom na temu njihovih prijašnjih razgovora, jer je sve bilo razotkriveno. Košutić i Smoljan su u svom iskazu pred Ozninim istražiteljima tvrdili da te razgovore „nisu uopće ozbiljno shvatili, da nisu tako reći ni znali ko je Kronholz i da je lista data tek toliko da se nešto da“. S druge strane, u svom je iskazu Zdenka Blašković navela da su Košutić i Smoljan znali zašto dolaze kod Blaškovićevih i s kim će se sastati: „Oni su tačno znali da je Nijemac, koji je

²²⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 212.

²²⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 371. Iskaz Branka Figurića.

prisutan sastanku, Dr. Kronholz i da je on povezan s Neubacherom. [...] Kad su pregovori završeni i Košutić odlazio, imala sam dojam da je bio izrazito zadovoljan, što se opažalo na njegovom licu, da je stvoren jedan konkretni plan da se popravi naše očajno stanje i da su se pregovarači rastali zadovoljni uspjehom i perspektivama nečega što ima da se ostvari.“²²⁶

Njemački su predstavnici sasvim ozbiljno ušli u ove pregovore, jer ni afera koja je nastala ne bi bila tako velika da ozbiljnost i volja za dogovorom o promjeni vlasti u NDH nije bila na najvišoj razini. S druge strane HSS-ovi predstavnici, naročito Košutić, koji je pred Ozninim istražiteljima izjavio da pregovore nije držao ozbiljnim, svakako je pokazao volju za dogovorom i držao bi ga se da nije nastala spomenuta afera. Košutić je pak u svojem iskazu naveo: „Najenergičnije odbijam od sebe, da bi ja sa njima vodio neke pregovore i da bi ja na svoju vlastitu inicijativu tražio razgovor s njima. Na sve te razgovore manje više ja sam bio prisilno pozivan, a razgovore koje sam vodio od zgođe do zgođe sa nekim nezvaničnim licima, kao što su to razgovori sa Sinčićem, Bulićem, Kronholcom, bili su potpuno informativne prirode sa mene lično.“²²⁷

Pregovori HSS-a i partizanskog vodstva

KPJ je u svom političkom programu za poslijeratno razdoblje nudio obnovu Jugoslavije, ali potpuno reorganiziranu na načelima federalizma, republikanstva i socijalne pravde. Te su teze bile bliske HSS-u, osim što je stranka naglašavala interes za konfederalno povezivanje s ostalim jugoslavenskim narodima. Vodstvo HSS-a je u skladu s tradicionalnim mirotvorstvom seljačke ideologije odbijalo suradnju s KPJ-om zbog njegove komunističke revolucionarnosti i sumnji u njegovu nakanu uvođenja totalitarnog režima s osloncem na

²²⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 37. Iz zapisnika o iskazu Zdenke Blašković Makanec, udovice generala Blaškovića, 13. lipnja 1945., u njenom stanu u Gajevoj ulici 36, a tijekom sudskog procesa protiv Slavka Kvaternika.

²²⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. 52. Zapisnik od 16. kolovoza 1945.

Sovjetski Savez. To nije značilo da su odbijane prigode za razgovore s komunističkim predstavnicima tijekom cijelog ratnog razdoblja. Kontakt između Košutića i partizanskih doušnika u Zagrebu bio je uspostavljen već u drugoj polovici 1941. Vjekoslav Afrić, član skupine zagrebačkih glumaca koji su u travnju 1942. prešli na partizansko područje, u svojoj je memoarskoj knjizi zapisao da ga je Ivo Lola Ribar, član CKKPJ-a i Vrhovnog štaba NOP-a, tražio da dođe u kontakt s Košutićem i dozna „što misli on, kao predstavnik HSS-a u zemlji, hoće li HSS da učestvuje u borbi protiv okupatora ili neće“. Afrić navodi da je Košutić u to vrijeme bio u ustaškom zatvoru i da je mogao preko čuvara slati usmene poruke. Kako je Košutić bio u zatvoru u svibnju 1941. i ponovo tek od kolovoza 1942., nije jasno kada je Afrić s njime zapravo došao u kontakt. Bez obzira na to, Afrić je naveo da mu je Košutić usmenom porukom odgovorio da bi se HSS uključio u partizanski pokret i oružanu borbu pod uvjetom da dođe do podjele vlasti tako da HSS preuzme „pitanje seljaka, a komunisti politiku radnika“ i da svaka strana ima svoje vojno zapovjedništvo. Lola Ribar je Afriću na to komentirao da je KPJ već ranije znao za te uvjete HSS-a, ali da su oni za njih bili „tako apsurdni“ da su „posumnjali u njihovu autentičnost“. Zato su još jednom došli u kontakt s vodstvom HSS-a i ostali su pri svom stavu da su ti uvjeti HSS-a „gluposti“.²²⁸

O ranije navedenim prijedlozima HSS-a i Domobranstva za pregovore s partizanskom stranom obaviješten je Vrhovni štab partizanskog pokreta. Tito je u njegovo ime odgovorio da se mogu voditi samo odvojeni pregovori sa spomenutim predstavnicima, ali da „s Košutićem mi ne možemo voditi nikakvih pregovora, s ostalima pak možemo“. Na takav stav prema Košutiću vjerojatno je utjecala činjenica da je on prethodnih mjeseci pregovarao s ustašama, s čime je partizanski pokret bio upoznat. Tito je, uzimajući u obzir odnose sa zapadnim Saveznicima, ipak odlučio pristupiti popustljivije pregovorima s HSS-om. U skladu s tim prihvaćeno je stajalište da se s Košutićem nastave kontakti pa su predstavnici HSS-a pozvani

²²⁸ Vjekoslav AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970., 218.-225.

na područje pod partizanskim nadzorom zbog nastavka pregovora. U pismu što ga je 31. listopada 1943. povjerenik KPH-a u Zagrebu poslao Povjerenstvu CK KPH-a za sjevernu Hrvatsku među ostalim stoji da je zaprimio novu HSS-ovu ponudu za pregovore, ovaj puta izravno od Košutića. Košutić je ponudu uputio preko nekoga „svog čovjeka“ u Varaždinu, a dalje je to tajnim partizanskim kanalima došlo do spomenutoga povjerenika u Zagrebu. Tada je on primio navedeni Titov odgovor na njihov raniji upit o tome uz kakve uvjete smiju pregovarati s HSS-om, pa su pregovori prekinuti. S predstavnicima Domobranstva se moglo povesti pregovore, ali samo u smislu njihovog prelaska kao neprijateljske vojske u partizanski pokret i ni u kojem drugom smislu, jer komunisti nisu više pristajali na pregovore dviju ravnopravnih strana: „Mi [...] više ne možemo ni s kim pregovarati na ravnoj nozi nego se još jedino može postaviti pitanje da li će neka grupa htjeti još pravovremeno da se priključi narodnooslobodilačkoj borbi ili ne“. Predstavnici HSS-a trebali su početkom prosinca 1943. doći na pregovore na partizansko područje, ali do toga nije došlo. Naime, odlazak Tomašića i Baburića bio je zbog tehničkih razloga odgođen: najprije su im vlasti zaplijenile automobil, zatim je to bilo nemoguće zbog Pavelićeva posjeta Turopolju, a pri trećem pokušaju je ustanovljeno da je situacija nesigurna zbog njemačke ofanzive na Kordun.²²⁹

Razgovori su nastavljeni u prosincu 1943. i u drugoj polovici siječnja 1944. Sveučilišni profesor Ivo Krbek, pristaša HSS-a i prijatelj nekolicine stranačkih prvaka, kao HSS-ov predstavnik se u prosincu sastao s neimenovanim partizanskim predstavnikom, vjerojatno Ivom Mihovilovićem, te mu je, prema Mihovilovićevom iskazu, rekao: „HSS u pravom smislu neće biti s [partizanskim] pokretom dok se s vodstvom [HSS-a] ne napravi sporazum.“ Krbek je nadalje izjavio da vodstvo stranke čine „prvi ljudi povjerenja dr. Mačeka“, prije svega Košutić, kojeg je Krbek nastojao obraniti s obzirom na stav partizanskog vodstva da s njim ne pregovara. Krbek je izjavio da s Košutićem treba

²²⁹ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 228. Ljubo BOBAN, „Iz povijesti HSS-a u Drugom svjetskom ratu“, *Naše teme*, br. 4, 1988., 819. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 10. V. 1995., 27. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 25.

razgovarati zbog toga što je Košutić bio sklon sporazumu. Kao potvrdu za to Krbek je naveo da je Košutić odbio ući u rekonstruiranu vladu NDH, što mu je u rujnu ponudilo ustaško vodstvo. Krbek je također iznio mišljenje da bi sporazum odobrio i Maček, ako bi ga Košutić uspio sklopiti. Zaključio je da bi sporazum trebalo formulirati u nekoliko točaka, nakon čega bi „po svoj prilici sam Košutić bio spreman da ide van“, tj. na područje pod partizanskim nadzorom. Mihovilović je nakon razgovora s Krbekom nekoliko puta posjetio Košutića i s njim razgovarao o navedenim temama.²³⁰

Zatim su se 22. siječnja Farolfi i Krbek kao predstavnici HSS-a s Košutićevom punomoći za pregovore susreli s predstavnicima Mjesnoga komiteta KPH-a u Zagrebu, tj. s doušnicima kodnih imena Srđen i Težak. Krbek je odmah naglasio da ima Košutićev pristanak za ove neslužbene razgovore i istaknuo je da HSS predstavlja većinu hrvatskog naroda i da želi sporazum s KPH/KPJ-om. Po tome sporazumu HSS bi priznao partizanski pokret i Tita kao njegovog vođu, ali bi trebalo doći do stvaranja zajedničke privremene vlade u kojoj bi HSS i KPH imale najveći broj ministarstava. Krbek je kao daljnje uvjete suradnje naveo i želju da nova vlast ne počne odmah nakon rata s kolektivizacijom, posebno s obzirom na to što je HSS već ranije bio uveo zadruge. Trebalo je na partizansko područje pozvati i Krnjevića, bez kojega se ne nije moglo ništa dogovoriti jer je bio Mačkov zamjenik. Trebalo je osim toga riješiti pitanje vojske tako da HSS ima svoje posebne jedinice unutar zajedničke vojske. Farolfi i Krbek su zahtijevali susret s partizanskim HSS-om, držeći njegove članove „predstražom“, a ne „disidentima“ HSS-a. Farolfi je tada suradnju ponovo uvjetovao time da HSS i Domobranstvo ne budu podvrgnuti komunistima. Predložio je da se uspostavi privremena višestranačka vlada, u kojoj bi pretežito bili zastupljeni HSS i KPH. Radi daljnjih pregovora Farolfi i Krbek bili su voljni otići na područje pod partizanskim nadzorom, a tamo bi pozvali i Krnjevića. Partizanski povjerenik im je odgovorio da partizanski pokret ne može

²³⁰ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 230.

pregovarati s cijelim HSS-om, jer na području pod partizanskim nadzorom već postoji HSS; pregovarati se može samo s pojedincima. Dalje je naveo da vodeće ličnosti HSS-a snose krivicu što cijeli hrvatski narod nije ranije prišao partizanskom pokretu. Posebno je kompromitiran Maček zbog svoje izjave na radiju 10. travnja 1941. Krnjević je kompromitiran svojim djelovanjem u kraljevskoj vladi u Londonu. Partizanski je predstavnik kritizirao politiku čekanja i „biološkog očuvanja hrvatskog naroda“ i pregovore s predstavnicima četničkoga pokreta. Krbek je sve ove povjerenikove kritike pokušao opravdati: nije provedena politika čekanja, već je bježanje naroda u partizanski pokret bilo prešutno dopušteno; s četnicima nije bilo kontakta; Maček je svoju izjavu dao pod pritiskom; HSS je tražio vezu s partizanskim pokretom već godinu dana, ali su oni to odbijali.²³¹

Farolfijev prijedlog o međusobnom priznanju HSS-a i KPH-a iznesen na razgovorima u listopadu 1943. i u siječnju 1944. je Hebrang u pismu CK KPJ-u u veljači 1944. opisao kao pokušaj „Mačekove klike“ da se poveže s pristašama HSS-a koji su se ranije priključili partizanskom pokretu „u cilju rovarjenja i stvaranja uporišta“ na partizanskom području. Naveo je da su Farolfi i Krbek nedugo prije toga tražili pregovore i izjavili spremnost da dođu na područje pod partizanskim nadzorom, a da ih je Košutić poslao. Hebrang je istaknuo da su u razgovoru s partizanskim povjerenikom u Zagrebu „branili ne samo Mačeka nego i Košutića“ i zaključio da je namjera navedenih HSS-ovih predstavnika da dođu među partizane i tako „pojačaju svoje predstraže“ u partizanskom pokretu. Hebrang je dalje naveo da su Farolfi i Krbek još tražili da im se omogući sastanak s Magovcem, Frolom i Vrkljanom, a iz cijelog njihovog nastupa on je zaključio da žele sklopiti sporazum s CK KPH-om „da bi se izbjegao građanski rat i prolijevanje krvi“. Svoje je pismo završio navodom da je CK KPH odbio svake pregovore s HSS-om.²³²

²³¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 460. Izvještaj agenta „Srđena“. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krbek Ivo, 2. Rezime.

²³² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 55.

Na svom je saslušanju u listopadu 1944. Košutić izjavio da je pred Uskrs 1944. poslao partizanskom vodstvu pismo u kojem je naveo glavna politička stajališta HSS-a, kako bi se ono upoznalo s tim stajalištima i kako bi se lakše našao način otvorene suradnje ujedinjenjem HSS-a (kao nositelja pasivnog otpora) i partizanskoga pokreta (nositelja aktivnog otpora) u borbi za oslobođenje. Dobio je odgovor na koji je poslao svoje opaske. Uskoro je dobio poziv da dođe na područje pod partizanskim nadzorom, jer će se razgovorom lice u lice sve dogovoriti brže i lakše nego dopisivanjem, pogotovo kad nije bilo, zaključio je Košutić, nikakvih bitnih razlika u stavovima. U svojem je iskazu naveo da je od partizanskih predstavnika primio pisma 25. srpnja te 2. i 21. kolovoza 1944., a u zadnjem pismu je pozvan na partizansko područje na daljnje pregovore.²³³

Neke nove okolnosti potaknule su na sporazumijevanje obje strane. Naime, početkom travnja 1944. britanski je ministar vanjskih poslova Anthony Eden u britanskom parlamentu izjavio da Velika Britanija preporuča suradnju HSS-a i partizana i da uvjete toj suradnji da treba „ostaviti aranžmanu strana kojih se to tiče“. Bio je to službeni odgovor na upit Tomašića i Farolfija, otpravljen preko Farolfijeve, tj. HSS-ove veze u Švicarskoj, o britanskom stajalištu spram pregovora HSS-a i KPJ/KPH-a. Zapadnim je Saveznicima bilo stalo do toga da se nađe neki politički kompromis između jugoslavenskih komunista i nekomunista na kojem bi se utemeljila poslijeratna Jugoslavija; na takav su kompromis navodili jugoslavensku vladu u izbjeglištvu, Tita, HSS, pa i četnike.²³⁴

Dokument *Temeljna načela i konstatacije* sastavio je Košutić kao temeljna načela na kojima bi se sporazum s KPJ-om trebao zasnivati. Spis je sastavio u ime HSS-a, a po ovlaštenju narodnih zastupnika koji su se okupili na sastanku održanom u Košutićevom stanu u ljeto 1943.. Prisustvovali su svi zastupnici HSS-a koji su tada živjeli u Zagrebu ili su inače po nekom poslu došli u grad. Zaključeno je da Košutić sastavi osnovu za pregovore s

²³³ Isto, 187.

²³⁴ M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 52.

partizanskim pokretom, a zatim da iste pregovore i osobno provede. Navodno je i Tomašić uz Košutića bio autor samog teksta. Dokument se u mnogim partizanskim i inim izvorima navodi pod imenom „10 točaka“, a ne pod imenom koje mu je dao sam Košutić. Sastoji se od deset točaka u kojima je Košutić odredio uvjete za suradnju s partizanskim pokretom i o poslijeratnom uređenju zemlje. Nacrt je sadržavao osnovna načela državnopravnog, političkog i socijalnog programa koja je HSS zastupao i u prethodnim razdobljima. U dokumentu je Košutić naveo da su Hrvati etnički „grana velikog slavenskog stabla“, ali da su politički „samosvojan narod sa pravom narodnog samoopredjeljenja i u pitanjima poretka u svojoj zemlji i u pitanjima svog odnošaja prema drugim narodima“. Nadalje, hrvatski je narod većinom seljački narod i zbog toga je u Hrvatskoj seljaštvo „glavni nosilac sveukupne narodne politike“. Zatim je odredio ulogu HSS-a: prema Košutiću, „hrvatski seljački narod“ se u HSS-u politički organizirao, potvrđujući „s ostalim dijelovima hrvatskog naroda“ na svim izborima od Prvoga svjetskog rata da je HSS legitimni predstavnik hrvatskog naroda i da je program HSS-a postao njegov „nerazoriv duhovni temelj političkog mišljenja i težnji“. Stranka „protivna svakoj diktaturi“ i „prodahnuta duhom seljačke demokracije“ zastupa načelo da se politički život u Hrvatskoj „ima organizirati u punoj slobodi, dajući zaštitu svim narodnostima i svim vjerama“. Naveo je zatim da su demokracija i socijalna pravda temeljna načela HSS-a: „Socijalna pravda traži da svi staleži u Hrvatskoj usklade svoj rad s potrebama seljačkog naroda te na taj način opravdaju svoj opstanak i osiguraju svoj napredak.“ Radništvo u Hrvatskoj je po Košutiću „prvi glavni saveznik seljaštva, koje radništvu osigurava radničko pravo po uzoru na najnaprednija zakonodavstva“, a po programu HSS-a „socijalno osiguranje ima obuhvatiti cijeli narod“.²³⁵

²³⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 87. Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.18, Pismo Augusta Košutića s oslobođenog teritorija Hrvatske pristašama i prijateljima HSS-a – listopada 1944. godine. Ljubo BOBAN, „Položaj i držanje građanskih stranaka u Hrvatskoj 1944.“, *NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944.*, Zagreb 1976., 216.

U drugom dijelu dokumenta Košutić je iznio gledišta HSS-a o statusu Hrvatske nakon rata. Polazi se od toga da do općih saborskih izbora vrhovnu vlast u Hrvatskoj „vrši Vrhovno vijeće Republike Hrvatske sastavljeno od izabраних predstavnika naroda, većinom seljaka“, koje bi se oblikovalo u dogovoru „sa svim strankama i političkim grupama, koje imaju korijen u narodu“. Izbori za „ustavotvorni sabor u Zagrebu“ trebali bi se obaviti tri mjeseca nakon oslobođenja, a vlada koja bi se izabrala bila bi nestranačka. Biračko bi pravo trebalo biti izravno i jednako. Hrvatska bi imala „svoju vojsku, koja je narodna i slobodna od stranačkih veza“ i „svoje vanjsko predstavništvo prema svojim potrebama“. Zaključujući da je „neprolazna težnja hrvatskog naroda da živi u svojoj vlastitoj državi“, u dokumentu je naveo da je težnja naroda da „u svrhu obrane slobode i mira stupi kao slobodan i ravnopravan član, a na osnovu sporazuma i ugovora, u državnu zajednicu, savez svih jugoslavenskih naroda, ako je to i želja spomenutih naroda“.²³⁶

Kao temeljna ideološka osnova Košutić je iznio osnovna tradicionalna načela HSS-a, u prvom redu načelo o primarnoj ulozi seljaštva i o seljačkoj državi kao obliku organizacije cjelokupnog društvenog, gospodarskog i političkog života: „Seljaštvo, njegova narav, shvaćanje i potrebe, ima biti osnovica čitavom našem narodnom, društvenom i političkom životu.“ Daljnja je teza da je HSS kao stranka u prošlosti bio i do kraja ostao jedini legitimni predstavnik hrvatskog naroda. Po njegovom mišljenju, HSS čini unutarnju frontu ustaškom režimu i time stječe ravnopravan položaj spram partizanskog pokreta, koji čini vanjsku frontu. Košutić je tako tražio argumente za svoje zahtjeve za koalicijskim partnerstvom HSS-a s pokretom. Tvrdio je da nije najvažnije dobiti rat, već osigurati mir, pa je u skladu s tim težište stavio na pitanje poslijeratnog državnog uređenja i izbjegavao je pregovore o neposrednom aktivnom angažiranju stranke u oslobodilačkoj borbi. Prema Košutićevim zahtjevima, osiguranje mira moguće je samo na pretpostavci priznavanja HSS-a kao glavnog predstavnika

²³⁶ Fond HSS, kut. 1, inv. br. 54, Temeljna načela i konstatacije. Cjeloviti tekst spisa *Temeljna načela i konstatacije* može se naći u knjizi: F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 376.

hrvatskog naroda. Košutić je dakle u *Temeljnim načelima* predlagao podjelu vlasti i ravnopravno partnerstvo Hrvatske u Jugoslaviji, što je bilo potpuno izvan stvarnih odnosa u tadašnjoj Hrvatskoj i Jugoslaviji, tj. u vrijeme kad je bilo jasno da će KPJ preuzeti svu vlast u državi.²³⁷

Dok je Maček bio u kućnom pritvoru u svom stanu u Zagrebu, Prilaz br. 9, Košutić mu je preko njegove nećakinje Olge Čavlek pokušao poslati svoja *Temeljna načela i konstatacije*, no zbog pretresa koji je ustaška straža kod Mačeka radila uspjelo mu je samo da Mačkova nećakinja pročita *Temeljna načela* i prepriča ih Mačeku. Odgovor preko Olge Čavlek nije mogao primiti, pa nije ni znao Mačkov komentar toga spisa.²³⁸

Košutić je svoj spis uputio partizanskom vodstvu „o Uskrsu 1944.“, a to znači da je navedeni sastanak vjerojatno održan između 6. travnja (kad je Anthony Eden dao izjavu u britanskom parlamentu) i Uskrsa, 9. travnja 1943.²³⁹

Prema Baburićevom iskazu za Oznu, na neodređenom sastanku vodstva stranke odlučeno je da članovi HSS-a Baburić i Pavao Pocrnić odu na područje pod partizanskim nadzorom na pregovore kao predstavnici HSS-a. Otišli su 11. travnja 1944., a nosili su pismene konstatacije i usmene prijedloge. U Slunju, gradiću pod partizanskim nadzorom, njih su se dvojica sastala sa sekretarom CK KPH, Andrijom Hebrangom, s članovima CK KPH Ivanom Krajačićem Stevom i Pavlom Gregorićem te s članovima Izvršnog odbora HSS-a: Franom Frolom, Božidarom Magovcem, Franjom Gažijem i dr. Tom su prilikom naveli kako su poslani i zbog toga da bi pripremili dolazak predstavnika HSS-a koji bi bili ovlašteni pregovarati i sklopiti sporazum s partizanskim pokretom. To su vjerojatno trebali biti Tomašić i jedan vojni stručnjak. Dogovoren je načelni sporazum: HSS priznaje vrhovno partizansko

²³⁷ Lj. BOBAN, „Položaj i držanje građanskih stranaka“, 216. Fond HSS, kut. 1, inv. br. 54, *Temeljna načela i konstatacije*.

²³⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 196. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945.

²³⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 87.

zapovjedništvo s Titom na čelu, a traži mjesto unutar Glavnog štaba Hrvatske i provođenje slobodnih poslijeratnih izbora. Nakon nekoliko dana vratili su se u Zagreb.²⁴⁰

O svemu tome je Hebrang pismom obavijestio Tita 14. travnja 1944., napomenuvši da je stekao dojam da su HSS-ovi poslanici bili vrlo zadovoljni što su kod KPH-a naišli na veću susretljivost nego što su se nadali. Ta je veća susretljivost bila odjek novih smjernica što ih je u međuvremenu Tito dao hrvatskim komunistima, ukorivši ih zbog njihovog dotadašnjeg krutog, „sektaškog“ stava spram HSS-a: „Manite se te kritike i tog lupanja po HSS. Naprotiv, otvarajte vrata svakome tko može da nam se priključi, jer tu treba čuvati jedinstvo i treba da nam to bude poluga u razgovorima oko budućnosti i priznavanja vlade.“ To je aluzija na komunistička nastojanja da Saveznici za privremenu jugoslavensku vladu priznaju komunistički Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, umjesto izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije. Tito je pred Saveznicima proklamirao svoju spremnost za dijalog s različitim političkim skupinama na području Jugoslavije, a sve na liniji britanske globalne politike ujedinjavanja potencijalnih snaga u oružanoj borbi protiv sila Osovine. Zato je Tito poručio Hebrangu da s Košutićem treba razgovarati, odgovorivši istoga dana na njegov izvještaj o razgovorima s izaslanicima HSS-a i poručivši da te izaslanike treba primiti. Napomenuo je također da će se daljnji pregovori voditi pod neposrednim nadležstvom vodstva KPJ-a i da će ih voditi član Politbiroa CK KPJ-a Edvard Kardelj. Na sjednici CK KPH-a 21. travnja odlučeno je da se Košutiću i ostalim prvacima HSS-a pošalje poziv za pregovore koje bi oni vodili s predstavnicima Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske (JNOFH). JNOFH su sačinjavali predstavnici KPH, Srpskog kluba, Izvršnog odbora HSS-a, Antifašističkog fronta žena Hrvatske (AFŽH) i Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH). Ipak, izaslanstvo HSS-a nije pristiglo ni na ponovljeni poziv Košutiću za pregovore, pa je Hebrang u izvještaju Titu 6. srpnja naveo: „Ja imam utisak da oni za svaki

²⁴⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Baburić Tomo, 18. Iskaz Tome Baburića 25. ožujka 1947.

slučaj održavaju veze s nama, ali da namjerno odugovlače s dolaskom.“ Hebrang je izvijestio Tita kako „čini sve što može da dovuče Košutića“, ali vidi da „Košutić i drugovi imaju velike iluzije“ jer drže da „oslobodilačkoj borbi mogu dati svoju sadržinu i odigrati veliku ulogu“. Hebrang je Košutića nazvao „trojanskim konjem“ koji se u partizanski pokret ubacuje po nalogu Britanaca.²⁴¹

Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku istaklo je u izvještaju od 18. svibnja 1944. da je Košutić preko kotarskih narodnooslobodilačkih odbora, tj. tijela partizanskih lokalnih vlasti, tražio kontakt s partizanskim vodstvom. U izvještaju se navodi da su Košutić i Krbek bili voljni potpisati izjavu kojom se „ograđuju od politike Mačeka“ i da „kritikuju njegov rad i pasivno držanje i osim toga ne samo da nakon toga hoće da idu van, nego Košutić bi čak išao u Moskvu da tamo raspravi pitanje HSS-a“. Nešto realniji izvještaj je Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku iznijelo u izvještaju od 17. lipnja 1944., obavijestivši CK KPH da su Košutić i Krbek „poslali svaki po jedan konkretni elaborat o svojim političkim shvatanjima“. Za Košutića se navodi da „nije siguran da će se moći vratiti [s partizanskog područja u Zagreb] ukoliko to bude smatrao potrebnim i zato se skanjava“.²⁴²

U drugoj polovici srpnja u Topusko je stigao Košutićev izaslanik Krbek. O razgovorima s njim Hebrang je u pismu Titu 26. srpnja naveo da je Krbek tražio međusobni sporazum HSS-a i KPH-a na ideološkoj i gospodarskoj razini: jedan sporazum za vrijeme rata, drugi za poslije rata. Naveo je da je vodstvo KPH-a odbacilo Krbekove prijedloge jer su bili upereni protiv JNOFH-a i IO HSS-a i da je predložilo da pregovore međusobno vode Izvršni odbor (IO) JNOFH-a i „gosp. Košutić i drugovi, a ne vodstvo HSS koje mi ne priznajemo.“ Naime, Krbeku su njegovi sugovornici iz IO JNOFH-a u ime KPH-a 25. srpnja 1944. poslali odgovor u kojem su pozvali HSS da pristupi JNOFH-u, ali da zato mora iskreno surađivati s JNOFH-om i priznati njegove ciljeve: borbu za oslobođenje od okupatora i

²⁴¹ F. JELIĆ BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 234.

²⁴² Isto, 235.

nacionalnu nezavisnost i stvaranje demokratske federativne Jugoslavije. HSS je zatim morao priznati sve odluke ZAVNOH-a i AVNOJ-a te aktivno sudjelovati u oružanoj i političkoj borbi za oslobođenje; morao je također priznati jedinstvo oružanih snaga partizanskoga pokreta pod vodstvom Vrhovnoga štaba i Tita. „Košutić i drugovi“ morali su u slučaju sporazuma i ulaska u JNOFH priznati sve ciljeve i tekovine partizanskog rata; osuditi ustaše kao fašističke suradnike i NDH kao fašističku tvorevinu; osuditi sve suradnike sila Osovine i ustaškog režima, a naročito ranije članove i prvake HSS-a koji su prešli na ustašku stranu; solidarizirati se s odlukama JNOFH-a i ZAVNOH-a u kažnjavanju ustaških zločinaca; i pozvati u JNOFH sve svoje pristaše i sve Hrvate koji još stoje po strani, a u partizansku vojsku sve za oružje sposobne građane, bili oni članovi Domobranstva, Ustaške vojnice ili bilo koje druge vojne formacije, ili bili oni izvan njih. Pitanje međusobnog odnosa „Košutića i drugova“ spram HSS-a trebale su spomenute strane riješiti međusobno, a ovo pitanje nije utjecalo na pitanje ulaska „Košutića i drugova“ u JNOFH. *Temeljna načela i konstatacije* su u potpunosti odbačena kao nerealna i neprihvatljiva te je navedeno da jedino prihvaćanjem gore navedenih uvjeta može doći do sporazuma i uslaska „gospodina Košutića i drugova“ u JNOFH. Hebrang je izvijestio Tita da je KPH preko JNOFH-a odbacio Košutićeva *Temeljna načela* i kao uvjet za ulazak „Košutića i drugova“ u JNOFH postavio priznanje odluka ZAVNOH-a, AVNOJ-a, JNOFH-a i sve druge odluke partizanskoga pokreta.²⁴³

I Politbiro CK KPJ se o Košutićevim *Temeljnim načelima* negativno izjasnio, ali nije otprve odbio pregovore. Kardelj je držao da Košutiću „ne treba dati nikakve naročite uloge, jer je prilično zakasnio“, ali je dodao kako komunisti mogu iskoristiti njegov dolazak u „razbijanju iluzija o jedinstvenom rukovodstvu HSS-a“ koje pristaše drže u pasivnosti.

²⁴³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krbek Ivo, 3. Rezime. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 13. V. 1995., 43.

Naime, Politburo je Mačekovu skupinu nastojao „razbiti na više grupa“ i tako je onemogućiti da postane „privlačno središte za ostale reakcionarne snage Hrvatske i Jugoslavije“.²⁴⁴

Krbek je došao na područje pod partizanskim nadzorom kao Košutićev poslanik i nije imao namjeru ostati među partizanima, ali kad je uvidio da je Košutić nepogodan za partizanski pokret, odlučio je ne vraćati se u Zagreb. Kad je pismeno izvijestio Košutića o JNOFH-ovom odgovoru, Košutić je bio razočaran: pisao je Krbeku da je odbijanje njegova prijedloga „prenagljeno“. Tražio je detaljnije objašnjenje koje to točke njegova spisa nisu prihvatljive za KPH i zbog čega. Tvrdio je da je HSS čimbenik o kojemu treba voditi računa: „U interesu je sporazuma da se ne gubeći vremena pojasne osnovna pitanja i da se stvar postavi na realne osnove, koje će narod moći razumjeti i primiti za svoje, te se za njih svim svojim snagama založiti. Dosadašnji uspjesi po pravilnom shvaćanju jesu rezultat zajedničkih napora i zajedničkih nastojanja. Samo po takvom shvaćanju može i svršetak borbe biti uspješan i biti sigurno označen kao trajni uspjeh borbe naroda za slobodu i mir.“ Košutić se zatim usuglasio s Krbekom da dođe na područje pod partizanskim nadzorom, ali je prethodno tražio „hitni odgovor“ na svoje pismo. Krbek je zastupao elastičnije stanovište nego Košutić. U svojoj poruci od 10. kolovoza 1944. pozvao je Košutića da dođe na oslobođeno područje: „Bilo bi uputno da dođete odmah ovamo, jer će se ličnim kontaktom moći mnogo toga izgladiti i urediti.“²⁴⁵

Za partizansko su vodstvo Košutićevi stavovi značili izbjegavanje priznavanja stvarne situacije, a ta je bila da je HSS izgubio svoju neprikosnovenost koju je imao do početka Drugoga svjetskog rata. Prema zaključku Zdenka Radelića, u uvjetima vojne, a samim time i političke nadmoći partizanskog pokreta HSS je teško mogao računati na neku značajniju ulogu u izgradnji buduće države. Komunističko je vodstvo Košutićeve prijedloge u cijelosti odbilo jer se nisu htjeli odreći svoga teško stečenog položaja, na što bi bili prisiljeni da su

²⁴⁴ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 442.

²⁴⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Krbek Ivo, 3. Rezime. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 457.

prihvatili Košutićev spis. KPJ se još uvijek pribojavao HSS-ovog eventualnog suparništva na kraju rata i stoga nisu bili spremni prihvatiti pregovore na ravnopravnoj osnovi. Košutić je glavnu pažnju usmjerio na pitanje vlasti poslije oslobođenja, a aktivno sudjelovanje u borbi protiv okupatora bilo je za njega sporedno. Partizanski je pokret zastupao stajalište da je aktivno sudjelovanje u oslobodilačkoj borbi jedino mjerilo i preduvjet sudjelovanja u stvaranju poslijeratnog uređenja. Odbacivši *Temeljna načela i konstatacije* KPJ je pokazao da teži jednostranačkom političkom sustavu u poslijeratnoj Jugoslaviji, po sovjetskom uzorku. Tome sukladno, KPJ nije htio ni s kim razgovarati „na ravnoj nozi“ i HSS je nazivao „bivšim vodstvom bivše HSS“, a njezine članove „Mačkovim delegatima“ i „Košutićem i drugovima“, koje je usmjerio prema JNOFH-u, na mjesto pričuvano za „suputnike revolucije“. Bilo je jasno da je KP toliko ojačala da više nije imala razloga da savezništvom s drugim snagama ugrožava svoj položaj. Trebalo je čuvati stečeno, a od utjecajnijih političara u pokret primati samo one koji bez uvjeta pristaju na zahtjeve KPJ-a.²⁴⁶

Sporazum Tito-Šubašić i Košutićeva reakcija

Kad je britanska vlada shvatila da je velika mogućnost da poslijeratna Jugoslavija bude komunistička i okrenuta ka Sovjetskom Savezu, odlučili su uputiti HSS i partizane na međusobnu suradnju. Dio britanskih diplomatskih krugova bio je za nagovaranje HSS-a na suradnju s partizanima dijelom i zbog toga što je dio HSS-ovaca već pristao uz partizane, prihvativši Tita kao svoga političkog vođu (partizanski HSS). Dio britanskih diplomatskih krugova bio je pak naklonjen Mačeku jer je on ostao jedan od nekoliko uglednih jugoslavenskih vođa čija je reputacija bila neokrnjena, a stalni napadi partizanske propagande na njega znak da je Maček jedini mogući poslijeratni suparnik Titu u Hrvatskoj. Prevladala je

²⁴⁶ I. JELIĆ, sv. 2, 298. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 27. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 443. Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 293. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 15. V. 1995., 26.

prva opcija kada je britanski premijer Winston Churchill prihvatio njihovu stranu, u nadi da će ujedinjavanje svih snaga otpora u Jugoslaviji pod partizanskim vodstvom biti dovoljno da taj otpor uspije, ali da komunisti ipak nakon rata ne uspiju uspostaviti komunističku vlast.²⁴⁷

Izbor Ivana Šubašića, emigrantskog prvaka HSS-a, 1. lipnja 1944. za novog predsjednika Ministarskog savjeta, tj. vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji, bio je i izbor Šubašića za nositelja britanske politike sporazumijevanja i kompromisa s partizanskim pokretom. Izbor je u prvom redu bio posljedica njegove dotadašnje aktivnosti: on je bio jedna od rijetkih osoba koje nisu surađivale ni s četnicima ni s prethodnim izbjegličkim vladama, a da su i dalje ostale vjerne kralju i ideji ujedinjene Jugoslavije. Njegovo je propartizansko stajalište bilo u suglasnosti s Churchillovim, a britansko je vodstvo ocijenilo da je on osoba preko koje se može i jugoslavenskoga kralja Petra II i HSS povezati s partizanima. Naravno da je pri Šubašićevom izboru imalo značenja i to što je bio istaknuti HSS-ovac i bivši ban Banovine Hrvatske. To je sve omogućavalo i HSS-u da se uključi u britansku politiku zaštite interesa jugoslavenskih građanskih političkih snaga.²⁴⁸

Vodeći HSS-ovci u domovini nisu bili suglasni sa Šubašićevim političkim potezima: kroz izjave navedenih osoba može se vidjeti da su negodovali zbog mogućeg dogovaranja s Titom jer su smatrali da takav sporazum ide na štetu HSS-a i hrvatskog naroda. Ciljevi koje su Britanci mogli postići preko Šubašićeve vlade bili su ograničeni snagom partizana u Jugoslaviji i snagom Sovjetskog Saveza unutar savezničke koalicije. Vodstvo HSS-a je željelo ostvariti i više nego što je britanska politika u tim uvjetima mogla osigurati. Zato je držanje vodstva HSS-a nakon određenog vremena postalo protivno britanskim nastojanjima preko Šubašićeve vlade, a to je uzrokovalo novo odvrćanje Britanaca od podržavanja HSS-ovih stavova. Takav stav HSS-ovog vodstva potvrdio je i Tomo Jančiković, izaslanik domovinske skupine HSS-a, prilikom sastanka sa Šubašićem 13. lipnja 1944. u Bariju u Italiji. Jančiković

²⁴⁷ Amy SCHMIDT, „Hrvatska i zapadni saveznici“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 34/2002., 80.

²⁴⁸ Lj. BOBAN, „Britanija“, 14.

je Šubašiću rekao da će „HSS-ova domobranska vojska surađivati s partizanima ne kao dio Titove vojske, već kao prosaveznička hrvatska vojna sila“. Ta ideja nije bila u suglasju s osobnom Šubašićevom idejom o suradnji HSS-a i partizana, niti je bilo u njegovoj moći da to postigne. Zapadni Saveznici nisu bili spremni poduprijeti nekakvu neovisnu hrvatsku vojsku ili slične separatističke ideje.²⁴⁹

Košutić je velike nade polagao u Šubašića, koji bi po njegovom mišljenju kao HSS-ovac na čelu izbjegličke vlade svakako trebao imati na umu interese svoje stranke prilikom pregovora s partizanskim pokretom. Prema iskazu Karla Mraka, Košutić je zastupao gledište da će Šubašić nakon dogovora s komunistima biti taj koji će odlučivati što je HSS-u dalje činiti.²⁵⁰

Šubašićevi pregovori s Titom rezultirali su 16. lipnja 1944. Sporazumom Tito-Šubašić, koji je obvezivao jugoslavensku kraljevsku vladu da će priznati partizanski pokret, demokratske tekovine, uvođenje federativnog uređenja i privremenu upravu AVNOJ-a i NKOJ-a, da će osuditi izdajice koji su surađivali s neprijateljem i pozvati na ujedinjenje s partizanskim pokretom sve jugoslavenske borbene snage. NKOJ se pak obvezao da neće za trajanja rata pokretati pitanje konačnoga državnog uređenja. Sporazumom nisu obuhvaćena mnoga konkretna pitanja poslijeratnog uređenja Jugoslavije, pa tako nije spomenuto ni pitanje Hrvatske, ni HSS-a. Istaknuta su samo opća pitanja građanskih sloboda, izbora i federativnog uređenja Jugoslavije. Zauzvrat je Tito obećao da će se sudbina Jugoslavije ostaviti poslijeratnoj odluci jugoslavenskih naroda.²⁵¹

Šubašić je puno polagao na Košutićevo moguće sporazumijevanje s Titom, pa je zato i manje inzistirao na nekim ključnim problemima oko svog vlastitog sporazuma s partizanskom stranom smatrajući da će Košutić biti taj koji će se Titu moći jače suprotstaviti. S druge strane, Edvard Kardelj je nakon Košutićevog dolaska na oslobođeno područje obavijestio

²⁴⁹ Isto, 14. A. SCHMIDT, „Hrvatska i zapadni saveznici“, 90.

²⁵⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 385. Iskaz Karla Mraka.

²⁵¹ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 188.

Hebranga da nije potrebno pridavati Košutićevom dolasku nekakvo veliko značenje. Njegov je dolazak više stvarao problem KPJ-u, nego što ga je rješavao. Nakon Sporazuma Tito-Šubašić bilo je nepotrebno pregovarati s Košutićem, koji je sa svojim uvjetima i Mačekovim autoritetom predstavljao najjaču prepreku u Hrvatskoj pred nametanjem komunističkog monopola.²⁵²

Za vrijeme pregovora Šubašić je 18. lipnja 1944. pokrenuo pitanje odnosa HSS-a i partizanskog pokreta. Iznio je svoje prigovore na kampanju koja se vodi protiv Mačeka i uopće na liniju koju je KPJ provodio prema HSS-u. Tito ga je, prema izvještaju britanskog veleposlanika Ralpa Stevensona, nastojao umiriti, rekavši mu da svakog časa očekuje dolazak Košutića na područje pod partizanskim nadzorom i da je odlučio zaključiti s njim sporazum, što će biti moguće postići „u nekoliko sati“, a „ako se to ostvari, stanje u Hrvatskoj bit će bolje“. O Mačeku je Tito rekao da „iako su partizani zauzeli strog kurs prema njemu, istina je da je on bio zatvorenik Nijemaca i ako se preko Košutića postigne s HSS-om sporazum, situacija u pogledu Mačeka vjerojatno bi se izmijenila“.²⁵³

Sporazum Tito-Šubašić uhvatio je nespremne prvake HSS-a u domovini. Njihove su prve reakcije na taj sporazum bile uglavnom negativne. Tako su Jančiković, Farolfi i Košutić iskazali svoje nezadovoljstvo jer su smatrali da je Sporazum štetan za položaj HSS-a u tom trenutku, kao i u poslijeratnom razdoblju. Po njihovom je stavu Šubašić trebao nastupiti pred Titom kao predstavnik HSS-a, a ne samo kao predsjednik kraljevske vlade. Posebno se Krnjević protivio Sporazumu jer je smatrao da se položaj hrvatskog naroda osjetno ugrožava ako se ne uzme u obzir stajalište HSS-a. Zato je oštro napao Šubašića i sve svoje nade uložio u Košutića, nadajući se da će on moći dogovoriti za HSS povoljniji sporazum s komunistima. Krnjević je tražio od Šubašića da se zauzme za Košutića nakon njegovog prelaska među

²⁵² Jill A. IRVINE, *The Croat Question*, Boulder 1993., 191.

²⁵³ D. ŠEPIĆ, 197.

partizane i uhićenja, što je ovaj odbio, zadovoljan time što je uspio dogovoriti sporazum na svoju ruku.²⁵⁴

David Sinčić je u svom iskazu naveo da su Farolfi i Košutić tijekom razgovora s njim u ljeto 1944. negativno ocijenili Sporazum, istaknuvši da se iz Šubašićevih poteza vidi da on ne vodi dovoljno računa o HSS-u i o njegovom položaju poslije rata. Izjavili su da Šubašić ne nastupa kao predstavnik HSS-a već samo kao predsjednik jugoslavenske vlade i da se iz ničega ne vidi da je on Sporazumom pokušao osigurati položaj HSS-a. Košutić je smatrao da treba na neki način upotpuniti sporazum Tito-Šubašić i da bi vodstvo HSS-a trebalo usmjeriti svoju akciju na osiguranje što utjecajnijeg položaja HSS-a u odnosu na partizanski pokret.²⁵⁵

Ipak su javno prvaci HSS-a iznijeli optimizam glede sporazuma i proglasili ga velikom pobjedom HSS-a. Tako je postupio i Košutić u nekoliko navrata. U izvještaju od 28. kolovoza 1944. Ive Mihovilović je naveo da je Košutić u razgovoru s njim za Sporazum Tito-Šubašić izjavio da je „dobra stvar“, da je to okvir u kojem će i HSS moći „naći svoje mjesto“ i da zato HSS nema razloga da se bori protiv Sporazuma, već da će naprotiv stranka zauzeti takav stav koji će pomoći, a ne odmoći odvijanje stvari kako su one zamišljene Sporazumom Tito-Šubašić. Košutić je smatrao, naveo je Mihovilović, da je Šubašić učinio sve što je trebalo da Sporazum bude i u interesu njegove stranke. Košutić je i u svom iskazu 3. srpnja 1945. u istom tonu ocijenio Sporazum, nazvavši ga političkim temeljem za uspješnije oslobođenje zemlje od okupatora i izgradnju poslijeratne države. Kritizirao je izjavu kralja Petra II, koji se izjasnio protiv Sporazuma Tito-Šubašić, i Krnjevića, koji se toj kraljevoj izjavi priklonio. Izjavio je da Krnjević, koji je „godinama udaljen od naroda“, tim svojim potezom krivo tumači volju i težnje hrvatskog naroda. Smatrao je da i HSS i partizanski HSS (od 30. lipnja 1945. HRSS) „stoje s cijelim hrvatskim

²⁵⁴ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 188. D. ŠEPIĆ, 253. J. A. IRVINE, 214.

²⁵⁵ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 188. D. ŠEPIĆ, 253.

narodom s povjerenjem“ iza Sporazuma, koji jača povjerenje narodima Jugoslavije da će im se osigurati poštivanje narodne volje po načelima demokracije i samoodređenja, a s ciljem osnivanja demokratske federativne Jugoslavije. Košutić je izjavljivao da je takav stav prenosio i nižim stranačkim dužnosnicima i pristašama HSS-a, o čemu je posvjedočio Ivo Smoliću u svom iskazu, navevši da mu je Košutić jednom prigodom rekao da je to „dobar“ sporazum.²⁵⁶

Košutić je na pitanje policijskog istražitelja je li za njega ideja o sporazumu Tito-Maček ostala moguća i nakon sporazuma Tito-Šubašić odgovorio da smatra da se ta dva sporazuma ne sukobljuju, već da se međusobno upotpunjuju. Za Košutića je Maček još predstavljao „moralni kapital“ kojim bi svaki sporazum dobio „snažni impuls“. Nadalje, Košutić je smatrao da je sporazum Tito-Šubašić obvezivao i čitav HSS, a ne samo jugoslavensku kraljevsku vladu i partizanski pokret. Izjavio je da prihvaća sporazum Tito-Šubašić u cijelosti i da ima povjerenja u obje strane potpisnice. Smatrao je da Tito i Šubašić raspolažu svim moralnim i političkim kvalitetama i „legitimacijama“ potrebnim da donose zaključke obvezatne za sve uključene strane, a posebno Šubašić, jer on kao član HSS-a poznaje stavove svoje stranke. Izjavio je i to da je Šubašić postigao sporazum s podrškom HSS-a i da bi se i Maček složio sa Šubašićevim potezima, jer je i prije imao povjerenja u Šubašića. Košutić je to izjavio i za sebe, rekavši da smatra da je Šubašićev politički rad u skladu s politikom HSS-a i Radićevom ideologijom.²⁵⁷

Dok je Šubašić bio u Beogradu i Moskvi na svojim putovanjima kao novi predsjednik izbjegličke jugoslavenske vlade, na sva pitanja o Košutićevim potezima na partizanskom području odgovarao je: „Što Gušta [Košutić] uradi, ja pristajem“. S druge strane, Krnjević je Šubašiću prigodom njegovog pripremanja za put na sastanak s Titom savjetovao da se svakako mora sastati s Košutićem i da bez njega ne potpisuje nikakve sporazume. Ilija Jukić

²⁵⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 169. Košutićev iskaz 19. veljače 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 218. Košutićev iskaz od 3. srpnja 1945.

²⁵⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 100. Košutićev iskaz 15. siječnja 1945.

je u svom *Dnevniku* 30. listopada 1944. zapisao da mu je ing. Franjo Gaži rekao: „Krnjević mu je [Šubašiću] rekao da ne smije ništa zaključiti bez Gušte i da se mora sastati s njim.“ Dalje je Jukić 6. prosinca 1944. zapisao da mu je Jančiković rekao: „Đuka [Krnjević] samo ponavlja: što Gušta uradi, ja pristajem.“ Teško je objasniti jesu li ove izjave bile plod dogovora stranačkih prvaka ili međusobno prepuštanje inicijative; sumnjivo je i to da su posve jednake.²⁵⁸

Emigrantski pisac Bogdan Radica je u svojoj navedenoj knjizi napisao da je Krnjević izgubio povjerenje u Šubašića nakon sklapanja Sporazuma Tito-Šubašić, ali ne zbog sporazuma, već zato što je Šubašić za boravka na Visu i kasnije u Beogradu „odbio stupiti u doticaj s ing. Košutićem, koji je bio na oslobođenom teritoriju, pa da ga eventualno dobije na Vis ili nekamo drugamo; isto tako i predsjednika Mačeka“. Ovakvim ponašanjem je za Krnjevića, po Radičinom navodu, Šubašić „izdao stranku i narod“.²⁵⁹

Košutićeve izjave u kojima je podržao potpisivanje Sporazuma Tito-Šubašić treba sagledati u svjetlu njegova tadašnjeg položaja u zatočeništvu: i on i HSS su bili u teškoj poziciji, bez savezničke podrške i sami pred partizanskim pokretom, koji ih je politički nadjačao. Sporazumom Tito-Šubašić se odlučivanje o jugoslavenskom državnom uređenju ostavljalo za poslije rata; HSS je tako ostavljen u neizvjesnom položaju kao i Košutić: u zatočeništvu i pod prijetnjom poslijeratnog suđenja.

Pregovori između Košutića i Lorkovića 1944. (Puč Lorković-Vokić)

Situacija na svjetskim bojištima se do ljeta 1944. toliko promijenila na gore za sile Osovine da je i u Hrvatskoj bilo posve jasno da je Njemačka blizu porazu i da nešto treba poduzeti oko spasa hrvatskih nacionalnih pozicija. HSS je ponovo dobio na značenju u

²⁵⁸ D. ŠEPIĆ, 359.

²⁵⁹ Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, Zagreb 1992., 148.

ustaškom vrhu jer su htjeli s njima pripremiti povezivanje sa zapadnim Saveznicima. U takvoj je situaciji Krnjević u prvoj polovici 1944. iz Londona poslao poruku Farolfiju i Pandakoviću da poduzmu potrebne mjere i pokušaju na pogodan način preuzeti vlast u NDH. O Krnjevićevoj su poruci obaviješteni drugi stranački prvaci i odlučeno je poduzeti sve da se pučem dovede na vlast HSS na čelu s Mačekom i da se zatim po savezničkim planovima stupi u akciju protiv sila Osovine. Zbog slabosti stranke njezini su prvaci tada bili spremni pregovarati s predstavnicima ustaške vlasti o mogućnosti manje agresivnog provođenja gore navedene težnje. S druge strane, Pavelić je opunomoćio Lorkovića da vodstvu HSS-a ponudi ponovne pregovore. Lorković, tada ministar unutarnjih poslova, u te će pregovore osobno uvesti Antu Vokića, ministra oružanih snaga. Već u ožujku 1944. Lorković je kao predstavnik skupine u ustaškom vodstvu koja je zagovarala ideju o spašavanju hrvatske države zamolio Sinčića da ga poveže s Košutićem. Sinčić je u svom iskazu naveo da ga je Lorković pozvao k sebi i rekao mu da Njemačkoj na bojištima ide loše i da ima obavijesti da će se Saveznici iskrcati na Balkanu. Dotadašnji pregovori s HSS-om bili su preuranjeni, no sad je po Lorkovićevom mišljenju kucnuo čas da HSS stupi u akciju i da mu se u tome pomogne. Lorković je bio za to da se Mačeku i HSS-u preda vlast, ali pod uvjetom da se izjasne „za hrvatsku državu kao nezavisnu tvorevinu“ i da onda takva hrvatska vlada pozove Saveznike.²⁶⁰

Iako razočaran ishodom pregovora s ustašama 1943. Košutić je nakon dužeg kolebanja pristao na razgovore. Ali kad je već bilo dogovoreno da novi pregovori otpočnu početkom travnja 1944., Lorković je odustao od susreta s Košutićem jer je izgubio Pavelićevu suglasnost. Uzrok tom Pavelićevom uzmaku bio je izvještaj premijera Mandića i ministra vanjskih poslova Perića o njihovom posjetu Hitleru, koji im je dao optimistične garancije o vojnopolitičkoj budućnosti Osovine i vratio im vjeru u njemačku ratnu pobjedu. Pavelić je

²⁶⁰ N. MILOVANOVIĆ, 12. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom.

stoga zaključio kako su s HSS-om pregovori nepotrebni i odlučio je, po Sinčićevom svjedočenju, „ići s Nijemcima do kraja“. Kad se Hitlerova obećanja i vojnopolitičke prognoze nisu obistinile i nakon što su se 6. lipnja 1944. Saveznici iskrcali u Normandiji u Francuskoj, Pavelić je od Lorkovića zatražio da ponovo uspostavi kontakt s Košutićem. Posredstvom Sinčića došlo je do njihovog sastanka krajem lipnja 1944. Košutić je Lorkovićev poziv primio s nepovjerenjem i pristao je razgovarati s Lorkovićem tek kad ga je Lorković preko Sinčića uvjerio da će sve biti samo neobvezatni razgovor. Također je upozorio da on ne može preuzeti nikakve obveze i ništa odlučiti bez Mačeka i da ne može i neće ništa učiniti što bi HSS i Hrvatsku dovelo u sukob s britanskom vanjskom politikom. Rekao je Sinčiću da će čuti Lorkovićevo mišljenje, iako se boji da će i ovoga puta završiti „kao i prošle jeseni“, tj. da iz razgovora neće ništa proizaći i da će Pavelić opet javno napasti HSS kao i lani.²⁶¹

Od kraja lipnja pa do sredine kolovoza bilo je nekoliko susreta između Lorkovića i Vokića te Farolfija i Košutića. Lorković je velike nade polagao u dogovor s Košutićem, o čemu svjedoči i činjenica da mu je htio olakšati kretanje po Zagrebu. Po svjedočenju Matije Kovačića, ustaškoga glavnog ravnatelja Glavnog ravnateljstva za promičbu, Lorković je Košutiću dao posebnu propusnicu ustaškog ministarstva unutarnjih poslova kojom se tražilo od ustaških dužnosnika da Košutiću ne čine nikakve smetnje. Sinčić je u svom iskazu naveo da se najviše sjećao njihovog zajedničkog razgovora od 6. ili 9. kolovoza, kada je raspravljeno najviše ideja koje će s vremenom ostati poznate kao Puč Lorković-Vokić. Iz razgovora je postalo jasno da Lorković ne želi samo suradnju nego da želi da HSS potpuno preuzme vlast, a da se Pavelića i ustaše ukloni s vlasti. Košutić se iscrpljivao u kritiziranju ustaša: predbacivao je Lorkoviću zbog ustaškog sustava logora i zbog odmazde nad narodom, rekavši da takva politika neće donijeti hrvatskom narodu bolju budućnost. Lorković je isticao

²⁶¹ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 5. V. 1995., 42.

da je došlo vrijeme da se HSS pripremi za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj, ali da pri tome HSS treba prihvatiti postojanje hrvatske države, tj. NDH. Na taj način će HSS i bez obzira na planove Saveznika s Jugoslavijom „staviti Saveznike pred gotov čin“ i da im neće preostati drugo nego „već postojeću Hrvatsku priznati.“²⁶²

Košutić je nakon tog razgovora Sinčiću rekao da Lorković ima bujnu maštu i da bi on htio u budućim događajima odigrati neku ulogu, ali da bi trebao biti sretan ako spasi živu glavu pravovremenim bijegom s ostalim ustašama u Njemačku. Na samom je sastanku pak istaknuo da HSS već četrdeset godina djeluje u hrvatskom narodnom interesu i da tako djeluje i u emigraciji, suprotstavljajući se velikosrpskim pretenzijama. HSS će svakako uzastojati da hrvatska država opstane, izjavio je Košutić, no tvrdio je da se to ne može postići dovođenjem Saveznika pred gotov čin, već u suradnji s njima. To bi značilo da svaka akcija s ciljem promjene smjera hrvatske državne politike mora imati podršku Saveznika i da sve treba pripremiti u dogovoru s njima. Po Košutićevom je mišljenju za to bilo potrebno odmah odstraniti sve one koji su provodili teror i progone, jer bi to inače moglo izazvati osvetu nad hrvatskim narodom. Ako Lorković misli iskreno nešto učiniti za poboljšanje prilika hrvatskog naroda i samog položaja HSS-a, rekao je Košutić, onda je potrebno prestati s uhićenjima, odmazdama i logorima, smijeniti sve istaknute ustaše i, što je za njega najvažnije, ukinuti Ustašku vojniciu. Domobranstvo je trebalo ostati jedina vojska, s vodstvom sastavljenim od stručnih i nestranačkih ljudi. Tako bi se izvršile sve pripreme za predaju vlasti HSS-u u Zagrebu. Naglasio je da se mora vjerovati HSS-u kao hrvatskoj stranci koja će učiniti najviše što može za hrvatski narod, ali da si ona u svom radu ne može dati vezati ruke i ne može Saveznike stavljati pred gotov čin. Što stranka bude jača, to će pred Saveznicima moći više dobiti za sebe i za hrvatski narod, ali pregovori su čimbenik koji će odlučiti, a nikako politika stavljanja pred gotov čin. Dok je Lorković svoju nacionalnu formulu nalazio u

²⁶² Matija KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića*, München – Barcelona 1970., 205. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 25. Sinčićev iskaz.

antiboljševizmu i antipartizanstvu, Košutić je otvoreno rekao Lorkoviću da HSS ne želi doći u sukob s politikom zapadnih Saveznika, koji su se obvezali „prema Rusima i maršalu Titu“. Izjavio je i da se tijekom budućih događaja HSS-u ne smiju nametati „pretjerane dužnosti i obaveze, već svatko neka učini što može“. Sinčić je osim toga izjavio da mu je Košutić nakon razgovora rekao da ne vjeruje u mogućnost savezničkog priznavanja hrvatske države jer se Britanci neće odreći Kraljevine Jugoslavije i povratka na predratno stanje; smatrao je da se britanska strana ne odlučuje tako lako na mijenjanje svoje politike.²⁶³

Lorković je izjavio da može omogućiti HSS-ovu akciju u narodu i slanje HSS-ovih poslanika u inozemstvo. Pristao je dati Farolfiju propusnice za ljude koje će HSS poslati na teren zbog dogovora s pristašama stranke. Odlučeno je da se pošalje u inozemstvo neku osobu kada HSS bude smatrao potrebnim poslati nekoga da uspostavi vezu sa Saveznicima. Košutić je isprva izbjegavao predložiti neku osobu jer se bojao da bi ta osoba mogla biti uhićena. Ipak je pristao i predožio je Franju Maixnera, predratnog vanjskopolitičkog novinara zagrebačkog dnevnog lista *Obzor*, jer je ovaj neko vrijeme prije rata bio dopisnik pri Društvu naroda. Zato je tražio da se Maixnera pošalje u Švicarsku, a Torbara da se avionom pošalje Saveznicima u Rim. Lorković je pristao na sve zahtjeve i obećao je srediti izradu Maixnerove putovnice.²⁶⁴

Problemu organiziranja Domobranstva kao jedine vojske u NDH najviše je pažnje obratio Farolfi, istaknuvši da ono mora biti tako organizirano da bude vjerno HSS-u i da s njegovom pomoći HSS može pred Saveznicima nastupiti kao snažan čimbenik. Po Lorkovićevim riječima, Vokić je odlučio tako organizirati Domobranstvo da u presudnom trenutku niti na jednom važnijem mjestu u NDH Nijemci i ustaše koji se neće prikloniti ideji puča neće biti u većem broju od domobranskih snaga. Također će u određenom trenutku dati nalog za prestanak borbe protiv partizana. Farolfi je izjavio da HSS nije u stanju učiniti

²⁶³ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 450. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 25. Sinčićev iskaz.

²⁶⁴ Isto, 26.

ništa ako nema Domobranstvo uza se. Lorković je tvrdio da će oružane snage na poziv Vokića stati na stranu HSS-a kad HSS preuzme vladu NDH. Farolfi je rekao da to nije dosta, već da treba sve već ranije pripremiti: zapovjednicima domobranskih združova moraju biti prije svih događaja postavljeni na čelo ljudi od HSS-ovog povjerenja, da moraju biti uklonjeni ustaški pukovnici i da se Ustašku vojnicu treba uklopiti u Domobranstvo. U trenutku savezničke invazije će HSS, nakon što primi pozitivne informacije iz inozemstva i nakon što ojača u narodu, preuzeti vlast makar na užem prostoru Hrvatske. Razgovaralo se i o časnicima, a Košutić i Farolfi su posebno tražili da se s položaja uklone Slavko Štancer i Vilko Begić, domobranski generali poznati po svojoj krutosti i konzervativnosti. Lorković je rekao da će Vokić biti voljan reorganizirati vojsku i postaviti na njezino čelo one domobranske časnike u koje HSS ima povjerenje. Domobranstvo, tj. „hrvatska vojska“, kako ga je Farolfi nazvao, stat će uz HSS, koji će započeti pregovore sa Saveznicima i partizanskim pokretom u cilju dobivanja što većih koristi za Hrvatsku i za samu poziciju HSS-a u budućoj „federativnoj Jugoslaviji i autonomnoj Hrvatskoj“. Prije toga potrebno je razoružati njemačke snage u NDH, a za to je zadužen Vokić. U razgovoru se raspravljalo o snazi njemačkih snaga u zemlji i naglašeno je da će njihovo razoružavanje biti težak posao, a da treba računati i na reakciju njemačkih snaga koje su se tada nalazile u Srbiji i Grčkoj. Nakon toga razgovora je Košutić Sinčiću ispričao kako bi se po njegovom mišljenju puč trebao razvijati: nakon dolaska HSS-a na vlast u Zagrebu, Vokić se povlači, a sve što će tad uslijediti u odnosu HSS-a prema Saveznicima i prema partizanskom pokretu više nije stvar Lorkovića i Vokića već vodstva HSS-a. Košutić je namjeravao o razgovorima s Lorkovićem izvijestiti Mačeka, a nakon toga ponuditi sporazum o zajedničkoj akciji partizanskom pokretu. Već je tada bio u pismenoj vezi s partizanima, točnije s Hebrangom. Prema Sinčićevom iskazu, i Mačeku i

Hebrangu je namjeravao iznijeti sve mogućnosti akcije nakon što bi bio točno utvrđen vojni plan s Vokićem.²⁶⁵

Lorković se zanimao za zaštitu koju bi ustašama mogao pružiti HSS u slučaju ostvarenja puča. Farolfi je rekao da će HSS učiniti sve da se prigodom puča „nikomu ne desi ništa i da ustaše, koji se boje, mogu nesmetano otići u Njemačku“. Košutić je pak u razgovoru sa Sinčićem izjavio da nije želio da ustaše preko HSS-a izbjegnu odgovornost za počinjena zlodjela. Rekao da neće pristati da se dio ustaša rehabilitira tako što će preko suradnje s HSS-om prijeći na stranu Saveznika. Tijekom ovih razgovora nije posve razjašnjeno kako bi se postupilo s ustašama nakon preuzimanja vlasti, a to je vjerojatno bilo zbog dvije stvari. Prva je da se Farolfi i Košutić nisu htjeli pred Lorkovićem izjasniti koji će biti opseg kažnjavanja ustaša za njihove zločine, a druga da takvo nešto vjerojatno nije ni bilo odlučeno, jer se prvo trebalo uspješno provesti puč da bi se takva pitanja uopće otvorila.²⁶⁶

Košutić je izjavio da ga ovi razgovori ništa ne obvezuju jer on bez izravnog Mačkovog odobrenja ne može i neće ništa poduzeti. Tražio je da mu se omogući kontakt s Mačekom i da se ukloni ustaška straža oko predsjednika HSS-a, a umjesto nje kod Mačeka postavi jedan viši redarstveni činovnik od Lorkovićevog povjerenja. Dotadašnje njegove i Košutićeve posredne kontakte s Mačekom Farolfi je nazvao neprikladnima, jer po njegovom mišljenju nije uputno „da druge osobe previše znaju a sve se ne može pismeno rješavati“. Lorković je na to odvratio kako će se pobrinuti da nadzor nad Mačekom preuzme povjerljiva osoba koju će on uputiti da Farolfiju i Košutiću omogući neometane razgovore s Mačekom.²⁶⁷

Košutić je izjavio da će Farolfi razgovarati sam s Vokićem, a kasnije je rekao Sinčiću da je to učinio jer je imao puno povjerenje u Farolfiju. Ostao je po strani prigodom daljnjih pregovora, a odlučeno je da operativni dio daljnje političke akcije preuzmu Farolfi i

²⁶⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir, 27. Sinčićev iskaz.

²⁶⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 76, 210. Košutićev iskaz 2. srpnja 1945.

²⁶⁷ Isto, 29.

Tomašić, s time da je Košutić bio neprestano upoznat s važnijim pojedinostima. Maček je u vrijeme pregovora s Lorkovićem i Mandićem bio o svemu upoznat preko pismenih poruka koje mu je tajno dostavljao Tomašić. Pristao je na pregovore s ustaškim vlastima i na davanje uvjeta koje je Košutić postavio ustaškim predstavnicima.²⁶⁸

Farolfi je tijekom razgovora s Vokićem obećao donijeti popis domobranskih časnika naklonjenih HSS-u, a koje će Vokić postaviti na zapovjedna mjesta. Vokić je također trebao preuzeti brigu o uklanjanju ustaških pukovnika, koji predstavljaju najveću smetnju njihovom planu. Sinčić je u svom iskazu naveo da je Farolfi donio i elaborat o provedbi Puča, a da je njegov autor bio glavnostožerni pukovnik Domobranstva Ivan Klišanić, glavar stožera Prvoga zbornog područja. Elaborat se prema Sinčićevom navodu sastojao od sljedećih točaka: 1) ukidanje Vojnice i PTS-a i njihovo uklapanje u Domobranstvo; 2) ukidanje mjesnih zapovjedništava, jer se s njima ne može preuzeti vlast budući se ona sastoje od pomoćnih bojni, a borbene jedinice nalaze se dosta daleko od mjesta, na terenu zaokupirane u borbi s partizanima; umjesto mjesnih zapovjedništava treba osnovati posadne zdruge, i to prvorazredne borbene jedinice koje će biti u jačini dviju pukovnija i koje će biti kadre boriti se protiv partizana i preuzeti u danom trenutku vlast; to je bilo odmah usvojeno, pa su Vokić i Čanić osnovali oko 14 posadnih zdругova s po dvije pukovnije; 3) odrediti za zapovjednike tih posadnih zdругova potpuno pouzdane časnike, tj. naklonjene HSS-u: tako je pukovnik Stjepan Mateša napustio svoj položaj u Ministarstvu oružanih snaga i postao zapovjednik zagrebačkoga posadnog zdругa; 4) ti zapovjednici moraju biti upoznati s osobama koje će po HSS-u biti određene da preuzmu vlast u danom trenutku u dotičnim mjestima.²⁶⁹

Do idućeg sastanka Farolfija i Vokića došlo je 20. kolovoza. Farolfi je kasnije Sinčiću rekao da je bio zadovoljan razgovorima s Vokićem, koji je izjavio da će započeti

²⁶⁸ Josip TORBAR, „Uloga HSS-a u zamišljenom prevratu“, *Hrvatska revija*, br. 1-2, 45/1995., 48. HDA, SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.12, Kratki prikaz priprema i organizacije puča Vokić-Lorković, nepoznat autor. *Tko je tko u NDH*, 249. J. IVIČEVIĆ, *Iz novije hrvatske povijesti*, 216.

²⁶⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 37. Sinčićev iskaz.

sa svim dogovorenim pripravama i obećao da će uskoro imati potpun nadzor nad vojskom.²⁷⁰

Košutić je zbog brzine savezničkih vojnih akcija smatrao poželjnim da se promjena vlasti u NDH što prije provede. Njegovo požurivanje poklopilo se s političkim događajima na istočnom Balkanu, tj. prodor Crvene armije u Rumunjsku i pad tamošnjeg kvislinškog režima Iona Antonescua 23. kolovoza 1944., što je ponukalo i Lorkovića da sve uključene čimbenike požuri u pripremama za puč.²⁷¹

Farolfi se 27. kolovoza sastao s Lorkovićem. Sastanku je prisustvovao i Sinčić, koji je o svemu ovome i posvjedočio u svom iskazu. Farolfi je na sastanku rekao Lorkoviću da je zadovoljan Vokićevim pripremama za razoružavanje Nijemaca i ustaša i planom da se izda nalog Domobranstvu o prestanku borbe protiv partizana. Sve ono što će nakon toga biti, odnosno što će učiniti privremena HSS-ova vlada u Zagrebu, ponovio je Farolfi Lorkoviću, bilo to kontaktiranje Saveznicima ili partizana, neće više biti Lorkovićeva briga, jer tada njegova uloga prestaje.²⁷²

Košutić je na svom saslušanju 29. siječnja 1945. potvrdio Sinčićevu verziju događaja i dodao neke svoje karakteristike: Lorkovića je opisao kao slijepog nacionalista koji ne preza ni od kakvih sredstava u očuvanju hrvatske države kakva god ona bila, a svoje sudjelovanje u razgovorima je označio žestokim kritiziranjem Lorkovićevih ideja i ustaških načela općenito, nazvavši ustašku vladavinu „najmračnijim dijelom hrvatske povijesti“. Izjavio je da se opirao bilo kakvim zaključcima o provođenju nekakvoga puča. Naveo je i da je odbio razgovarati s Mačekom kad mu je to Lorković predložio, izjavivši da bi Mačeka htio vidjeti, ali da u tadašnjim okolnostima ne želi s njime dolaziti u kontakt, jer ne postoji ništa konkretno o čemu bi s njim razgovarao. Ove Košutićeve navode opet treba pribrojiti njegovom pokušaju otklanjanja bilo kakvih indicija koje bi Oznini istražitelji mogli iskoristiti protiv njega. Zato je

²⁷⁰ J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 7. V. 1995., 42.

²⁷¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 36. Sinčićev iskaz.

²⁷² Isto, 37. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 7. V. 1995., 43.

porekao da je sudjelovao u planiranju puča i da je htio uspostaviti kontakt s Mačekom, iako je u vrijeme razgovora s Lorkovićem moglo biti jako korisno potražiti savjete od predsjednika stranke.²⁷³

Ukratko, Puč se trebao ovako odvijati: nakon izvršenih priprema Domobranstvo je pod Vokićevim zapovjedništvom trebalo razoružati njemačke snage i nepokorne ustaše. Vokić je trebao uhititi ustaške pukovnike, a istovremeno je domobranski zdruk koji se tada nalazio u Zagrebu trebao preuzeti vlast u Zagrebu i predati je HSS-u. Nova privremena vlada bi bila sastavljena od pristaša HSS-a. Prethodno je Maček trebao biti o svemu obaviješten, a isto tako i Saveznici, kojima je u tu svrhu trebao ranije otići član vodstva HSS-a. Također je prije svega toga Košutić trebao s partizanskim predstavnicima konkretizirati zajedničku vojnopolitičku akciju tako da nakon razoružanja Nijemaca i ustaša HSS i partizanski pokret pred Saveznike izađu kao jedini čimbenik u NDH.²⁷⁴

Košutić tijekom pregovora nije razgovarao s Lorkovićem kao s nekim političkim čimbenikom; više ga je zanimalo što Vokić može poduzeti glede domobranske akcije protiv Ustaške vojnice i njemačkih snaga. Htio je iskoristiti Lorkovića i Vokića za uklanjanje ustaša s vlasti i njemačkih snaga iz Hrvatske, a tada bi HSS proveo naloge koje bi dobio od Saveznika. Košutić je bio uvjeren i da bi Maček odobrio sve njegove poteze u gornjem smislu. Htio je da HSS čini samo ono što tadašnje prilike zahtijevaju, a da se u konačnici stranačka politika mora kretati u okviru općesavezničke politike: Sovjetski Savez i partizanski pokret su za Košutića bili čimbenici preko kojih nisu mogli prijeći ni Amerikanci ni Britanci, pa prema tome nisu mogli preko njih prijeći ni maleni hrvatski narod ni HSS. Košutić je smatrao da će shodno tome puč biti proveden u suradnji s partizanskim pokretom, a to je bilo ono što su prilike i općesaveznička politika zahtijevale.²⁷⁵

²⁷³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 121. Košutićev iskaz 29. siječnja 1945.

²⁷⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 37. Sinčićev iskaz.

²⁷⁵ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 341. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 48. Nadopuna elaborata o ing. Košutiću.

Propast Puča Lorković-Vokić

Košutić i vodstvo HSS-a računali su da će preuzimanjem vlasti u NDH ojačati svoj položaj u odnosu prema Saveznicima, a posebno prema partizanskom pokretu. Puč je trebao prema zamisli HSS-a biti uvod u cjeloviti rasplet ratne situacije u Hrvatskoj, u čemu bi bitan činitelj bila uspostava HSS-ove vlade u Zagrebu. Ona bi u pregovorima s partizanima inzistirala da o političkoj sudbini Hrvatske odluči hrvatski narod na slobodnim poslijeratnim izborima za ustavotvorni sabor. Košutić je bio jedna od ključnih osoba u vodstvu stranke koja je uobličavala ovakve političke ideje. U vrijeme organizacije Puča upute za stranački rad bile su slane preko nižih dužnosnika na teren. HSS-ovac Zvonko Ipša je u svom iskazu za OZnu naveo da su krajem kolovoza 1944. na teren poslane sljedeće upute i obavijesti: HSS-ovci će pomoću Domobranstva i dijela ustaša preuzeti vlast, kazniti partizane koji su se najviše ogriješili o zakon, ustrojiti federativnu Jugoslaviju s posebnom srpskom, slovenskom i hrvatskom jedinicom, a svaka bi imala upravu i vojsku u svojim rukama. Suradnja s ustašama se opravdavala težnjom da se svakako spriječi dolazak komunista na vlast. Ova je poruka bila proglašena za narod i Domobranstvo koji je Farolfi spominjao prigodom razgovora s Lorkovićem.²⁷⁶

Koliko su pripreme za puč bile tajne i dobro pripremane svjedoči i činjenica da je Andrija Hebrang potkraj kolovoza 1944. izvijestio Vrhovni štab partizanskoga pokreta da partizanski agenti u Zagrebu šalju vijesti o puču HSS-ovaca, dijela ustaša i domobranskih časnika s ciljem preuzimanja vlasti. U rujnu je Hebrang javio CK KPJ-u da je cilj pučista bio prevesti NDH na stranu Saveznika napadom na njemačke snage i zahtijevanjem savezničkog priznanja. Hebrang je naveo i da su navodno Košutić i Pernar bili protiv tako agresivnog plana.²⁷⁷

²⁷⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 255. Iskaz Zvonka Ipše 9. listopada 1944.

²⁷⁷ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 104.

Vladimir Košak je na svom saslušanju 21. travnja 1947. izjavio da je Ivan Meštrović pismenim putem preko Švicarske javio HSS-ovcima u domovini upute prigodom njihovih planova o provođenju puča. Iz poruka je „proizlazilo englesko hrabrenje, koje je uglavnom bilo upereno protiv NOP-a“. Kako je Košak izložio, preko Meštrovića su Britanci poručili da im je „Tito vrlo neugodan“, iz čega je Košak zaključio da je britanska strana spremna prihvatiti i priznati NDH kao savezničku zemlju, čime bi osujetili dolazak komunista na vlast u Hrvatskoj. Prema njemu, pučem i neutralizacijom njemačkih snaga u Hrvatskoj NDH je trebala steći legitimaciju pred zapadnim Saveznicima za pristup njihovom bloku. Koliko god suzdržano treba uzeti Košakovo svjedočenje u obzir, njegove su postavke bile sukladne s cjelokupnom tadašnjom situacijom.²⁷⁸

Pokušaj vojnopolitičkog prevrata spriječio je Pavelić svojom intervencijom. On je bio Lorkovića ovlastio da pregovara s vodstvom HSS-a, a Lorković ga je izvještavao o tijeku pregovora barem u osnovnim obrisima. No, Pavelić u tim pregovorima nije kanio pristati na to da odstupi s vlasti i da napusti Hrvatsku; naprotiv, tim je pregovorima htio učvrstiti svoju vladavinu time što bi HSS naveo na suradnju s ustaškim režimom, a vjerojatno je i razmišljao o tome da osobno pregovara sa zapadnim Saveznicima. Pristajući naizgled na daljnje razgovore Pavelić je potajno pripremao udar na pučiste. U sklopu tih priprema pooštren je 25. kolovoza nadzor nad Mačekom, koji je tada bio interniran u svom stanu u Zagrebu. Farolfi je protiv toga dvaput prosvjedovao, a Pavelić je na to dvaput Lorkoviću obećavao da će te mjere pojačanog nadzora biti opozvane, no to se nije zbilo. Farolfi je zbog toga 30. kolovoza u poruci Lorkoviću istakao da je pod takvim okolnostima „neuputno dalje razgovarati“, a Lorković se s njim složio, jer je pred Farolfijem zbog stalnih Pavelićevih premissljanja izgledao nepouzdan. Zato su Lorković i Vokić odlučili „energično nastupiti danas kod Staroga [tj. Pavelića]“. U toj je namjeri Pavelić pretekao Lorkovića i Vokića: o svemu je obavijestio

²⁷⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 336. Iskaz Vladimira Košaka od 21. travnja 1947.

njemačku stranu, dao opkoliti Zagreb jednom ustaškom postrojbom i za večer 30. kolovoza je sazvao sjednicu ustaške vlade na kojoj je optužio Lorkovića i Vokića za veleizdaju i razriješio ih dužnosti. Oni su zadržani u kućnom pritvoru u Zagrebu, zatim u Koprivnici te konačno u zatvoru u Lepoglavi.²⁷⁹

Mehmed Alajbegović, ministar vanjskih poslova NDH (svibanj 1944.-1945.),²⁸⁰ na saslušanju pred komunističkim istražiteljima u travnju 1947. je izjavio da je tek na sjednici Vlade NDH 30. kolovoza 1944. saznao za Puč. Naknadno je prema viđenom zaključio da se Pučem htjelo „predati vlast u zemlji HSS-u koji bi obrazovao vladu iz svojih redova s umjerenim ljudima iz ustaškog pokreta“. Neko vrijeme nakon tih događaja mu je Anton Schnoppel, dužnosnik RSHA-a, rekao da su njemački obavještajci pratili aktivnost Lorkovića i Vokića i da je prije Puča podignut stupanj sigurnosti u njemačkoj policiji, žandarmeriji i vojsci na području NDH. Iz toga je Alajbegović zaključio da Lorković i Vokić nisu radili bez Pavelićevog znanja i da je on njihovu akciju spriječio u strahu od Nijemaca.²⁸¹

Ljubo Boban je napisao da su neke osobe iz kruga Košutićevih poznanika čuli da je Pavelić bio voljan nastaviti pregovore s HSS-om, pa je zato 30. kolovoza, uoči odlučne sjednice ustaške vlade, pozvao Košutića k sebi na razgovor. Košutić je odbio doći, tj. ispričao se bolešću. Pavelić ga je potom izuzeo s popisa pučista koje je trebalo uhititi, a nakon udara na pučiste posredno mu dojavio kako je protiv pučista morao djelovati zbog Nijemaca, koji su saznali za puč, a zapravo ih je on obavijestio. Zatim je javio Košutiću da želi dalje pregovarati i da će ga stoga uskoro ponovo pozvati na razgovor. U svakom slučaju, Košutić je izbjegao prvi poziv i prebjegao na područje pod partizanskim nadzorom. Ljubo Boban navodi da je Košutiću prijetilo uhićenje i da se skrivao, a da ga je na opasnost od uhićenja upozorio Ante Moškov, zapovjednik Poglavnikova tjelesnog sdruga, tj. osobne straže. Ova je verzija sasvim

²⁷⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 312. Iskaz Vladimira Košaka 16. srpnja 1946.

²⁸⁰ *Tko je tko u NDH*, 5.

²⁸¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 17, 013.0.50, Alajbegović Mehmed, Zapisnik saslušanja 8. travnja i 9. travnja 1947.

moguća, posebno zato što nema dokaza koji bi je osporavali. Treba navesti da je Pavelić na spomenutoj sjednici za protudržavno djelovanje HSS-a okrivio samo Farolfija. Možda je kao i po Bobanovom navodu tada računao na Košutića za daljnje pregovore.²⁸²

U danima nakon 30. kolovoza uhićeno je šezdesetak osoba. Do 2. rujna većina uhićenih bili su ustaški i domobranski časnici, a brzo se počelo i s uhićenjem svih istaknutijih članova HSS-a (Farolfi, Pernar, Smoljan, Tomašić i Torbar), ali ne i Košutića. Uhićenici su odvedeni u ustaški zatvor na Savskoj cesti, a početkom veljače 1945. premješteni su u logor u Lepoglavi, gdje su ih nedugo prije propasti NDH početkom travnja 1945. ubili ustaški stražari.²⁸³

Košutićev su nestanak u Zagrebu primijetili tek 12. ili 13. rujna, a tada su počele i razne glasine: da je iz straha od uhićenja pobjegao u partizane; da će se vratiti nakon pregovora s Titom o postupku s domobranima koji prebjegnu u partizane; da je zrakoplovom otputovao u London sa 16 HSS-ovih poslanika kako bi došao u kontakt s hrvatskim emigrantima u SAD-u i preko njih s vodećim američkim političkim krugovima pregovarao u pogledu budućnosti samostalne Hrvatske; da je otišao u Srbiju na tamošnje partizansko područje i da su ga partizani odande prebacili u internaciju u Rumunjskoj; da je dobio posebni Pavelićev zadatak; da se krije negdje u Zagrebu itd. Te su glasine zapravo više pokazivale kakve su bile skrivene nade pojedinaca koji su ih uokolo širili, nego što su one bile blizu istini. Čak ni Hans Helm, policijski ataše njemačkog poslanstva, nije imao pojma gdje bi Košutić mogao biti, ali navodi u svom izvještaju da je, po njegovom mišljenju, zbog važnosti Košutićeve osobe skoro nemoguće da on napusti Zagreb i nestane bez znanja ustaških vlasti. Navodno je premijer Mandić nakon sastanka Košutića i Pavelića zapovijedio ustaškoj policiji da Košutića više ne treba nadgledati, što je pogodovalo Košutićevom lakom nestanku. Nakon

²⁸² Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 2, 273. S. ODIĆ – S. KOMARICA, 232. HDA, SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, 55. Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. J. IVIČEVIĆ, „Puč Vokić-Lorković“, 23. V. 1995., 27.

²⁸³ Isto, 27.

Košutićeva prelaska nastala je u redovima HSS-a obezglavljenost jer je ustaška vlast nastavila uhićivati HSS-ovce, povezane ili ne, s Pučem Lorković-Vokić. Na sastanku zagrebačkog vodstva HSS-a 10. rujna 1944. odlučeno je da se nastavi pregovore s ustaškim pokretom i da će neobvezatne pregovore voditi Torbar s Tortićem kao predstavnikom ustaške vlade. Kako su na slobodi ostali samo niži dužnosnici, među njima je zavladao kaos i strah. Nakon par dana pušteni su na slobodu neki stranački prvaci, među njima i Andres, i to na intervenciju Kaptola. U to je vrijeme Radio London objavio vijest po kojoj se zaključilo da neće doći do angloameričkog iskrcavanja na istočnojadranskoj obali. Prevladavala je misao o povezanosti stranke sa seljačkim narodom i misao o neizvjesnoj budućnosti, u kojoj nakon dolaska mira dolazi na red sukob s partizanima, budu li ovi radili protiv volje seljaka.²⁸⁴

U izjavi koju je pred Ozninim istražiteljima dao Oktavijan Svježić, dužnosnik UNS-a, naveo je da je od Drage Jileka, zamjenika ravnatelja RAVSIGUR-a i osobnog prijatelja Konrada Klassera, agenta Gestapoa u Zagrebu, čuo da je Klasser u vrijeme neuspjeha Puča Lorković-Vokić pripremio sve obavještajne podatke za eventualno predavanje vlasti u NDH u ruke HSS-u i da „Nijemci imadu najbolje mišljenje o Košutiću, Pernaru i Torbaru i da su s njima za taj slučaj najozbiljnije računali“. No, po Svježićevom svjedočenju o onome što je čuo od Jileka, njemački poslanik Kasche je intervenirao i spriječio prijenos vlasti, jer je bio „u intimnim odnosima s Pavelićem i u znatnoj mjeri materijalno interesiran da Pavelić ostane na vlasti“. Nakon toga je Klasser morao otići sa svoga položaja i iz NDH. Ovo sve mogu biti samo glasine koje je Svježić čuo iz druge ruke. U svakom slučaju, ovaj iskaz ponovo ističe „povjerenje“ koje je njemačka strana imala što se tiče sposobnosti HSS-a ako bi im se eventualno dala vlast u ruke, s obzirom na podršku koju je HSS imao u narodu.²⁸⁵

Na saslušanju 16. siječnja 1945. Košutić je opovrgavao optužbe policijskog istražitelja o svojoj umiješanosti u Puč Lorković-Vokić i kao kao dokaz tome navodio je svoje uzastopno

²⁸⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 504.

²⁸⁵ S. ODIĆ – S. KOMARICA, 232. HDA, SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom.

odbijanje da pregovara s ustaškim vlastima i svoj dolazak na područje pod partizanskim nadzorom nakon što je dolazaka dogovorio s JNOFH-om. Na saslušanju 6. srpnja 1945. izjavio je da je na razgovore s Lorkovićem išao na njegov poziv, a njemu samom imali su svrhu prikriti njegov predstojeći odlazak u partizane i usput informativno poslužiti za ocjenu političke situacije u budućem razgovoru s vodstvom partizanskog pokreta.²⁸⁶

Prigodom Košutićevih saslušanja Oznini su istražitelji pokušavali naglasiti Košutićevu ulogu u Puču. U jednom Ozninom izvještaju stoji: „Puč Lorković-Vokić-Košutić, kojega nazivaju obično puč Lorković-Vokić, jer javnost nije bila detaljno informirana o tome kako je važnu ulogu u tom puču trebao da igra Košutić i mačekovska klika.“²⁸⁷

Pripremljenost HSS-a, Domobranstva i nezadovoljnih ustaša za provođenje Puča bila je loša: ne zbog svoga malenog opsega, jer je broj umiješanih osoba bio ogroman, već zbog očajne razine konspirativnosti. Ne samo da su Pavelić i drugi visoki ustaški dužnosnici znali ili na vrijeme saznali za provedbu njihovog plana, već su čak i partizanski doušnici o svemu bili obaviješteni. Iznenadna propast Puča bila je i nestanak zadnje nade za spas NDH od uništenja koje je prijetilo s brzim približavanjem kraja rata. Propast Puča je značila i skoro potpuno uništenje HSS-a uhićenjem svih njezinih prvaka izuzev Košutića.

Košutićev prelazak na partizansko područje

Košutićev mogući prelazak na oslobođeno područje spominjao se još potkraj 1943., ali je to tijekom pregovora s partizanskim pokretom stalno odlagano jer je Košutić oklijevao i partizanskoj strani postavljao određene uvjete za svoj dolazak na njihovo područje. U svibnju 1944. Košutić se kolebao otići na područje pod partizanskim nadzorom jer nije bio siguran bi li se kasnije mogao vratiti natrag ako bi to ocijenio potrebnim. Možda je tako pokušavao

²⁸⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 112. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 221. Košutićev iskaz 6. srpnja 1945.

²⁸⁷ HDA, SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Maček Vladimir.

očuvati svoj manevarski prostor u ovim pregovorima. Slao je poruke koje su se mogle shvatiti kao kritika Mačkova držanja, kao i držanja nekih drugih dužnosnika HSS-a politički usmjerenih prema desnici (npr. Pernar). Slijedeći Titov stav o popuštanju i suradnji u odnosima s HSS-om, vodstvo KPH-a nastojalo je stvoriti uvjete za Košutićev dolazak na područje pod partizanskim nadzorom. U svom brzojavu od 19. lipnja 1944. britanskom Ministarstvu vanjskih poslova, britansko izaslanstvo pri Vrhovnom štabu partizanskoga pokreta javilo je da je Tito izjavio da Košutić dolazi u Vrhovni štab i da je Tito odlučio s njim postići sporazum. Iako se to nije dogodilo, očito je da se i u lipnju te godine planiralo da Košutić prijeđe na partizansko područje.²⁸⁸

Prema iskazu za Oznu HSS-ovca Ivana Razuma 17. listopada 1944., Košutić je krajem kolovoza iste godine pismeno javio CK KPH-u da čeka odgovor na svoje ranije poslano pismo i da bi na bar donekle povoljan odgovor krenuo na partizansko područje, a s njime bi došao i mlađi sin Stjepana Radića, Branimir. To je sukladno Košutićevom iskazu za Oznu od 29. siječnja 1945. da ga je KPH u nekoliko navrata pozivao da prijeđe na njihovo područje. Komunistički su mu predstavnici poručivali da bi mogao biti protiv svoje volje upotrebljen za ustašku stvar ili stavljen u zatvor, pa da se svejedno koriste njegovim imenom pred javnosti. Košutić je pristao na njihove prijedloge o odlasku iz Zagreba, ali je tražio odgovor Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske, s kojim je već razmijenio nekoliko pisama. Smatrao je da još uvijek ima nekih međusobnih razilaženja, ali da nema zapreka za otvorenu suradnju, kako je ranije bilo dogovoreno. Kad su počela uhićenja osoba umiješanih u organiziranje puča Lorković-Vokić, Košutić se isprva krio u Zagrebu, a zatim je zahvaljujući povezanosti s komunističkim doušnikom Težakom bio prebačen na područje pod partizanskim nadzorom. Prema iskazu HSS-ovca Ivana Štefanca, Košutić je na oslobođeno područje krenuo „iznenada, naglo i nepripremljeno“. To se kosi s izjavom Ivana Razuma, koji je u svom iskazu tvrdio da je

²⁸⁸ Dušan BIBER, *Tito-Churchill, strogo tajno*, Zagreb 1981., 199.

Tomašić u srpnju 1944. posjetio Košutića i da je već tada bio upoznat s Košutićevim planom o prelasku. Možda su glasine o ustaškim uhićenjima nagnale Košutića da se naglo odluči za odlazak koji je duže pripremao. Naime, Košutić je u svom iskazu 29. siječnja 1945. naveo da je bio „upozoren s druge strane“ da se Nijemci boje prevrata u NDH i da to kane omesti tako što će njega i druge vodeće HSS-ovce odvesti u Njemačku u internaciju. Košutić je naveo i da je čuo da je Pavelić dao nalog da se popišu svi viđeniji HSS-ovci da bi ih mogao likvidirati u slučaju da odbiju njegove planove te da bi tako nakon dolaska Saveznika ostali samo ustaše kao vodeće osobe i da Saveznici moraju s njima pregovarati. To je Košutić čuo od ustaškog dužnosnika koji se nije htio toj ideji pokoriti te je upozorio jednog svog prijatelja HSS-ovca, koji je to odmah javio Košutiću. Košutić se odlučio sakriti izvan svoje kuće, pa se po savjetu svoje obitelji preselio u vilu Radićevih na Hercegovačkoj cesti do odluke o odlasku na područje pod partizanskim nadzorom.²⁸⁹

Pismeni poziv KPH-a, tj. Ive Krbeka po ovlaštenju JNOFH-a, Košutiću da dođe na oslobođeno područje na daljnje pregovore poslan je 21. kolovoza, a stigao je do Košutića 5. rujna, na dan kad je bila stvorena veza za put. U pismu su, po Košutićevom navodu, „sva pitanja na zadovoljstvo riješena“ i bio je pozvan da dođe u Topusko, kamo je stigao 8. rujna, „svuda prijateljski dočekivan i pomognut od drugova i organizacija, koje su bile određene da moj put do Topuskog provedu“. Ivan Razum je u svojem iskazu naveo da mu je Tomašić pričao da je Košutić napustio Zagreb preko maksimirske mitnice i da ga je tamo dočekalo 20 partizana-biciklista, koji su mu tada dali „počasni defile“(!). Puno je realnije da je Košutić 5. rujna 1944. autom otišao iz vile obitelji Radić u Hercegovačkoj ulici, a da je put organizirao Branimir Radić. Auto su poslali predstavnici partizanskoga pokreta u Zagrebu. Iz Zagreba su krenuli autom do mjesta Sveti Ivan Zelina, gdje je u ljeto i jesen 1944. bila granica između područja pod partizanskim nadzorom i područja pod nadzorom ustaških vlasti, za koje je

²⁸⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 259. Iskaz Ivana Razuma, 17. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 43. Iskaz Ivana Štefanca. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 124. Košutićev iskaz 29. siječnja 1945.

Košutić je u svojem iskazu naveo da je tamo po njega došao zrakoplov britanske vojne misije kod partizana. Prema navodu Dinka Šuljka, nekoliko partizana u civilu sa sakrivenim naoružanjem čekalo ih je kod zoološkog vrta u Maksimiru, odakle su se s Košutićem uputili u Ivanju Reku. S obzirom na okolnosti Košutićeva prelaska, nije jasno je li on došao među partizane ili je pobjegao iz Zagreba, tj. je li taj dolazak rezultat kontakata s partizanskim vodstvom ili bijeg pred opasnošću da bude uhićen. Može se reći da se Košutićev dolazak poklopio s njegovim bijegom iz Zagreba.²⁹⁰

Košutić je u svojem iskazu vrlo pozitivno ocijenio svoj prelazak i pokušao ga prikazati kao primjer svim Hrvatima, navevši da je svoj prelazak smatrao „istodobno svojim daljnjim direktnim i pozitivnim doprinosom za N.O.P. da bude neke vrste vidljivi signal i jasna uputa svima, koji budu zvani da se pridruže i da pomažu N.O.P.“ Nadalje je naveo da je nakon spomenutoga Krnjevićevoga govora na radiju odlučio poduzeti što može u okupljanju svih narodnih snaga u borbi protiv okupatora i „svih vrsti neprijatelja našeg naroda“. To je provedeno, naveo je Košutić, pismenom razmjenom stavova između njega i vodstva KPH-a tijekom ljeta 1944., nakon čega je Košutić pozvan da osobno dođe na područje pod partizanskim nadzorom. Košutić je dakle svoj dolazak pokušao opisati kao izravnu posljedicu pregovora s KPH-om, bez ikakvog utjecaja događaja nakon gušenja Puča Lorković-Vokić.²⁹¹

U spisu *Nacrt poslanice hrvatskom narodu* koji je Košutić napisao u listopadu 1944. na području pod partizanskim nadzorom, koje u spisu naziva „oslobodjenim dijelom naše domovine Hrvatske“, svoj je dolazak objasnio time što je „Pavelić htio upotrijebiti HSS kao masku, da sačuva raspadajuće svoje ustaške redove i da po primjeru Rumunjske i Bugarske skrivajući se iza HSS-a preskoči na stranu Saveznika sam ili u času kad to učini

²⁹⁰ Isto, 124. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 100. Košutićev iskaz 15. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 259. Iskaz Ivana Razuma, 17. listopada 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažija, januara 1948.). Dinko ŠULJAK, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Barcelona – München 1988., 386. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 32. Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 2, 273.

²⁹¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 100. Košutićev iskaz 15. siječnja 1945.

i susjedna Mađarska. Ovu namjeru ustaškog poglavice da i u zadnji čas pred saveznicima pokuša izjednačiti HSS sa sobom i s ustašama, da tim unese zabunu u narod na vanjskoj i unutarnjoj fronti, građanski rat proširi, Zagreb pretvori u drugu Varšavu [koja je u to vrijeme bila strašno razorena], a hrvatski narod i HSS pred Saveznicima, napose pred ruskom braćom, kompromitira ili osramoti, moralo se svakako spriječiti.“ Košutić je naveo da je dobio „pouzdanu obavijest“ da ga je Pavelić namjeravao upotrijebiti „za tu svoju podlu i zločinačku osnovu“, pa je morao „učiniti kraj tim osnovama“, tj. pokvariti Pavelićev plan i prijeći na partizansko područje, kamo ga je pozvalo partizansko vodstvo „da ovdje izvršim svoju dužnost prema narodu do kraja“. Pošto je čuo da bi Pavelić mogao „staviti me u zatvor ili poslužiti se mojim imenom, a ja da ne budem u mogućnosti to demantirati ili spriječiti“, Košutić je shvatio da je „najbolje rješenje“ da odmah ode. Očito je da je Košutić ovo namjerno tako stilizirao da njegov čin bude posve pozitivan u očima istražitelja. Na pitanje policijskih istražitelja o stavu Mačeka o njegovom prelasku Košutić je izjavio da smatra da Maček neće osuditi njegov prelazak u partizane jer je prelazak bio „u skladu sa Radićevom ideologijom i narodnom voljom, potrebama i politikom naših saveznika.“²⁹²

Krnjević je 26. prosinca 1944. uputio Winstonu Churchillu i kralju Petru II opsežna pisma u kojima je među ostalim naveo da je Košutić prešao na oslobođeno područje „s punomoćjem i uputama za pregovore“. Što se tiče „punomoćja“, vjerojatno se misli na Košutićevu ovlaštenost da pregovara o svim političkim pitanjima vezanim za stranku, a što se tiče uputa, nije objašnjeno čije su to upute bile: Mačekove preko tajnih kanala, ili Krnjevićeve, tj. HSS-ovih predstavnika u Londonu. Očito je samo da se Krnjević odlučio uzdati u Košutićeve pokušaje da sklopi sporazum s komunističkim vodstvom. Treba napomenuti da je Košutić jedina osoba iz vodećeg kruga HSS-a koja je došla na područje

²⁹² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.18, Pismo Augusta Košutića sa oslobodjenog teritorija Hrvatske pristašama i prijateljima Hrvatske seljačke stranke – listopada 1944. godine, 1. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 55.

pod partizanskim nadzorom i izjavila da pristupa partizanskom pokretu. Bila je to njegova osobna odluka, a ne odluka u ime vodstva HSS-a i Mačeka. Tako je vjerojatno mogao otkloniti ikakvu mogućnost da pod pritiskom donese neke odluke u ime HSS-a ili predsjednika Mačeka dok se nalazi na partizanskom području.²⁹³

Iz brzojava britanskog izaslanstva pri partizanskom Vrhovnom štabu upućenog britanskome Ministarstvu vanjskih poslova 9. rujna 1944. proizlazi prva potvrda Košutićeve lokacije nakon što je napustio Zagreb: u brzojavu je pisalo da je Tito izjavio britanskom izaslanstvu da je „Košutić došao na oslobođeni teritorij i pridružio se partizanskoj vojsci“. Isto je tako Odjel za informacije ZAVNOH-a u svom *Biltenu br. 3* od 9. rujna 1944. objavio vijest da je Košutić prešao na područje pod partizanskim nadzorom i da je s njime došao Branimir Radić, sin Stjepana Radića. Tijekom rujna 1944. u tisku nekih zapadnih zemalja objavljena je vijest o dolasku Košutića na partizansko područje.²⁹⁴

U letku pod imenom *Hrvatskom seljačkom narodu na znanje!* objavljenom u Zagrebu u listopadu 1944. širile su se glasine da su Košutića ubili partizani. Navodi se da su vodeći ljudi HSS-a poduzimali su sve što je bilo u njihovoj moći kako bi se tijekom rata spriječilo svako suvišno prolijevanje krvi. U postizanju te želje uspostavljen je kontakt s KPH-om i u ime stranke Košutić je poslan na pregovore. Tvrdili su da je smjesta zarobljen i „mučki ubijen. Ovaj tragični događaj teško je pogodio stranku i njeno vodstvo, jer je ona tim podmuklim djelom lišena jednog od najsposobnijih svojih prvaka.“ Letak je potpisan sa „suborci“.²⁹⁵

Košutićev je prelazak u elaboratu Ozne vrlo negativno prikazan, i to više kao bijeg od ustaške kazne za organizaciju Puča Lorković-Vokić nego kao dolazak sa željom za pregovore s partizanskom stranom. U elaboratu je naveden iskaz HSS-ovca Zvonimira Pavešića koji je

²⁹³ D. ŠEPIĆ, 361. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.15, Neprijateljski rad HSS-a u 1945. godini.

²⁹⁴ D. BIBER, *Tito-Churchill*, 310. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, 138. F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 257.

²⁹⁵ HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 156, Hrvatskom seljačkom narodu na znanje!

izjavio da je Farolfi u ustaškom zatvoru, kad je čuo da je Košutić izbjegao uhićenje i otišao na oslobođeno područje, „bio bijesan na Košutića i tvrdio, da je Košutić išao samo zato da bi spasio glavu, dok je njega, Farolfija, ostavio u svom sosu“.²⁹⁶

Košutićev prelazak nije za partizansko vodstvo mogao više imati ono značenje koje mu se pridavalo tijekom prvih mjeseci 1944. U pismu CK KPH-u 8. kolovoza 1944. Kardelj je glede mogućnosti Košutićeva prelaska napisao: „Ne treba mu dati nikakve naročite uloge, jer je prilično zakasnio, no njegov dolazak mogao bi nam vrlo dobro koristiti, doduše ne po tome da bi Košutić doveo u Narodnooslobodilački pokret neke 'svoje' klase, nego zbog toga jer bi njegov dolazak razbio iluziju o jedinstvenom rukovodstvu HSS-a, koji još drži izvjestan deo HSS-ovskih masa u pasivnosti.“ Komunisti dakle nisu bili spremni prihvatiti Košutićevu ponudu za suradnju, a nakon potpisivanja Sporazuma Tito-Šubašić Košutić je KPJ-u bio još manje potreban i on pada u nemilost. Unatoč svom teškom položaju Košutić je vjerovao da čini istinski napredak u pregovaranju s komunističkom stranom. U pismu Randolphu Churchillu početkom rujna Košutić je napisao da je „postigao zadivljujući napredak“ u pregovorima s partizanskim vodstvom. Razmjenom niza poruka između njega i vodstva KPH-a u listopadu i studenom Košutić je izložio svoje poglede na suradnju s partizanskom stranom i na rješenje hrvatskog pitanja u poslijeratnoj državi. Iako je prihvatio realnost komunističke političke i vojne snage, nastavio je gledati na HSS kao na najmoćniju političku snagu u Hrvatskoj. Kao Maček i Krnjević, i on je bio uvjeren da se nikakvo rješenje hrvatskog pitanja ne može postići bez HSS-a. Dapače, vjerovao je da baš zato što je HSS tako čvrst u svojim stajalištima, može sebi dopustiti suradnju s komunistima, jer „da bi se progutala seljačka stranka, mora se progutati cijeli hrvatski narod“. Iako je prihvatio da je suradnja s KPJ-om bila taktička nužnost, nije ostavljao sumnju oko toga koja bi strana bila povlaštenija u tom dogovoru. U razmjenama

²⁹⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 43.

poruka s komunističkim vodstvom Košutić je pokušao obraniti HSS od optužbi da je svojom pasivnošću izgubio pravo da vodi hrvatski nacionalni pokret. Znao je da je HSS-ov ugled kod kuće i u inozemstvu bio okrnjen zbog svoje nemogućnosti da pokrene aktivan otpor u domovini. Također se bojao da će komunisti zbog svoga vodstva nad partizanskim pokretom steći političku legitimnost za poslijeratno preuzimanje ukupne vlasti. Zato je pokušao HSS-ovu ratnu aktivnost prikazati u boljem svjetlu pred komunistima. U listopadu 1944. izradio je spis pod naslovom *Nacrt poslanice hrvatskom narodu. Pismo pristašama i prijateljima HSS-a*. U tom je spisu detaljnije razradio gledišta koja je zastupao i u ranijim kontaktima s partizanskim pokretom te iznio svoja gledišta o političkoj situaciji u Hrvatskoj i šire u novim prilikama, tj. nakon njegovog prelaska na oslobođeno područje. U vrijeme pisanja tog spisa Košutić je bio u pritvoru i tu okolnost treba imati na umu prilikom ocjene pojedinih formulacija u spomenutom spisu. Svoj prelazak Košutić je objasnio kao prelazak s „unutrašnje na vanjsku frontu oslobodjenja“. Smatrao je da je HSS bio u funkciji držanja „unutarnje fronte otpora“ spram okupatora, da je držanje te fronte bitni uvjet za jačanje partizanskoga pokreta na „oružanoj ili vanjskoj fronti“ i da se obje fronte upotpunjuju u borbi za isti cilj, oslobođenje od okupatora. Unutarnju je frontu opisao kao „unutarnji otpor naroda protiv okupatora i protiv fašizma, u kojem otporu narod daje takodjer velike žrtve. Taj naziv nije dakle moj izmišljen naziv, kako se pogrešno iznosi kao da je prkos naziv ili formula političko stranačkih nekih računa za kakva pogadjanja i licitiranja.“ Košutić je naveo da je taj naziv sam narod koristio: „Sav narod i svi oni, koji na okupiranom području suradjuju s neprijateljem, nalaze se u položaju taoca. Ljudi na njihovoj slobodi, u zatvoru ili logoru mučeni su osjećajem taoca, što im se i od predstavnika fašističke strahovlade prijeteći stalno ponavlja i ističe, a za primjer ostavlja se umorene žrtve da ostanu nekoliko dana na stratištu za strah narodu. Čitava naselja su raspršena i na hiljade odvedenih na prisilni rad u Njemačku osobito iz mjesta gdje su provodjene ili bile pripremane vojničke operacije protiv NOV-e

[narodnooslobodilačke vojske, tj. partizanskoga pokreta]. Po ulozi svojoj ovaj se otpor naroda na okupiranom području može ocijeniti kao doprinos narodnom oslobodjenju, što ga vodi maršal Tito kao graditelj i vodja nove Jugoslavije. I ako po svojim metodama nisu akcije Radićevaca i komunista postale svuda identične, što tu i tamo dovodi i do nesuglasica, one u osnovi idu istom cilju oslobodjenja. [...] Po tradiciji svojoj još od Radića, njegovi sljedbenici daju veći dio doprinosa u pasivnom otporu protiv okupatora na okupiranom području, ali sudjeluju u velikom broju i u NOV i NOP.“ Taj se otpor iskazuje „u akciji protiv milicije, u sabotazi vojnih operacija okupatora i fašista protiv NOV-e i pomaganju ove, u sabotazi mobilizacije za Hitlerove pomoćne čete, a mobilizirani da se priključe Saveznicima, ako su već odvedeni izvan domovine, odnosno NOV-i protiv koje se radićevci ne smiju nigdje boriti, ili joj se opirati. [...] Akcija za ekonomsku sabotazu fašističkog režima, napose u pitanju podavanja hrane i proizvodnje za raspolaganje tog režima a i okupatora. Suzbijanje fašističkih akcija na polit.[ičkom] i kulturnom području.“ Nadalje je Košutić naveo da su zajednički ciljevi unutarnje fronte i partizanskoga pokreta „udruženje narodnih snaga za što skorije oslobodjenje naroda i domovine od okupatora i fašizma, oživotvorenje nacionalne nezavisnosti Hrvatskog naroda stvaranjem savezne /federalne/ države Hrvatske u novoj federativnoj demokratskoj Jugoslaviji, kojoj se vraćaju naši nacionalni teritoriji oteti nam 1941. g.; suradnja svih naroda u Jugoslaviji uopće Hrvata i Srba u Hrvatskoj napose; osiguranje suvereniteta naroda; demokracija; slavenska uzajamnost i solidarnost na čelu s narodom Ruskim; suradnja sa Saveznicima SSSR, Velikom Britanijom i Amerikom na organizaciji mira u novoj demokratskoj Europi kao i na njezinoj gospodarskoj obnovi.“ Još je više istaknuo potrebu ujedinjavanja dvije strane: „N.O.P. ima dvije zadaće: Dobiti rat i dobiti mir. [...] Moji su pogledi vezani na ovu drugu zadaću i držim da se mir dobiva samo političkim sredstvima. Stoga držim da je zadaća N.O.P. poraditi na tome kako bi narod dočekao svršetak rata koliko je najviše moguće u duhovnom jedinstvu. [...] U Hrvatskoj

postoji HSS već kao politička tradicija i [...] daje političku fizionomiju toj zemlji od 1920. do 1941. [...] Seljaštvo je ostalo vjerno HSS-i i to je pozitivna stvarnost od trajne vrijednosti. MIMOICI tu stvarnost bilo bi nepolitički, a odbaciti je bilo bi nerealno. [...] Držim da se put k pozitivnom rješenju može naći u razboritom kompromisu između HSS-e i K.P. koji će biti prihvatljiv za obje strane. [...] Po mom sudu najlakše bi se došlo do istaknutog cilja, da se poradi na tom da dodje do sporazuma između simbola vanjske i simbola unutarnje fronte narodnog oslobođenja, Maršala Tita i dr. Mačeka. Sa strane HSS-e nema nikakove želje za vlašću da bi se 'vladalo'. Što se napose dr. Mačeka tiče, to znam da on ne bi prihvatio kad bi mu se i ponudilo da uzme vlast ili dio vlasti, dok nisu provedeni izbori. To je njegova stalna linija u skladu sa tradicijama HSS da se na vlast dolazi samo po narodnoj volji putem izbora.“ Ističući tako važnu ulogu HSS-a u pokretu otpora, Košutić se nadao da će oduzeti komunistima pravo na bolju poziciju u pregovorima i omogućiti HSS-u jednakopravno partnerstvo u odlučivanju o poslijeratnom političkom uređenju.²⁹⁷

Košutić je odbacio svoja stajališta iznijeta u spisu *Temeljna načela i konstatacije* i nije ih postavljao kao zahtjeve u sporazumijevanju s partizanskom stranom, valjda spoznavši da partizanski predstavnici na njih nikada ne bi pristali. Sastavio je novi i namjerno neprecizni nacrt buduće poslijeratne države, s namjerom da se lakše nađe dodirne točke za sporazum. Razlike u pogledima Košutića i komunističke strane ipak se nisu mogle sakriti. Nazivajući KPJ-ovo vodstvo „Pijemontom juga“ Košutić je hvalio ulogu komunista u građenju nove države i njihov federalistički politički program. Hvalio je i Sporazum Tito-Šubašić jer je taj sporazum bio osnova za buduće jugoslavensko uređenje. Ipak je Košutić bio nejasan u

²⁹⁷ HDA, Fond HSS, kut. 1, inv. br. 57, Nacrt Košutićevog *Pisma pristašama i prijateljima HSS-a*. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.18, Pismo Augusta Košutića sa oslobođenog teritorija Hrvatske pristašama i prijateljima Hrvatske seljačke stranke – listopada 1944. godine. Spis je objavljen u: F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 378.-384. HDA, Microfiche, br. 301409, August Košutić, 79. Košutićev pismeni iskaz na području pod partizanskim nadzorom, 14. prosinca 1944. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 62.

pojašnjavanju kako bi se pomirili komunističko federalističko načelo, Sporazum Tito-Šubašić i njegov vlastiti koncept poslijeratne Jugoslavije.²⁹⁸

Košutić je nakon svoga prelaska priželjkivao sastanak s Krnjevićem. Računao je osim toga da će mu povezivanje s britanskim časnicima koji su se tada nalazili na oslobođenom području biti korisno zbog britanske naklonjenosti HSS-u. Ali analize britanskih promatrača o položaju i stvarnim mogućnostima političke akcije HSS-a u zemlji s vremenom su dobivale drugačiji ton: pokazalo se da težnje britanske vlade da se u HSS-u potraži odgovarajuće uporište za utjecanje na daljnji razvoj događaja, posebno s obzirom na prevladavajući utjecaj partizanskog pokreta, ne mogu imati nekih izgleda. Ta će zapažanja potvrditi i britanski bojnič Stephen Clissold, koji je u listopadu i studenome 1944. boravio u misiji na partizanskom području u Hrvatskoj. U svom je izvještaju upozorio i na opozicijsko držanje Košutića na području pod partizanskim nadzorom: „Košutić se prvih pet tjedana poslije svog dolaska u Glavni štab Hrvatske slobodno kretao i napadi u tisku na njega su prestali. Čini se da on još misli da je u dovoljno jakom položaju da pregovara s partizanima kao predstavnik nekada svemoćnog HSS-a. Ali partizani, uvjereni da se stranka trajno raspala, bili su zainteresirani da se Košutić njima pridruži na osnovi njihovih vlastitih uvjeta i da se aktivno mobiliziraju njezini pristaše za ratne napore narodnog oslobođenja. Kada je on odbio da to prihvati, stavljen je u zatvor i ponovo su otpočeli napadi u tisku na njega.“²⁹⁹

U svojem je iskazu Košutić naveo da je već drugi dan nakon svog prelaska razgovarao s vodećim predstavnicima CK KPH-a koji su pokazali „jedininstvenost političkih shvaćanja u srdačnom drugarstvu i pravom bratstvu“. Treći dan, 11. rujna, razgovarao je s Hebrangom i s članovima Glavnog štaba Hrvatske Markom Belinićem, Ivanom Gošnjakom i Radom Žigićem o vojnim i političkim pitanjima. Kao rezultat tih razgovora Košutić je sastavio i poslao tri pisma Tomašiću, a u pismima je dao ublaženu verziju svojih prethodnih stavova o mogućnosti

²⁹⁸ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 255.

²⁹⁹ Dušan BIBER, „Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije“, *Vjesnik u srijedu*, 16. VIII. 1972., 38.

sporazuma s pokretom: nije više težio prevođenju Domobranstva na pobjedničku stranu; poručivao je Tomašiću da sa sobom povede na područje pod partizanskim nadzorom što više domobranskih časnika. Po svom vlastitom svjedočenju, pozivao je i ostale predstavnike HSS-a u Zagrebu da dođu na oslobođeno područje radi daljnjih pregovora. Ne zna se što je bilo s tim pismima, ali ona nisu stigla do onih kojima su bila upućena. Naime, nedugo zatim je bez Košutićevog pristanka preko partizanskog radija *Slobodna Jugoslavija* objavljeno da je on došao na partizansko područje, a nakon toga su ustaške vlasti uhitile sve prvake HSS-a koji su se tada nalazili u Zagrebu, a nisu bili uhićeni odmah nakon razotkrivanja Puča Lorković-Vokić. Uskoro je u Topusko stiglo pismo partizanskoga doušnika Težaka koji je javljao da Košutićeva pisma nisu mogla stići kamo su upućena. Košutić je u svom iskazu naveo da je puno očekivao od mogućeg dolaska drugih HSS-ovih prvaka, ali da je sve propalo zbog javne obavijesti na partizanskom radiju o njegovom prelasku, što je po Košutićevom mišljenju spriječilo dolazak navedenih osoba jer ih je odmah uhitila ustaška policija. Objava na radiju je možda bila namjerna i s ciljem da ustaške vlasti ugroze HSS i da se na taj način smanji moć i broj potencijalnih poslijeratnih suparnika.³⁰⁰

Sredinom rujna 1944. Hebrang je osobno razgovarao s Košutićem u Topuskom i izvijestio je Tita kako je Košutić skromno razgovarao s njime: „Jako je mali i pristaje na sve.“ Košutić je Hebrangu izrazio spremnost da se kao pričuvni časnik pridruži partizanskim postrojbama, na što je Hebrang pristao, očito držeći da bi takav potez propagandno odjeknuo. Kasnije je Košutić ponudio i novo rješenje da ne bude „na teret NOP za vrijeme rata“: da radi u svojoj struci kao „dobrovoljac mašinski inženjer da se uvjeri svaki da nemam nikakvih osobnih političkih pretenzija“. Također je naveo da se nakon rata namjerava posvetiti uređivanju sabranih djela Stjepana Radića, kako je ranije spomenuto. Osim toga, molio je partizansko rukovodstvo da ga se ne razdvaja od njegovog šurjaka Branimira s kojim je

³⁰⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 187. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 88.

zajedno došao na područje pod partizanskim nadzorom, jer za njega ima „moralnu odgovornost“. Sve Košutićeve ponude su pale u zaborav pred naletom budućih događaja.³⁰¹

Partizanski HSS bio je potpuno podređen komunističkom vodstvu partizanskoga pokreta i u svakom pogledu strogo nadziran od komunista i takvoga ga je Košutić zatekao nakon svog dolaska među partizane. U svom je iskazu naveo da po njegovom mišljenju, ako se izuzmu članovi HSS-a koji su prešli na ustašku stranu, nekih posebnih podjela ili frakcija unutar stranke nije ni bilo. Njegovo je mišljenje bilo da su povremeno pojedinci istupali ponešto drugačije od službene linije stranke, no to za njega nije značilo da su istupili iz same stranke. Svako temeljito odstupanje od političkog pravca koji je stranka nakon osnivanja NDH za njega je značilo da je taj pojedinac svojevolumeno istupio iz HSS-a. Košutić je ovim negiranjem podjela unutar stranke vjerojatno htio potvrditi svoju tezu da je partizanski HSS i dalje bio dio HSS-a i da njegovi članovi čine „predstražu“ HSS-a pri partizanskom pokretu. Očekivao je da će od članova svoje predratne stranke dobiti podršku, ali dogodilo se upravo suprotno: njegovo gledište da HSS u partizanskom pokretu mora djelovati kao samostalni partner i da poslije rata njegova politička uloga mora doći do izražaja članovi partizanskog HSS-a nisu prihvatili. „NOP ima dvije zadaće: dobiti rat i dobiti mir. Moji su pogledi vezani za ovu drugu zadaću i držim da se mir dobiva samo političkim sredstvima“, tvrdio je Košutić. Franjo Gaži, član partizanskog HSS-a, svjedočio je da je Košutić na sastanku rekao: „Vi ste spasili ugled HSS-a, vi ste oprali ime i čast hrvatskog naroda. Ali sada kad je rat na završetku, sad je druga situacija. Sad se radi o podjeli vlasti.“ No, utjecaj komunističkog rukovodstva na partizanski HSS bio je tako jak da su njegovi članovi glatko odbili Košutićeva stajališta. Rasprava o Košutićevu prelasku završila je zaključkom da je on došao „da rovari protiv Pokreta, a ne da mu pomogne“. Tako je partizanski HSS vjerojatno po diktatu KPJ-a odbio surađivati s Košutićem usprkos njegovom pokušaju međusobnog sporazumijevanja. U

³⁰¹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 459. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 63.

kasnijem iskazu Košutić će iznijeti svoje pravo mišljenje o partizanskom HSS-u izjavivši da je njegovo osnivanje značilo razbijanje HSS-a i da je poslužilo KPJ-u za osiguranje svoga međunarodnog priznanja.³⁰²

Iako je Košutić hvalio članove partizanskog HSS-a kao pionire proširenja hrvatskih stavova među partizanima, njihova politika spram Mačeka bila je posve neprihvatljiva za njega. Košutić niti za vrijeme svoga boravka u Zagrebu niti za boravka na području pod partizanskim nadzorom nije bio voljan prihvatiti stajališta partizanskoga pokreta i KPJ-a o Mačeku. Kritizirao je partizanski pokret i njihove napade na Mačeka i ustrajao u tome da Maček nije surađivao s ustašama. U svojem je iskazu naveo da smatra da su napadi na Mačeka u partizanskom tisku rezultat neobaviještenosti ili krive obaviještenosti. Mačeka je prikazivao kao dvostruku žrtvu, tj. kao žrtvu ustaške vlasti koja ga je zatvorila i partizanskoga pokreta koji ga napada kao izdajnika. Nadalje je izjavio da je tijekom 1944. Maček bio pod stalnim nadzorom ustaških stražara u svom stanu u Zagrebu i da je „žrtva neprijatelja“. Komentirajući pak Krnjevićevu poruku preko londonskog radija o potrebi aktivizacije oružane borbe u domovini i suradnji s partizanskim pokretom, Košutić je izjavio da ne zna je li Maček saznao za taj Krnjevićev govor ili ne, dodavši: „Ali znajući iz prošlosti njegovu političku korektnost prema svojim suradnicima u vladi, vjerujem, da se i on ne bi odvajao od toga stava objavljenog iz Londona.“³⁰³

Košutićevo uporno inzistiranje na ravnopravnoj ulozi stranaka, osobito na poslijeratnim izborima, nije dovelo do prihvaćanja njegova prijedloga već je navelo partizansko vodstvo da spriječe svaki daljnji Košutićev politički rad na njihovom području i tako se oslobodi opasnog takmaca.

³⁰² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 148. Košutićev iskaz 3. veljače 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 187. F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 344. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 38.

³⁰³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 100. Košutićev iskaz 15. siječnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 62., 87.

Košutićevo uhićenje na partizanskom području, internacija i saslušanja

Košutić se u Topuskom tri tjedna nakon svoga prelaska susreo s Randolphom Churchillom, posebnim britanskim izaslanikom i sinom premijera Winstona Churchilla. Predao mu je pismeni izvještaj u kojem je izložio svoj pogled na događaje u Hrvatskoj i Jugoslaviji nakon 27. ožujka 1941. s posebnim naglaskom na Mačekovo držanje i položaj. Taj je Košutićev izvještaj Churchill poslao u London britanskome Ministarstvu vanjskih poslova. Košutić je među ostalim pisao o otporu hrvatskog naroda pod vodstvom komunista i o tome da je HSS u ratu morao ispunjavati dvije dužnosti: uzeti aktivnog udjela u oružanoj borbi koju su pokrenuli i kontrolirali jugoslavenski komunisti i držati unutarnju frontu otpora fašističkom neprijatelju; pisao je i o temeljnim pogledima HSS-a na kojima je moguće postići sporazum s KPJ-om i o stavu komunista prema tim prijedlozima. Prema tom spisu činilo se kao da njegovi pregovori s KPH-om teku povoljno. Napisao je Churchillu da je HSS spreman sudjelovati u borbi protiv Nijemaca i njihovih suradnika pod partizanskim vodstvom. Tvrdio je da članovi stranke to već uistinu i čine, a rezultati bi bili još povoljniji kada komunisti ne bi napadali Mačeka i upotrebljavali „terorističke metode“ prema članovima HSS-a. Prema njegovim riječima, i pristaše HSS-a se aktivno opiru neprijatelju i bez njihove pomoći ne bi bili mogući tako veliki uspjesi partizana u Hrvatskoj. Prema podacima osoba iz Košutićeve okoline, kojima je on to kasnije pričao, Košutić je kod Churchilla intervenirao da se ovaj založi za oslobađanje jednog broja pristaša HSS-a koji su se tada nalazili u partizanskom zatvoru. Košutić je nadalje istaknuo potrebu da se prekinu napadi na Mačeka, da se nakon rata održe slobodni izbori i upoznao Churchilla s težnjom stranke da se osiguraju građanska prava, prvenstvo interesa seljaka, da Hrvatska ima vlastite demokratske institucije, po potrebi vojne snage i diplomatske predstavnike, dakako unutar jugoslavenske države. Ustvrdio je da je

Sporazum Tito-Šubašić bio u redovima stranke pozdravljen kao mogući temelj za ostvarenje tih političkih ciljeva.³⁰⁴

Komunistički su obavještajci iz Zagreba poslali poruku vodstvu KPH-a u Topusko da je Košutić došao na područje pod partizanskim nadzorom kako bi „uspostavio tijesni usmeni dodir s Englezima“, pri čemu se mislilo na Randolpha Churchilla, i predlagali su da se Košutić što prije uhititi i tako onemogućiti u daljnjem radu. Partizansko je vodstvo na Churchillove kontakte s Košutićem gledalo s nepovjerenjem. Tri dana prije nego što je Košutić bio pritvoren, Aleksandar Ranković, organizacijski sekretar CK KPJ, poslao je s Visa brzojav CK KPH-u u Topuskom u kojem je zapovijedio da se Košutić stavi pod prislotru, izolira od Churchilla i da se Politbiro CK KPJ redovito izvještava o Košutićevoj djelatnosti. Oznaj je procijenila u rujnu 1944. da bi se Košutićevim uhićenjem „odlučno dalo na znanje pučistima [misli se na sudionike Puča Lorković-Vokić], tako i onim saveznicima koji su voljni taj puč podržati, kakav je naš stav o toj stvari i što smo mi riješili s pučistima učiniti“.³⁰⁵

Randolph Churchill je od 21. do 23. siječnja 1946. u britanskom listu *Daily Telegraph* objavio izvještaj o svom boravku u Jugoslaviji i među ostalim je napisao da ga je s Košutićem upoznao monsinjor Svetozar Rittig, član ZAVNOH-a. Njih su dvojica bili Churchillovi gosti na nedjeljnom ručku 1. listopada 1944. u glavnom stanu britanske vojne misije. Na povratku kući s tog ručka u dodijeljeni mu stan u Topuskom Košutića su uhitili agenti Ozne i Churchill ga više nije nikada vidio. Košutića je uhitio pukovnik Ozne Josip Đerđa, a uhićenje je predložio Ivan Stevo Krajačić, koji je potkraj rujna 1944. Vrhovnom Štabu uputio brzojav u kojem je poručio da ima „sigurnih obavještenja da je Košutić u ime jednog dijela mačekovaca radio s ustašama na organizaciji puča“ i da „nešto petlja s Čerčilom“, pa je zato predložio da ga se „stavi u pritvor i provede istraga o njegovom učešću u organizaciji puča.“ Bakarić je u

³⁰⁴ Lj. BOBAN, *Kontroverze*, sv. 1, 437. Sv. 2, 274. D. ŠEPIĆ, 317.

³⁰⁵ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 97. ISTA, *Andrija Hebrang*, 104.

jednom intervjuu 1977. izjavio: „Košutić je mislio da sam ga ja dao uhapsiti. Hebrang je to učinio na inzistiranje Krajačića i drugih članova CK. [...] Košutić je uhićen jer je održavao razne veze i pokušavao da na našem terenu obnovi nekakve organizacije HSS-a koje ne bi sudjelovale u NOB-i.“³⁰⁶

Košutić je u svojem iskazu naveo da je nakon prelaska na oslobođeno područje počeo sastavljati svoj proglas za javnost, a sve to na temelju razgovora s partizanskim vodstvom. Tijekom tog posla bio je uhićen i stavljen u internaciju. Naveo je da smatra da je uhićen zato što je Churchill predao spomenuti memorandum. Treba napomenuti i to da je uhićen unatoč pismenim garancijama KPH-a o svojoj potpunoj slobodi i mogućnosti odlaska s partizanskog područja.³⁰⁷

Randolph Churchill je držao da se slični postupci ne bi smjeli tolerirati, pa je u listopadu zatražio da u Glavni štab Hrvatske dođe potpukovnik William Deakin i jedan britanski novinar. Hebrang je pokušavao ublažiti negativne posljedice Košutićevog uhićenja, pa je rekao Churchill da je Košutić samo prebačen u drugo mjesto „gdje će imati potpunu slobodu, ali neće moći komunicirati sa svojim prijateljima u Zagrebu“. To je opravdavao sumnjom da Košutić planira puč u Zagrebu, kako bi se NDH u povoljnom trenutku okrenula protiv Nijemaca i Saveznike stavila pred gotov čin osnivanjem zajedničke vlade ustaša i HSS-a, koju bi Saveznici možda i priznali. Churchill je u pismu britanskom vojnom zapovjedništvu naglasio kako Hebrang nije izgledao kao da mu zamjera za njegove upite i još mu je obećao da će ga obavještavati o zbivanjima u Košutićevom slučaju. Košutić se nakon uhićenja preko svog iskaza obratio Hebrangu s molbom da „razriješi njegov neugodan položaj“ i podsjetio ga na svoju lojalnost i „čvrstu odluku da iskreno poduprem NOB [narodnooslobodilačku borbu] bez ikakvih osobnih ciljeva“. Hebrang zacijelo nije bio u prilici da o tome sam odluči, bez

³⁰⁶ D. ŠULJAK, 412. M. GALIĆ, 216. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 187. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 104. Vladimir BAKARIĆ, „Nudili su nam formalnu suradnju: Nijemci i ustaše“, *Hrvatska revija*, br. 4, 27/1977, 620.

³⁰⁷ Josip HORVAT, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945.*, Zagreb 1989., 262. I. JUKIĆ, 250.

obzira na svoj osobni stav. Britansko je Ministarstvo vanjskih poslova odgovorilo Churchillu: „Ovo nam je prva vijest o uhićenju gosp. Košutića. Čini se da je taj Titov postupak svakako dio smišljene politike diskreditiranja HSS-a i izoliranja svih njezinih potencijalnih vođa. Dr. Šubašić će zacijelo saznati za ovu stvar kad stigne, a budući da je otputovao, ne mislim da u ovoj stvari možemo išta smjesta poduzeti.“³⁰⁸

Položaj KPJ-a postajao je sve bolji tijekom tih mjeseci i nije više bilo razloga da s Košutićem o bilo čemu pregovaraju. Tako je Vladimir Bakarić, novi sekretar KPH, nakon Titovog pristanka napao Košutića i potpuno ga politički izolirao i onemogućio. U listu *Naprijed*, službenom glasilu KPH-a, Bakarić je 31. listopada 1944. o Košutićevu prijedlogu za pregovore nakon njegovog prelaska na područje pod partizanskim nadzorom u članku *K pitanju jedinstva* napisao da rat još nije bio gotov i da svi koji su bili u mogućnosti morali su aktivno sudjelovati u oslobođenju zemlje. Bakarić je istaknuo da su svi pozvani u uključenje u JNOF, no u JNOF nisu pozvani oni „koji su išli za razbijanjem jedinstva naših naroda“, već je za njih ulaz u JNOF zatvoren. U tu je skupinu Bakarić očito svrstao i Košutića, jer nadalje kaže da se neki prvaci HSS-a zalažu za pregovore s partizanskim pokretom. Tu navodi da su Košutićevi poslanici prijašnjega proljeća došli na partizansko područje i donijeli svoje uvjete za pregovore, sastavljene u deset točaka. Bakarić navodi da nijedna od deset točaka ne govori o ratu protiv okupatora, što za Bakarića znači da oni takav rat niti ne žele, već da je Košutiću i HSS-u najvažnije pitanje podjele vlasti nakon rata. Bakarić je Košutićev dolazak na područje pod partizanskim nadzorom označio kao vrlo kasni poziv na sporazum. Također je osudio to što Košutić nije priznao pogrešnost svojega dotadašnjeg iščekivanja i „paktiranja na sve strane“. Tu Bakarić još napominje da je ostala nejasna Košutićeva uloga u Puču Lorković-Vokić. Bakarić za Košutića tvrdi da u svom političkom programu ne iskazuje nikakve patriotske stavove i tvrdi da Košutić nije zbog toga došao na oslobođeno područje. Tvrdio je

³⁰⁸ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 104., 276.

da se s Košutićem ne može surađivati, između ostalog lažno pripisujući Košutiću da je napisao da ga rat „ne interesira“, već samo pitanje izbora nakon rata. Bakarić navodi da partizanski pokret ne bi imao nikakvo opravdanje pred narodom glede suradnje s jednim takvim čovjekom kakav je Košutić, koji nije učinio ništa za oslobođenje od okupatora niti to želi. Bakarić na kraju navodi da će partizanski pokret „znati skidati i nove maske starih neprijatelja“.³⁰⁹

Košutić je u svojem iskazu 22. veljače 1945. komentirao Bakarićev članak, među ostalim navevši da je Bakarić komentirao jedan njegov nacrt stajališta kao gotovu izjavu, pa mu je žao što bi čitatelji mogli imati dojam da je on negdje objavio taj nacrt kao svoju izjavu. Zato se Košutić ne smatra odgovornim ako bi ga netko optužio za neke izjave u tom nacrtu. Neki Bakarićevi zaključci, izjavio je, bili su nepravedni naspram njega jer Bakarić kritizira navode o organizaciji vlasti i o traženju provođenja izbora. Košutić je isticao da mu je vodstvo KPH-a dopustilo da svoja stajališta objavi u svom proglasu za narod, ali je prije objave to trebao potvrditi JNOF kao pogodno za objavu. Što se tiče navoda o provođenju slobodnih izbora, Košutić je naglasio da je htio izvući maksimum povjerenja naroda u novu vlast partizanskoga pokreta. Smatrao je da jedino izbori daju vladi povjerenje naroda i potrebni autoritet za privremeno upravljanje državom. Zatim je kritizirao Bakarićev zaključak u kojem mu je ovaj „nalijepio“ tvrdnju da bi bez izbora privremena vlada bila nezakonita. Istaknuo je da ničime nije dao povoda da ga se na taj način prikazuje pred javnošću kao osobu koja ni tadašnje vlade AVNOJ-a i ZAVNOH-a ne priznaje zakonitima. Takve je tvrdnje Košutić nazvao neopravdanim. Bakarić je Košutiću zamjerio što se u svojem spisu založio za to da partizanski pokret „uz rat dobije i mir“, te što veću pažnju polaže na „dobivanje mira“. Košutić je taj svoj stav opravdavao time što je smatrao ključnim da se partizanske vojne pobjede osiguraju poslijeratnim preuzimanjem političke kontrole u budućoj državi. Poricao je

³⁰⁹ Vladimir BAKARIĆ, „K pitanju jedinstva“, *Naprijed*, br. 77, 31. X. 1944., 3.

da je predlagao svoju suradnju samo kod pitanja podjele vlasti između partizanskoga pokreta i HSS-a i istaknuo je da je želio doprinijeti koliko je god mogao da se političke tekovine partizanske borbe osiguraju u poslijeratnom razdoblju: „Neka se ne shvati krivo, ako iznesem svoje mišljenje, da vojničko oslobodjenje ne može automatski donijeti pravo duhovno jedinstvo i služiti kao podloga za rješavanje velikih političkih zadataka. Konačno, davati na mene masku nekog 'paktiranja na sve strane' moram označiti kao posve neosnovanu i protivno istini i protivno mom karakteru, koji nikad nije imao na sebi nikakve maske, što je i narodu poznato.“ Košutić je kritizirao i druge napade na sebe u partizanskom tisku navevši da su oni bili upereni protiv uspjeha njegovih pregovora s vodstvom KPH nakon njegovog prelaska na oslobođeno područje: „Ta diskusija išla je ponegdje i nelojalno, a stalno uz moje isključenje jer je imala određenu svrhu, a ne samo objektivno obavještenje javnosti. [...] Diskusija, premda jednostrana i svoje vrsti, ipak je poslužila narodnoj stvari, jer je pomogla da se dodje do jasnije ocjene situacije.“ Ovdje se može zaključiti da je Košutić bio ogorčen zbog napada na njegove prijedloge, no izbjegavao je snažnije kritizirati partizansko vodstvo, još uvijek se nadajući da će uspjeti izvući nekakav dogovor u korist svoju i HSS-a.³¹⁰

U nizu saslušanja pred Ozninim istražiteljima nakon uhićenja Košutić se branio od raznih napada na njega osobno i na HSS. Saslušan je 14. listopada 1944., 15., 16. i 31. siječnja 1945., 1., 3., 10., 11., 19. i 22. veljače 1945., 30. lipnja 1945., 1., 2., 3., 4., 5. i 10. srpnja 1945. Košutiću su na saslušanju bila postavljana pitanja poput ovoga: „Što znadete o njegovom [Mačkovom] političkom radu za vrijeme okupacije, kakove je štete nanio NOP-u, kakove koristi za okupatora i NDH, te njegov rad protiv NOP-a?“ Policijski su istražitelji često insinuirali da je Košutić postupao negativno, protuzakonito ili protupartizanski, optužujući ga da je npr. „paktirao“ s Mihailovićevim predstavnicima i tražio „veze na sve strane“. Na pitanje istražitelja: „Jeli on ili vi kriv za politiku nesuradnje sa NOP-om, koju su

³¹⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 184. Košutićev iskaz 22. veljače 1945.

spvodili ljudi iz vodstva?“, Košutić je zagonetno odgovorio: „Tako je nekako izgledalo i meni pitanje: on ili vi.“ Košutić je na pitanja odgovarao odbacujući sve optužbe istražitelja logičkim i racionalnim rasuđivanjem i pobijanjem njihovih optužbi i insinucija. Na jednom od saslušanja izjavio je da na partizanskom području može govoriti samo u svoje ime, a ne u ime stranke, ali da govori u ime onih koji se slažu s onim što on kaže i da govori „u ime hrvatskoga seljačkog naroda“.³¹¹

Na pitanje zašto ostali prvaci HSS-a u domovini nisu slijedili Košutića nakon njegovog prelaska na oslobođeno područje Košutić je odgovorio tumačeći to njihovom neobaviještenošću i izjavivši da posrijedi nije nikakav politički razlog. Po njegovom sudu, svi su prvaci HSS-a bez iznimke za aktivni otpor okupatoru i za novu demokratsku i federativnu Jugoslaviju. Smatrao je da je jedini razlog koji ih je sprečavao da dođu na partizansko područje bio taj što se Mačeka zbog boravka u internaciji nije moglo nagovoriti na podržavanje takve akcije.³¹²

Pokušavajući ublažiti suprotnosti između HSS-a i komunista na čelu antifašističkog pokreta u zemlji, Košutić je naveo riječi Stjepana Radića koje je ovaj napisao na povratku iz Moskve 1924.: „Mi komunisti nismo i to ne ćemo biti. Mi smo seljačka demokracija, koja se ne boji prijateljevati s komunistima.“ Naveo je nadalje da se partizanski pokret i komunisti koji su mu na čelu „ne boje prijateljevati sa Radićevcima“ i da „visoko cijene Radićev nauk i seljačku ideologiju kao što je visoko cijene i upravljači velike Rusije i cijelog SSSR-a“. Košutić je dakle pokušao odnose HSS-a s KPJ-om prikazati idealnim, navodeći dalje da je KPJ pristao da HSS „po Radićevom programu i po seljačkoj ideologiji razvije puno djelovanje uz prijateljsku pomoć Komunističke stranke“. To se djelovanje, po Košutićevom navodu, počelo provoditi i na području pod partizanskim nadzorom, jer su tamo „prvaci HSS-a iz drugih krajeva složili si izvršni odbor koji upravlja oslobodilačkim poslovima u iskrenoj i

³¹¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 189. Košutićev iskaz 10. srpnja 1945. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 220. Košutićev iskaz 31. siječnja 1945.

³¹² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 100. Košutićev iskaz 15. siječnja 1945.

prijateljskoj suradnji sa komunističkom strankom. Ti prvoborci HSS-a postali su pioniri politike HSS za novu u istinu čovječansku seljačku Hrvatsku, koja će počivati na temeljima seljačke demokracije.“ Dalje je naveo: „Najčešće se čuje od građanskih političara propagandističke tvrdnje da komunističke stranke nisu nigdje za pravu suradnju sa demokratskim strankama, već da je suradnja kad do nje dodje samo prividna, a u stvari da gospodari komunistička stranka dok ne pocijepa i ne „proguta“ svoje savezničke stranke. [...] To bi imala biti i sudbina HSS-a ako udje u sporazum s komunističkom partijom. Ovi političari naše građanske demokracije pokazuju tom tvrdnjom [...] da oni zapravo nisu nikakvi demokrati i [...] da ne poznaju HSS ni hrvatskog seljačkog naroda.“ Košutić je ovdje uspio točno pogoditi sudbinu HSS-a poslije rata, no ovim se diskursom služio samo kako bi se približio komunističkim stajalištima i sebe prikazao kao čovjeka spremnog za suradnju s komunistima. Pokušao je približiti stajališta KPJ-a i HSS-a i nekako ih izjednačiti, podsjećajući na to da je obje te stranke u Kraljevini HSS progonio jugoslavenski režim pomoću *Obznane*, tj. Zakona o zaštiti države, po kojem je KPJ proglašena ilegalnom 1922., a HSS 1924. Košutić također nije zaboravio naglasiti da je HSS tada stavljen izvan zakona jer je Stjepan Radić u SSSR-u zajedno s Košutićem uključio HSS u Seljačku internacionalu. Košutićevo ulagivanje KPJ-u dolazi do vrhunca u ovim rečenicama: „Zato nikakve neprijateljske spletke i nikakve gospodske fašističke podvale ne će moći odvojiti HSS-u od prijateljske i drugarske suradnje s Komunističkom strankom, koja se u najtežim i najsudbonosnijim ratnim vremenima pokazala zaslužna za sve naše narode, pa tako i za narod Hrvatski. Tako se pokazala u ratu, tako će se pokazati u vjernoj suradnji sa HSS i u miru koji dolazi.“³¹³

Košutić je na svojem svjedočenju 16. kolovoza 1945. dao izjavu o svojoj neumiješanosti u djelatnosti za koje su ga Oznini istražitelji optuživali: „U pogledu

³¹³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 61.

inkriminacija naročito onih, koje mi se stavljaju u grijeh iz iskaza svjedoka Mrak Karla napomenuti mi je, da to ne odgovara istini, jer ja nikada nisam nikome kazivao niti davao upute da ljudi neka ne idu u partizane, a niti sam tvrdio da je NOP čisto komunistički. Kada bi[h] ja doista bio uvjerenja da je NOP isključivo komunistički, ne bi[h] niti stupio sa vodstvom NOP-a u pregovore, kao što sam to od prilike pred godinu dana učinio, u cilju otvorene suradje kao uvjereni Radićevac. Naglasujem i opetovano da se ne smatram krivim i da nisam povrijedio svojim postupcima tokom okupacije čast Hrvatskog naroda. Uvijek sam se rukovodio isključivo interesima ne samo Hrvatskog naroda, nego i svih naroda Jugoslavije i čitavog Slavenstva. Uvjeren sam, da sam tokom okupacije pod najtežim okolnostima vrlo mnogo doprinio otporu i borbi protiv okupatora i protiv fašizma uopće. Takav zaključak može da se logično izvede na osnovu činjenica iz moga političkog djelovanja.“³¹⁴

Na pitanje istražitelja o svojoj mjerodavnosti za članstvo HSS-a Košutić je odgovorio: „Moje je tumačenje bilo mjerodavno tamo gdje sam ja primio angažman i stav koji sam kod toga zauzeo, kao 1943. *osujetiti njemački plan, da dodje do koalicije HSS s ustašama, i slično* [dio rečenice označen italikom naknadno je dodan]. Ne bih rekao da bih mogao tako daleko zasegnuti, da bi ljudi morali moje tumačenje inače slijediti. To su intimne stvari političkog shvaćanja svakog čovjeka.“ Na pitanje istražitelja da li je za postupke HSS-ovaca „mjerodavno tumačenje vodstva HSS, t.j. Košutića i Mačeka, a Košutića samog kad nema Mačeka, ili je to njihova 'intimna' stvar“, Košutić je odgovorio: „Bit će ovo drugo. [...] Pitanje suradjivanja sa neprijateljem znači aktivno nastupiti s njima zajedno.“ Na izjavu istražitelja da suradnja može biti i potajna, Košutić je rekao: „Onda se to ne može kontrolirati. Nemam ja nikakvog aparata za kontrolu i sankcija, da za jednim stavom koji bi im ja odredio moraju slijediti ono što ja kažem. Ja mogu samo upozoriti, mogu samo moralno djelovati, mogu savjetovati, ali ne mogu spriječiti da se ne dogodi.“ Zato je unutar stranke „politikantstvo

³¹⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. 52. Zapisnik od 16. kolovoza 1945.

separatnih koncepcija [...] nastojao razbiti na širokoj bazi“ jer njegov osobni autoritet nije bio takav da bi on mogao „samim osobnim nastupom pokrenuti psihološki i one članove stranke, koji su u narodu poznati i imadu značenje, a koje je mogao pokrenuti samo autoritet Dr. Mačka automatski“. Košutić je ovo naveo s namjerom da umanju svoj značaj u vodstvu HSS-a, a time i snagu odgovornosti za „zločine“ za koje su ga optuživali istražitelji Ozne.³¹⁵

Košutić se u svojim izjavama prilagođavao situaciji i kontroli koju su nad njim tada imali istražitelji: govorio je ono što je znao da će njima odgovarati. Podilazio im je npr. na pitanju slavenstva. Tražio je zajedničke točke na kojima bi se mogao izgraditi međusobni sporazum. Sve pregovore je namjerno nazivao razgovorima, pa je tako i na nekoliko mjesta u zapisniku sa svoga saslušanja prekrizio riječ „pregovori“ i dopisao riječ „razgovori“.³¹⁶

Razloge Košutićevog uhićenja treba tražiti u kontekstu vremena o kojem je riječ: vojnopolitička situacija u svijetu bila je naklona partizanskom pokretu. Važan je i općenito negativan stav KPJ-a prema držanju onog sredinskog dijela kojeg je predstavljao Košutić. Komunisti su pregovore sa Šubašićem vodili prvenstveno iz vanjskopolitičkih razloga. Košutićeva grupa bila je „najtvrdja“ u odnosu prema partizanima, a bila je i njihov potencijalni protivnik nakon rata. Zato ih je KPJ odlučio potisnuti u međuprostor između onog dijela HSS-a koji se konstituirao unutar partizanskog pokreta i Šubašićeve orijentacije. Britanci, vjerujući da su Sporazumom Tito-Šubašić osigurali interese jugoslavenske monarhije i barem djelomično spriječili prodor utjecaja jugoslavenskih komunista na buduću jugoslavensku državu, nisu sitničarili oko Košutićevog zatvaranja i nisu htjeli ulaziti u sukob s jakim KPJ-om kojega je podržavao Sovjetski Savez.³¹⁷

³¹⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 140. Košutićev iskaz 10. veljače 1945.

³¹⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 112. Košutićev iskaz 16. siječnja 1945.

³¹⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 185. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 276. F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 400.-404.

Košutićev boravak u zatvoru do rujna 1946.

Uhićenje je potpuno prekinulo Košutićev doticaj s vanjskim svijetom. U nekoliko je navrata prosvjedovao zbog takvog postupka i uzaludno pozivao novog sekretara KPH, Vladimira Bakarića, da se sastanu i rasprave o njegovu slučaju. Dotadašnjeg sekretara Hebranga Politbiro CK KPJ-a je 14. listopada 1944. smijenio i poslao na novu dužnost. Košutić je bio zatvoren u selu Dragotini pokraj Gline, potom u selima Perna i Pecka na Petrovoj gori i naposljetku od 7. siječnja 1945. ponovo u Topuskom. U pismenom odgovoru na pitanja Ozninih istražitelja pod naslovom *Moj politički rad od 10. IV. 1941. do dolaska na oslobođeno područje*, napisanom 14. listopada 1944., isticao je da će Hrvatska nakon rata biti samostalna država „u savezu ili federaciji Jugoslaviji.“ Tumačio je politiku HSS-a u ratu: protiv suradnje s okupatorom, četnicima i ustašama, a za stišavanje polemike s komunistima; priznanje članovima HSS-a koji su sudjelovali u NOP-u i bili pioniri buduće politike stranke; provođenje programa HSS-a prilagođenog novim prilikama; podržavanje pasivnosti Domobranstva i rad na njihovom pristupanju partizanima; izražavanje privrženosti Saveznicima „kao cjelini“, pri čemu posebno izdvojio Rusiju. Naveo je da se u početku smatralo da bi Mihailović mogao predstavljati zajedničko vojno vodstvo, ali da to nije imalo praktičnih rezultata zbog načina četničkog djelovanja. Bilo je prijedloga da se organiziraju „Hrvatske šume“, od čega se odustalo zbog straha od bratoubilačkog rata. Na kraju, naglašava Košutić, HSS se odlučio na kompromis s Titom, premda je postojao strah pred komunistima koji „rade isključivo na razbijanju demokratskih stranaka i njihovu uništenju“.³¹⁸

³¹⁸ J. A. IRVINE, 214. B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavenski federalizam*, sv. 2, 129. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 34. M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 52. HDA, Fond HSS, kut. 2, inv. br. 70, Izjava Košutića *Moj politički rad od 10. IV. 1941. do dolaska na oslobođeno područje*.

Nakon Košutićevog zatvaranja neko vrijeme nije bilo nikakvih podataka o njemu, ni u dokumentima ni u tisku, a zatim objavljena Košutićeva izjava u partizanskom listu *Slobodni dom* 16. siječnja 1945. pod naslovom *Ispravak ing. Augusta Košutića*. Iznenadjuće je da je to bilo do tada jedino donekle pozitivno spominjanje u partizanskom tisku nekoga od prvaka HSS-a vjernih Mačeku. Ako se pogleda sadržaj toga članka, uočava se razlog toga presedana: Košutić je u njemu demantirao tvrdnju objavljenu u *Slobodnom domu* 12. studenoga 1944. u kojoj je stajalo da je tražio od organizacija HSS-a da upućuju svoje ljude ne u partizane nego u Domobranstvo, jer su oni „naša vojska koja će nam osigurati vlast“. Košutić je opovrgavao taj navod i tvrdio da se uvijek zalagao za borbu protiv neprijatelja, a kao razlog da ne čini takvo djelo naveo je da bi to bilo protivno demokratskim načelima HSS-a i na štetu „velikih tekovina NOP, koja treba da budu sačuvana za bolju budućnost svih slobodnih jugoslavenskih seljačkih naroda“. Košutić je među ostalim napisao: „Po svemu, što sam vidio i čuo, stoji izvan svake sumnje, da je NOP ne samo po vojničkim djelima velik i jak nego je isto tako i po svom političkom djelovanju dubok i širok, te ima sve uvjete da stvara političku povijest dajući oblik budućnosti svih naših jugoslavenskih naroda. [...] S ovim našim NOP-om [...] može se usporediti samo veliki čovječanski seljački pokret Stjepana Radića. [...] U svijetu nema primjera ovakvim narodnim pokretima, koji na sreću naroda nemaju za cilj da se jedan drugomu protivi, nego idu za time, da se nadovezuju i popunjuju u skladnu cjelinu. [...] Njima se protiviti značilo bi isto što i braniti ropski Hitlerov fašistički poredak. Hrvatskom narodu, koji se nepokolebivo, ustrajno i hrabro odupire svojim domaćim i stranim neprijateljima s pozdravom šaljem i poruku, da može s punim ponadanjem i vedre duše gledati u svoju budućnost. Kao što će uz pomoć velikih naših saveznika [...] naskoro i cijela naša domovina biti oslobođena, tako da će se s njihovom prijateljskom pomoći, koliko ona bude potrebna, s prokušanim našim narodnim političkim snagama na mirni način slobodnim dogovorom riješiti i sva naša temeljna politička pitanja. Svi naši narodi stoga s punim pravom imaju povjerenje u

nosioce zakonite /narodne/ vlasti, za kojom stoji i maršal Tito. Jednodušnost između unutarnjeg Radićevog otpora naroda i između oružane Titove fronte raste svakog dana i ide svom vrhuncu kao što i treba, da se svršetkom rata pokaže u potpunosti pod vodstvom udruženog NOP-a. Sad je u ratu makar i pri kraju najvažnije to, da oni koji nose oružje pa ili zavedeni ili prisiljeni još su pod neprijateljskom njemačkom ili ustaškom komandom, da imaju stalno na pameti to, da je njihov vrhovni zapovjednik naš narodni i saveznički maršal Josip Broz Tito, čije vojničke zapovijedi jesu jedino zakonite u našoj zemlji.“ Košutić je na kraju izjave dodao: „Kad bude nacionalni komitet Jugoslavije ili maršal Tito smatrao, da mogu pridonijeti izgradnji nove Jugoslavije u skladu s radićevom seljačkom ideologijom i njegovim programom, stavljam im se na raspolaganje bez rezerve“. U potpisu je navedeno da je *Ispravak* nastao u studenom 1944. Bio je to jedini tekst nekoga iz vodstva HSS-a objavljen pod njegovim vlastitim imenom u partizanskom tisku u vrijeme rata.³¹⁹

Na savezničkoj su konferenciji u Jalti u Sovjetskom Savezu u veljači 1945. zahvaljujući britanskim nastojanjima na sporazum Saveznika o poslijeratnom uređenju Jugoslavije dodana dva aneksa: o proširenju AVNOJ-a nekompromitiranim članovima posljednje predratne jugoslavenske Narodne skupštine i o ratifikaciji svih dotadašnjih pravnih akata AVNOJ-a u budućoj jugoslavenskoj Ustavotvornoj skupštini. Ideja za prvi aneks je prema nekim mišljenjima potekla od Košutića jer je on 8. siječnja 1945. na području pod partizanskim nadzorom u pregovorima s CK KPJ-om predložio da se kotarski čelnici i parlamentarni predstavnici HSS-a izabrani 1938. priznaju kao predstavnici naroda i budu izjednačeni s vijećnicima ZAVNOH-a. Kako je prvih bilo 79, a drugih 72, prvi bi bili u većini, pa su zato predstavnici partizanskog pokreta odbacili Košutićev prijedlog, tvrdeći da je apsurdan i da nije u skladu sa zaključcima AVNOJ-a.³²⁰

³¹⁹ HDA, Fond HSS, kut. 1, inv. br. 58, Izjava Augusta Košutića. August KOŠUTIĆ, „Ispravak ing. Augusta Košutića“, *Slobodni dom*, br. 1, god. 3, 16. I 1945., 2. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 34.

³²⁰ Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 38. Jera VODUŠEK STARIČ, *Kako su komunisti osvojili vlast: 1944.-1946.*, Zagreb 2006., 164.

Unatoč pomirljivom tonu njegovih poruka komunističkom vodstvu, Košutić je s vremenom kroz poruke postajao sve ogorčeniji i sa sve češćim pritužbama, na koje međutim nije dobivao odgovor. Ne vidjevši kraja svome zatočenju koje je utjecalo i na pogoršanje njegova zdravstvenog stanja, Košutić je konačno uputio glasni prosvjed u svom iskazu neodređenog dana u ožujku 1945. Napisavši da je protratio „pola godine ljudskog života u stvaralačkoj dobi, a u najtežem razdoblju narodnog života, u oslobodilačkoj borbi protiv najvećih neprijatelja iz svih vremena historije...“, zatražio je od vodstva partizanskog pokreta da se „bez odlaganja dignu mjere ograničenja moje osobne slobode, koje su 1. X. 1944. primijenjene protiv mene [...] da mi se kratkim oporavkom uz liječničku pomoć omogući povratak zdravlja, koje mi je nametnutim mjerama pogoršano tako da ozbiljno prijeti definitivnim gubitkom. Oslabljeni mi organizam ne podnosi više redovite hrane, a zbog nastalog poremećaja jedva bi u ovakvom promijenjenom stanju sada podnosio i onu bolesničku hranu, što mi je službeni liječnik nakon pregleda u studenu na Baniji [tj. Banovini] propisao, a ovdje je nisam dobivao uopće. Produžavanje ovog stanja nije samo protivno zakonu, nego je protivno i osnovnim načelima čovječnosti.“ Zahtijevao je da mu se nakon oporavka omogući ili „sudjelovanje na oružanoj fronti kao dobrovoljac“ partizanskog pokreta, ili „sudjelovanje na političkoj fronti prema sporazumu sa JNOF-om“, ili „zaposlenje u civilnoj struci kao mašinski inženjer“. Dodao je: „Ako se nalazi na meni kakova krivica, da me [se] stavi bezodvlačno pred nepristrani sud na ocjenu“. Tražio je da se o njegovim pritužbama odmah izvijesti Tita, „čiju odluku čekam u punom postu sve dok ne dodje“ i da se „po pravorijeku nezavisnog suda vratim na slobodu ili odstranim na određeno vrijeme ili konačno na kršćanski način da u nepokolebljivoj vjernosti slijedim svog učitelja Stjepana Radića u vječni život“. Također je tražio da se njegovom šurjaku Branimiru Radiću odobri da ga posjeti zbog obiteljskih pitanja; da se isto dopusti bilo kojem zastupniku HSS-a ili drugom prvaku stranke koji se možda nalazio u blizini; da ga posjeti Svetozar Rittig, a ako je odsutan onda

župnik iz Topuskog „u poslu vjerske moje dužnosti“; „da mi se dozvoli okupati se u susjednim toplicama Topusko dok previše ne oslabim tjelesno i [...] da mi se dozvoli šetnja u prirodi barem onako kao što mi je bilo dozvoljeno na Baniji.“ Nema podatka da je Košutić dobio nekakav odgovor na svoje zahtjeve, a u Krajačićevoj poruci Bakariću 20. ožujka 1945., u kojem se prepričava Košutićev prosvjed zbog njegova zatočenja, sarkastično se navodi: „Gospon su spustili durbin, pa su pristali čekati odgovor bez posta. To je ritanje starog lijača koji se ovog proleća olinjao fizički i psihički.“³²¹

Košutić je 28. lipnja 1945. premješten u istražni zatvor u Zagreb, a iz zatvora je uspio uspostaviti vezu s rodbinom i članovima stranke, prije svega s Karlom Žunjevićem, preko jednoga zatvorskog ključara. Iz istražnog je zatvora 15. kolovoza premješten u zatvor Okružnoga narodnog suda za grad Zagreb u Petrinjskoj ulici br. 12. Idućeg je dana izveden pred javnog tužitelja za grad Zagreb i sastavljen je zapisnik njegovog saslušanja. Košutić je naveo da su mu bili predloženi Oznini zapisnici s njegovog saslušanja i da u njima stoji sve onako kako je izjavio. Rekao je da nema ništa naročito za pritužiti što se tiče postupka prema njemu u uredima Ozne, koji je bio potpuno korektan, osim odnosa prema njegovom zdravstvenom stanju. Prema njegovom iskazu, bolovao je od bolesti žuči, bubrežnog kamenca i debelog crijeva zbog čega je bio tri puta do tada operiran, pa mu je zbog toga bila potrebna dijetna hrana koju su mu u zatvor donosili članovi obitelji. To mu nije bilo omogućeno u jednom određenom vremenskom razdoblju kada mu se zdravstveno stanje zbog toga pogoršalo. Košutić je u zapisniku molio da mu se i dalje dozvoli donošenje dijetne hrane u zatvor.³²²

³²¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 188. HDA, Fond Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (Fond CK SKH), Knjiga depeša, KP-42-XI-3941, Izvještaj Ivana Krajačića Steve Vladimiru Bakariću, 20. III. 1945.

³²² J. A. IRVINE, 214. B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavenski federalizam*, sv. 2, 129. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 34. M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 52. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka, 2. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August. 52. Zapisnik od 16. kolovoza 1945.

Tijekom razgovora sa službenikom Ministarstva pravde Narodne Republike Hrvatske (NRH) na Okružnom sudu u prosincu 1945. Košutić je izjavio da i dalje zastupa suradnju s KPJ-om, tj. s JNOFH-om, i vanjsku politiku oslonjenu potpuno na Sovjetski Savez zbog toga što su Velika Britanija i SAD bile „vrlo malo naklonjene slavenskim narodima“. Zbog njihove nenaklonjenosti, istaknuo je, ovi su narodi morali potražiti zaštitu kod Sovjetskog Saveza, čije je narode nazvao „slavenskom braćom“. Otklonio je bilo kakvo svoje inzistiranje na demokratskim izborima, jer bi pomoću njih bio, po Košutićevom mišljenju, oslabljen KPJ, a samo vlada s jakim KPJ-om bi mogla provesti politiku uske suradnje sa Sovjetskim Savezom. Založio se za smanjenje privatnog sektora u privredi kao protutežu potpunom podržavljenju privatne imovine. Predložio je i zapošljavanje besposlenoga gradskog stanovništva na selu i pomilovanje manjih prijestupnika s ciljem nacionalnog pomirenja i stvaranja povjerenja u narodnu vlast. Izjavio je da bi za takvu politiku trebalo postići Mačekovo odobrenje ili barem izjavu u kojoj se Maček ne bi izrazio ni pozitivno ni negativno o ovakvoj politici, već bi čekao njezine rezultate. Rekao je da bi Mačeka trebalo nagovoriti da se vrati u Jugoslaviju, a to uz pomoć posrednika i s ciljem pomirenja dviju strana. Negativno se izrazio o britanskom i američkom kapitalističkom sustavu, nazvavši socijalizam naprednijim privrednim sustavom i jedinim koji može ostvariti napredak. Za Ustav FNRJ-a izjavio je da je u stanju da „podpuno zadovolji sve narodne težnje i sanje Hrvata i to mnogo bolje i korisnije od t.zv. NDH“.³²³

Početkom veljače 1946. Košutić je zbog problema sa žuču prebačen u bolnicu Rebro, gdje mu je 25. ožujka operiran žučni mjehur. Poslije operacije i tijekom ljeta 1946. bio je u zatvoreničkom odjelu bolnice, gdje je bio podvrgnut pooštrenom zatvorskom režimu. Supruga Mira i Žunjević pokušavali su pomoću uspostavljanja veza sa stranim novinarima i diplomatskim predstavnicima utjecati na puštanje Košutića i drugih HSS-ovaca na slobodu. Bez obzira na protekla događanja i dalje je u svojim iskazima zastupao tezu suradnje s

³²³ Isto, 52. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 327. Iskaz Milorada Kozjaka od 23. rujna 1946.

komunistima, vjerojatno dobro procijenivši stanje i mogućnosti HSS-a u tom razdoblju, kao i međusobni odnos snaga HSS-a i KPJ-a. Ipak, ni jedan njegov zahtjev nije prihvaćen i vodstvo KPJ-a ga je i dalje držalo u zatvoru. Kako smatra Zdenko Radelić, s obzirom da za izvođenje pred sud nisu postojali nikakvi razlozi, zadržavanje Košutića u zatočeništvu činilo se KPJ-u najboljim rješenjem.³²⁴

Stanje u Hrvatskoj i HSS-u 1945.

Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) ustrojena je 7. ožujka 1945. s Josipom Brozom Titom kao predsjednikom i Edvardom Kardeljom i Milanom Grolom kao potpredsjednicima te, među ostalim, s ministrima Ivanom Šubašićem (vanjski poslovi) i Jurjem Šutejem (financije). Usto je Tomo Jančiković postao guverner Narodne banke Jugoslavije, a Rudolf Bićanić direktor Direkcije za vanjsku trgovinu, u kojoj je, kao činovnik, radio i Franjo Gaži. Šutej i Jančiković su 18. svibnja doputovali u Zagreb i na zagrebačkom radiju održali govore u kojima su hvalili pobjedu Saveznika i partizana, ispričali se hrvatskim Srbima za ustaške zločine i izrazili optimizam u pogledu budućnosti. Iako su ih izrekli HSS-ovi članovi jugoslavenske vlade, ti su govori bili negativno ocijenjeni u krugovima HSS-a jer je nakon njihova dolaska u Zagreb zatvorena većina članova užeg vodstva HSS-a u Zagrebu. Šubašić je prilikom posjeta Gorskom kotaru i Zagrebu potkraj kolovoza bio razočaran nezadovoljstvom stanovništva zbog teških gospodarskih prilika i progona ljudi. Intervenirao je kod Tita i Kardelja te je uspio da početkom rujna 1945. od 65

³²⁴ M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 52. Zdenko RADELIĆ, „Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2-3, 27/1995., 151. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 327. Iskaz Milorada Kozjaka od 23. rujna 1946. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka, 2. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 39.

dužnosnika HSS-a u zatvoru bude puštena većina, ali Košutić i još četiri stranačka prvaka ostali su u zatvoru.³²⁵

Maček, iako je za vrijeme rata bio zatočenik ustaša, zbog svoje politike čekanja nosio je partizansku etiketu izdajice. O tome je pisao *Vjesnik*, glasilo JNOFH-a, a uskoro je i otpadnički IO HSS-a razradio tu tezu. Zato je prigodom pada ustaškog režima Maček odlučio otići u emigraciju. Iz inozemstva pak nije bio u mogućnosti neposredno utjecati na politiku HSS-a, pa je slao tajne poruke u kojima je javljao HSS-ovcima u domovini da ne izlaze na izbore za Ustavotvornu skupštinu u studenome 1945. Protivio se legalizaciji stranke jer bi to po njegovom mišljenju značilo priznanje legitimnosti komunističke vlasti. Maček je osim toga računao na to da će uskoro izbiti sukob između komunističkog Istoka i demokratskog Zapada, koji će HSS-u omogućiti povratak na vlast. U intervjuu za američki list *New York Times* 23. srpnja 1945. ustvrdio je da je u Jugoslaviji zavládala diktatura komunističkog režima. Jasno je poručio Šubašiću i Šuteju, članovima jugoslavenske vlade s komunističkom većinom, da ih on ne podupire, pogotovo zato što je ocijenio da je novom režimu u Hrvatskoj upravo HSS glavni neprijatelj. Za Košutićevo je stanje pak izrazio zabrinutost u svom pismu Šubašiću u srpnju 1945.³²⁶

Prema zaključcima Zdenka Radelića, Košutić je u vrijeme rata, za razliku od Mačeka u internaciji, imao više manevarskog prostora jer je uglavnom bio na slobodi. Ali nakon bijega na partizansko područje i uhićenja i tu je prednost izgubio, kao što su komunisti u proljeće i ljeto 1944. spriječili sličan pokušaj Božidara Magovca da izbori ravnopravno mjesto za HSS i ograniči monopol KPJ-a u partizanskom pokretu. Suočivši se s diktatorskim namjerama KPJ-a Košutić se vratio pasivnoj politici iščekivanja: protivio se legalizaciji stranke i izlasku na izbore za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije, kao i bilo kakvoj drugoj aktivnosti. Naime, kao

³²⁵ Željko KRUŠELJ – Jera VODUŠEK STARIČ, „Jugoslavija u britanskim izvještajima 1945-1950.“, *Danas*, 16. V 1989., 63. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Juraj dr. Šutej. Z. RADELIĆ, „Ivan Šubašić i Juraj Šutej pod paskom Ozne“, 344.

³²⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 39. J. VODUŠEK STARIČ, 360.

i Maček bio je uvjeren u skori sukob Istoka i Zapada i povratak HSS-a na vlast nakon pobjede Zapada. Peter Harrison, britanski konzul u Zagrebu, u svojem je izvještaju 20. listopada 1945. naveo da je razgovarao sa Šutejevim tajnikom Pavičićem, prema kojemu je vodstvo HSS-a „podijeljeno i nesposobno“, a Košutić je jedina osoba u tom vodstvu koja može voditi stranku čije je članstvo još uvijek homogeno i lojalno svojim vođama. S predsjednikom stranke i glavnim tajnikom u emigraciji i s potpredsjednikom stranke u zatvoru HSS je bio obezglavljen. Preostali prvaci u domovini bili su podijeljeni na tri skupine: prva grupa oko zatvorenog Košutića, koju su u njegovoj odsutnosti vodile njegova punica Marija Radić i supruga Mira; druga, Šubašićeva grupa, sastavljena od HSS-ovaca povratnika iz emigracije; i treća, partizanski HSS, koji je i dalje djelovao pod nadzorom KPJ-a.³²⁷

Košutić je iz zatvora preko supruge i punice utjecao na stranačku politiku. Ova je skupina upoznala javnost sa svojim političkim stavovima preko stranačkoga glasila *Narodni glas čovječnosti, pravice i slobode*. Marija Radić je bila izdavač tih novina, a glavni i odgovorni urednik bio je Ivan Bernardić. Uz ilegalne letke taj je list bio jedini izvor informacija u Hrvatskoj koji nije bio pod nadzorom režima. Prema Zdenku Radeliću, *Narodni glas* je kao glavni preduvjet djelovanja HSS-a postavio slobodno političko djelovanje. Odbacio je tvrdnju režima da je pod vodstvom KPJ-a ostvaren Radićev program, a HRSS je pokazao da služi KPJ-u. Otvoreno je ustvrdio da je KPJ uveo diktaturu i da svoje političke protivnike proganja pod izlikom da su fašisti. Isto tako, naglasio je da nema osobnih sloboda i slobode privatne imovine, a da federalne jedinice, pa tako ni Hrvatska, nemaju nikakvih stvarnih kompetencija. Upozorivši da se u izborima za Ustavotvornu skupštinu neće moći iskazati slobodna volja naroda, *Narodni glas* je pozvao na apstinenciju. Košutić je možda bio i anonimni autor nekih članaka objavljenih u *Narodnom glasu*. Prvi i jedini broj tiskan je 20. listopada 1945. Naime, raspačavanje prvog broja bilo je zabranjeno pod optužbom da

³²⁷ Zdenko RADELIĆ, „Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945.“, zbornik radova *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb 2006., 420. ISTI, *Hrvatska seljačka stranka*, 39.

„harangira protiv stečevina Narodnooslobodilačke borbe, izaziva nacionalnu mržnju i propagira rad neprijatelja“. S obzirom na to da je Bernardić nastavio rad na drugom broju, komunističke su se vlasti poslužile nelegalnim sredstvima i izvršile pritisak na tiskarske radnike kako bi onemogućile izlaženje lista. Tako su, prema *Vjesniku*, radnici Narodne tiskare odbili tiskati *Narodni glas* s obrazloženjem da je „reakcionaran“. Nakon što su mladi komunisti već 22. kolovoza 1945. upali u Radićevu knjižaru u Jurišićevoj ulici u Zagrebu, koja je bila svojevrsno okupljalište skupine Mire Košutić, te razbili slike Stjepana Radića i Mačeka, bomba, koja je 13. studenoga 1945. eksplodirala pred knjižarom, bila je dovoljno ozbiljno upozorenje. Uredništvo je moralo odustati od daljnjeg izdavanja *Narodnoga glasa*.³²⁸

Prema tvrdnjama Zdenka Radelića, Šubašić je bio jedini HSS-ovac u kako-tako ravnopravnom položaju naspram KPJ-a. Bio je ministar vanjskih poslova u koalicijskoj komunističko-kraljevskoj vladi, ali državna politika vodila se mimo njega i bila je pod potpunim nadzorom KPJ-a. Za razliku od Košutića i Šuteja, vodio je kompromisniju politiku: želio je ujedinjenje HSS-a i HRSS-a i njihov izlazak na izbore, ali u sklopu Narodne fronte (NF), organizacije koja je trebala ujediniti sve jugoslavenske političke stranke. Zbog toga što nije uspio isposlovati Košutićevo puštanje iz zatvora na njega su se okomili HSS-ovci okupljeni oko Mire Košutić. Vodstvo KPJ-a je tada precizno vagalo argumente za i protiv puštanja Košutića na slobodu, a odluku je donijelo u skladu s glavnim ciljem: pobjedom na izborima. Tako je Ranković 4. rujna 1945. poslao Bakariću, sada i predsjedniku Vlade NRH, brzojav u kojem ga je obavijestio da je odlučeno da se Košutić i dalje zadrži u zatvoru. Bakariću je naloženo da Šubašiću taj potez objasni time što je britanski veleposlanik Ralph Stevenson tada posjetio Zagreb, pa bi se Košutićevo puštanje moglo protumačiti kao posljedica njegove intervencije. Rankovićeva formulacija („odložili čitavu stvar“) potvrđuje donekle tvrdnje Ivana Andresa koji je tvrdio da je Šubašić u Beogradu već dogovorio da se

³²⁸ *Narodni glas čovječnosti, pravice i slobode*, br. 1, 20. X. 1945., 1. Zdenko RADELIĆ, „Narodni glas - glas oporbe 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 26/1994., 305. ISTI, „Hrvatska: komunisti i oporba“, 426.

Košutića pusti iz zatvora i da je samo bilo pitanje dana kad će se to dogoditi. Ako je početkom rujna 1945. jedina zapreka Košutićevu oslobađanju bila boravak britanskog veleposlanika u Zagrebu, u listopadu je bila drugačija situacija: tada je na Košutića izvršen pritisak da napiše izjavu o suradnji s režimom uz određene nepoznate uvjete. Bez obzira je li u izjavi bilo riječi o mogućim zahtjevima da se povuče iz politike ili o pokušajima da mu se nametnu uvjeti pod kojima je u njoj mogao ostati, činjenica je da Košutić nije popustio pred pritiscima. Ono na što je pristao nije bilo zadovoljavajuće, a o tome je Ranković obavijestio Bakarića: „Košutićeva izjava nije ono što se očekivalo od njega. [...] S njegovim puštanjem treba još pričekati.“³²⁹

Konferencija vodstva HSS-a održana je u hotelu *Esplanade* u Zagrebu 2. rujna 1945. Sazvao ju je Šubašić, tada još ministar vanjskih poslova DFJ. Okupio je stranačke prvake da bi se definirala politika HSS-a u uvjetima kada su predsjednik i tajnik bili u emigraciji, a potpredsjednik u zatvoru. Njegovu su kompromisnu koncepciju, prema kojoj bi se ujedinili HSS i HRSS, pa zajednički nastupili unutar NF-a na predstojećim izborima za Ustavotvornu skupštinu, prisutni prvaci odbacili. Većina je ostala na Mačekovoj i Košutićevoj liniji ustrajanja na pasivnoj politici i bojkotiranju izbora i komunističke vlasti, nadajući se skorim promjenama i povratku nekompromitiranog HSS-a na vlast.³³⁰

Skupina Mire Košutić odbila je prijedlog da HSS izađe na izbore za Ustavotvornu skupštinu jer je potpredsjednik stranke u zatvoru, a tražili su i Šubašićevu ostavku. Treba napomenuti da je HSS osim 1931. izlazio na sve izbore u Kraljevini SHS, iako je uvijek jedan broj njegovih lidera, ponekad i cijelo rukovodstvo, i za trajanja izbora bio u zatvoru. Zbog ovog sukoba konferencija nije usvojila zaključke, osim što se od Šubašića tražilo da ode u Pariz i dobije od Mačeka odobrenje za svoj rad. Odbijena je i ponuda Dragoljuba Jovanovića

³²⁹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 27. ISTI, *Hrvatska seljačka stranka*, 62.

³³⁰ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 202.

iz Zemljoradničke te Milana Grola iz Demokratske stranke o zajedničkoj listi za izbore, koja bi bila istaknuta protiv liste NF-a, a čiji nositelj bi bio Šubašić.³³¹

Šubašić je prihvatio zaključak da mora otići u Pariz k Mačeku i upoznati ga s teškom situacijom i prenijeti njegove upute. Kardelj, tada potpredsjednik jugoslavenske vlade, dan prije puta, 10. rujna 1945., obavijestio je Šubašića da mu vlast neće dopustiti da napusti zemlju. Šubašić je istu večer doživio moždani udar. Udarac za Šubašićeva nastojanja je bio i taj što u kolovozu 1945. vodeće svjetske sile na konferenciji u Potsdamu u Njemačkoj nisu izvršile pritisak na KPJ da do kraja provede Sporazum Tito-Šubašić. Svjestan da je ostao bez ičije podrške, a na nagovor Šuteja, on i Šutej podnijeli su ostavke na položaje u jugoslavenskoj vladi 8. listopada 1945.³³²

Zbog navedenih sukoba HSS se nije jedinstveno založio za apstinenciju na izborima koju je propagirao u *Narodnom glasu*. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 11. studenoga 1945. NF je dobio oko 90% glasova od izišlih 90% glasača. S obzirom na to da je pritisak vlasti naveo HSS i druge oporbene stranke na bojkot izbora i da je vlast prijetnjama prisiljavala stanovništvo da se odazove, broj onih koji su na dan izbora ostali doma velikim dijelom pokazuje i oporbeno raspoloženje. Prema zaključku Zdenka radelića, nedvojbena izborni stav pokazali su oni koji su ubacivali kuglice u kutije bez liste, koje je vlast uvela zbog bojkota oporbe, a s ciljem osiguranja mogućnosti izbora i demokratskih pravila. Ta pravila nisu bila poštivana i zbog toga što je predizborna kampanja bila potpuno u rukama KPJ-a, kao i organizacija birališnih mjesta, izborne komisije, sastavljanje popisa birača i prebrojavanje glasova. Velika Britanija i SAD na rezultate izbora nisu posebno reagirali, bojeći se da će time izazvati reakciju komunističkog režima i potpuno prepustiti Jugoslaviju interesnoj sferi Sovjetskog Saveza. Pristaša HSS-a Mijo Šalković u svom je iskazu naveo da mu je Košutić rekao da HSS nije izašao na izbore zbog terora koji su provodile komunističke

³³¹ Branka BOBAN, „Sudski progoni prvaka Hrvatske seljačke stranke (1945.-1948.)“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 8, Zagreb 2004., 243.

³³² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 15, 010.37, Šubašić Ivan. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 62.

vlasti „pošto nam nitko ne jamči za rezultate, a ni za živote“. Košutić je u svojem iskazu porekao ovu izjavu.³³³

I u vrijeme izbora, ali i nakon njih, za HSS je bilo temeljno pitanje treba li prijaviti stranku ili ne. Zakonom o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima od 25. kolovoza 1945. stranke koje su kanile obnoviti svoju djelatnost morale su se prijaviti. Postojala su dva načina prijave stranke: davanjem izjave o pristupanju NF-u ili podnošenjem zahtjeva Ministarstvu unutarnjih poslova. Zato je bila sazvana nova stranačka konferencija prvaka HSS-a, održana u Svećeničkom domu u Palmotićevoj ulici u Zagrebu, 15. studenoga 1945. Sudionici su trebali odlučiti između prijavljivanja ili neprijavljivanja stranke. Većina je bila za prijavu HSS-a, jer bi legalizacija omogućila javni politički rad. U suprotnom, vlast bi HSS zbog ilegalnog rada mogla izjednačiti s ustašama i četnicima. Za razliku od njih, protivnici legalizacije naglašavali su da o tako važnoj temi mogu odlučiti samo Košutić i Maček. Zaključeno je da se zapisnik konferencije dostavi Košutiću i da se od njega zatraži obrazloženi odgovor oko neriješenih pitanja.³³⁴

Zapisnik je bio putem stalne veze preko njegove supruge i Žunjevića poslan Košutiću u zatvor. Košutić je uskoro odgovorio slanjem podužeg tajnog pisma u kojem je odbacio prijedlog o prijavi stranke, podsjetivši na ideologiju stranke, na svoj dotadašnji boravak u zatočeništvu i svoju odlučnost da se usprkos zahtjevu komunista ne odrekne predsjednika stranke Mačeka. Istodobno odobrivši stav konferencije da se bez njegova odobrenja stranka ne prijavljuje, odbacio je, s napomenom da on predstavlja HSS, i ideju osnivanja tzv. Odbora stranke, koji je trebao predstavljati stranku za vrijeme njegova odsustva. To je bila, prema

³³³ Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 90. ISTI, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 74. B. BOBAN, 253. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 316. Iskaz Ivana Štefanca. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 246. Iskaz Mije Šalkovića.

³³⁴ Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 95. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.37, Zapisnik sastanka HSS, 15. studenoga 1945. godine. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažija, januara 1948.).

Žunjevićevom iskazu u kasnijoj istrazi, posljednja pismena veza HSS-ovih prvaka u Zagrebu s Košutićem u pritvoru.³³⁵

Šutej, koji je bio predstavnik ideje o nužnosti prijavljivanja stranke, nije se slagao s potpredsjednikom i držao je da je najvažnije dobiti mišljenje Mačeka. Naime, razmimoilaženja oko prijave stranke i njezina uključivanja u politički život zemlje ozbiljno su zaprijetila potpunom podjelom vodstva. Skupina HSS-ovaca koju je oko sebe okupio Juraj Šutej bila je za suradnju s komunističkim vlastima i prijavljivanje stranke i razmatrala je ideju da aktiviraju stranku bez obzira na Mačekov i Košutićev stav. Kako tvrdi Zdenko Radelić, od prijave stranke samo se privremeno odustalo, a pripreme su se nastavljale unatoč Košutićevom odbijanju, ali samo u užem stranačkom krugu. Formalni raskol unutar stranke ipak nije nastao, pa je i nadalje vrijedio predsjednikov i potpredsjednikov autoritet.³³⁶

Maček je s HSS-om u domovini komunicirao tajnim kanalima. Šutej je u proljeće 1946. izradio pismeni izvještaj koji je preko nama nepoznatoga francuskoga konzula ili američkog vicekonzula u Zagrebu poslao Mačeku u Pariz. U srpnju 1946. ing. Gaži je preko jednog službenika u jugoslavenskom Ministarstvu vanjskih poslova poslao usmenu poruku Mačeku, a uz suglasnost Jančikovića i Šuteja. Upozorio ga je da se HSS mora što prije aktivirati, jer vrijeme ne radi za stranku. Isto tako, poručio je da HSS ne može djelovati s vodstvom u emigraciji i u zatvoru. Zatražio je od Mačeka da dade pristanak za osnivanje novoga privremenog vodstva HSS-a. U srpnju i rujnu 1946. stigli su Mačekovi odgovori. Poručio je da je tadašnje političko stanje samo privremeno i da će SAD i Velika Britanija pružiti podršku demokratskim snagama u Jugoslaviji. Naveo je da ima apsolutno povjerenje u Košutića i da se s komunistima ne smije surađivati, ni u NF-u ni izvan njega. Ta je poruka vrlo negativno primljena u krugu HSS-ovaca oko Šuteja jer su ocijenili da je Košutić, kako je

³³⁵ Košutićevo pismo nije sačuvano. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. kut. 14, 010.37, Košutić August. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka, 2. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 62.

³³⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 63.

netko neimenovan ustvrdio, kompromitirana osoba zbog svojih navodnih veza s Nijemcima za vrijeme rata. Jančiković je pak u svom iskazu naveo da s obzirom na Mačkovu poruku „u ing. Košutiću treba gledati prvo lice stranke u zemlji, bez kojeg se ne mogu poduzimati nikakvi važniji koraci“. ³³⁷

Maček i Košutić su od Košutićevog puštanja na slobodu redovito izmjenjivali pisma u kojima su raspravljali o političkim prilikama u Jugoslaviji i svijetu. Maček je Košutiću poručivao da ustraje na stranačkoj taktici pasivnog otpora, a naglasio je svoje uvjerenje da je neovisna Hrvatska „nemoguća i neostvariva“, ali i da je „nedavni razvoj u američkoj politici“, pri čemu je vjerojatno mislio na povećanje američkog animoziteta prema komunističkim državama koje se postupno razvilo u poratnim godinama, otvorio nadu za promjenu. ³³⁸

Komunistička je vlast nadzirala sve kontakte HSS-a jer su s Udbom surađivali nepoznati ljudi u vrhu HSS-a i oni u blizini samog Mačeka. Znala je za pokušaje Šuteja, Gažija i Jančikovića da aktiviraju stranku; znala je i za Košutićeve stavove u vezi s izborima. Približavanjem izbora za Ustavotvorni sabor NRH 10. studenoga 1946. postojala je opasnost da će prevladati Šutejeva koncepcija i da će HSS izaći na izbore. Zato je odlučeno da se Košutića pusti iz zatvora. Dok je zastupao aktivnu politiku vlast se bojala njegovog utjecaja, a sada, upravo suprotno, odgovarao joj je njegov povratak na pasivnu politiku iščekivanja promjene međunarodnih okolnosti. Iz nekoliko dokumenata Udbe jasno se razaznaje da je Košutićevo puštanje iz zatvora isplanirano i hotimice ostvareno upravo iz tih razloga. ³³⁹

Košutićev izlazak iz zatvora i stranačko djelovanje pod paskom režima

³³⁷ Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 63. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Šutej dr. Juraj. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 44.

³³⁸ Amy SCHMIDT, „Vladko Maček i Hrvatska seljačka stranka: prizori iz izbjeglištva“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 37/2005., 421.

³³⁹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 63. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Djelovanje ostataka građanskih stranaka i ustaških elemenata od oslobođenja naovamo; Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka.

Iz zatvora su 5. rujna 1946. pušteni Košutić, Pezelj i Smoljan na zahtjev javnog tužitelja NRH. Košutić je iz zatvorske bolnice na Rebru poslan kući kako bi se oporavio od bolesti bubrega i jetre, iako su ga vlasti najvjerojatnije pustile upravo zbog predstojećih izbora za Sabor. Posljednjih je dana u zatvoru štrajkao glađu zbog uskraćivanja prava na posjete, nemogućnosti da čita novine i stalne stražarske prismotre. Skoro na dvogodišnjicu svog dolaska partizanima, bez sudskog je postupka pušten na slobodu. Tijekom razgovora s članom HSS-a Vilkom Vlašićem u kolovozu 1952. Košutić je izjavio da smatra da su ga komunisti pustili na slobodu jer nisu imali nikakvoga kompromitirajućeg materijala protiv njegove osobe i zato nisu imali drugog izbora nego pustiti ga.³⁴⁰

Košutić je odmah po izlasku preuzeo vodstvo stranke. Najprije je razgovarao sa Šutejem, koji mu je prikazao političku aktivnost svoju i Krnjevićevu u emigrantskim vladama, zatim politiku Šubašića u emigraciji i u zemlji, kao i politiku poslije predaje ostavke. Košutić je pozitivno ocijenio Šubašićev rad na Sporazumu Tito-Šubašić i općenito Šubašićevu političku liniju. To je bila novost, jer su mnogi očekivali da će on osuditi Sporazum Tito-Šubašić, a prema tome i Šubašića, Šuteja i Jančikovića, koji su surađivali s komunistima na temelju toga Sporazuma. Iako je odobrio Sporazum Tito-Šubašić, Košutić se nastavio zalagati da se – umjesto ilegalnog rada i dotadašnje oštre opozicije režimu (što je provodila grupa Mire Košutić) ili prijave stranke i legalnog djelovanja (za što se zalagala Šubašićeva grupa) – obustavi svaka aktivnost kako bi se stranački kadrovi poštedjeli od progona. Mnogi su stoga posumnjali da je sklopio neki sporazum s vlastima, ali on je zapravo slijedio upute koje su stizale od Mačeka. I *Slavonska knjižara* je tada promijenila politički ton: umjesto isticanja čisto hrvatskih ideja i oštre opozicije komunističkoj vlasti počelo se propagirati slavenstvo, pozivati na lik i djelo Stjepana Radića i spominjati sporazumijevanje s vlastima. Košutić je

³⁴⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik. Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945. - 1955.*, Zagreb 2003., 147. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 363. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića.

zajedno sa suprugom Mirom posjetio Šubašića, Šuteja i Jančikovića, tj. one članove HSS-a koje su do tada Mira i njezini pristaše napadali, a i svi drugi narodni zastupnici i ostali predstavnici posjećivali su Košutića i on im je izlagao svoje političko gledanje na rad stranke i na situaciju u zemlji.³⁴¹

U jednom izvještaju Udbe navodi se da je Košutić nakon izlaska iz zatvora i preuzimanja vodstva stranke među članovima i pristašama stranke smatran jedinim Mačekomim nasljednikom u zemlji te najpogodnijom i najspособnijom osobom za davanje uputa o radu stranke. Prema Radeliću, u osnovi novoga Košutićevog političkog smjera ležala je nada da će u dogledno vrijeme doći do kontakta s vlastima u cilju pronalaženja kompromisnog rješenja. Naime, računao je na popustljivost vlasti kada bi on, pod određenim uvjetima, priznao postojeće stanje u zemlji. Njegova je procjena, s obzirom na vlastito iskustvo i dugotrajni boravak u zatvoru, kao i kasniji razvoj događaja, bila ishitrena, jer KPJ nikad nije bio spreman ponuditi velike ustupke, pogotovo ne nakon što je vlast čvrsto držao u rukama. Zanimljivo je da je Udbe preko svojih agenata saznala da je Košutićevo puštanje na slobodu izazvalo zabrinutost kod Mačeka i njegova bliskog suradnika Branka Pešelja, jer su držali da je moguće da je posrijedi sporazum između HSS-a u zemlji s komunističkim vlastodršcima; bojali su se da bi takav dogovor mogao imati za cilj da se Košutić i ostali prvaci HSS-a u domovini odreknu Mačeka kao predsjednika stranke.³⁴²

Košutićevim izlaskom iz zatvora pogođene su Šubašićeve i Šutejeve ambicije oko okupljanja ostataka HSS-a i aktivizacije stranke. Šutej je početkom 1947. uvjeravao Košutića u nužnost prijave stranke, okupljanja stranačkih prvaka, nastupa na saborskim izborima i oporbenog djelovanja protiv NF-a. Zdenko Radelić smatra da su se suprotnosti između grupe Šubašić-Šutej i Košutićeve grupe zaoštrile do te mjere da je Šutej pokušao među pristašama

³⁴¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivšeg HSS-a (Šubašić, Šutej, Jančiković, a kasnije i Košutić) od oslobođenja, odnosno od dolaska u zemlju, do dana moga hapšenja (izjava ing. Franje Gažija, januara 1948.). B. BOBAN, 248.

³⁴² Z. RADELIC, *Hrvatska seljačka stranka*, 106.

HSS-a kompromitirati Košutića kao osobu koja surađuje s vlastima i s NF-om. Ipak, Košutić je čvrsto ustrajao na svojoj, ali i Mačekovoj odluci da se stranka ne prijavljuje i da se ne vode nikakve političke aktivnosti koje bi izazvale reakciju režima.³⁴³

Ivan Štefanac, vođa omladinske organizacije HSS-a, naveo je u svojem iskazu pred Udbinim istražiteljima da je mladež HSS-a bila upućena da po pitanju oživljavanja rada stranke, po pitanju sudjelovanja na izborima i po svim drugim pitanjima moraju stupiti u izravnu vezu s Košutićem, koji je nakon izlaska iz zatvora postao najkompetentnija osoba za sva ta pitanja. Mnogi mladi HSS-ovci su osobno posjetili Košutića i izložili mu svoje stavove. Štefanac je osobno iznio Košutiću pregled rada omladinske organizacije HSS-a za vrijeme Košutićevog boravka u zatvoru. Mladež stranke se u to vrijeme oslanjala na taktičku liniju slobodnih stranačkih prvaka oko Šubašića i Šuteja, pokušala se legalizirati na sveučilištu i izvodila je neke neodređene političke akcije. Košutić se pozitivno izrazio o njihovom dotadašnjem radu i izjavio je da mu je drago da mladež stranke stoji na okupu. Štefanca je upozorio da oni ne smiju sami određivati svoje poteze, već da moraju slušati vodstvo stranke.³⁴⁴

KPJ je na svom putu osvajanja vlasti postupno odbacivao sve svoje suparnike. Tijekom rata je cilj komunista bio zakriven općim frazama o slobodi i pravdi, pa je u temeljnim točkama obznanjeni program KPJ-a bio sukladan raspoloženju velikog dijela stanovništva, a dijelom i s ciljevima HSS-a. Kraj rata označio je početak sve beskompromisnijeg obračuna KPJ-a sa svojim suparnicima i protivnicima. Ostavkama članova HSS-a u vladi i potpunim preuzimanjem vlasti KPJ je radikalizirao politiku spram oporbe: umjesto učestalih, ali vremenski relativno kratkih pritvora, otpočeli su politički procesi koji su najavili konačan raskid komunista sa svim oblicima taktiziranja u borbi s

³⁴³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.37, Šutej dr. Juraj. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 106.

³⁴⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 316. Iskaz Ivana Štefanca.

oporbom. Procesi prvacima HSS-a su, za razliku od prethodnih povremenih zatvaranja i suđenja, uživali puno veću medijsku pozornost, a to je pokazivalo porast samopouzdanja komunista. Situacija među prvacima HSS-a razvijala se od tijekom prvih godina nakon rata pod neposrednim dojmom sudskih procesa protiv članova HSS-a. Na njihovim je suđenjima iznošen materijal koji je bio namijenjen kompromitiranju Košutića, Šubašića i drugih prvaka. Ti su događaji unijeli demoralizaciju i strah u redove stranke i potakli još veće okretanje k pasivnosti u političkom djelovanju. Strahu su pridonijele i sve strože režimske mjere i porast ugleda Jugoslavije u vanjskom svijetu. Stranačko je vodstvo shvatilo da svoja nastojanja za promjenom poretka u zemlji neće moći ostvariti svojim vlastitim snagama, a slabost je pojačalo nejedinstvo gledanja na političke prilike i potrebu političke akcije. Zato je svoju politiku usmjerilo na „čuvanje glave“, tj. na nezaoštavanje odnosa s komunističkom vlasti i na pokušaj da zaustave svako daljnje raslojavanje svojih redova. Izbjegavali su šire kontakte sa stranačkim članstvom i pristašama, a u kontaktu s njima izbjegavali su davanje jasnih ocjena unutarnjopolitičke situacije i uputa za politički rad, već su svoje izjave prenosili pretežito na područje međunarodnih događaja. Pred seljacima su sve gospodarske mjere domaće vlasti izvrgavali kritici. Članove i pristaše stranke su upućivali da održavaju međusobne kontakte jedino usmenim putem, „šapatom od usta do usta“, među povjerljivim ljudima i preporučivali su im da vode evidenciju osoba na koje će se HSS u danom trenutku moći osloniti. Ukazivali su na to da se politička djelatnost stranke mora temeljiti samo na raspravljanju s povjerljivim osobama, a naročito s onim osobama koje imaju veze sa selom. Tim je osobama trebalo političku situaciju prikazivati kao da se ona odvija povoljno za HSS. I oni su zastupali gledište da rješenje tog pitanja treba prepustiti razvoju međunarodnih događaja, tj. ratnom sukobu Istoka i Zapada, dok će hrvatski položaj pred silama Zapada braniti vođe stranke u emigraciji.³⁴⁵

³⁴⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka.

Košutićeva daljnja politička aktivnost ostala je također dosljedno na politici čekanja, negubljenja glave i izbjegavanja djelovanja koje bi moglo dati povoda vlastima za progon stranačkih ljudi. Sudeći po izvještajima Udbinih doušnika, otklanjao je svaku pomisao o organiziranom nastupu, obrazlažući to izjavom da je „hrvatski narod duhovno ujedinjen u nauci braće Radić i HSS-i, pa stoga nije potreban organizovani rad, a kad za to dodje vrijeme, svi oni znaju gdje im je pravo mjesto“. U dodiru s pristašama stranke Košutić je izbjegavao dati jasnu ocjenu unutarnjopolitičke situacije, a svoje je izjave prenosio pretežno na područje međunarodnih događaja. Da bi skrenuo sa sebe pažnju vlasti Košutić se ogradio od šireg kontakta sa stranačkim pristašama i živio je u izvjesnoj izolaciji, dok je svom najbližem suradniku Stipi Pezelju prepustio održavanje veza s pristašama iz Zagreba i okolice. Zastupao je stav da je HSS onemogućen bilo što poduzeti zbog pritiska režima i da bi bila najveća ludost započinjati ikakvu akciju iznutra, jer bi se time izvrgnuli nepotrebnom i uzaludnom žrtvovanju vlastitih ljudi. Isticao je zadovoljstvo situacijom koja je HSS-u „sve više naklonjena i ide joj ususret, zbog čega treba živjeti u nadi, da će se konačno sve dobro svršiti. Ni momentalna situacija u zemlji ni vani ne će učiniti da bilo oni u zemlji, bilo to oni u emigraciji, naprave neki nepromišljeni potez, koji bi ih mogao koštati i znati će sve izdržati sa vjerom u životnu snagu i sposobnost svog hrvatskog naroda prožetog idealima Stjepana Radića.“ Košutić je isticao da je HSS „jedini predstavnik hrvatskog naroda i da mu pripadaju sva prava, koja iz toga proizlaze, pa bi stoga eventualnu ponudu komunista za sudjelovanje predstavnika HSS-a u vlasti prihvatio ukoliko bi ona došla sa iskrenom željom da se pomogne narodu u prebrođjavanju svih poteškoća i olakšanje njegovog života. I sama ratna opasnost [tu je mislio na napetosti između Istoka i Zapada] nameće zadovoljenje narodnih želji i težnja, inače bi u slučaju sukoba bila znatno oslabljena jedinstvenost otpora prema agresoru. Stoga se

može očekivati da će uslijediti stanje, koje će stvoriti mogućnost za mirno i sporazumno rješenje svih problema i dovodjenja do izražaja pune narodne volje kroz slobodne izbore.“³⁴⁶

U Ozninom elaboratu o Košutiću navodi se da je u nekoliko navrata imao kontakte s predstavnicima britanske i američke vlade, kojima je iznosio poglede HSS-a na razvoj događaja i izrazio mišljenje o postojanoj snazi HSS-a u hrvatskom narodu. T.J. Hohenthal, generalni konzul SAD-a u Zagrebu u poslijeratnim godinama, vodio je nekoliko razgovora s Košutićem. Tako su se sreli i nedugo nakon Košutićevog izlaska iz zatvora. Košutić je tada izjavio da smatra kako je istovremeni obračun s Katoličkom crkvom i s HSS-om ipak previše za moć KPJ-a, pa su odlučili prvo slomiti Crkvu. Košutićeva je plan za budućnost bio „čekati dan konačnog napora da se ponovo priključe zapadnoj civilizaciji“. Smatrao je da bi svako eksperimentiranje s izborima bilo opasno, a o tome je želio obavijestiti i samog Mačeka. Hohenthal je na temelju svega što je čuo zaključio da je Košutić po svojem opredjeljenju stajao bliže članstvu svoje stranke nego što je to bio Maček, poglavito zbog toga što je Košutić za razliku od Mačeka bio u domovini, ali da to ne znači da Maček više nema predsjedničkog autoriteta.³⁴⁷

Puno je pristaša i članova HSS-a posjećivalo Košutića tijekom kasnih 40-ih i ranih 50-ih godina prošlog stoljeća u njegovom stanu u Mihanovićevoj ulici br. 34 i na njegovom imanju u Mlinarskoj ulici. Povod posjeta bilo je prenošenje pozdrava bivših HSS-ovih narodnih zastupnika iz svih krajeva Hrvatske, a mnogi su ga ljudi htjeli pozdraviti i pitati za stav o tadašnjoj političkoj situaciji. Neki su pojedinci redovito posjećivali Košutića u navedenom razdoblju, a Košutić bi s tim pojedincima razgovarao i po nekoliko sati o političkim temama. Košutić je preko tih osoba davao upute za pristaše stranke izvan Zagreba, pa je tako Vilko Vlašić u svom iskazu naveo da mu je Košutić rekao: „Našem je hrvatskom narodu za preporučiti i vi svakom našem Hrvatu recite, a to vam nepozivo kažem, da budu

³⁴⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August.

³⁴⁷ T. JAKOVINA, 271.

pametni i da si svaki olakša taj teški položaj u kojem se nalazi sam, i neka svaki od njih bude zadovoljan sa onim što je minimalno, jer je glavno biti u svojoj kući, koju imade svaki seljak, a uz to voditi najminimalnije gospodarstvo, a ono ostalo neka im dadu, da si na taj način osiguravaju mir i mirni život, a to je glavni uslov za čovjeka. [...] Svakome preporučite, da u srcu i u mislima ostanu vjerni svojoj hrvatskoj domovini i na tu vjernost i ljubav njoj neka odgajaju i svoju djecu, a vama kažem i to da će u naše doba u koliko ga doživimo, po meni biti preporučeni i štićeni.“³⁴⁸

Košutić je dao suglasnost za Šubašićeve pregovore s komunističkim vlastima kada njegovi vlastiti pregovori i kontakti nisu davali nikakvih rezultata. Magovac, koji se upravo tada ponovo politički angažirao, surađivao je sa Šubašićem na ovim pregovorima. Košutić je pak bio prilično pasivan u svim tim pokušajima. Uoči izbora za Ustavotvorni sabor NRH 10. studenoga 1946. Magovac je razgovarao s Košutićem i Šubašićem. Košutić se s Magovčevim zahtjevima za aktivizacijom HSS-a načelno složio, no nije imao namjeru aktivno sudjelovati u Magovčevim poduhvatima. Još veću distanciranost Košutić je pokazao tijekom daljnjih Magovčevih poteza. Naime, Magovac je 5. listopada 1946. pripremio poseban politički spis pod imenom *Nacrt*, koji je trebao poslužiti kao osnova za dogovor o suradnji s komunističkim vlastima i za uključenje barem dijela HSS-a u politički život. Košutić je imao samo manje primjedbe na sadržaj *Nacrta*, ali se odlučno protivio izlasku HSS-a na izbore ili prijavi stranke. Isto je tako odbijao i svoj osobni angažman. S druge strane, Šubašić je potpuno prihvatio *Nacrt* i pristao predati ga vlastima. Prema zaključcima Zdenka Radelića, Košutić nije odbacio Magovčeve i Šubašićeve pokušaje da pregovaraju s vlastima jer su to činili u u svoje ime, a ne i u ime HSS-a. Njegov pristup bio je vrlo jednostavan: on sam je ostao sa strane, dakle, dosljedan politici predsjednika Mačeka. Nijednim svojim potezom nije odobrio postojeće stanje u zemlji niti potvrdio legalnost komunističke vlasti. Držao je stoga da je

³⁴⁸ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 357. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića.

najbolje da Magovac i Šubašić pokušaju sami, bez spominjanja stranke. Ako bi uspjeli, to bi bio uspjeh i opća korist za cijelu stranku, a u slučaju neuspjeha posljedice bi snosili oni sami. HSS bi tako dočekaio promjene nekompromitiran i bez optužbi da je surađivao s komunističkim režimom.³⁴⁹

Magovčeva i Šubašićeva inicijativa za pregovore nije uspjela, pa su tijekom ljeta 1947. Magovac i Šubašić smišljali nove planove za pregovore s vlastima. O tome je Magovac razgovarao s Košutićem 8. kolovoza 1947. Tada je Košutić prihvatio novu inicijativu i usuglasio se s njegovim mišljenjem da se trebaju osloboditi Mačekova utjecaja, jer bi Košutićevo daljnje inzistiranje na povezanosti s Mačekom bilo štetno. Košutić je izrazio spremnost da se i osobno uključi u suradnju u bilo kojem obliku. To bi značilo da je Košutić namjeravao odustati od striktnog pridržavanja Mačkovih gledišta o potpunom bojkotu komunističkog režima i očekivanja zapadne intervencije i da je politiku pasivnog iščekivanja htio kombinirati s politikom sporazumijevanja, iako i sada kao i 1946. isključivo u ime istaknutih pojedinaca HSS-a, a ne i stranke same. Očito je vjerovao, zaključio je Zdenko Radelić, da će komunisti zapasti u teškoće i da će tada biti prisiljeni demokratizirati svoj sustav i HSS-u dati izbornu priliku.³⁵⁰

Ni ova inicijativa nije dala uspjeha. Magovčeva politička aktivnost prekinuta je njegovim uhićenjem 19. kolovoza 1947. U pritvoru prije početka suđenja zadržan je više od godinu dana, pa je tek 8. studenoga 1948. podignuta optužnica protiv njega. Vjerojatno mu je njegov pritvor produžavan zbog namjere vlasti da se njegov slučaj poveže s nekim drugim osobama iz vodstva HSS-a, jer je planiran zajednički sudski proces Košutiću, Pezelju, Smoljanu, Šubašiću i Šuteju. U istrazi se osobito inzistiralo na Magovčevim vezama s Košutićem i Šubašićem. U tu svrhu je Ozna, koja je 13. ožujka 1946. preimenovana u Udbu, pripremala potrebnu dokumentaciju za suđenja. U dosjeu Augusta Košutića sačuvana je

³⁴⁹ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 211.

³⁵⁰ Isto, 212.

Optužnica Košutiću, Smoljanu, Pezelju i Ipši, koja ima oblik nacrtu ali s tekstom koji simulira da je proces stvarno izvršen. Dokument je bez ikakvih oznaka koje su optužnice inače sadržavale, kao što su zaglavlje, datum, potpisi i pečat. Osim toga, u *Zagrebačkom glasniku* je 23. kolovoza 1945. objavljena vijest da su počele pripreme za sudski proces protiv Košutića i Pavelića. U istrazi o Magovcu osobito se inzistiralo na njegovim vezama s Košutićem i Šubašićem. Magovac je osuđen na šest godina zatvora s prisilnim radom, a otprilike istom dužinom kazne su kažnjeni i drugi osuđeni stranački prvaci. Međunarodnoj javnosti najpoznatija imena HSS-a vlast nije dirala. Premda su Košutić, Šubašić i Šutej bili, izravno ili neizravno, spominjani u svim navedenim procesima, ipak protiv njih nije organizirano suđenje, kako tvrdi Radelić, najvjerojatnije da se ne bi nepotrebno izazvala reakcija zapadnih sila.³⁵¹

Vjerujući da je vrlo izgledno da će režim pokrenuti tužbe protiv njih, Košutić, Šubašić i Šutej su odlučili angažirati odvjetnike u slučaju da dođe do sudskih procesa. U izvještaju od 6. lipnja 1947. suradnik Udbe Ivančević je prepričao razgovor tijekom kojega je Košutić rekao da bi njega u slučaju suđenja trebao braniti poznati odvjetnik Ivo Politeo, a da bi Šuteja trebao braniti također poznati odvjetnik Radivoj Walter. U istom izvještaju Ivančević je naveo da je od Smoljana čuo da je tijekom sudskog procesa protiv Slavka Kvaternika Košutić bio spominjan i optuživan „direktno“ i „oštro“.³⁵²

Košutićeva je supruga Mira prvi put pritvorena 1946. U dostupnim dokumentima nema podataka kada se to točno zbilo i koliko je vremena provela u pritvoru. U istražnom se zatvoru ponovo našla 20. siječnja 1948. Posljednji zapisnik saslušanja nosi datum 4. veljače 1948. Protiv Marije Radić nije pokrenut sudski proces, iako je 1945. nastupala s najžešćim oporbenim stavovima, koji nisu ostavljali mjesta kompromisu s komunistima. Prema Radelićevom zaključku, očigledno joj je mitski lik njezinog muža pružao najbolju zaštitu, kao

³⁵¹ Z. RADELIĆ, *Božidar Magovac*, 213. ISTI, *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb 2002., 159. ISTI, *Hrvatska seljačka stranka*, 120.

³⁵² HDA, SDS RSUP SRH, kut. 15, 010.37, Smoljan Bariša, 27.

što su nekim drugim prvacima zaštitu pružali međunarodni obziri. Ipak, nedodirljivost Radićeve udovice vlast je nadoknađivala udarcima po drugim članovima obitelji: kćerima, sinovima, nevjestama i unuku Stjepanu Radiću.³⁵³

Košutić i drugi prvaci stranke očekivali su da će im prilikom očekivanog oslabljenja režima državno vodstvo ponuditi suradnju, koju bi oni bili spremni prihvatiti uz uvjet provođenja slobodnih izbora. Prema navodu iz Udbinog elaborata o tadašnjoj aktivnosti HSS-a, stranački su prvaci neko vrijeme sami širili i dozvoljavali drugima da šire glasine o pregovorima koji su se tobože vodili između režima i HSS-a, a s ciljem ulaska HSS-a u jugoslavensku vladu. Postoje neke naznake koje upućuju na to da su se stvarno vodili određeni pregovori između Košutića i predstavnika režima. U Zagrebu su se takve vijesti proširile među pristašama stranke, ali ih je upravo Košutić odbacivao kao neistinite. Franjo Gaži je u svom iskazu za Udbu tvrdio da Košutiću nitko nije vjerovao, pa ni Jančiković, koji mu je postao veoma blizak i koji ga je često posjećivao. Sumnje su narasle kada je u to vrijeme Košutićeve punica Marija Radić dobila mirovinu, a *Slavenska knjižara* pravo na prodaju školskih knjiga. Ako je vjerovati Davidu Sinčiću, on je potkraj 1947. i početkom 1948. od Magovca u istražnom zatvoru čuo da je Košutić Magovcu, u vrijeme kada su razgovarali o mogućnostima međusobne suradnje, izjavio kako vodi razgovore s jednim istaknutim članom vodstva Udbe i da očekuje Titov poziv. Vijesti su se prilično brzo širile, pa je za to saznao i srpski političar u Beogradu, Dragoljub Jovanović, koji je načuo da „neki ljudi iz komunističkog rukovodstva vode razgovore s potpredsjednikom Hrvatske seljačke stranke ing. A. Košutićem oko njegova ulaska i ulaska još nekih ljudi iz vodstva te stranke u NF“. Početkom 1947. Bakarić je na sjednici CK KPJ spomenuo da se unutar vodstva HSS-a priča da komunisti vode pregovore s njima, ali je porekao te tvrdnje. Vjerojatno su se održavali nekakvi kontakti, no komunističkom vodstvu nije odgovaralo da se oni smatraju pregovorima,

³⁵³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 15, 010.37, Košutić Mira. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 121.

a još manje da se obznanjuju. Tako i Zdenko Radelić smatra da je Košutić, bez obzira na to je li stvarno sudjelovao u bilo kakvim pregovorima s komunistima, ipak ostao do kraja vjeran Mačekovoj liniji. Bez obzira na svoje namjere, Košutić je bio prisiljen da svoj podređen položaj snaži vjerom da vrijeme radi za HSS.³⁵⁴

U arhivu britanskog Ministarstva vanjskih poslova prve se vijesti o nekakvim pregovorima, tj. mogućnosti nekakvog sporazuma vlasti i oporbe u Jugoslaviji, spominju u ožujku 1946. Tada je u Beograd javljeno da se, prema izvorima iz francuskog veleposlanstva u Londonu, Kardelj nakon povratka sa zasjedanja generalne skupštine UN-a susreo u Parizu s Mačekom, pokušavši ga uvjeriti da se vrati u zemlju. Maček je, rečeno je, postavio neprihvatljive uvjete, uključujući i održavanje slobodnih izbora, pa su razgovori prekinuti. Dalje se spominje da su napadi na Mačeka u jugoslavenskom tisku prestali, Šubašiću je omogućena veća sloboda kretanja, a Košutiću je u zatvoru nuđena suradnja. Teško je ustvrditi koliko je istine u ovim navodima, ali ta se tema obnavlja i početkom 1947. kada je George Clutton, otpravnik poslova britanskog veleposlanstva u Beogradu, napisao da ima pouzdane informacije o sastanku Kardelja i Bakarića sa Šubašićem i drugim vođama opozicije, kojima je navodno u studenom 1946. ponuđen ulazak u vladu. Navodni odgovor opozicije bio je da je njihov ulazak u vladu moguć jedino pod uvjetom stvaranja nacionalne koalicijske vlade svih stranaka, pri čemu je nužno da svaka stranka na izborima ima svoju listu. U veljači te godine su se također pojavile vijesti o pregovorima samog vrha KPJ-a i HSS-a.³⁵⁵

O navodnim pregovorima vlasti i oporbe, a osobito HSS-a, pisao je među ostalim i britanski list *Observer* početkom ožujka iste godine. Ponukan tim člankom, generalni konzul u Zagrebu Cyril Wakefield-Harrey napisao je izvještaj u kojem opovrgava vjerodostojnost tih vijesti. Pozvao se na Košutića i Šubašića kao izvor informacije te

³⁵⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.27, Politika predstavnika bivše Hrvatske seljačke stranke. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 107.

³⁵⁵ T. JAKOVINA, 270.

naglasio da je sve to potpuno nerealno: „Kako su sve osobe, osobito seljaci i svećenici, koje se sumnjiči za sklonost HSS-u, bile i još uvijek jesu, predmet najgorčnijeg progona i kako navedeni vođe uopće ne mogu komunicirati sa seljaštvom, a i sami su podvrgnuti nadzoru tajne policije od trenutka kad napuste svoje kuće, potpuno je jasno da nema osnovice za nagađanja i glasine koje to sugeriraju.“ Košutić je odbacio tvrdnje da su se Tito, Kardelj i Moša Pijade, član Politbiroa CK KPJ, susreli s njim, Šutejem i Šubašićem, ali mnoge nije u to bilo lako uvjeriti. Dragoljub Jovanović je poručio Košutiću neka nastoji dobiti ministarstvo poljoprivrede i neka ne pokušava opovrgnuti kako se susreo s ponudama u tome smislu. Jovanović je tvrdio da su njegovi izvori bili osobe koje se nalaze visoko u CK KPJ.³⁵⁶

Na pregovore s vlastima i svoj ulazak u vladu početkom 1950. bio je spreman i Košutić, no očekivao je da jugoslavenska vlast bude ta koja će povući prvi potez. Na pitanje što misli o mogućem ulasku u jugoslavensku vladu, Košutić je tijekom razgovora s Vilkom Vlašićem odgovorio: „Danas nije nikakav kunst ući u vladu i postati ministar, jer zato treba samo dvije riječi – 'vaš sam'. [...] Kad bi današnja vlada dala povoda da se dodje do pregovora i da se takvim pregovorima postigne jedan odgovarajući aranžman između nas i njih ja bi bio, to vama kažem, prvi od naše strane u toj stvari, jer bi ja vjerujem u tome dobio povjerenje velike većine narodnih masa, a dobio bih bezuvjetno i odobrenje od vodstva da jednom prestane unutrašnje trvenje i da se na tome polju postigne po svima elementima koji su sporni između nas i njih jedan prihvatljiv sporazum. Ja vjerujem da bi dao i svoj pristanak Dr. Vlatko Maček za pregovore između HSS-a i CK KPJ kada bi to bilo zrelo i ponudjeno od njihove strane, tako da bi mi tim pregovorima i dolaskom do sporazuma izvukli naš Hrvatski narod iz današnje krize i situacije u kojoj se nalazi.“ Nadalje je Košutić obrazlagao da ne bi

³⁵⁶ K. SPEHNJAK, 85. T. JAKOVINA, 271.

bilo „umjesno, a niti efikasno“ da HSS dade inicijativu za pregovore s komunističkim vlastima „jer bi se oni [komunistička vlast] tim potezom još više uobrazili“. ³⁵⁷

Teški položaj HSS-a pod pritiskom režima nije pozitivno djelovao na zajedništvo među stranačkim prvacima, među kojima je dolazilo do velikih nesuglasica. U izvještaju o iskazu Udbinog doušnika Ivančevića 11. veljače 1947. Ivančević, a to je najvjerojatnije tajno ime Ivana Andresa, kako zaključuje Radelić, naveo je da je tijekom njihovog razgovora nekoliko dana ranije Košutića čudilo da Smoljan, koji se sastajao sa Šubašićem i Šutejem, nije posjećivao ni njega ni Ivančevića: „Čudan je to trolist i stranka će morati kad tad s njima razračunati.“ Postojale su nesuglasice i s prvacima HSS-a u emigraciji. Ivančević je 22. studenoga 1947. izvijestio da ga je 19. studenoga posjetio Košutić, koji mu je rekao da je od Smoljana čuo da su se iz inozemstva javili Torbar i Pernar, a da je Pernar prijetio seljacima koji su dobili njegovu zemlju u selu, gdje je imao posjed. Košutić je bio vrlo izravan u osudi Ivana Pernara: „Dakle ta se bitanga direktno prijeti.“ ³⁵⁸

Košutić je u listopadu 1950. od Uprave rada za zagrebački rajon upućen na rad u tvornici električnih strojeva *Rade Končar* u Zagrebu, čiji su ga radnici, njih 2.500, po saznanjima francuskoga konzula u Zagrebu, svečano dočekali. Tu je radio u svojstvu šefa energetike sve do svog oboljenja 1954. ³⁵⁹

U razgovoru s Vilkom Vlašićem u rujnu 1951. Košutić je odbacio vjerojatnost sporazuma između KPJ-a i HSS-a, jer je smatrao da komunistička vlast ne smije dopustiti slobodne izbore, koji bi po njegovom stavu rezultirali velikim porazom komunista zbog krize u kojoj se zemlja u to vrijeme nalazila. Smatrao je da bi HSS u Hrvatskoj sigurno dobio većinu na izborima i da bi zatim načinio velike izmjene u komunističkom sustavu, uklonivši komuniste s visokih položaja u državi. Zbog svega je toga smatrao da ni do kakvoga

³⁵⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 357. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića.

³⁵⁸ Z. RADELIĆ, „Izvješća Oznina/Udbina doušnika Ivančevića“, 361. HDA, SDS RSUP SRH, kut. 15, 010.37, Smoljan Bariša, 27., 30.

³⁵⁹ Darko BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988., 218.

sporazuma nije moglo doći i da se jedino vanjskom intervencijom može promijeniti političko stanje u Jugoslaviji. Krajem 1951. je Charles P. McVicker, novi američki konzul u Zagrebu, također pitao Košutića kakve su mogućnosti koaliranja s komunistima. Košutić je pred predstavnikom SAD-a bio manje pesimističan i kao uvjet ikakvog sporazuma postavio je dobivanje jamstava zapadnih sila da će eventualna koalicija biti poštena. Ne ispuni li se taj uvjet, od koalicije neće biti ništa „jer svi znaju da komunistička riječ ne znači ništa“.³⁶⁰

Sukob Jugoslavije u ožujku 1948. s Kominformom, organizacijom koja je uključivala i kontrolirala sve istočnoeuropske socijalističke zemlje kao sovjetske satelite, pokušaj jugoslavenskog opiranja sovjetskoj nadmoći i nakon toga agresivni pritisak Sovjetskog Saveza i cijelog Istočnog bloka na Jugoslaviju dali su nadu stranačkom vodstvu da će jugoslavenska komunistička vlast biti prisiljena sklopiti sporazum s HSS-om i drugim bivšim građanskim strankama radi konsolidacije prilika u zemlji i učinkovitijeg otpora vanjskoj opasnosti. Nakon što je Jugoslavija uz pomoć zapadnih zemalja, a poglavito SAD-a, uspjela prevladati krizu, pojedini prvaci HSS-a istupali su s izjavama da će zbog gospodarske i vojne pomoći Jugoslavija postati ovisna o SAD-u, koji će zbog toga napraviti pritisak na Jugoslaviju u pravcu uspostavljanja višestranačkog političkog sustava, što bi ujedno imalo značiti i likvidaciju vlasti komunista. Nakon što je i to postalo politički bezizgledno, vodstvo HSS-a je počelo govoriti da će nakon prestanka sukoba sa Sovjetskim Savezom ili nakon njegove propasti Jugoslavija biti prisiljena uvesti demokratske promjene jer Sjedinjene Države neće tolerirati postojanje bilo koje komunističke zemlje u svijetu. Daljnje otvaranje Jugoslavije prema svijetu ugasilo je i takve nade vodstva HSS-a. Prema tvrdnjama u komunističkom elaboratu o Košutićevom političkom radu tijekom sukoba Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, Košutić je dotad živio u stalnom iščekivanju poziva i ponude vlasti za vođenje pregovora o ulasku HSS-a u vladu. To bi Košutić, prema tvrdnjama u elaboratu na temelju iskaza

³⁶⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 362. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića. D. BEKIĆ, 218.

nepoznatog svjedoka, „rado bio prihvatio i mimo Mačeka“. Pod dojmom razvoja događaja koji su se tada, prema njegovom mišljenju, odvijali sve povoljnije za HSS, Košutić je promijenio mišljenje i izjavio da „između HSS-a i komunista ne može više doći do nikakvog sporazuma i sadašnja situacija mora ostati otvorenom, sve dok se ona ne riješi izvana“. Rješenje tadašnje situacije Košutić je zasnivao na angloameričkom pogledu na unutarnje i vanjske prilike: „Zbog sadašnjeg odnosa Zapada prema našoj zemlji ing. Košutić podvlači, da oni, t.j. HSS, ne mogu ništa učiniti na izmjeni situacije, a takodjer da se zbog toga i njihova emigracija nalazi u teškoj situaciji, ali da to ne će dugo trajati, jer postojanje komunizma u bilo kojoj zemlji, pa tako i u Jugoslaviji, nije u interesu zapadnih sila, te će one upotrebiti sva sredstva za njegovo definitivno uništenje. U vezi s tim Košutić podvlači, da stojimo pred rješenjem sudbonosnih događaja i nalazimo se u predvečerju velikih promjena i iznenadjenja. Samo opredjeljenje Jugoslavije Zapadu neminovno dovodi sve više do popuštanja u unutrašnjoj zategnutosti i smirivanja atmosfere, zbog čega će komunisti morati prilagoditi svoju političku strukturu zapadnom shvaćanju demokracije, što će ujedno značiti potpunu slobodu djelovanja bivših političkih stranaka, koje imaju korjena u narodu. I s te strane, prema ing. Košutiću, može se očekivati afirmacija HSS-a.“ Košutić je odbijao održavati vezu s emigracijom i stranim predstavnicima kao nepotrebnu i opasnu. Podršku i pomoć zapadnog svijeta Jugoslaviji tumačio je kao privremeno stanje zbog sukoba sa Sovjetskim Savezom: „Nakon ovog, prema njegovom mišljenju, doći će do konačnog obračuna iz kojeg slijedi uništenje komunizma u Jugoslaviji, a u vezi s time i promjena režima uz povratak HSS-a na vlast. Sve širu demokratizaciju naše zemlje smatra kao plod pritiska i utjecaja Amerike na naše prilike zbog pomoći koju nam ova pruža i u tome vidi daljnje popuštanje od strane naših vlasti do konačne i potpune preorijentacije na bazi politike laburističke partije [misli se na Laburističku stranku u Velikoj Britaniji, čije političko djelovanje polazi s lijevih političkih

stajališta] a dosljedno tome slobodne izbore uz učestvovanje svih najjačih stranaka. Prema njegovom mišljenju to će značiti likvidaciju sadašnjeg režima.“³⁶¹

Iako su se tijekom 1951. i 1952. postupno popravljali odnosi između SAD-a i Jugoslavije, to nije značilo da je američki konzul u Zagrebu manje kontaktirao s vođama HSS-a. Konzul je smatrao da su HSS-ovci bili ograničenog dometa u analizi političkog stanja. Tada se očekivalo podupiranje vojne pomoći Titu i osnaženje zapadnih utjecaja, što je za Košutića ujedno predstavljalo i jamstvo da se moderna oprema neće uporabiti za obračun s oporbom u zemlji. McVicker se do početka 1952. povremeno susretao s Košutićem, kojega je nazvao „osobom za koju držim da je najaktivnija od vođa HSS-a u Jugoslaviji“. McVicker je naveo da su se Košutiću javljali svi istaknutiji HSS-ovci, uključujući i one na odsluženju zatvorskih kazni: „Krajem 1951. Košutić je daleko lakše disao, a to je bio kraj samoizolacije u kojoj je dugo živio. Osjećao je kako je pritisak vlasti opao i da smije proslijediti i neke informacije koje bi još nekoliko mjeseci ranije zadržao za sebe zbog straha za vlastitu sigurnost“. Iako je McVicker napisao da je vodstvo HSS-a u to vrijeme podržavalo američku politiku prema Titu i samog Tita zbog straha od ruskog napada na Jugoslaviju zbog sukoba s Kominformom, konzul je naveo i da mu je Košutić u razgovoru krajem 1951. govorio o „strogo prozapadnjačkom položaju HSS-a danas“, napomenuvši kako se na isti onaj način na koji su se brinuli „za sudbinu kršćanstva u vrijeme Turaka, sada prije svega brinu za obranu civilizacije od istočnjačkih komunističkih hordi“. Nejasno je što je Košutić time htio reći. U oproštajnom posjetu Košutiću je McVicker bio 14. siječnja 1952. jer je uskoro odlazio s dužnosti konzula. U razgovoru je McVicker bio kritičniji prema Košutićevim komentarima, jer ipak sada nije odobravao određene njegove zaključke. Košutićevu izjavu da se nadbiskup Alojzije Stepinac, koji je boravio u pritvoru, neće uplitati u svjetovnu politiku, konzul je komentirao tvrdnjom da je u Jugoslaviji „crkvena politika tako usko povezana s takozvanom

³⁶¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6., 655. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka.

civilnom“ da sumnja kako razlika između njih uopće postoji, pa će se i crta teško povući. Ukratko, američki konzul nije puno držao do komentara bilo kojeg HSS-ovca, pa tako ni Košutića, jer je smatrao da su te tvrdnje posve nerealne.³⁶²

Tijekom jednog razgovora u srpnju 1952. Košutić je izjavio da nema ništa protiv prilagođavanja naroda na komunistički poredak, ali da narod ne smije zaboraviti negativne postupke režima spram hrvatskog naroda i posebno spram hrvatskog seljaštva. Smatrao je da je HSS i dalje najsnažniji politički čimbenik u Hrvatskoj i da može u danom trenutku osvojiti većinu na slobodnim parlamentarnim izborima i zatim proglasiti hrvatsku nezavisnost. Ustrajao je na ovim svojim stavovima i smatrao je da u narodu treba i dalje održavati živima stare HSS-ove demokratske postavke, nazivajući komunistički režim samo prolaznim razdobljem.³⁶³

Doušnik Javor je u svojem izvještaju 6. ožujka 1953. naveo da je u to vrijeme među pristašama stranke postojala podvojenost, barem što se tiče stanja u Zagrebu. Jedna je skupina bezuvjetno podržavala prvake stranke i samoga Košutića te su principijelno bili protiv svih poteza komunističke vlasti. Želja im je bila da dođe do promjene vlasti i povratka HSS-a na političku scenu, a pomoć u tom naumu očekivali su od SAD-a i HSS-ove emigracije s Mačekom na čelu. Druga skupina pristaša HSS-a odnosila se kritički spram prve skupine i stranačkih prvaka, a posebno naspram Košutića. Kritizirali su pasivnost navedenih stranačkih prvaka i zalagali su se za sporazum s režimom, ali uz pridržavanje HSS-ovih političkih načela. Suprotnosti između ove dvije skupine došle su do izražaja zbog nemara prve skupine prema HSS-ovcima koje je režim osudio zbog protudržavnog djelovanja, kao i prema njihovim obiteljima. Ovo je pitanje prvi istaknuo HSS-ovac Božo Šinković i tako je došao u sukob s Andresom i Košutićem. Pojedini pristaše zamjerali su prvacima stranke što se ne žele založiti za progonjene HSS-ovce, opravdavajući to težnjom da se ne „ponižavaju“ pred

³⁶² T. JAKOVINA, 436.-438. D. BEKIĆ, 218.

³⁶³ Isto, 362.

vlastima moleći za usluge, a u isto vrijeme primaju mirovine i namještenja. Nije poznato kako je Košutić odgovorio na ove optužbe i kako se spor razriješio.³⁶⁴

Košutić je u lipnju 1953. u razgovoru s doušnikom Javorom izjavio da bi pristao na suradnju i na komunističke zahtjeve, npr. ubrzanu industrijalizaciju i slično, ali pod uvjetom da se provedu slobodni izbori i da se poštuje narodna volja. HSS bi se držao sporazuma bez obzira kakav bio rezultat tih izbora. Izjavio je da bi stranka prigodom sporazuma sigurno htjela pregovore voditi zajedno s ostalim građanskim strankama, ujedinjenim s HSS-om u udruženoj oporbi. Košutić je smatrao da s takvom oporbom komunisti sigurno neće htjeti surađivati, ali da bi promijenili stav kada bi ih razvoj međunarodne situacije na to natjerao. Izjavio je da bi pristao da dođe do sprazuma s režimom tako da se osnuje neutralna jugoslavenska vlada, sastavljena od nepolitičkih ljudi. Znači, Košutić je i u ovoj prilici zagovarao ustrojavanje izvanstranačke vlade. Smatrao je da bi čak i u slučaju svoje suradnje s režimom i postavljanja na neko ministarsko mjesto u vladi on bio u nemogućnosti da išta provede jer bi ga vlasti onemogućavale u provođenju odluka. Vjerovao je da je s komunistima teško postići sporazum o suradnji jer oni ne prihvaćaju koaliranje i podjelu vlasti, već žele suradnju samo na temelju potpunog uključenja eventualnih političkih partnera u njihov politički organizam i izostanak njihovog samostalnog djelovanja, što u osnovi i nije suradnja, već asimilacija. Izjavio je da je uvjeren da će komunistički režim kad-tad pasti. Zbog mogućnosti takvog razvoja događaja Košutić je smatrao da treba održavati autoritet stranke u narodu i učiniti je spremnom da se u povoljnom trenutku ponovo aktivira i prijavi kao stranka. U takvom Košutićevom stavu vjerojatno su ga podržavali visoki dužnosnici američkog i britanskog konzulata u Zagrebu. Košutić nije namjeravao poduzimati ništa aktivno u svom političkom radu, već je očekivao da će sve promjene doći na temelju međusobnog dogovora velikih sila i uvjeta koje će one u određenom trenutku postaviti tadašnjoj jugoslavenskoj

³⁶⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 394. Izvještaj Javora o razgovoru s Košutićem, nakon povratka iz Zapadne Njemačke.

vlasti. Vjerovao je da će u tom slučaju međunarodne snage omogućiti jugoslavenskim narodima slobodne izbore na kojima će hrvatski narod posve slobodno izboriti svoju samostalnost ili ostanak u istinski federaliziranoj Jugoslaviji.³⁶⁵

Prema izvještaju Udbe od 21. veljače 1957. Košutić je nakon događanja u Mađarskoj 1956. i prije sovjetskoga gušenja mađarske revolucije smatrao da se komunističkoj vladavini u cijeloj istočnoj Europi bliži kraj, pa je zato pokušao politički aktivirati HSS-ovu organizaciju u Zagrebu i okolici. Kroz razgovore s mnogim HSS-ovim članovima i pristašama zalagao se za prebrojavanje i popisivanje pristaša stranke po pojedinim kotarevima i daljnju pripremu za slobodne izbore, za koje je vjerovao da će komunistički režim u Jugoslaviji biti primoran raspisati kad ga na to natjera val političkih promjena u istočnoj Europi i svijetu. Vjerovao je također da će režim za kratko vrijeme „pružiti ruku“ HSS-u, tj. pristati na političke promjene u Jugoslaviji.³⁶⁶

Prema Udbinom elaboratu o stanju u HSS-u početkom 1959., neostvarene nade u mogućnost pokretanja stranačkog rada i u izbijanje nemira unutar Jugoslavije te iščekivanje ponude za uzimanje učešća u vlasti uvjetovale su da vodeće osobe HSS-a nisu više imali određen stav spram tadašnjeg političkog stanja. Zbog toga su izostajale i njihove upute pristašama, tim više što su sve njihove dotadašnje prognoze o povoljnom razvoju situacije za HSS demantirane samim događajima. Česta promjenjivost u stavovima, kao i suprotnosti u gledištima pojedinih stranačkih prvaka proizlazila su iz činjenice da su svoje planove i priželjkivanja gradili na vlastitim zaključcima zasnovanim na trenutnoj situaciji u svijetu i u radu stranačke emigracije. Svoj stav izbjegavanja konkretne akcije stranački su prvaci opravdavali uputama izvana da ostanu pasivni i da ne poduzimaju ništa protiv jugoslavenskih vlasti, jer bi se tako mogli dovesti u tešku situaciju. Stalno su napominjali da je HSS-ovcima u inozemstvu bilo poznato u kakvim se teškim okolnostima nalaze pristaše stranke i vodstvo u

³⁶⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 399. Izvještaj Javora o razgovoru s Košutićem, nakon povratka iz Zapadne Njemačke.

³⁶⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 420. Izvještaj Udbe 21. veljače 1957.

zemlji. S takvim nastupom su se stariji članovi i vođe stranke suprotstavljali težnjama mlađih članova, koji su uporno tražili od vodstva sa pokrene organiziranu akciju, bez obzira na žrtve. Vodeća trojica u stranci i dalje su bili Košutić, Pezelj i Smoljan. Oni su nastojali zadržati oko sebe ionako mali broj pristaša i podići im moral, izjavljujući da se situacija povoljno odvija i da će kad-tad doći do promjene u zemlji. Preporučivali su strpljivost i mirno iščekivanje razvoja događaja te pozivali na duhovnu ujedinjenost cjelokupnog hrvatskog naroda i njegovu povezanost s učenjima braće Radić, koja ih čine snažnima i bez formalnih stranačkih organizacija.³⁶⁷

U veljači 1959. Košutić i supruga su bili pozvani na razgovor u sjedište Udbe u Ulici Crvene armije br. 2 (danas Zvonimirova ulica). Dužnosnici Udbe pokušali su nagovoriti Košutića da ne djeluje u političkom smislu, aludirajući na mogući gubitak priznate mu mirovine i priznatog mu radnog staža. Košutić je na to odgovorio: „Sve što sam radio, radio sam pošteno kao što je bilo i moje posljednje namještenje u Radi Končaru, a što se tiče godina službe to je dobro poznato da mi nisu sve godine priznate i da imam mizernu penziju prema mojim godinama i kvalifikacijama.“ Dužnosnici su inzistirali na tome da Košutić prestane s političkom aktivnošću, izjavivši da neće imati obzira prema njegovim godinama i lošem zdravstvenom stanju. Prijetili su mu uhićenjem svih pristaša stranke s kojima se susretao i razgovarao. Rekli su mu da znaju da čita novine *Hrvatska riječ*, koje su bile zabranjene, i da posjeduje knjigu Mačekovih memoara. Košutić se branio tvrdnjom da nigdje nije bilo javno objavljeno da je čitanje navedene knjige i novina zabranjeno i tražio je da to prvo bude objavljeno prije optužbi na njegov račun. Naveo je također da zna da jednu od zabranjenih knjiga posjeduje i Bakarić. Izjavio je: „Mislim da je najbolje da jedanput prestanemo s tim preslušavanjima. Ja sam sad ovdje po treći put. Zatvorite me i izvedite pred sud da se jedanput izvedu stvari na čistac. Vi vjerojatno znate onu izreku Platona: slobodan je svaki čovjek

³⁶⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 575. Stavovi vodećih ljudi iz bivše HSS u Zagrebu, 10. siječnja 1959.

onoliko koliko se osjeća, i spreman je za slobodu i život žrtvovati, a to sam ja.“ Razgovor je trajao jedan sat i imao je samo posljedicu da je izmorio Košutića, koji je već bio oslabljen svojim lošim zdravstvenim stanjem.³⁶⁸

Doušnik Javor je u svom izvještaju 15. travnja 1960. naveo da mu je Košutić rekao da su nešto ranije Košutić i njegova supruga bili pozvani na razgovor u sjedište Udbe na Zrinjercu, a pod prijetnjom globe od 5.000 tadašnjih jugoslavenskih dinara. Udbin dužnosnik je optužio Košutića da ne sluša prijašnja naređenja da prestane s političkom aktivnošću i da bi trebao prestati slati pisma nadbiskupu Franji Šeperu u ime HSS-a, koji kao stranka ne postoji. Košutić je izjavio da se prava snaga HSS-a može vidjeti tek na slobodnim izborima i da ga režim ne bi trebao maltretirati jer će ga „još i te kako trebati“. Na pitanje zašto se HSS zauzima za „zločinca Stepinca“, koji je nedugo prije toga umro, Košutić je izjavio da nadbiskup Alojzije Stepinac nije nikakav zločinac i da je činjenica da je postao poznat izvan granica Jugoslavije zasluga samog režima koji je tome pridonio svojim postupkom spram njega: „Stepinac je u očima hrvatskog naroda veliki čovjek i mučenik, koji nikada ne bi bio takav da ga niste vi stvorili.“³⁶⁹

Tijekom poslijeratnih godina Košutić je vodio HSS u zemlji kroz teško razdoblje za stranku pod pritiskom komunističkog režima. Izlaz iz te situacije tražio je u pasivnom iščekivanju političke promjene izvana posredstvom zapadnih sila i u isto vrijeme u pokušaju pregovaranja s vlastima. Nije bio izravno umiješan u takve pokušaje jer ih je prepustio drugim stranačkim prvacima, a s vremenom je kroz razvoj svjetskih događaja shvatio da neće doći niti do sporazuma s režimom niti do strane intervencije.

³⁶⁸ Neda PRPIĆ, *Dr. Juraj Krnjević. Tri emigracije I*, Zagreb 2004., 220.

³⁶⁹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 593. Izvještaj Javora 15. travnja 1960.

Košutićevi poslijeratni razgovori s doušnicima Udbe

Kako se Košutić nakon izlaska iz zatvora cijelo vrijeme nalazio „pod solidnom agenturnom kontrolom i razradom od nekoliko agenata“, svi su njegovi razgovori bili više-manje precizno zabilježeni u njegovom dosjeu u arhivu Udbe. Bio je u dobrim odnosima s dvojicom HSS-ovaca koji su postali doušnici Udbe i s nekoliko pristaša HSS-a koji su ga posjećivali u Zagrebu, a nakon toga su ih saslušavali istražitelji Udbe (doušnici Brzina, Javor, Lasta i Viktor, čija su prava imena ostala nepoznata). Navedene osobe su detaljno izvijestile Udbine dužnosnike o svim Košutićevim političkim i inim izjavama i postupcima tijekom poratnog razdoblja. U razgovorima je Košutić iznosio svoje stavove o raznim temama, među kojima se može istaknuti stav o gospodarskom stanju u Jugoslaviji, o ustaškoj emigraciji, o međunacionalnim odnosima, o provođenju izbora i o tadašnjoj situaciji u Europi i svijetu.³⁷⁰

Tijekom razgovora s Vilkom Vlašićem u rujnu 1951. Košutić je izjavio da smatra da je komunistička vlast počela početkom 1950-ih popuštati glede svoje radikalne komunističke politike u gospodarstvu, a to je, smatrao je Košutić, bilo pružanje ruke izmirenja seljacima. U istom je svjetlu Košutić doživljavao vraćanje malih trgovina u privatno vlasništvo. Po njegovom je stavu to bilo rezultat spoznaje režima da je njihov prvotni stav bio neispravan. Istaknuo je da bi HSS takvu promjenu u gospodarskoj politici bio sugerirao komunističkoj vlasti da je ta ista vlast bila zatražila HSS-ovu pomoć i suradnju. To bi bilo rezultiralo, smatrao je Košutić, puno boljim gospodarskim stanjem. Osuđivao je politiku KPJ-a na selu, osobito osnivanje seljačkih radnih zadruga. Držao je da je narod eksploatiran i gospodarski upropašten i da su porezi, otkupi, radne obveze i visoke cijene industrijskih proizvoda uzrokovale nezadovoljstvo naroda. Tijekom razgovora s američkim konzulom McVickerom 14. siječnja 1952. Košutić je komentirao da će seljaci radije propasti nego se pokoriti diktatu

³⁷⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 362. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića.

zadruga i da će se do samoga kraja protiviti ulasku u bilo kakve kolektive. Prema iskazu HSS-ovog pristaše Mije Šalkovića, Košutić je kritizirao Petogodišnji plan jer „nije pravilno postavljen i nije koristan za hrvatskog seljaka“. Kritizirao je i industrijalizaciju koja po njegovom mišljenju nije mogla funkcionirati bez stranog tržišta, na kojem Jugoslavija, po njegovom stavu, nije mogla konkurirati. Smatrao je da je režim počeo ispravljati svoje političkogospodarske pogreške kada su Sjedinjene Države počele izvlačiti Jugoslaviju iz teške gospodarske situacije slanjem ogromne pomoći u hrani. Tako su komunisti počeli uzmicati od svojih poteza kojima su, smatrao je Košutić, umalo doveli do propasti seljaštvo i dotjerali državu do privrednog kraha. To je uzmicanje, vjerovao je Košutić, bilo uzrokovano „nesalomljivom narodnom snagom“. U svom izvještaju doušnik Javor je 27. lipnja 1962. naveo da mu je Košutić rekao da je Jugoslavija u teškoj gospodarskoj situaciji, da se komunistička vlast boji gladi i da zato dobiva pomoć Sjedinjenih Država; da se u Jugoslaviji jako nastojalo razviti tešku industriju, a da sada njeni radnici nemaju posla, zbog čega će cijela država imati problema. Javor je u izvještaju 22. veljače 1963. naveo da je Košutić smatrao da je gospodarska politika osnova svake politike i da će loša gospodarska politika Jugoslavije biti uzrok pada komunističkog režima. Izjavio je da Jugoslavija neće moći vječno biti u položaju da traži i dobiva pomoć od Amerikanaca, a da u isto vrijeme održava dobre odnose sa Sovjetima.³⁷¹

Košutić je tijekom razgovora osuđivao ustaške emigrante kao jedine krivce za teški položaj u kojem se Hrvatska nalazila tijekom i nakon rata. Početkom 1948. primio je poruku bivših ustaških političara koji su se u Münchenu okupili u Hrvatskom narodnom odboru i pokušavali potaknuti proustaško političko djelovanje, a obraćanjem na Košutića htjeli su ga

³⁷¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 362. Zapisnik o ispitivanju svjedoka Vilka Vlašića, zapisnik Udbe za Hrvatsku, 8. rujna 1952., po krivičnom predmetu Augusta Košutića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6., 655. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših gradjanskih stranaka. T. JAKOVINA, 438. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 14, 010.37, Košutić August, 246. Iskaz Mije Šalkovića. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 602. Izvještaj Javora 20. listopada 1962. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 606. Izvještaj Javora 22. veljače 1963.

navesti na aktivni proturežimski rad. Tražili su da utječe na Mačeka u pravcu izmjene njegovog stava po pitanju zalaganja za neovisnu hrvatsku državu. Košutić im je, sudeći po navedenom komunističkom elaboratu, odgovorio da su njihove namjere „nezdrave i idejno bez korijena u narodu, jer su vezane na politički idiotizam“ i da on kao i čitav HSS ne želi nikakve suradnje s ustašama. Istaknuo je da njihova politička aktivnost „ne služi hrvatskom narodu“. U razgovoru s doušnikom Udbe Brzinom sredinom 1960. izjavio je da ustaški emigranti nemaju nikakvu potporu hrvatskog naroda i da više nema „luđaka“ koji bi mogli prihvatiti ustaške „sulude“ ideje. Govoreći ponajprije o Andriji Artukoviću, bivšem ustaškom ministru i kasnije emigrantu u Sjedinjenim Državama, izjavio je da za ustaške emigrante nema povratka u domovinu i da je HSS u inozemstvu i u domovini dovoljno jak da potpuno onemogući ustaške političke namjere. Tijekom razgovora s doušnikom Lastom često je naglašavao da ne želi ništa čuti o ustaškim emigrantima i tražio je da se pred njim ne spominju njihova imena.³⁷²

Prema izvještaju doušnika Viktora 24. lipnja 1953. Košutić je smatrao da je komunistički režim izrazito velikosrpski nastrojen i da se u državi može slobodnije govoriti protiv komunizma nego protiv srpstva. Doušnik Javor je 22. veljače 1963. naveo da je Košutić smatrao da se Srbi u Hrvatskoj pod plaštom komunizma nameću na vodeće položaje u državi i da na tim položajima ima više Srba nego Hrvata, „ali kako su došli tako da će i otići“.³⁷³

Doušnik Javor je naveo da je, komentirajući neodređeni Titov govor tijekom kojega je Tito izjavio da nikada neće dopustiti održavanje slobodnih izbora i uvođenje višestranačja, Košutić izjavio da vjeruje da komunisti nikada neće dopustiti održavanje slobodnih izbora jer i sami znaju da bi na slobodnim izborima bili poraženi. Titov je govor označio kao priznanje komunističke vlasti da su dotadašnji izbori u zemlji bili nasilni i protiv volje većine glasača u

³⁷² HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 594. Izvještaj Brzine 8. lipnja 1960. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 611. Izvještaj Laste 6. srpnja 1963.

³⁷³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 397. Izvještaj Viktora 24. lipnja 1953. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 605. Izvještaj Javora 22. veljače 1963.

zemlji. Tijekom razgovora s Javorom početkom 1960. izjavio je da su izbori u Jugoslaviji bez ikakvog značaja i da stranka neće ništa oko izbora poduzimati. Kritizirao je izborni sustav, smatrajući sve namještenim. Javor je 22. veljače 1963. naveo da je Košutić početkom 1963. potpuno izgubio zanimanje za izbore, komentiravši da su apsolutno nevažni i da nikakvih posljedica neće imati glasuje li tko od pristaša HSS-a ili ne.³⁷⁴

Prema tvrdnjama u Udbinom elaboratu, Košutić se krajem 1950-ih oduševljavao idejom o osnivanju Europske unije. Naime, 1957. Rimskim je ugovorima stvorena Europska ekonomska zajednica, koja je bila prethodnica kasnije Europske unije. Doušnik Javor je 22. veljače 1963. naveo da je Košutić početkom 1963. smatrao da budućnost pripada Europi, u kojoj Velika Britanija „mora tražiti svoje mjesto“. Vjerovao je da će svi europski narodi tražiti i naći svoje mjesto u Europi budućnosti, pa tako i hrvatski narod. Smatrao je da je Jugoslavija vrlo malena u svjetskim političkim događanjima, a ako je Tito htio i dalje od Zapada imati koristi, morao je održavati jugoslavensku neutralnost i ne približavati se Istočnom bloku, jer bi Jugoslavija inače završila kao još jedna sovjetska satelitska zemlja, poput istočnoeuropskih zemalja. Komunistički režim u Jugoslaviji, izjavio je Košutić, težio je preobraziti tijelo i duh čovjeka, u čemu je imao djelomičnog uspjeha, no da će ti isti preobraženi ljudi u budućnosti biti opasniji po režim od drugih njegovih razvikanih protivnika, a tu da će udjela naročito imati mladež, koja će svakim danom stvarati sve veće probleme po jugoslavenski režim. Izjavio je da je „omladina vikala Paveliću, a ista poslije Titu i ta ista da će vikati i drugom koji će imati vlast“ i zato je „dužnost svakog Hrvata da svojoj djeci govori o istini i da ih u tu istinu upućuje“. Smatrao je da tadašnje političko stanje neće potrajati i da će se za pet do deset godina situacija promijeniti, naročito u Jugoslaviji, a da je do tada trebalo izdržati.³⁷⁵

³⁷⁴ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 593. Izvještaj Javora 15. travnja 1960. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 605. Izvještaj Javora 22. veljače 1963.

³⁷⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6., 655. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 605. Izvještaj Javora 22. veljače 1963.

Košutićevi kontakti s Krnjevićem i Mačekom tijekom poratnih godina

U elaboratu Udbe o Košutićevoj aktivnosti tijekom 1950-ih navedeno je nekoliko općenitih podataka o Košutićevoj aktivnosti u tom razdoblju. Među ostalim stoji da je Košutić u to vrijeme razgovarao s puno članova i pristaša stranke koji su ga posjećivali. Tada je već bio u mirovini i zato je imao mogućnost stalnog kontakta s pristašama. U posjet su mu dolazile mnoge osobe iz Zagreba i okolice. Košutić ih je sve bodrio i kod njih pobuđivao optimističko raspoloženje. Posjetiteljima je davao na čitanje razni emigrantski i ini tisak koji je primao preko građana koji su putovali u inozemstvo, a istim je smjerom natrag slao razne materijale koje su emigrantski pisci nakon toga objavljivali u svojim knjigama. Preko istih je teklića Košutić slao pisma mnogim predstavnicima HSS-ove emigracije po svijetu, počevši od Mačeka i Krnjevića. Prilikom svojih putovanja u inozemstvo sam je dalje slao navedena pisma i sastajao se sa spomenutim osobama. Jednom je prigodom razgovarao s Pavlom Jesihom, svećenikom koji je tada živio u Zavodu sv. Jeronima u Rimu i predstavljao je HSS u Italiji, o mogućnosti da emigrira iz Jugoslavije. Na to su ga nagovarali mnogi HSS-ovi emigranti, pozivajući se na starost Mačeka, ali Košutić je te prijedloge odbio izjavivši da će više koristiti hrvatskom narodu ako ostane u Hrvatskoj. Održavao je pismenu korespondenciju s Mačekom koji mu je pisao o dobrom stanju u emigraciji i o povoljnom razvoju događaja, a Košutić je podržavao još veću konsolidaciju hrvatske emigracije koja treba biti značajan čimbenik u budućem razvoju događaja.³⁷⁶

Doušnik Javor je prigodom svoga putovanja u inozemstvo u travnju 1953. poslao Košutićevo pismo Mačeku, a o Mačekomom pismenom odgovoru je izvijestio Košutića nakon svog povratka. Mačekove upute koje mu je Javor prenio Košutić je nazvao pametnim

³⁷⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 576. Stavovi vodećih ljudi iz bivše HSS u Zagrebu, 10. siječnja 1959. Juraj KRNJEVIĆ, „Ovo je godina Stj. Radića“, *Hrvatska riječ*, br. 1, 10/1958, 1., 4. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Politički stav HSS-a u emigraciji.

političkim smjerom i „nastavkom Radićeve politike“. Košutić je Javora uputio da svim povjerljivim ljudima na koje naiđe ispriča sadržaj Mačkovog pisma, jer su u njemu bile upute za koje je Košutić smatrao da je potrebno da ih svi saznaju i da ih zatim slijede. Nije poznato koje su to bile upute, ali je doušnik Viktor u izvještaju 24. lipnja 1953. naveo da je nedugo prije toga Košutić određene Mačkovke upute prenio ostalim prvacima stranke i da su tada zajednički odredili novo političko gledište po kojem HSS ostaje protivnik komunističkoj vladavini u Jugoslaviji, ali ne po cijenu razbijanja njezine cjelovitosti, koja bi po njima bila loša zbog talijanskih i mađarskih aspiracija na jugoslavenski teritorij.³⁷⁷

Košutić je u rujnu 1954. zbog bolesti bio odveden u London „na nosilima i u vrlo opasnom stanju, pošto liječnici u Zagrebu nisu mogli pronaći uzroke njegovoj bolesti“. Imao je teške glavobolje i opće mentalno stanje mu je bilo loše. Komunističke su mu vlasti odobrile liječenje u inozemstvu "nakon dugotrajnih ispitivanja i natezanja koja su trajala više mjeseci“ i zbog toga da se, kako je smatrao Košutić, „ne kaže u inozemstvu da su oni Košutića ubili, ako bi po čemu podlegao bolesti u domovini“. Početkom listopada iste godine Košutić i supruga su opet išli u London radi liječničkog pregleda. U elaboratu Udbe stoji da je u vrijeme svog boravka na liječenju u Londonu Košutić razgovarao s Mačekom i Krnjevićem, a od svojih je kolega dobio upute da treba raditi na konsolidaciji redova pristaša stranke u domovini i na pomlađivanju stranačkoga kadra, s vjerom u dolazak vremena kada će doći do promjene političke situacije u Jugoslaviji. Košutića su liječnici radi daljnjeg liječenja uputili u rehabilitacijski zavod u Fobelbadu kraj Graza u Austriji, odakle se pismima javljao Krnjeviću i Mačeku. Košutić je Krnjeviću iskazao svoje divljenje zbog njegovih čestih putovanja po Kanadi i Americi i obilaska tamošnjih HSS-ovih organizacija. Zatražio je da u domovinu šalje nove političke pamflete stranke kako bi se i u Hrvatskoj mogla širiti HSS-ova promidžba među mladima. Košutićevo se zdravstveno stanje popravilo tijekom studenoga i prosinca

³⁷⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 395. Izvještaj Javora o razgovoru s Košutićem, nakon povratka iz Zapadne Njemačke. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 399. Izvještaj Viktora 24. lipnja 1953.

1954., pa se 23. prosinca vratio u domovinu. No, zbog stanovitih komplikacija koje su naknadno nastupile oko njegove bolesti, Košutić je morao idućeg ljeta opet ići na liječenje, ovaj puta u Pariz. Kako je naveo doušnik Javor, Košutić je iskoristio priliku i u Parizu razgovarao s Krnjevićem i Pešeljem, kojeg je Maček poslao kao svog predstavnika u Europu. U drugoj polovici listopada 1955. Košutić je opet otputovao u Fobelbad na liječenje, a tamo je održavao redovitu pismenu korespondenciju s Mačekom.³⁷⁸

Košutićevo se zdravstveno stanje poboljšalo u prvoj polovici 1957. Tada je još jednom otputovao u London, gdje je, prema navodu u elaboratu Udbe 10. veljače 1957., vjerojatno krajem siječnja razgovarao s neimenovanim HSS-ovim emigrantskim političarima.³⁷⁹

U elaboratu Udbe o Košutićevoj aktivnosti tijekom 1950-ih stoji da je Krnjević tijekom 1958. pismeno poručio Košutiću da se svakog trena mogu zbiti „događaji koji će hrvatskom narodu otvoriti vrata u njegovu slobodu i suverenitet. Nikakova kombinacija sa Srbima više ne dolazi u obzir, pa ako i cijeli svijet želi Jugoslaviju, hrvatski narod je neće i ne želi. [...] Blizu je dan kada će hrvatski narod uzeti sam svoju sudbinu u svoje ruke, a HSS će biti nosioc poretka.“ Košutić je ovu Krnjevićevu poruku, koja je objavljena u *Hrvatskoj riječi* i *Hrvatskom glasu* u listopadu 1958., u svom odgovoru komentirao s obzirom na Mačkov stav o potrebi očuvanja Jugoslavije i hrvatskosrpskog prijateljstva, izjavivši da je to samo stav Mačkov političke taktike i da između Mačeka i Krnjevića nema razmimoilaženja u osnovnim političkim pitanjima.³⁸⁰

Sudeći prema izvještajima Udbinih doušnika Košutić je i tijekom 1960. dobivao Mačkov i Krnjevićevu poruke iz inozemstva. Poručivali su njemu i HSS-u u domovini da će

³⁷⁸ M. MARTINOVIĆ, „Moje uspomene iz velikog doba“, 36. N. PRPIĆ, 161., 169. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.20, 6. Kratak pregled neprijateljske aktivnosti bivših građanskih stranaka. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 405. Izvještaj Javora 23. studenoga 1955.

³⁷⁹ N. PRPIĆ, 197. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 413. Izvještaj Udbe 10. veljače 1957.

³⁸⁰ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 576. Stavovi vodećih ljudi iz bivše HSS u Zagrebu, 10. siječnja 1959. Juraj KRNJEVIĆ, „Ovo je godina Stj. Radića“, *Hrvatska riječ*, br. 1, 10/1958, 1., 4. HDA, Fond SDS RSUP SRH, kut. 13, 010.23, Suradnja HSS-ovaca s ustaškom emigracijom. Politički stav HSS-a u emigraciji.

se međunarodna situacija početi razvijati u njihovu korist i da zato HSS-ovci u zemlji trebaju čekati, držati pristaše na okupu i biti pripravnici za upute izvana.³⁸¹

U svom izvještaju doušnik Javor je 27. lipnja 1962. naveo da mu je Košutić rekao da je prigodom svog putovanja u inozemstvo razgovarao u Parizu s hrvatskim emigrantskim piscem Antom Smithom Pavelićem i u Londonu s Krnjevićem.³⁸²

Prigodom odlaska doušnika Javora u inozemstvo u jesen 1962. Košutić mu je rekao da pozdravi Mačeka i druge HSS-ove emigrante i da im poruči da je hrvatski „narod čvrst u svojoj želji da izdrži i da će izdržati“ i da je „sve što se imalo za reći jasno rečeno i da se toga treba držati, jer da će konačno pobijediti ono što se zasniva na istini i pravdi, a nikad ne sila i nasilje“. Javor je naveo da je 19. studenog 1962. nakon svog povratka iz inozemstva rekao Košutiću da su se neki HSS-ovi prvaci, a među njima i Krnjević, tužili da su HSS-ovi vođe u domovini prilično neaktivni. Na to mu je Košutić odgovorio da je „lako njima vani pripovijedati i izvana gledati te poduzimati neke korake kada se to njihove kože ne tiče i kad oni nemaju stvarni pregled u komunistički sistem i metode, jer da se tu ne da ništa napraviti“. Istaknuo je da će hrvatski narod „odigrati svoju ulogu u danom momentu, bez posebnih priprema, jer da je on duhovno povezan idejom Radića, tako da će znati svoju ulogu odigrati. [...] Mi našim vodećim ljudima na terenu ne trebamo davati nikakove smjernice, samo podržavati osnovnu misao da dolazi njihovo vrijeme i vrijeme kada će hrvatski narod svoje učiniti. Istina je da mladi ljudi o tome puno ne znaju, ali će oni poći za svojim roditeljima. [...] Ovo sve što se zbiva za život nas pojedinaca je vječnost, a za život naroda trenutak.“³⁸³

Košutićevi kontakti s Krnjevićem i Mačekom, kao i s drugim navedenim osobama u emigraciji, održavani su razmjenom poruka preko teklića i Košutićevim odlascima u inozemstvo. Upute koje su Košutiću slane bile su na liniji HSS-ove politike razrađene

³⁸¹ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 596. Izvještaj Brzine 8. lipnja 1960.

³⁸² HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 602. Izvještaj Javora 20. listopada 1962.

³⁸³ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 602. Izvještaj Javora 20. listopada 1962. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 606. Izvještaj Javora 22. veljače 1963.

prigodom uspostave komunističkog režima u Jugoslaviji 1945. i zasnivale su se na iščekivanju pada tog režima i ponovne uspostave demokracije, kada će HSS ponovo doći na vlast u Hrvatskoj. Košutić je upute Krnjevića i Mačeka prenosio drugim stranačkim prvacima u domovini, no prilika za ispunjavanje stranačkih ciljeva nije došla s obzirom na to da se jugoslavenski režim stabilizirao.

Košutićeva smrt

Košutićevo se zdravstveno stanje mijenjalo tijekom 1950-ih godina. Niz odlazaka liječnicima u London i Pariz, a zatim boravak u lječilištu u Fobelbadu utjecao je na to da se njegovo stanje poboljšalo u prvoj polovici 1957. To je potrajalo do ljeta 1962. kada mu se zdravstveno stanje tako pogoršalo da više nije mogao izlaziti iz stana, u travnju 1964. je bio u prilično teškom stanju: iako je već jedno duže vrijeme bio jako bolestan, sada mu je bilo tako loše da se očekivala skora smrt. Vodeće osobe HSS-a u domovini aktivirale su se na organizaciji skoroga Košutićevog pogreba, želeći da pogreb bude što masovniji i svečaniji i dajući mu karakter političke manifestacije i privrženosti naroda politici HSS-a.³⁸⁴

Košutić je umro 12. rujna 1964., a uzrok smrti je bila moždana tromboza, posljedica koje je bila oduzetost jedne strane tijela. Mnogi politički emigranti i emigrantske političke organizacije poslali su izraze sućuti Miri Košutić i njezinoj obitelji. Pogreb je održan tri dana kasnije na zagrebačkom groblju Mirogoj. Tim je povodom vodstvo HSS-a u Zagrebu poslalo 500-tinjak pisama pristašama HSS-a diljem Hrvatske s ciljem dolaska što većeg broja pristaša

³⁸⁴ N. PRPIĆ, 197., 232., 249. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 615. Informacije o djelovanju i ostalim pojavama među reakcionarnim elementima, 6. svibnja 1964.

iz svih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine da se okupe na pogrebu i da to bude tiha manifestacija popularnosti Košutića i HSS-a u hrvatskom narodu.³⁸⁵

Na sprovodu su govore održali članovi HSS-a Smoljan, Stjepan Trnski i Juraj Zrinjščak, a sva su tri govora bila prožeta podsjećanjima na Košutićevu političku i gospodarsku djelatnost tijekom cijelog njegovog života. Prema navodu emigrantskog pisca Vinka Nikolića, pogrebu je prisustvovalo oko 1.500 osoba većinom starije životne dobi, tj. između 50. i 80. godine života. Doušnik Udbe Ilir naveo je pak da je pogrebu prisustvovalo oko 4.000 osoba.³⁸⁶

Za novog potpredsjednika stranke zagrebačko je vodstvo HSS-a odredilo Smoljana, a Krnjević se iz inozemstva složio s tim izborom. Košutićeva je smrt imala veliki značaj za ostale članove i pristaše HSS-a jer je Košutić nakon smrti Mačeka 15. svibnja iste godine bio zadnja velika osoba iz starog vodstva stranke. Niti Smoljan niti Pezelj, a svakako ne od stranke prezreni Šutej, nisu imali Košutićev autoritet među pristašama stranke. Prema izvještaju Udbe, nakon njegove smrti među članstvom stranke u Zagrebu isticale su se njegove prijašnje stranačke zasluge, njegovo ustrajanje u provođenju politike HSS-a i nekompromitiranost ikakvom suradnjom s ustaškom, njemačkom ili partizanskom stranom tijekom Drugoga svjetskog rata.³⁸⁷

³⁸⁵ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 644. Izvještaj Ilira s Košutićevog pogreba, 17. rujna 1964. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 622. Informacije o djelovanju i ostalim pojavama među reakcionarnim elementima, 14. rujna 1964.

³⁸⁶ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 637. Izvještaj Udbe o Košutićevom sprovodu, 15. rujna 1964. Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, sv. 1, Zagreb 1995., 99. HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 647. Izvještaj Ilira 17. rujna 1964.

³⁸⁷ HDA, Fond SDS RSUP SRH, microfiche 301409, August Košutić, 630. Daljnje informacije povodom smrti i sahrane A. Košutića, biv. potpredsjednika HSS-a.

Zaključak

Košutić je kao jedna od vodećih osoba HSS-a i potpredsjednik stranke bio suočen s teškim stranačkim položajem početkom 1941. Tada je opasnost od ekspanzije sila Osovine na Jugoslaviju ugrozila ne samo HSS-ov dogovor s jugoslavenskim političkim vrhom o hrvatskoj autonomiji u obliku Banovine Hrvatske već i cjelokupnu opstojnost države, pa je HSS podržao pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. HSS-ovo oslanjanje na Saveznike prigodom borbe za hrvatsku autonomiju ovaj puta je ostavljeno po strani i odlučeno je popustiti pritisku sila Osovine. Nakon Simovićevog državnog udara 27. ožujka 1941. prijašnja opasnost je opet zaprijetila, a Košutić je bio glavni pregovarač HSS-a prigodom pregovora o ulasku HSS-a u pučističku vladu. Odnos HSS-a prema Saveznicima ostajao je sve više samo na simpatijama koje su se u službenoj stranačkoj politici sve više potiskivale iz straha da se ne zamjere silama Osovine. Iako se činilo da pregovori s pučističkom vladom idu sasvim dobro, a i Košutić je bio uvjeren u takav razvoj događaja, ispostavilo se da je Košutićev trud bio uzaludan jer je Simović prekršio sva svoja obećanja.

Nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju 6. travnja 1941. i sve do 10. travnja i osnivanja NDH Košutić je sudjelovao s Mačekom u pregovorima s njemačkim predstavnicima i sa Slavkom Kvaternikom kao predstavnikom ustaškoga pokreta. Maček i Košutić su postali pasivni promatrači nastajanja NDH onog trenutka kada su odbili preuzeti vlast u ime fašističkih okupatorskih sila. Davanje izjave za zagrebački radio samo je predstavljalo pokušaj umirivanja stanja u narodu i državi i ublažavanje prijelaza na novu ustašku, ali i okupatorsku vlast. Nakon uspostave NDH Košutić je nastavio politički djelovati, ali pod stalnim nadzorom ustaške policije. Uhićen je u Zagrebu polovicom travnja 1941. i ubrzo pušten, pa je opet zatočen od svibnja do kolovoza kada je prebačen u kućni pritvor. U kolovozu 1942. opet je uhićen zbog sumnje da surađuje s partizanima i u rujnu s više

istaknutih članova HSS-a odveden u Lepoglavu, odakle se vratio u prosincu 1942. HSS je nakon uspostave NDH provodio politiku čekanja, a zabrana stranke i osipanje članstva zbog njihovog prelaska na ustašku ili partizansku stranu djelovalo je na njezino istinsko gašenje. Vodstvo je postalo potpuno pasivno i čekalo je bolje dane, a uhićenja Košutića i drugih stranačkih vođa postala su čvrsti dokaz da nikakva aktivnost jedne demokratske i pacifističke stranke poput HSS-a u to vrijeme nije bila moguća.

Početkom 1943. u krugu stranačkih prvaka oko Košutića nastao je programatski letak *Hrvatska i Hrvati* kojega je Košutić vjerojatno bio glavni autor. U tom se spisu s obzirom na mogući tijek ratnih zbivanja izlaže strategija čekanja, čuvanja života i održavanja jednakog odmaka prema svim oružanim pokretima s vjerom u priznanje prava na samoodređenje i ostvarenje slobodne hrvatske države svršetkom svjetskoga sukoba. Unatoč sastancima užeg vodstva stranka nije imala aktivno vodstvo tijekom rata. Iako su se stranački prvaci sastajali i raspravljali o pitanjima esencijalno važnim za stranku, oni nisu djelovali kao cjelina koja bi vodila i usmjeravala politiku HSS-a. Njihovi različiti pogledi na poteze koje bi stranka s obzirom na ratna zbivanja trebala ili ne bi trebala poduzeti djelovali su na jalovost Jančikovićevog pokušaja aktiviranja stranke, kao i svih drugih sličnih napora.

Kontakti između interniranog Mačeka i ostalog vodstva bili su na visokoj razini tijekom cijelog ratnog razdoblja jer su informacije međusobno prenošene preko osoba koje su mogle isprva nesmetano, a kasnije uz manje poteškoće prenositi sve poruke. Zato se može zaključiti da su Maček i Košutić imali usklađene političke stavove koji su iskazivani u stranačkoj pasivnosti i izostanku suradnje sa svim zaraćenim stranama.

HSS je razvio široku mrežu svojih pouzdanika preko kojih je održavana stabilna veza s HSS-ovcima u Londonu, kao i s britanskom i jugoslavenskom vladom. Vodstvo stranke u zemlji slijedilo je sve upute Krnjevića i drugih HSS-ovaca u Londonu koliko su to okolnosti dopuštale. Jedina uputa koju im je Krnjević poslao a koju Košutić i drugi prvaci nisu slijedili

bilo je pokretanje aktivnog otpora okupatoru, što HSS u to vrijeme nije imao nikakvu mogućnost izvršiti. Povinjavanje ostalim uputama pokazuje da je postojala idejna usuglašenost ove dvije skupine čak i u teškim ratnim vremenima. Treba ipak navesti da je Krnjevićeva uputa o pokretanju aktivnog otpora pokazatelj da londonska grupa nije posve razumjela situaciju u zemlji, za što krivnja pada na zagrebačku grupu koja je unatoč detaljnosti svojih izvještaja namjerno skrivala stvarni položaj u kojem se stranka tada nalazila. Utopljeni u pasivnost, vjerojatno nisu htjeli londonskoj grupi i preko njih i Saveznicima priznati da nemaju onu važnost i snagu koja se očekivala od do rata najjače hrvatske stranke. Politika čekanja time je pokazala svoju lošu stranu: u ratnom sukobu konvencionalna politička aktivnost nije od velike koristi, a pravu snagu imaju samo vojnopolitičke sile.

Budući da je za Mačekova zatočenja bio neslužbeni stranački vođa, Košutić je u ožujku 1943. izbjegličkoj vladi poručio da djelatnost četnika Draže Mihailovića ograniči na srpske krajeve. Bio je zabrinut zbog moguće kompromitacije pred zapadnim Saveznicima koji bi nakon rata mogli poduprijeti monarhističke velikosrbe. Zato je i pristao razgovarati s četničkim predstavnicima, ali samo kako bi dojam pregovora zamijetili i Saveznici, a bez ikakve želje da se pravi sporazum i postigne.

S druge strane, Košutić je ozbiljnije pregovarao s ustaškim režimom i ulazak HSS-a u vladu NDH uvjetovao je uklanjanjem ustaša s vlasti i povlačenjem njemačke vojske iz NDH. Stranka nije bila voljna osloniti se na bilo koju od zaraćenih strana, ali je bila voljna preuzeti odgovornost u Hrvatskoj stvaranjem vlade stručnjaka u koju pak ne bi ušla ni jedna vodeća osoba u HSS-u. Košutićevi razgovori sa stranim političkim predstavnicima u NDH bili su učestali, ali neplodni, jer je Košutić po svemu sudeći slijedio stav da sa svim zaraćenim stranama treba biti u kontaktu i da nekomuniciranje donosi više štete nego koristi. Bez obzira na to, Košutić nikako nije skretao s HSS-ovog smjera politike čekanja jer nikakve garancije nisu dane niti dogovori sklopljeni. Njegovo predlaganje nestranačke vlade najvjerojatnije jest,

kako je i sam izjavio, bilo samo taktički potez i provjera koliko ozbiljno su njegovi sugovornici predlagali sporazume HSS-u.

Košutić i HSS od samog su početka rata i partizanskog otpora odbijali surađivati s partizanskim komunističkim vodstvom zbog razlika u političkim programima: HSS-ova demokratičnost i oslonac na zapadnodemokratske sile bila je nepomirljiva s KPJ-ovom težnjom k uvođenju diktature. Iz toga je slijedilo i odvrćanje HSS-ove glasačke baze od ikakve suradnje s partizanima. Tek je promjena ratne situacije u korist partizana i samim time slabljenje pozicije HSS-a bila poticaj da dođe do pregovora. Košutić je disciplinirano slijedio stranačku politiku: odbijao je pregovarati s komunistima sve dok zapadni Saveznici nisu uputili HSS da se aktivno uključi u borbu i da se sporazumi s komunistima. I Košutić i stranka su shvatili da su takvi pregovori nužni, ali je tada HSS već izgubio snagu koju je imao u prijeratnom razdoblju i nije mogao ravnopravno pregovarati s komunistima.

Za partizansko su vodstvo Košutićevi stavovi značili izbjegavanje priznavanja stvarne situacije, a ta je bila da je HSS izgubio svoju neprikosnovenost koju je imao do početka Drugoga svjetskog rata. U uvjetima vojne a samim time i političke nadmoći partizanskog pokreta HSS je teško mogao računati na neku značajniju ulogu u izgradnji buduće države. Komunističko je vodstvo Košutićeve prijedloge u cijelosti odbilo jer se nisu htjeli odreći svoga teško stečenog položaja, na što bi bili prisiljeni da su prihvatili Košutićev spis. KPJ se još uvijek pribojavao HSS-ovog eventualnog suparništva na kraju rata i stoga nisu bili spremni prihvatiti pregovore na ravnopravnoj osnovi. Košutić je glavnu pažnju usmjerio na pitanje vlasti poslije oslobođenja, a aktivno sudjelovanje u borbi protiv okupatora bilo je za njega sporedno. Partizanski je pokret zastupao stajalište da je aktivno sudjelovanje u oslobodilačkoj borbi jedino mjerilo i preduvjet sudjelovanja u stvaranju poslijeratnog uređenja. Odbacivši *Temeljna načela i konstatacije*, Košutićevu platformu za pregovore, KPJ je pokazao da teži jednostranačkom političkom sustavu u poslijeratnoj Jugoslaviji po

sovjetskom uzorku. Tome sukladno KPJ nije htio ni s kim razgovarati „na ravnoj nozi“ i HSS je nazivao „bivšim vodstvom bivše HSS“, a njezine članove „Mačkovim delegatima“ i „Košutićem i drugovima“ koje je usmjerio prema JNOFH-u na mjesto pričuvano za „suputnike revolucije“. Bilo je jasno da je KP toliko ojačala da više nije imala razloga da savezništvom s drugima ugrožava vlastiti položaj. Trebalo je čuvati stečeno, a od utjecajnijih političara u pokret primati samo one koji bezuvjetno pristaju na zahtjeve KPJ-a.

Uostalom, KPJ je pristao na sporazum sa Šubašićem kao predstavnikom volje Saveznika i izbjegličke vlade, pa mu sporazum s Košutićem nije ni trebao. Košutićeve izjave u kojima je podržao potpisivanje Sporazuma Tito-Šubašić treba sagledati u svjetlu njegova tadašnjeg položaja u zatočeništvu: i on i HSS su bili u teškoj poziciji, bez savezničke podrške i sami pred partizanskim pokretom koji ih je politički nadjačao. Sporazumom Tito-Šubašić se odlučivanje o jugoslavenskom državnom uređenju ostavljalo za poslije rata. HSS je tako ostavljen u neizvjesnom položaju kao i Košutić, koji je bio u zatočeništvu i pod prijetnjom poslijeratnog suđenja.

Pregovori s ustaškim pokretom nastavljeni su u lipnju 1944. u svezi s osnovama ustaških ministara Mladena Lorkovića i Ante Vokića o prelasku NDH na stranu Saveznika. Košutić tijekom pregovora nije razgovarao s Lorkovićem kao s nekim političkim čimbenikom; više ga je zanimalo što Vokić može poduzeti glede domobranske akcije protiv Ustaške vojnice i njemačkih snaga. Htio je iskoristiti Lorkovića i Vokića za uklanjanje ustaša s vlasti i njemačkih snaga iz Hrvatske, a tada bi HSS proveo naloge koje bi dobio od Saveznika. Košutić je bio uvjeren i da bi Maček odobrio sve njegove poteze u gornjem smislu. Htio je da HSS čini samo ono što tadašnje prilike zahtijevaju, a da se u konačnici stranačka politika mora kretati u okviru općesavezničke politike. Sovjetski Savez i partizanski pokret su za Košutića bili čimbenici preko kojih nisu mogli prijeći ni Amerikanci ni Britanci, pa prema tome nisu mogli preko njih prijeći ni maleni hrvatski narod ni HSS. Košutić je

smatrao da će shodno tome Puč biti proveden u suradnji s partizanskim pokretom, a to je bilo ono što su prilike i općesaveznička politika zahtijevale. Propast Puča je značila i skoro potpuno uništenje HSS-a uhićenjem svih njezinih prvaka izuzev Košutića. Zabrinut zbog moguće manipulacije njegovim imenom ili čak mogućnošću smaknuća, u rujnu te godine prebjegao je na područje pod partizanskim nadzorom.

Košutić je u daljnjim pregovorima s komunističkim vodstvom uporno inzistirao na ravnopravnoj ulozi HSS-a i KPJ-a, osobito na poslijeratnim izborima, što nije dovelo do prihvaćanja njegovog prijedloga već je navelo partizansko vodstvo da spriječe svaki daljnji Košutićev politički rad na njihovom području i tako se oslobode opasnog protivnika. Razloge Košutićevog uhićenja koje je nedugo nakon toga uslijedilo treba tražiti u kontekstu vremena o kojemu je riječ: vojnopolitička situacija u svijetu promijenila se u korist partizanskog pokreta koji je postao ravnopravni saveznik u pobjedničkoj koaliciji. Važan je i općenito negativan stav KPJ-a prema držanju onog sredinskog dijela kojeg je predstavljao Košutić. Komunisti su pregovore sa Šubašićem vodili prvenstveno iz vanjskopolitičkih razloga. Košutićeva grupa bila je „najtvrdā“ u odnosu prema partizanima, a bila je i njihov potencijalni protivnik nakon rata. Zato ih je KPJ odlučio potisnuti u međuprostor između onog dijela HSS-a koji se konstituirao unutar partizanskog pokreta i Šubašićeve orijentacije. Britanci, vjerujući da su Sporazumom Tito-Šubašić osigurali interese jugoslavenske monarhije i barem djelomično spriječili prodor utjecaja jugoslavenskih komunista na buduću jugoslavensku državu, nisu sitničarili oko Košutićevog zatvaranja i nisu htjeli ulaziti u sukob s jakim KPJ-om, kojeg je podržavao Sovjetski Savez.

Košutić je bez obzira na protekla događanja i dalje u svojim iskazima zastupao tezu o suradnji s komunistima, vjerojatno dobro procijenivši stanje i mogućnosti HSS-a u tom razdoblju, kao i međusobni odnos snaga HSS-a i KPJ-a. Ipak, niti jedan njegov zahtjev nije prihvaćen i vodstvo KPJ-a ga je i dalje držalo u zatvoru. Kako za izvođenje pred sud nisu

postojali nikakvi razlozi, zadržavanje Košutića u zatočeništvu činilo se valjda KPJ-u kao najbolje rješenje. Kada je ipak pušten na slobodu u rujnu 1946. Košutić je opet bio u situaciji da vodi HSS kroz teško razdoblje za stranku pod pritiskom komunističkog režima. Izlaz iz te situacije tražio je u pasivnom iščekivanju političke promjene izvana posredstvom zapadnih sila i u isto vrijeme u pokušaju pregovaranja s vlastima. Nije se izravno uključio u takve pokušaje već ih je prepustio drugim stranačkim prvacima, a s vremenom je kroz razvoj svjetskih događaja shvatio da neće doći niti do sporazuma s režimom niti do strane intervencije.

Košutić je smatrao da je zbog sukoba Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1948. bilo korisno da dođe do sporazuma između komunističke vlasti i HSS-a jer bi se time Jugoslavija ojačala naspram sovjetskih prijetnji, a također bi se popravila slika Jugoslavije u svijetu. U tom je smislu zagovarao organiziranje slobodnih izbora u zemlji i poštivanje dobivenih rezultata. Vjerovao je da komunistički režim ne bi u hrvatskim krajevima izborio većinu glasova na doista slobodnim izborima zbog neumanjene snage HSS-a. Smatrao je da bi tek dolazak HSS-a na vlast značio stabiliziranje stanja u državi i da bi i Maček pristao na takav sporazum.

Košutićevi kontakti s Krnjevićem i Mačekom, kao i s drugim navedenim osobama u emigraciji, bili su česti i nisu se sastojali samo od razmjene poruka preko teklića već je Košutić u nekoliko navrata zbog svoje bolesti odlazio u inozemstvo i tamo se nalazio s navedenim osobama. Upute koje su mu slali bile su na liniji HSS-ove politike razrađene prigodom uspostave komunističkog režima u Jugoslaviji 1945. i zasnivale su se na iščekivanju pada tog režima i ponovne uspostave demokracije, kada je HSS trebao ponovo doći na vlast u Hrvatskoj. Košutić je upute Krnjevića i Mačeka prenosio drugim stranačkim prvacima u domovini, no prilika za ispunjavanje stranačkih ciljeva nije došla s obzirom na to da se jugoslavenski režim stabilizirao.

Košutić je kao potpredsjednik najjače hrvatske političke stranke u prijeratnom razdoblju vodio HSS kroz Drugi svjetski rat i poratno vrijeme. U ratnom vremenu, kad je samo kombinacija vojne i političke moći davala rezultate, Košutić je neuspješno pokušavao zadržati HSS-ovu prijeratnu važnost u pregovorima sa svim zaraćenim stranama, a uhićenja i ubojstva HSS-ovaca, kao i Košutićeva uhićenja i bježanje iz pogibeljnih situacija, najekstremniji su dokaz da pregovori nisu donosili nikakvu korist jednoj demokratskoj stranci poput HSS-a. Poslijeratno razdoblje donijelo je valove represije komunističkog režima s ciljem potpunog uništenja stranke. Košutić je pasivizacijom stranke uspio spriječiti njezino fizičko uništenje, ali više od toga nije mogao učiniti i HSS je politički zamro, s Košutićem na čelu do svoje smrti.

Kronologija života i političkog djelovanja Augusta Košutića

- 1893. – 5. srpnja rodio se u Radoboju pokraj Krapine u Hrvatskom zagorju
- 1913. – maturirao u Zagrebu u klasičnoj gimnaziji i započeo pravni studij
- 1914. – mobiliziran u vojsku Austro-Ugarske
- 1922. – u Brnu u Čehoslovačkoj završio Visoku tehničku školu i postao asistent na katedrama za toplinske strojeve
 - postao član HRSS-a
 - vratio se u Hrvatsku i oženio Miru Radić, kćerku Stjepana Radića, predsjednika HRSS-a
- 1923. – prenosio novosti i upute Stjepanu Radiću za njegovog boravka u Londonu i Beču
 - na listi Hrvatske republikanske seljačke stranke izabran u Narodnu skupštinu
- 1924. – pratio Stjepana Radića u Moskvu
 - na predizbornom skupu u Kaštelu Starom pokraj Splita teško ga je ozlijedio oružnik
- 1925. – skrivao Stjepana Radića u svojem stanu u Ulici kraljice Marije u Zagrebu; obojica uhićuju jugoslavenske vlasti
 - na listi HSS-a izabran u Narodnu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca
- 1926. – postao državni podsekretar u Ministarstvu saobraćaja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca
 - postao ministar građevina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca
- 1927. – imenovan tajnikom HSS-a
 - na listi HSS-a izabran u Narodnu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Slovenaca

- 1928. – vodio pregovore o povezivanju s Hrvatskom strankom prava i Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom
- 1929. – odlazi u inozemstvo
- 1929.-1937. – boravi u Italiji, Švicarskoj, SAD-u, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Belgiji, Čehoslovačkoj i ponajviše u Beču
- 1930. – uručio je s Jurjem Krnjevićem, tajnikom stranke, predstavku o hrvatskom položaju Društvu naroda u Ženevi
- 1931. – sudjelovao u sastavljanju apela američkog fizičara Alberta Einsteina njemačkoga pisca Heinricha Manna povodom ubojstva hrvatskoga povjesničara Milana Šufflaya
- 1932. – održao predavanja u Royal Institute of International Affairs u Londonu
- 1936. – održao predavanja za novinare u Beču
- 1937. – vratio se u Jugoslaviju
 - imenovan potpredsjednikom HSS-a
 - sudjelovao u prvim pregovorima s Udruženom opozicijom
- 1938. – na listi HSS-a izabran u Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije
 - imenovan senatorom Savske banovine
- 1938.-1941. – glavni urednik Hrvatskoga dnevnika i ravnatelj istoimenoga konzorcija
- 1939.-1941. – aktivan u Seljačkoj, Gospodarskoj slozi i Hrvatskom radničkom savezu
- 1939. – izabran za potpredsjednika Gospodarske sloge
 - sudjelovao u drugim pregovorima s Udruženom opozicijom
 - sudjelovao u pregovorima u svezi s osnutkom Banovine Hrvatske
- 1941. – u ožujku sudjelovao u pregovorima oko ulaska HSS-a u vladu Dušana Simovića

- od 8. do 10. travnja sudjelovao u pregovorima s predstavnicima Trećega Reicha i ustaškoga pokreta
- od 10. do 16. travnja prvi puta u ustaškom zatvoru
- od 6. do 14. svibnja drugi puta u ustaškom zatvoru
- 1942.
 - od 29. kolovoza do 22. prosinca treći puta u ustaškom zatvoru
 - tijekom proljeća kontaktirao s Narodnooslobodilačkim pokretom glede mogućnosti međusobne suradnje
- 1943.
 - početkom godine nastao programatski letak *Hrvatska i Hrvati*, čiji je vjerojatni autor
 - u ožujku izbjegličkoj vladi poručio da djelatnost Draže Mihailovića, ministra vojske, mornarice i zrakoplovstva u Vladi Kraljevine Jugoslavije i vođe Jugoslavenske vojske u otadžbini, treba ograničiti na srpske krajeve
 - tijekom ljeta ponovo kontaktirao s partizanskim pokretom glede mogućnosti suradnje
 - od sredina godine do rujna zajedno s HSS-ovim prvakom Josipom Torbarom pregovarao s ustaškim predstavnicima o uključivanju HSS-a u vlast
 - potkraj godine pregovarao s njemačkim predstavnicima o preuzimanju vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH)
- 1944.
 - uspostavio intenzivnije dodire s partizanima posredstvom sveučilišnog profesora Ive Krbeka i HSS-ovog prvaka Ivanka Farolfija
 - u travnju preko HSS-ovaca Tome Baburića i Pavla Pocrnića dostavio partizanima svoju pregovaračku platformu *Temeljna načela i konstatacije*
 - u lipnju započeo zajedno s Farolfijem nove pregovore s predstavnicima ustaške vlasti, u svezi s osnovama ministara NDH Mladena Lorkovića i Ante Vokića o prelasku NDH na stranu Saveznika

- početkom rujna prebjegao u Topusko na područje pod partizanskim nadzorom
- početkom listopada Udba ga uhićuje
- u listopadu sastavio *Nacrt poslanice hrvatskom narodu*
- u studenom sastavio istražni iskaz *Moj politički rad od 10. IV. 1941. do dolaska na oslobođeno područje*
- 1945. – potkraj lipnja prebačen u zatvor u Zagreb
- 1946. – u rujnu pušten na slobodu
- krajem godine podržao zamisao Božidara Magovca i Ivana Šubašića o pregovorima s komunistima radi samostalnih kandidatura istaknutih pripadnika HSS-a
- 1947. – tijekom ljeta podržao mogućnost izravna ulaska Magovca i Šubašića u vladajuće strukture
- 1950. – kao strojarški inženjer zaposlio se u tvornici *Rade Končar*
- 1950-ih – bio je uvjeren da se komunistički režim može ukloniti tek stranom intervencijom
- 1954. – u rujnu odlazi u London radi liječenja
- u listopadu ponovo putuje u London i susreće se s Krnjevićem i Mačekom
- u listopadu odlazi u liječilište Fobelbad kraj Graza u Austriji radi liječenja i održava pismenu korespondenciju s Mačekom
- 23. prosinca vraća se iz Fobelbada u Hrvatsku
- 1955. – u ljeto odlazi u Pariz na liječenje i susreće se s Krnjevićem i s HSS-ovcem Brankom Pešeljem
- u listopadu odlazi u Fobelbad na liječenje i održava pismenu korespondenciju s Mačekom

1957. – u siječnju odlazi u London radi liječenja i susreće se s HSS-ovim emigrantskim političarima
1962. – u lipnju odlazi u Pariz radi liječenja i susreće se s hrvatskim emigrantskim piscem Antom Smithom Pavelićem i u Londonu s Krnjevićem
1964. – 12. rujna umro u Zagrebu u svom domu u Mihanovićevoj ulici br. 34

Sažetak

Cilj rada je na temelju dostupnog arhivskoga gradiva, objavljenih dokumenata, tiska i rezultata dosadašnjih historiografskih istraživanja proširiti spoznaje o ulozi Augusta Košutića u političkim zbivanjima tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća (1941.-1964.), time dati doprinos jednoj važnoj temi hrvatske povijesti i potaknuti istraživače na daljnja istraživanja navedenog razdoblja. Istraživanje je u velikoj mjeri temeljeno na arhivskom gradivu koje još do prije nekoliko godina nije bilo dostupno istraživačima. Među fondovima prevladavaju fondovi Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u Zagrebu, napose Fond Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (Fond RSUP SRH, SDS), Fond Hrvatske seljačke stranke (Fond HSS) i Fond Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (Fond CK SKH).

Košutić je kao potpredsjednik najjače hrvatske političke stranke u prijeratnom razdoblju vodio HSS kroz Drugi svjetski rat i poratno vrijeme. U ratnom vremenu, kad je samo kombinacija vojne i političke moći davala rezultate, Košutić je neuspješno pokušavao zadržati HSS-ovu prijeratnu važnost u pregovorima sa svim zaraćenim stranama, a uhićenja i ubojstva HSS-ovaca, kao i Košutićevo uhićenje i bježanje iz pogibeljnih situacija, najekstremniji su dokaz da pregovori nisu donosili nikakvu korist jednoj demokratskoj stranci poput HSS-a. Poslijeratno razdoblje je donijelo valove represije komunističkog režima s ciljem potpunog uništenja stranke. Košutić je pasivizacijom stranke uspio spriječiti njezino fizičko uništenje, ali više od toga nije mogao učiniti i HSS je politički zamro, s Košutićem na čelu sve do svoje smrti.

Ključne riječi: HSS, August Košutić, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, Komunistička partija Jugoslavije, Ozna, Udba

Summary

The objective of this thesis is to extend the knowledge of the role of August Košutić in the political events during the Second World War and the post-war period (1941-1964) based on the accessible archival database, published documents, the press and the results of former historiographical research, by this contributing to an important theme of Croatian history and inspiring researchers for further study of the abovementioned period. The research is greatly based on archival database which was couple of years ago still not procurable for researchers. Among the fonds predominate the fonds of the Croatian State Archives (CSA) in Zagreb, particularly the Fond of the Republican Secretariate for Internal Affairs of the Socialist Republic of Croatia, State Security Service (Fond RSIF SRC, SSS), the Fond of the Croatian People's Party (Fond CPP) and the Fond of the Central Committee of the League of Communists of Croatia (Fond CC LCC).

Košutić as vice-president of the strongest Croatian political party of the pre-war period led CPP through the Second World War and the post-war period. In wartime, when only the combination of military and political power granted results, Košutić unsuccessfully attempted to retain the CPP's pre-war relevance in negotiations with all warring parties and arrests and assassinations of CPP officials as well as Košutić's arrests and escapes from perilous situations are the most extreme argument demonstrating that negotiations didn't bring any use to a democratic party like CPP. The post-war period brought waves of repression of the communist regime with the objective of complete annihilation of the party. Košutić succeeded by passivisation of the party to prevent her physical annihilation, but he couldn't do more than that and CPP politically expired, with Košutić at the head of the party until his death.

Key words: CPP, August Košutić, Second World War, Independent State of Croatia, Communist Party of Yugoslavia, Ozn, Udba

Popis izvora i literature

Izvori

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb

- Fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (Fond SDS RSUP SRH)
- Fond Hrvatske seljačke stranke (Fond HSS)
- Fond Ustaške nadzorne službe (Fond UNS)
- Fond Javnog tužilaštva Narodne Republike Hrvatske (Fond Javnog tužilaštva NRH)
- Fond Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (Fond CK SKH)

2. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Arhiv HAZU-a), Zagreb

- Rukopisna ostavština (RO) Božidara Magovca

Objavljeni izvori

- Boban, Ljubo, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943.*, Zagreb 1985.
- Boban, Ljubo, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.*, sv. 2, Zagreb 1988.
- Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968.

- Petranović, Branko – Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata*, Beograd 1985.
- Petranović, Branko – Žutić, Nikola, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990.
- *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, ur. Branislava Vojnović, sv. 1,2, Zagreb 2005.

Tisak

- *Hrvatski dnevnik*, Zagreb 1941.
- *Naprijed*, Zagreb 1944.
- *Slobodni dom*, Zagreb 1943.-1945.
- *Vjesnik*, Zagreb 1945.
- *Narodni glas čovječnosti, pravice i slobode*, Zagreb 1945.
- *Vjesnik u srijedu*, Zagreb 1952., 1970.
- *Večernji list*, Zagreb 1963.

Literatura

- Afrić, Vjekoslav, *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970.
- Bakarić, Vladimir, „Nudili su nam formalnu suradnju: Nijemci i ustaše“, *Hrvatska revija*, br. 4, 27/1977, 620.-621.
- Batušić, Krunoslav, „Kako je srušena Jugoslavija 1941.“, *Hrvatska država*, br. 12, 25. srpnja 1956., 4.-5.

- Batušić, Krunoslav, „Strane sile i 10. travanj 1941.“, *Hrvatska država*, br. 236, 1/1975, 3.-4.
- Bauer, Ernest, *Život je kratak san*, Barcelona – München 1986.
- Bekić, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988.
- Biber, Dušan, „Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije“, *Vjesnik u srijedu*, 16. kolovoza 1972.
- Biber, Dušan, *Tito-Churchill. Strogo tajno*, Zagreb 1981.
- Bilandžić, Dušan, *Povijest izbliza*, Zagreb 2006.
- Boban, Branka, „Sudski progoni prvaka Hrvatske seljačke stranke (1945.-1948.)“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 8, Zagreb 2004., 239.-260.
- Boban, Ljubo, „Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939-1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 10/1978., 5.-18.
- Boban, Ljubo, *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*, Zagreb 1996.
- Boban, Ljubo, „Iz povijesti HSS-a u drugom svjetskom ratu“, *Naše teme*, br. 4, 1998.
- Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 1,2,3, Zagreb 1989.
- Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, sv. 1,2, Zagreb 1974.
- Boban, Ljubo, „Položaj i držanje građanskih stranaka u Hrvatskoj 1944.“, *NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944.*, 1976.
- Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.
- Broucek, Peter, *Ein General im Zwielficht – Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, sv. 3, Beč – Köln – Graz 1988.
- Deakin, Frederick W.D, *Bojovna planina*, Beograd 1973.

- Dedijer, Vladimir, *Dnevnik 1941-1944*, Rijeka 1981.
- Glojnarčić, Mirko, *Borba Hrvata*, Zagreb 1940.
- Horvat, I. – Ružić J., „Posljednji manevri“, *Večernji list*, br. 1085-1118, 20. I. – 17. II. 1963.
- Horvat, Josip, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945.*, Zagreb 1989.
- Hory, Ladislaus – Broszat, Martin, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1965.
- *Hrvatski biografski leksikon*, gl. ur. Trpimir Macan, sv. 7, „Košutić, August“, autori: Zdenko Radelić i Dino Mujadžević, Zagreb 2009.
- *Hrvatski leksikon*, gl. ur. Antun Vujić, sv. 1, „Košutić, Augustin“, Zagreb 1996.
- Irvine, Jill A., *The Croat Question*, Boulder 1993.
- Ivičević, Jozo, „HSS u ratu i 'puč Vokić-Lorković'“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 27/1995, 223.-248.
- Ivičević, Jozo, *Iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2008.
- Ivičević, Jozo, „Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS“, *Vjesnik*, 21. IV.-30. V. 1995.
- Jakovina, Tvrtko, *Američki komunistički saveznik. Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945. - 1955.*, Zagreb 2003.
- Janjatović, Bosiljka, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi*, Zagreb 1983.
- Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Zagreb 1995.
- Jelić Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983.
- Jelić Butić, Fikreta, „Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1-2, 1/1969., 55.-92.
- Jelić Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978.
- Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske*, sv. 2, Zagreb 1981.

- Jonjić, Tomislav, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000.
- Jukić, Ilija, *The Fall of Yugoslavia*, London 1974.
- Kazimirović, Vasa, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941.-1944.*, Beograd 1987.
- Kisić Kolanović, Nada, *Andrija Hebrang – iluzije i otrežnjenja*, Zagreb 1996.
- Kisić Kolanović, Nada, „Drama vojskovođe Slavka Kvaternika“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 28/1996., 379.-398.
- Kisić Kolanović, Nada, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, Zagreb 1998.
- Kisić Kolanović, Nada, *NDH i Italija*, Zagreb 2001.
- Kisić Kolanović, Nada, *Vojskovođa i politika – sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997.
- Kljaković, Vojmir, „Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941-1944. (prvi dio)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2/3, 3/1971., 97.-138.
- Košutić, Ivan, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, sv. 1,2, Zagreb 1994.
- Kovačić, Davor, „Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 39/2007., 515.-849.
- Kovačić, Matija, *Od Radića do Pavelića*, München – Barcelona 1970.
- Kovačić, Matija, „Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića“, *Hrvatska revija*, br. 4, 18/1968, 443.-457.
- Krizman, Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.
- Krizman, Bogdan, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*, Zagreb 1981.
- Krizman, Bogdan, „Napomene o nekim aspektima politike Hrvatske seljačke stranke u međuratnom i ratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 10/1978., 19.-24.
- Krizman, Bogdan, „Njemački emisar W. Malletke kod V. Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 7/1975., 152.-164.
- Krizman, Bogdan, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980.

- Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1,2, Zagreb 1986.
- Krnjević, Juraj, „Ovo je godina Stj. Radića“, *Hrvatska riječ*, br. 1, 10/1958, 1.,4.
- Krušelj, Željko - Vodušek Starič, Jera, „Jugoslavija u britanskim izvještajima 1945-1950.“, *Danas*, 3. svibnja – 27. lipnja 1989.
- Maček, Vladko, *Memoari*, Zagreb 1992.
- Martinović, Milan, „Moje uspomene iz velikog doba: život i rad podpredsjednika HSS ing. Augusta Košutića“, *Kalendar Hrvatski glas*, 1956.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003.
- Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2003.
- Milovanović, Nikola, „Zakulisne igre ustaša i oko ustaša“, *Vjesnik*, 4.-31. svibnja 1970.
- Nikolić, Vinko, *Pred vratima domovine*, sv. 1, 2, Zagreb 1995.
- Odić, Slavko – Komarica, Slavko, *Gestapo u Jugoslaviji*, Zagreb 1977.
- Omrčanin, Ivo, *The Pro-Allied Putsch in Croatia in 1944 and the Massacre of Croatsians by Tito Communists in 1945*, Philadelphia 1975.
- Perić, Ivo, *Vladko Maček - politički portret*, Zagreb 2003.
- Petranović, Branko, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945*, Zagreb 1981.
- Petranović, Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945.)*, sv. 1,2, Beograd 1983.
- Prpić, Neda, *Dr. Juraj Krnjević. Tri emigracije I*, Zagreb 2004.
- Radelić, Zdenko, *Božidar Magovac*, Zagreb 1999.
- Radelić, Zdenko, „Božidar Magovac i partizanski pokret 1943.-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 30/1998, 231.-253.
- Radelić, Zdenko, *Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945.*, zbornik radova *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb, 2006., 413.-456.

- Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Zagreb 1996.
- Radelić, Zdenko, „Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941.-1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 27/1995.
- Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, Zagreb 2006.
- Radelić, Zdenko, „Ivan Šubašić i Juraj Šutej pod paskom Ozne“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 39/2007, 339.-366.
- Radelić, Zdenko, „Izvjješća Oznina/Udbina doušnika Ivančevića o stanju u HSS-u (1945.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 40/2008, 343.-372.
- Radelić, Zdenko, „Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2-3, 27/1995.
- Radelić, Zdenko, *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb 2002.
- Radelić, Zdenko, „Narodni glas – glas oporbe 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 26/1994., 299.-315.
- Radelić, Zdenko, „Sudbina pristaša HSS-a u Hrvatskoj 1945.-1950.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 27/1995.
- Radica, Bogdan, *Hrvatska 1945*, Zagreb 1992.
- Radica, Bogdan, *Živjeti nedoživjeti*, München – Barcelona 1984.
- Ristović, Milan, „Pokušaji Nezavisne Države Hrvatske da uspostavi diplomatske odnose s Turskom“, *Istorija 20. veka, Časopis Instituta za savremenu istoriju*, 1/1983, 1, 59-73.
- Schmidt, Amy, „Hrvatska i zapadni saveznici“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 34/2002., 71.-92.
- Schmidt, Amy, „Vladko Maček i Hrvatska seljačka stranka: prizori iz izbjeglištva“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 37/2005, 407.-421.
- Snyder, Louis Leo, *Encyclopedia of the Third Reich*, Ware 1998.
- Spehnjak, Katarina, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb 2006.

- Spehnjak, Katarina, „Posjet britanskih parlamentaraca Zagrebu u studenome 1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 35/2003, 489.-512.
- Šepić, Dragovan, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1983.
- *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, gl. ur. Darko Stuparić, „Košutić, August“, autor: Mato Rupiće, Zagreb 1997.
- Torbar, Josip, „Uloga HSS-a u zamišljenom prevratu“, *Hrvatska revija*, br. 1/2, 45/1995, 46.-50.
- Tuđman, Franjo, *Okupacija i revolucija*, Zagreb 1963.
- Vodušek Starić, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast: 1944.-1946.*, Zagreb 2006.

Životopis i bibliografija

Anđelko Vlašić rođen je 7. prosinca 1982. u Slavonskom Brodu. Osnovnu školu pohađao je od 1989. do 1997. u Osnovnoj školi Oriovac u Oriovcu, a jezičnu gimnaziju od 1998. do 2001. u Slavonskom Brodu. U razdoblju od 2001. do 2005. pohađao je jednopredmetni studij povijesti na Hrvatskim studijima i završio ga s prosjekom položenih ispita 4,57. Diplomirao je 8. prosinca 2005. s izvrsnim uspjehom, a tema diplomskog rada bila je *Tršćanska kriza u uvjetima Hladnog rata* pod mentorom prof. dr. sc. Miroslavom Akmadžom. Poslijediplomski doktorski studij povijesti upisao je 1. ožujka 2006. na Hrvatskim studijima. Dana 1. rujna 2006. zaposlio se na mjestu nastavnika povijesti u Tehničkoj školi u Požegi, gdje je radio na određeno i nepuno radno vrijeme do 31. kolovoza 2008. Dana 8. srpnja 2008. Senat Sveučilišta u Zagrebu odobrio mu je pokretanje postupka stjecanja doktorata znanosti u okviru dokorskog studija s temom *Političko djelovanje Augusta Košutića tijekom Drugog svjetskog rata i poraća (1941.-1964.)*.

Suautor je zajedno s prof. dr. sc. Miroslavom Akmadžom izvornoga znanstvenog rada *Oduzimanje crkvene imovine u našičkom dekanatu 1945.-1966.*, objavljenog u *Scriniji*, godišnjaku Hrvatskog instituta za povijest, podružnice za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu, godina 6., broj 1, Slavonski Brod 2006., 515.-538. Suautor je zajedno s prof. dr. sc. Miroslavom Akmadžom preglednog rada *Vladimir Bakarić's Stance Towards the Catholic Church in Croatia 1945-1953*, objavljenog u časopisu *Review of Croatian History*, časopisu Hrvatskog instituta za povijest, godina 3., broj 1, Zagreb 2007., 147.-173. Sudjelovao je na međunarodnom znanstvenom skupu „Disidentstvo u suvremenoj povijesti“ održanom 19. studenoga 2009. u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu referatom *List Nova Hrvatska 1958.-1962.*